Debreceni Egyetem
Irodalom- és Kultúratudományok Doktori Iskola
Magyar irodalmi, modern filológiai és kultúratudományi program
Magyar irodalom és kultúra alprogram

Doktori (PhD) értekezés

A nőkép és a nőszerzővé válás alakzatai a felvilágosodás korának magyar irodalmában

Balog Edit Otilia

Témavezető: Dr. Bódi Katalin
habilitált egyetemi docens

Debrecen
2021

A nőkép és a nőszerzővé válás alakzatai a felvilágosodás korának magyar irodalmában

Értekezés a doktori (PhD) fokozat megszerzése érdekében
az irodalom- és kultúratudományok tudományágban.

Írta: **Balog Edit Otilia**
okleveles magyar nyelv és irodalom, angol nyelv és irodalom szakos bölcsész és tanár

Készült a Debreceni Egyetem Irodalom- és Kultúratudományok Doktori Iskolája
(a Magyar irodalmi, modern filológiai és kultúratudományi program
Magyar irodalom és kultúra alprogramja) keretében.

Témavezető: ……
Dr. Bódi Katalin
habilitált egyetemi docens

Az értekezés bírálói:
Dr. ....
Dr. ....

A bírálóbizottság:
elnök: Dr. ....
tagok: Dr. ....
Dr. ....
Dr. ....
Dr. ....

A nyilvános vita időpontja:

Én, Balog Edit Otilia teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés önálló munka, a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült, a benne található irodalmi hivatkozások egyértelműek és teljesek. Nem állok doktori fokozat visszavonására irányuló eljárás alatt, illetve 5 éven belül nem vontak vissza tőlem odaítélt doktori fokozatot. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.

……

Balog Edit Otilia

Tartalomjegyzék

I. Bevezetés 6
1. A kutatás tárgya és időkerete 7
2. A kutatás kérdésfelvetései 8
3. A dolgozat kiindulópontja, módszertana és kulcsfogalmai 8
4. A dolgozat nemzetközi kontextusa 13
5. A dolgozat felépítése 16
6. A disszertáció aktualitása 19

II. Női szerepek az *Urániá*ban 21
1. Bevezetés és célkitűzés 21
2. Az *Uránia* célközönsége – szándék és „valóság” 23
   a, *A' Nemzetek külömb-féle Szokásai a' Házasodáskor* 27
   b, *A' Módi, Egy Újj-házas' Levelei Barátjához* 30
3. A virtus fogalma a XVIII. század végén 33
4. A virtus diskurzusa, az érzékenység és a *Fanni hagyományai* emberképe 37

III. Molnár Borbála életének tükre mint a korabeli nőkép (ön)reprezentációja 56
1. Bevezetés és célkitűzés 56
2. Recepciótörténet – az életrajz többszörös és folyamatos újramondása 56
3. Szövegelemzések, értelmezések – Molnár Borbála *Munkáji I-IV*. (1794–1795) 66
   a, *Első Darab* – Molnár négykötetes munkájának első része 67
   b, *Második Darab* – „az ő életének Igaz Tüköre” 70
   - Az önéletírás műfajáról 70
   - Molnár önéletírásának elemzése 73
   c, *Negyedik Darab* – Molnár négykötetes munkájának negyedik része 81

IV. Episztolák az önreprezentáció, a társalgás, a közösségteremtés és az erkölcsnemesítés jegyében 89
A mesterkedők episztolaköltészete – Esettanulmányok
1. Bevezetés és célkitűzés 89
2. Az episztola műfaja 89
3. Molnár Borbála episztolaköltészete 92
   a, Molnár Borbála és Édes Gergely levelezése 93
   b, Molnár Borbála levelei Thuriki Thuránszky Lászlóhoz 98
   c, Molnár Borbála és Csizi István levelezése – bevezetés 99
   d, *Főstrázsamester Csizi Istvánnak nemes Molnár Borbálával az erkölts pallérozását, és a szív megjobbítását tárgyazó verses levelezései…* 101
   - A kötet felépítése és alapvető jellegzetességei 101
   - Társalgás és közösségteremtés 103

- Erkölcsnemesítés 106
e, Gvadányi József és Csizi István Molnár Borbáláról folytatott levelezése 113
f, Molnár Borbála és Gvadányi József levelezése 116
g, Molnár Borbála és Újfalvy Krisztina levelezése 121
- Újfalvy Krisztina életrajza 121
- *Barátsági vetélkedés* 123
- A *Barátsági vetélkedés* egy korabeli erkölcstan tükrében 132

V. Az önreprezentáció és a költőnővé válás alakzatai Fábián Julianna és Gvadányi József verses levelezésében 139
1. Bevezetés és célkitűzés 139
2. Fábián Julianna – ami tudható 139
3. Fábián Julianna és Gvadányi József – a kapcsolatfelvétel körülményei és a kötet célja 141
4. Fábián Julianna – ami az episztolákból olvasható és kikövetkeztethető 144
5. Fábián Julianna önreprezentációja és Gvadányi József költőnőteremtése – A mestermunka 148

VI. A virtus diadala
Újfalvy Krisztina *A máriavári hajadon* című kéziratban maradt érzékenyjáték-fordításának értelmezési lehetőségei 160
1. Bevezetés és célkitűzés 160
2. A kézirat 161
3. Az eredeti színdarab és a korabeli magyar színház kapcsolata 161
4. *A máriavári hajadon* interpretációs lehetőségei 164
a, Kérdések és válaszok 164
b, Az érzékenyjáték jellemzői és szerkezete 166
c, Katinka alakja – a virtus diadala 169
d, Kitekintés 171

VII. Az „ihletett szív s a nyilt ész lángigéje" – Dukai Takách Judit folyóiratokban publikált költeményei 172
1. Bevezetés és célkitűzés 172
2. Életrajz 173
3. Folyóiratok 176
4. A versek elemzése, következtetések 176
5. Dukai Takách Judit a korszak nőíróinak tükrében 183

VIII. Befejezés 184
1. Összegzés - válaszok a dolgozat kérdésfeltevéseire 184
2. A kutatás folytatásának lehetőségei 186
3. A disszertáció aktualitása 187

IX. Melléklet 188
A dolgozatban elemzett episztolák adatai 188

X. Bibliográfia 199
1. Források, szövegkiadások 199
2. Szakirodalom 202

Absztrakt magyar nyelven 212
Absztrakt angol nyelven 214
Publikációs lista 216

I. Bevezetés

Disszertációmban a XVIII–XIX. század fordulójának nőképével és az ekkor magyar nyelven alkotó nőírókkal foglalkozom. Ez az elemzői perspektíva a háttérből az előtérbe, a megszokott peremvidékről a centrumba helyezi az írással foglalkozó nőket, akik mellékszereplőkből főszereplőkké lépnek elő. Témaválasztásomat személyes érdeklődésemnél relevánsabban indokolja az, hogy az utóbbi időszakban megszaporodó hazai nőtörténeti és nőirodalmi publikációi[1] ellenére sem foglakoztak a korszak nőíróinak szövegeivel alaposabban; elemzésükre, újrakiadásukra nem, vagy alig-alig került csupán sor. A nőképhez alapvetően a kor irodalmi szövegein keresztül közelítek, ugyanakkor nem hagyom figyelmen kívül azt a történelmi, társadalmi, kulturális közeget sem, melyben ezek a művek íródtak.

A fejezetekben arra világítok rá, hogy léteztek nők, akik irodalommal, magyar nyelven megvalósuló írással foglalkoztak a hazai felvilágosodás korszakában, azaz nemcsak passzívan, múzsákként, mecénásokként vagy közönségként, hanem aktívan, alkotókként voltak jelen a formálódó irodalmi intézményrendszerben. Legfontosabb célom az, hogy felhívjam a figyelmet a választott szerzők munkásságára, az irodalmi kánon margóján elhelyezkedő szerzők alkotói tevékenységére, azaz kísérletet tegyek újrapozicionálásukra. Nemzetközi viszonylatban az irodalomtudomány azon ága, melynek célja a női alkotók szövegeinek vizsgálata, valamint azok kánonbeli szerepének felismerése, létének tudatosítása, az 1970-es években indult, és azóta is inspiratív, kiemelkedő eredményekkel bíró kutatási gyakorlat.[2]

Tagadhatatlan, hogy a magyar tudományosságban egyre több eredményt felmutatva foglalkoznak a női szerepekkel, a nőtörténettel, a nőirodalommal is. Napjainkra kialakult annak a lehetősége, hogy intézményesített keretek között valósuljon meg a nőtörténet-kutatás. Problémafelvetésem és témaérzékenységem, a szerzők, szövegek kiválasztása, az elemzések szempontrendszere ebben a formában nem valósulhatott volna meg többek között Bódi Katalin, Borgos Anna, Horváth Györgyi, Kalmár György, Menyhért Anna, Séllei Nóra és Török Zsuzsa munkáinak inspiratív hatása nélkül.[3]

---

[1] Néhány példa a közelmúltból: KÉRI Katalin, *Leánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon : nemzetközi kitekintéssel és nőtörténeti alapozással*, Pécs, Kronosz Kiadó, 2018.; BÓDI Katalin, *Éva születése*, Új Alföld Könyvek 3., Debrecen, Méliusz Juhász Péter Megyei Könyvtár, 2019.; *Nőszerzők a 19. században: lehetőségek és korlátok*, (szerk. TÖRÖK Zsuzsa), Reciti Konferenciakötetek 4., Budapest, Reciti Kiadó, 2019.; *Női reprezentációk*, (szerk. TÁNCZOS Péter) Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, Balmazújváros, Veres Péter Kulturális Központ, 2019.

[2] A feminista szemléletű irodalomkutatásban ennek az irányzatnak a neve günokritika.

[3] BÓDI Katalin, *Könny és tinta*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2010.; BÓDI Katalin, *Éva születése*, *i. m.*, BORGOS Anna, *Portrék a Másikról*, Budapest, Noran Kiadó, 2007.; BORGOS Anna, SZILÁGYI Judit; *Nőírók és írónők*, Budapest, Noran Kiadó, 2011.; BORGOS Anna, *Nemek között*, Budapest, Noran Libro Kiadó, 2013;, HORVÁTH Györgyi, *Nőidő*, Budapest, Kijárat Kiadó, 2007.; KALMÁR György, *„A női test igazsága”*, Budapest,

1. A kutatás tárgya és időkerete

A XVIII–XIX. század fordulóján magyar nyelven keletkezett nők által írt vagy a nőt tematizáló szövegek azon csoportjával foglakozom – egyetlen kivétellel – melyek megjelentek nyomtatásban, önálló kötetben vagy folyóiratban, azaz az írásbeli közlésnek azt a megnyilvánulást kutatom, ami a nyomtatás révén nyilvánosságot kapott. A választott szövegek legkorábban keletkezett és datálható darabja egy episztola, melyet Molnár Borbála küldött Édes Gergelynek 1791-ben. A legkésőbb Dukai Takách Judit korábban keletkezet, nyomtatásban pedig 1826-ban megjelent *Malvina keserve* című verse. Az elemzett művek legnagyobb hányada ugyanakkor az 1790-es években íródott.

A disszertáció elemző fejezeteinek tárgya négy nőszerző – Dukai Takách Judit (1795–1836), Fábián Julianna (1765–1810), Molnár Borbála (1760–1825) és Újfalvy Krisztina (1761–1818). Terjedelmileg leghosszabban Molnárral foglalkozom, hiszen az ő önállóan megjelent köteteit, valamint levelezését egyaránt vizsgálom. Az elemzések kiindulópontja az *Uránia* (1794–1795) folyóirat nőképe. Ezt több szempontból tartom indokolhatónak, melyek közül az egyik legfontosabb az, hogy maga a sajtótermék a női olvasóközönség létrehozását tűzte ki célul. Emellett a folyóiratban kiemelten vannak jelen olyan különféle műfajba sorolható szövegek, melyek tematikusan és motivikusan egyaránt szólnak az idealizált női szereplehetőségekről. A dolgozatban szereplő, a korszakhoz kapcsolódó nőírók listája bővíthető. Korábbi terveim között az szerepelt, hogy Bessenyei Anna[4] (1765 [?]–1859) és Vályi Klára[5] (1750–1820) munkássága is önálló fejezetként kap helyet; ám kutatásaim tárgyát szűkíteni voltam kénytelen.[6] Emellett konferencia-előadások keretében foglalkoztam a „két nagyságos elme", azaz Orczy Lőrinc (1718–1789) és Barcsay Ábrahám (1742–1806)

Kalligram Kiadó, 2011.; MENYHÉRT Anna, *Női irodalmi hagyomány*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2013.; SÉLLEI Nóra, *Tükröm, tükröm…*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001.; SÉLLEI Nóra, *Lánnyá válik, s írni kezd*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2002.; SÉLLEI Nóra, *Mért félünk a farkastól?*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007.; TÖRÖK Zsuzsa, *„Ügyhöz nem illő öblös okoskodás" A nőírók körüli pánik a 19. század közepén* = TÖRÖK Zsuzsa (szerk.), *Angyal vagy démon? Tanulmányok Gyulai Pál* Írónőink *című írásáról*, Budapest, Reciti Kiadó, 2006.

[4] BESSENYEI Annáról bővebben ld. *Mesterkedők*, (írta és szerk.) KOVÁCS Sándor Iván Kortárs Kiadó, Budapest, 1999., KOVÁCS Sándor Iván, *Még egy író Bessenyei: Bessenyei Anna*, Irodalomtörténet, 1996/1–2., 93–113. A költőnő 1815-ös kötete is megjelent reprint kiadásban: *Bessenyei Anna versei*, utószó: KOVÁCS Sándor Iván, BÉKÉSI Gábor, KERÉKGYÁRTÓ Gizella, M. PAPP Zsolt, Különlenyomat a Kazinczy Ferenc Társaság *Széphalom* című évkönyvének 7. kötetéből, Sátoraljaújhely, 1995.

[5] VÁLYI Klára, *Magyar Tempe, A' Régi Isten Aszszonyoknak múlató kertyek, Az Versekkel mulatni szeretök számára készítette Néhai Ns. Ntes. Kováts Gábor özvegye, Ns. Vályi Klára Aszszony,* Maga költségével nyomtatatta, Vác, Máramarosi Gotlíb Antal' betüivel, 1807.

[6] S. SÁRDI Margit (szerk.) *A Göcseji Helikon költőnői* (Budapest, Universitas Kiadó, 2002.) című kiadványt, mely négy költőnő, Dóczy Terézia (1776–1842), Kazinczy Klára (1785–1849), Tuboly Erzsébet (?–?) és Tuboly Rozália (?–?) műveit tartalmazza. Dolgozatomban ezekkel az alkotókkal nem foglalkozom.

alakjával[7], valamint Kazinczy Ferenc és Török Sophie alakjával, amely munkák nem kerültek be a végleges disszertációba. Úgy gondolom, hogy a kutatás jelenlegi formájában leginkább azt képes bemutatni, hogyan gondolkodtak, milyen témákban alkottak, milyen lehetőségekkel rendelkeztek a klasszikus századforduló nőírói. Ahhoz, hogy általános tendenciákról lehessen szólni, a problémakör összetettsége folytán még további vizsgálatok elvégzését látom szükségesnek.

2. A kutatás kérdésfelvetései

Dolgozatomban az alábbi kérdésköröket vizsgálom:

1. Hogyan viszonyul a nőírók szövegvilága szociokulturális adottságaikhoz, mi motiválta őket arra, hogy írjanak?
2. Milyen nőképpel rendelkeznek a szövegek? Mit árulnak el a korabeli társadalmi nemi szerepekről?
3. Mi állapítható meg az írásokról a műfaj tekintetében?
4. Milyen módon érhető tetten a művekben a laicizálódás folyamata?
5. Hogyan reprezentálják a nőírók önmagukat, milyen szerepeket, tulajdonságokat tartanak fontosnak hangsúlyozni?
6. Hogyan reprezentálja a nőt a másik nem; milyen szerepeket szán neki, hogyan közvetíti szövegeiben a szerinte elvárható magatartásmódot?

3. A dolgozat kiindulópontja, módszertana és kulcsfogalmai

Kutatásom egykori nullpontja Fábri Anna *„A szép tiltott táj felé" A magyar írónők története két századforduló között (1795–1905)*[8] című monográfiája volt, innen tájékozódtam, kik voltak a felvilágosodás korszakának magyar nyelven alkotó nőszerzői. A kezdetekkor ugyanilyen hasznos volt két versgyűjtemény: a *Magyar költőnők antológiája,*[9] illetve a *Magyar nőköltők a XVI. századtól a XIX. századig*.[10] A korszak nőképének megismeréséhez *A*

[7] BALOG Edit Otilia, *A két nagyságos elme (ön)reprezentációja = Az ember – kultúrtörténeti és poétikai megközelítésben*, Fiatalok Konferenciája 2016, szerkesztette Déri Eszter, Dóbék Ágnes, Görög Dániel, Markó Anita, Maróthy Szilvia, Budapest, Reciti Kiadó, 2017, 193–204.
[8] FÁBRI Anna, *„A szép tiltott táj felé" A magyar írónők története két századforduló között (1795–1905)* Budapest, Kortárs Kiadó, 1996.
[9] *Magyar költőnők antológiája,* (szerk.) F. ALMÁSI Éva, összeállította: S. SÁRDI Margit, TÓTH László, Budapest, Enciklopédia Kiadó, 1997.
[10] *Magyar nőköltők a XVI: századtól a XIX. századig*, Szerk. S. SÁRDI Margit, Budapest, Unikornis Kiadó, 1999.

nő és hivatása: Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből 1777–1865[11] című kötet biztosította a legkorábbi ismereteket. *A nők világa*[12] című konferencia-kötet a tágabb kontextus megértésében volt segítségemre. Amikor az egyes nőszerzőkkel kapcsolatos szakirodalom, vagy a primer szövegek felé fordultam volna, a hiánnyal szembesültem, így adódott a feladat: fellelni a szövegkiadásokat. Miután sikerült megtalálnom, digitalizálnom a szükséges köteteket, megkezdődhetett az elemzésük. A kutatás során azt tartottam fontosnak, hogy a szövegek vizsgálata kerüljön a középpontba. A szövegek interpretációjának módszere a kontextualizáló elemzés.

A disszertációban helyet kapott szerzők között a hasonlóságok számottevőbbek az eltéréseknél. Kutatásom eredményeként megállapíthatónak vélem, hogy recepciótörténeti szempontból tendenciaszerű ismétléssel találkozhatunk minden szerző esetében. Ennek kiindulópontja Zilahy Károly *Hölgyek lantja*[13] című összefoglalása, az első munka, amelynek célja a nőírók tanulmányozása volt. Erre rétegződnek Fáylné Hentaller Mária,[14] majd Szinnyei József[15] és Bánhegyi Jób[16] munkáinak eredményei. Szinnyei óta szinte nem mondott újat adatok tekintetében a kutatás. Szinnyei *Magyar írók élete és munkái* című lexikona nem csak ezért kiemelt jelentőségű. Ez volt ugyanis az első kötet, ami a férfi és a női alkotókat egyszerre tárgyalta. Az új kutatási eredmények többek között Bíró Ferenc, Fábri Anna, Hász-Fehér Katalin és Nagy Zsófia Borbála munkáinak köszönhetők.

Választott nőszerzőim – Dukai Takács Judit kivételével – armális nemesek voltak, azaz nem rendelkeztek birtokkal, vagyonnal. Megélhetésükhöz nem, vagy alig[17] adott elegendő bevételt nemesi rangjuk, így munkával kellett biztosítaniuk a megélhetést, adott esetben gyermekeik számára is. Molnár Borbála például társalkodónő volt, Fábián Julianna pedig főkötők varrásával foglalkozott. Életformájukból egyáltalán nem következett írói tevékenységük. Oka volt ennek a kialakulóban lévő intézményrendszer mellett a magyar nyelvűvé váló irodalom is. A formálódó irodalom peremén helyet kaphattak a szokatlanul nagy számban megjelent szerzők, hiszen a századforduló irodalmában a befogadás gesztusa, a

[11] *A nő és hivatása: Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből 1777–1865*, Szerk. az Előszót és a fejezetek bevezetőit írta: FÁBRI Anna, A szerkesztő munkatársai DEDE Franciska, HAHN Katalin, MERÉNYI Hajnalka, SZURMA Ágnes, TÓTH Izaballa, Budapest, Kortárs Kiadó, 1999.
Emellett a női művelődéshez PUKÁNSZKY Béla, *A nőnevelés évezredei* (Budapest, Gondolat Kiadó, 2006), és *A nőnevelés története* (Budapest, Gondolat Kiadó, 2013.) valamint KÉRI Katalin kötetei (kutatásának szintézise: *Leánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon*, *i.m.*, tanulmánykötetei egyike: *Női élet, leánynevelés az újkorban*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2015.*)* segítettek közelebb kerülni.
[12] *A nők világa: művelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok*, szerkesztette FÁBRI Anna és VÁRKONYI Gábor, Budapest, Argumentum Kiadó, 2007.
[13] ZILAHY Károly, *Hölgyek lantja*, Pest, 1865.
[14] FÁYLNÉ HENTALLER Mariska, *A magyar írónőkről*, Budapest, magánkiadás, 1889.
[15] SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, Budapest, Hornyánszky Viktor Kiadása, 1890–1909.
[16] BÁNHEGYI Jób, *Magyar nőírók*, Budapest, Szent István Társulat, 1939.
[17] Újfalvy Krisztina tudomásom szerint nem folytatott kereső tevékenységet.

magyar nyelven megvalósuló írás ténye, a létrejött mű fontosabb volt a megszületett szövegek kidolgozottságánál, magas irodalmi státuszánál. Ennek következtében divatjelenséggé válhatott a verselés.[18]

Meglepően sok (köz)nemes kezdett verselni a XVIII–XIX. század fordulóján. „Szóltak versek a születés- vagy névnapokon, disznótoron vagy farsangi mulatságon, költemény kísérte a lakodalmi ebédet éppen úgy, mint a gyászszertartást, versbe kívánkoztak a furcsa vagy tréfás aktualitások […].”[19] Ezt a fajta populáris költészetet leginkább vidéki nemesek művelték, akik a névtelenségből törtek ki, verseik alapja pedig a „későbarokk populáris poézis eleven hagyománya”[20] volt. A disszertációban helyet kapó szerzők közül Csizi István, Édes Gergely, Gvadányi József (akik episztolák címzettjeként és írójaként jelennek meg a nőszerzők mellett), Fábián Julianna és Molnár Borbála kapcsolatba hozható Arany János *Irányok* című dolgozatának alapvetéseivel.[21] Arany tárgyalja az általa mesterkedőknek nevezett alkotók kérdéskörét, melyet a zseniről tett következő megállapítással vezet be: „a fényes süker a lángész sükere az, mely darab időre megszabja a költészet irányát.”[22] Neki követői, epigonjai lehetnek, ám különleges tehetsége miatt iskola nem jöhet létre körülötte: „költészetben iskolát nem a lángész, hanem azon körülbelül egyforma nagyságú tehetségek alkotnak, melyek közől egy sem oly tündöklő, hogy a többinek fényét magába nyelje, egy sem oly erőtlen, hogy saját jellemét elvesztve, pusztán utánzónak mondathassék”.[23] Arany azt a verselőt nevezi mesterkedőnek, aki Csokonai tevékenysége előtt, alatt és után jelent meg „az akkor előtérben álló iskolák egyikéhez sem szegődve, sőt úgy látszik, tudomást sem véve róluk, haladt a népszerű köznapiság széles, poros országútján.”[24] Sokat elárul ezekről az alkotókról azzal, hogy a „költészet műhelyeként”[25] jeleníti meg tevékenységüket, mellyel a verset kizökkenti a művészet egyedülálló teréből és a mindennapi praktikusság, az egyformaság és a gyors létrehozás felé nyitja meg az értelmezési kontextust. „Ekkép rajzott fel nálunk egy verselő csoport, mely a művészet legkisebb öntudata nélkül mesterkedik vala, melyet irodalomtörténetünk népiesnek mond, de amelyre inkább népszerű nevezet illik”[26] – állapítja meg végül Arany.

---

[18] A korszak költészetének kategóriáiról ld. VADERNA Gábor, *A költészet születése A magyarországi költészet társadalomtörténete a 19. század első évtizedeiben,* Budapest, Universitas Kiadó, 2017. A monográfia megkülönbözteti a rendi költészetet, a közköltészetet, az egyháziak költészetét, az érzékenység költészetét, illetve a bárdköltészetet.
[19] BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Budapest, Balassi Kiadó, 1998.
[20] *Uo.*, 282.
[21] ARANY János, Irányok = Uő., *Tanulmányok és kritikák I.*, (Válogatta, szerk., az utószót és a jegyzeteket írta S. VARGA Pál) Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012., 95–105.
[22] *Uo.*, 96.
[23] *Uo.*, 97.
[24] *Uo.*
[25] *Uo.*
[26] *Uo.*

Arany mesterkedők-fogalmának Vaderna Gábor ad új olvasatot, aki szerint ez „az elnevezés megmutatja azt a funkcióváltást, mely a költészet társadalmi szerepében a 18–19. században végbement. Talán éppen azért lettek e költők a kissé pejoratív megnevezés alá vonva, mivel bizonyos tekintetben túlléptek mind a rendi költészeten, mind a közköltészeten, másfelől azonban mégsem annyira, amennyire a modern költészet felől elvárható lett volna."[27] Vaderna fogalomrendszerében a mesterkedők „alkalmi költők, akik követik a rendi költészet alkalmi, reprezentatív jellegét, ugyanakkor e reprezentativitás egy-egy kisközösség lokális identitásformálásához kapcsolódik."[28] A mesterkedők azonban nem sorolhatók a rendi vagy a közköltészet keretei közé csupán azért sem, mert az ő műveik egyre gyakrabban jelentek meg nyomtatásban.[29] Arannyal ellentétben erős költői öntudatot tulajdonít ezeknek az alkotóknak.[30] Vaderna egy további paradigmaváltásra hívja fel a figyelmet: a mesterkedők kérdésköre szerinte a *poeta* és a *versificator* különbségében érhető tetten; a mesterkedő eszerint „csak" versificator, aki „a verset pusztán technikaként" formálja, „a költészetet tanult mesterségként" űzi.[31] Ezzel áll ellentétben „a múzsáktól ihletet nyerő, átszellemült, érdek nélkül alkotó *poeta*."[32] A dolgozat felveti annak lehetőségét, hogy Molnár Borbála túl kívánt lépni a kismesterségen, ugyanakkor rögzíti, hogy alakja inkább a régiség, mint a formálódó modernség felől értelmezhető.

A kor nőíró azért is nehéz helyzetben voltak, mert nem létezett irodalmi hagyománya a köznemesi női alkotótevékenységnek. Korábban ugyanis szinte kizárólag a főnemesek feleségei, valamint a református lelkészek családtagjai foglalkozhattak irodalommal, írással,[33] hiszen számukra voltak adottak a lehetőségek, őket tanították meg írni és olvasni, ezek a családok rendelkeztek kulturális hagyományokkal. Ennek következtében a XVIII–XIX. század fordulóján írói ambíciókkal bíró köznemesi rangú nőknek létre kellett hozni egy viszonyrendszert, amiben helyet találhattak maguknak. Ugyanakkor nem állítható, hogy a nőírókra irányuló irodalomtörténeti figyelem ne létezett volna korábban. Bod Péter *Magyar Atheneas*[34] című lexikonában Bethlen Kata (1700–1759), Dániel Polixéna (1720–1775),

[27] VADERNA Gábor, *A költészet születése*, *i. m.*, 76.
[28] *Uo.*, 78.
[29] *Uo.*
[30] *Uo.*
[31] Az utolsó két idézet: *Uo.*, 80.
[32] *Uo.*
[33] Ld. bárói rangú Petrőczy Kata Szidóna (1658 ? –1718) vagy a grófi családból származó Bethen Kata (1700–1759) munkásságát. Erről részletesen: GESZTELYI Hermina, *Textusok és textilek Az erényes nő műveltsége a 17–18. században,* Doktori disszertáció, Debrecen, 2019, 13. https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/275668/Gesztelyi_disszertacio_titkositott.pdf?sequence=1&isAllowed=y (A letöltés ideje: 2020.07.06.)
[34] BOD Péter, *Magyar Athenas avagy az Erdélyben és Magyar országban élt tudos embereknek, nevezetesebben a' kik valami, világ eleibe botsátott irások által esméretesekké lettek, 's jo emlékezeteket fen-hagyták historiájok*

Lorántffy Zsuzsanna (1600–1660), valamint Petrőczy Kata Szidónia (1658/59–1708) kapott külön szócikket.[35] Wallaszky Pál *Conspectus Reipublicae Litterariae in Hungaria, ab initiis Regni ad nostra usque tempora delineatus*[36] című összefoglalása szintén tárgyalja Bethlen Katát, Dániel Polixénát, Petrőczy Kata Szidóniát,[37] Lorántffy Zsuzsannát azonban kihagyta. Wallaszky szól még Aragóniai Beatrixról (1457–1508), Frangepán Katalinról (1625–1673), Báthory Griserdisről (született a 16. század harmadik harmadában), Ráday Eszterről (1716–1764), Wesselényi Annáról (1584–1649), valamint Jánoki Anna Máriáról.[38] Mindkét korai munka kiemeli a benne helyet kapó nők műveltségét latintudását, íráskészségét, fordítási tevékenységét.

A XVIII. század végétől datálhatóan létrejövő új hagyománynak és időszaknak a nőképére figyeltem dolgozatomban. Az foglalkoztat, milyen szerepekben jelenik meg a nő az általuk vagy a róluk írt szövegekben. A róluk írt szövegekben az válik láthatóvá, milyen ideális nőképet rögzítenek; illetve milyen tulajdonságokat írnak elő számukra. Megvizsgálom, van-e arra példa, hogy megjelenik a nő vágya arra, hogy túllépjen a neki szánt ideális tulajdonságokon, szerepeken. Fontosnak tartom, hogy különböző szereplehetőségeket vizsgáljak, így említésre kerül a nő mint leány, menyasszony, feleség, anya, özvegy.

Az életművek bemutatáskor nem törekedtem a teljes szerzői korpuszok elemzésére. Arra koncentráltam, hogy a szerzők az eltérő típusú szövegekben milyen szereplehetőségekben jelenítik meg a nőt. Kiemelt figyelemmel vizsgáltam a nőírók műfajválasztását. Az elemzett szövegeket műfaji szempontból a heterogenitás jellemzi. Interpretálok a műfajiság szempontjából is lényeges kérdéseket felvető prózai szöveget (*Fanni hagyományai*), ismeretterjesztést (*A' Nemzetek' külömb-féle Szokásai a' Házasodáskor*). A verses formában írott munkák közül kiemelt figyelemmel fordulok az episztolák felé. Emellett elemzek önéletírást (*Molnár Borbála életének tüköre*), verses elbeszélést (*Mesés Történetek*). Dukai Takách Judit a műfajiság tekintetében is eltér a többi tárgyalt nőírótól; ő írt a korszak egyik vezető műfajának számító ódát, léteznek verses levelei, de ezek nem jelentek meg nyomtatásban.

A nőkép korabeli diskurzusához szorosan kapcsolódó fogalom a *virtus*, mely dolgozatom minden fejezetében szerepet kap. A fogalomhasználatomat Bíró Ferenc kutatására alapozom, aki a virtust a barokk művelődésből és irodalomból vezeti le, azaz a

---

mellyet sok esztendők alatt, nem kevés szorgalmatossággal egybe-szedegetett, és az mostan élöknek, 's jora-valo felserkentésekre közönségessé tett, 1766.

[35] Emellett Barát Kata (57.), Frangepán Kata (157.), Kemény Anna (37.), Rédei Krisztina (71.) neve szerepel a kötetben a zárójelben megjelölt oldalakon.

[36] Pozsony és Lipcse, Anton Loewe Kiadása, 1785.

[37] *Conspectus*, *i. m.*, 246.,

[38] *Uo.*, 75., 131., 246–47.

barokk és a felvilágosodás közötti összekötő kapocsként tekint rá. A virtus diskurzusát használva arra mutatok rá, hogy az erényes élet megvalósítását célzó útmutatások, tanácsok fellelhetőek a felvilágosodás időszakában keletkezett alkotásokban, így a *Fanni hagyományai*ban, az episztolákban, az elemzett érzékenyjátékban, versekben egyaránt.

4. A dolgozat nemzetközi kontextusa

Bevezető fejezetemnek ebben az alegységében két szempontból szeretném röviden ismertetni a dolgozat nemzetközi kontextusát. Ezek közül az egyik a korabeli eszmetörténeti viszonyrendszert jeleníti meg, a másik pedig a téma újabb kutatási eredményeit foglalja össze.

A nőről való gondolkodás meghatározó eleme volt a XVIII. század második felének filozófiájában.[39] A *Making of Modern Women* című kötet[40] állítása szerint a francia forradalom során történt meg először az, hogy a nők felismerték, alárendeltségük tudatos kulturális jelenségként értelmezhető. Montesquieu (1689–1755) már korábban, az 1721-es *Perzsa levelek*ben is ír a kérdéskörről. A filozófus képes volt összeegyeztetni a női nem gyengébb mivoltát függetlenségi törekvésükkel.[41] Nicolas de Condorcet márki (1743–1794) pedig *A nők polgárjoggal való felruházása* (1790) című munkájában a nők egyenlő jogainak elősegítése érdekében érvel.[42] Denis Diderot (1713–1784) 1772-es *Sur les femmes* [*A nőkről*] című esszéjében szintén kiáll a nők mellett, eközben egyúttal Antoine Léonard Thomas (1732–1785) nézeteivel szemben lép fel, aki szerint a nők alárendeltek a társadalmi élet minden területén.

A francia gondolkodástörténetről szólván kihagyhatatlan Voltaire (1694–1778) és Rousseau (1712–1778) gondolatainak rövid ismertetése és ütköztetése. A két filozófus a nőkről is eltérő nézeteket vallott. Rousseau a két nem közötti különbségeket hangsúlyozva, más szerepeket és (szimbolikus) tereket jelölt ki a nők és a férfiak számára.[43] A

[39] Ld. például: KÉRI Katalin, *Tollam szivárványba mártom, Források az európai nőtörténet köréből az ókortól a 20. századig, Szöveggyűjtemény*, Pécs, OSZK-MEK 1999. (https://mek.oszk.hu/02100/02110/html/ A letöltés ideje: 2021.03.16.) Alfejezetemben a nők polgárjoga mellett érvelő műveket és személyek közül emelek ki néhányat. Ezek mindegyikét nem tartalmazza Kéri Katalin gyűjteménye.

[40] Lynn ABRAMS, *The Making of Modern Women*: *Europe 1789–1918*, New York, Routledge Publication, 2014.

[41] „Montesquieu, managed to combine a belief in woman's natural weakness with calls for her independence and greater gender equality, but most intimated that woman's nature inclined her towards passion and irrationality, her mind dominated by her biology." Lynn ABRAMS, *The Making of Modern Women*, *i. m.*, 18.

[42] Lynn ABRAMS, *The Making of Modern Women*, *i. m.*, 18., 215–216.

[43] „What has become known as the ideology of separate spheres, incorporating the separation of male and female roles, the division between public and private and the formulation of domestic ideology, was almost certainly a creation of the industrialising societies of western Europe and not the creation of one man – Rousseau." Lynn ABRAMS, *The Making of Modern Women*, *i. m.*, 30.

leánynevelésről vallott nézeteit *Emil* (1762) című művében fejtette ki,[44] melyre dolgozatomban visszatérek. Voltaire azonban nem gondolta, hogy a nők életterének az otthon világára kellene korlátozódnia.

A francia forradalom egyik fontos vívmánya, az 1789-ben kiadott *Emberi és polgári jogok nyilatkozata* (mely az 1791-es alkotmány alapjául is szolgált) a nőket kirekesztette a meghirdetett egyenlőségből, s nem tett másként az 1804-es *Code Napoléon* sem.[45] Olympe de Gauges (1748–1793) 1791-ben írta meg *Női jogok nyilatkozata* című művét, melyben reagál az *Emberi és polgári jogok nyilatkozatára*. Fellépésével a nők egyenlő jogai mellett állt ki.

Az angol gondolkodók közül kiemelendő Mary Wollstonecraft (1759–1797) alakja, aki az *A Vindication of the Rights of Woman* [*A nők jogainak követelése*] (1792) című munkájában – nem mellesleg Rousseau nézeteit cáfolva – a protofeminizmus alapművét publikálta. A szöveg központi gondolata a racionális gondolkodású, önálló nő alakja köré épül, aki döntési lehetőséggel bír.[46] Anglia jellegzetes korabeli nőegylete volt a Kékharisnya Társaság [Blue Stockings Society], melyet leginkább Elizabeth Montagu (1712–1800), Elizabeth Vesey (1715–1791) és Frances Boscawen (1719–1805) nevéhez lehet kötni. A társaság informális egyesületként működött, melynek célja a női tájékozottság növelése, a nők oktatása volt.

A korszak filozófiájában a nemek felfogásában is nagy változás történt, ugyanis az úgynevezett egy nem modellt felváltotta a két nem modell. Az előbbi a férfi tökéletlen változataként tekintett a nőre. Az elképzelés szerint – mely egészen Galénoszig vezethető vissza – a női ivarszervek megfeleltethetők a férfiéinak, azok fejletlenebb formáiként.[47] A két nem modell – mely a XVIII. század második felétől lett egyre frekventáltabb felfogás – a két nem különbségeit emeli ki, ezáltal más-más tulajdonságokat, lehetőségeket, szerepeket és

---

[44] „The late eighteenth century writings of the philosopher Jean-Jacques Rousseau played an important part in defining a popular form of femininity based on woman's 'natural' characteristics which fitted the conception of home as a moral haven and refuge from the disruption of industrial society. Rousseau expounded a model of domesticity which rested upon the separation of the public and private spheres and which depended upon the 'natural' woman, personified by Sophie in the first novel, *Émile* (1762)." Lynn ABRAMS, *The Making of Modern Women*, *i. m.*, 45.

[45] Részletesen ld. François FURET, *A francia forradalom története 1770–1815*, Budapest, Osiris Kiadó, 1999. (Fordította PŐCZ Erzsébet)

[46] „At the heart of the *Vindication* is the woman as autonomous and rational being; the woman capable of determining her own future, capable of using reason, and able to control her emotions. Wollstonecraft's woman was womanly rather than childlike, determined rather than sycophantic." Lynn ABRAMS, *The Making of Modern Women*, *i. m.*, 32.

[47] „According to this model of the male and female body, and more especially of the reproductive organs, formulated by Galen in the second century ce, the female was essentially the same as the male, her sexual organs were the mirror image of his only they were located inside the body. Thus the ovaries were equivalent to the testes, the vagina to the penis. This 'one-sex model' of humankind was not equal. It prioritised the male or normal sex; the female was the lesser sex, a variation on the norm, lacking the strength or heat of the male and thus imperfect." Lynn ABRAMS, *The Making of Modern Women*, *i. m.*, 21.

szimbolikus tereket jelölve ki számukra.[48] Ugyanakkor ebből is levezethető a nőknek szánt otthoni, privát és a férfiaknak szánt közéleti tér.

A nőiség és a felvilágosodás kapcsolata napjaink nemzetközi szakirodalmában markánsan jelen van. Az újabb kutatási eredmények közül kiemelkedik a *Women, Gender and Enlightenment* című[49] monumentális vállalkozás, mely tíz fejezetet, s ezekben számos nézőpontot és módszert felvonultató tanulmányt tartalmaz. Ezek között olvasható közlemény számos más téma mellett a korszak szexualitásáról (Barbara Taylor: *Feminists versus Gallants: Sexual Manners and Morals in Enlightenment Britain*, Robin Howells: *Reading Rousseau's Sexuality*),[50] antropológiai megközelítéséről (Jenny Mander: *No Woman is an Island: The Female Figure in French Enlightenment Anthropology*),[51] a női gondolkodásról, oktatásról (Michéle Cohen: *'To think, to compare, to combine, to methodise': Girls' Education in Enlightenment in Britain*),[52] moralizáló irodalomról (Norma Clarke: *Bluestocking Fictions: Devotional Writings, Didactic Literature and the Imperative of Female Improvement*).[53] A kötet konklúziója szerint a női szerepek összetettségét és változatosságát jeleníti meg a munka, és megdönti azt a nézetet, mely a vizsgált időszakot a nőiség tekintetében kis jelentőségűnek gondolja, egyszersmind többes számban használja a felvilágosodás fogalmát megjelenítve annak sokféleségét, nemzetenként, szerzőkként eltérő voltát.

Lynn Abrams *The Making of Modern Women* című kiadványról már tettem említést. Ez a monográfia nagyban segítette a munkámat, mert nemcsak a korszak nőről való gondolkodását, annak eszmetörténeti vonatkozásait tárja fel, hanem szól a női szerepekről, életlehetőségekről is. Külön fejezetek tárgyalják a tipikus női életút egyes állomásait, így a leányságot, a feleséget, az anyát és az özvegyet. A kötet emellett a párválasztással, a vénlánysággal, a válással, a női szexualitással, a feminizmus első hullámával is foglalkozik.

Az *Educating Women Schooling and Identity in England and France 1800–1867*[54] című kötet az oktatás és a nőkérdés problémaköréről értekezik, együtt megjelenítve a tanítási-tanulási folyamat mindkét résztvevőjét, a tanítónők, tanárok és a diáklányok oldalát is, valamint a korabeli tananyagról is informál.

---

[48] *Uo.*, 22.
[49] *Women, Gender and Enlightenment*, szerkesztette: Sarah KNOTT, Barbara TAYLOR, Basingstoke (UK) and New York (USA), Palgrave Macmillan, 2005.
[50] *Uo.*, 30–52., 174–187.
[51] *Uo.*, 97–116.
[52] *Uo.*, 224–242.
[53] *Uo.*, 460–473.
[54] Christina DE BELLAIGUE, *Educating Women Schooling and Identity in England and France 1800–1867*, Oxford, Oxford University Press, 2007.

A *The Woman Question in France 1400–1870*[55] hiánypótló munka, melyben Karen Offen a középkortól egészen a harmadik köztársaságig tekinti át a francia történelmet a nők szerepére, küzdelmére és lehetőségeire egyaránt koncentrálva. A kiadvány mellékletében a nőtörténet szempontjából fontos évszámok és események kronológiája található, nem kizárólag a francia történelem jelentős dátumaival.

A *Women and Enlightenment in Eighteenth-Century Britain*[56] című munka első fejezete az 1690 és 1760 közötti anglikán egyházhoz kapcsolódó whig feminizmus történetét írja le leginkább a nő társadalomban betöltött helyzetére koncentrálva. A második egység a nőiség történetét, míg a harmadik a nő történeti munkákban megjelenített alakjáról referál. A negyedik fejezet Catharine Macaulay, míg az ötödik Mary Wollstonecraft alakjára fókuszál. A zárlat a francia forradalomról és annak következményeiről szól.

A legfrissebb nemzetközi szakirodalom szükségképpen korlátozott áttekintésének utolsó tételeként egy szöveggyűjteményt szeretnék kiemelni. A 2001-ben Vivien Johns szerkesztésében megjelent *Women in the Eighteenth Century Constructions of Femininity*[57] nagyon jó példák válogatásával mutat rá a korabeli gondolkodás jellegzetességeire. A szemelvények több témát – például a helyes viselkedést, az oktatást, a szexualitást – ölelnek fel, a szerzők között ott találjuk a korszak ismert alkotóit, például Samuel Richardson, Mary Wollstonecraft, Catherine Macaulay személyét.

A bemutatott kötetek hasznos és előremutató perspektívát mutathatnak a magyar kutatások számára, szemléletmódjuk hazai témák vizsgálata során is alkalmazható.

5. A dolgozat felépítése

Az első elemző fejezetben (II.) az *Uránia* folyóirat nőképét vizsgálom. Miután rámutatok, milyen sokrétűen és összetetten jelennek meg a lapszámokban a női szereplehetőségek, az *Uránia* vágyott és valós célközönségével foglalkozom. Ezután olyan szövegeket interpretálok (*A' Nemzetek' külömb-féle Szokásai a' Házasodáskor, A' Módi, Egy Újj-házas' Levelei Barátjához*), melyekben a feleségi szerep hangsúlyos. Összefoglalóan ezekről azt vélem megállapíthatónak, hogy a nőktől elvárt tradicionálisviselkedést kívánják megjeleníteni, közvetíteni, rögzíteni.

[55] Karen OFFEN, *The Woman Question in France 1400–1870*, Cambridge, Cambridge University Press, 2017.
[56] Karen O' BRIEN *Women and Enlightenment in Eighteenth-Century Britain*, Cambridge, Cambridge University Press, 2009.
[57] Vivien JOHNS, (szerk.), *Women in the Eighteenth Century Constructions of Femininity*, London és New York, Routledge Kiadó, 2001. (Első kiadás 1990.)

Ugyanebben az egységben értelmezem a *Fanni hagyományai* emberképét. A művet Bíró Ferenc virtus-fogalmának Debreczeni Attila és Vaderna Gábor által kiegészített értelmezésének felhasználásával helyezem új kontextusba, azt állítva, hogy az erkölcs nemesítését célzó megjegyzések fellelhetők a *Fanni hagyományai*ban is. Alátámasztom, hogy a szöveg túlnő az erkölcsnemesítés szándékán, valamint megerősítem azt a nézetet, mely szerint Fanni alakja értelmezhető ellenpéldaként, mivel nem képes betagozódni a társadalomba, a leányi szerepet nem követi a feleségi, anyai szerep megvalósulása. Felvetem annak a lehetőségét, hogy Fanni története kettősséget rejt, az első két lapszámban az érzékeny hősnő kultuszát, míg a harmadik a szenvedélyeknek áldozatul eső leány morális ellenpéldáját jeleníti meg.

Ezt követően elemzem a nőszerzőket, akik az irodalmi térben férfikísérettel jelennek meg,[58] azaz legitimálásra szorulnak, alkotásaik csak akkor válhatnak érvényessé, amennyiben egy férfi elfogadja azt, méltónak találja nyilvánosság elé tárni, kinyomtatni. A dolgozatban vizsgált alkotóknál Molnár, Fábián és Dukai Takách esetében is megfigyelhető a „költőnőteremtés" jelensége. Gvadányi József segítsége és közreműködése Molnárt és Fábiánt is segítette a publikálásban. Gvadányi mecénási szerepköre azonban nem kizárólag a nőszerzők esetében valósult meg, segítette például Donits Andrást[59] is. Mivel Gvadányi tudatos könyvkiadói és kánonbővítő tevékenységet folytatott, irodalomszervezői szerepe jelentős volt. A dolgozat számot vet azzal a lehetőséggel, hogy Gvadányi Józsefnek célja lehetett egy alkotói közösség létrehozása.

A III. fejezet Molnár Borbála munkásságával foglalkozik. Kiindulópontom a recepciótörténet, melyről az állapítható meg, hogy bizonyos életrajzi adatokat és műelemző megállapításokat mond újra és újra, amely korábban súlyosan korlátozta a szövegek értelmezését: ez a tendencia pedig az összes korabeli nőszerző irodalmi tevékenységének értelmezésében megfigyelhető. A recepciótörténet önismétlése ugyanakkor nem korlátozódik kizárólag a nőszerzőkre, számos más alkotó esetében ki lehet mutatni efféle tendenciát; például a dolgozatban tárgyalt Kármán József esetében is. A biográfia- és befogadástörténet ismertetése után Molnár önéletírását elemzem.[60] Egyrészt arra fókuszálok, hogyan viszonyul az önéletrajzi ihletettségű szöveg a Molnárról írt életrajzokhoz, másrészt pedig arra, hogyan konstruálja meg költőnői identitását, milyen nőképét reprezentál önmagáról a szerző,

[58] Újfalvy Krisztinára tekinthetünk kivételként, arra, hogy őt hogyan és ki legitimálja a dolgozat IV. fejezetében térek ki.

[59] Közös kötetük: *Méltóságos gróf Gvadányi József Magyar Lovas Generális Donits Andráshoz írt Levelei Válaszaikkal*, Nagyszombat, 1834.

[60] Ez megjelent: *Molnár Borbála Munkáji Második Darabja melly Készült 1792-dik Esztendöben Sátor-Alja Új-helyben, mellyben befoglaltatik az Ö Életének Igaz Tüköre*, Második Nyomtatás, Pozsony és Pest, Füskúti Landerer Mihály költségével és betűivel, 1794.

amelynek része egy sajátos mitológiai világ, illetve megjelenik benne a laicizálódás folyamata. Az utolsó szakaszban a *Mesés történetek*[61] című művét elemzem. Itt a feleségi szerepkör újabb szöveg perspektívájából válik megközelíthetővé és árnyalhatóvá. Értelmezésemben az erkölcsnemesítés jelenlétére, az érzékeny irodalomhoz fűződő kapcsolódásra, valamint a társadalmi nemi szerepekre koncentrálok.

A IV. fejezet középpontjában Molnár Borbála episztolaköltészete áll. Az episztolák a kialakulóban lévő irodalmi intézményrendszer rétegzettségét teszik láthatóvá. Molnár verses levelei négy különböző kötetben jelentek meg. Ezen kiadványok mindegyikét szóba hozom, ugyanakkor nem törekszem a teljes korpusz elemzésére. Célom az, hogy a tendenciákra figyeljek, megvizsgáljam, hogyan ír Molnár a különböző nemű, életkorú, társadalmi státuszú levelezőpartnereknek. A lelkipásztor és mesterkedő költő Édes Gergely (1763–1847), a táblabíró és mecénás Thuriki Thuránszky László (?–?), a grófi ranggal bíró nyugalmazott lovas generális és mecénás Gvadányi József (1725–1801), a katonai múlttal bíró mesterkedő szerző Csizi István (1728–1805), valamint az erdélyi költőnő Újfalvy Krisztina (1761–1818) és Molnár Borbála levélváltását interpretálom. Molnár és Újfalvy levelezését egy korabeli erkölcstani munkával hozom összefüggésbe. Az egyedi jellemzőkön túl (például: nyelvezet, témák, közvetlenség foka) általánosságban figyelek a rangkülönbség megjelenítésére, az erkölcsnemesítés jelenlétére, a közösségteremtésre, a költőnői lét megjelenítésére. Emellett szólok Gvadányi József és Csizi István Molnárt középpontba helyező levelezéséről, mely Molnár költőnői legitimálásához nagymértékben hozzájárul. A dolgozat *Melléklet*ében olvasható a feldolgozott episztolák listája.

Az V. egységben folytatom az episztolaköltészet tárgyalását. Itt Gvadányi József és Fábián Julianna közös kötetét[62] elemzem; leginkább arra kitérve, hogyan megy végbe a költőnő szövegbeli megkonstruálása, hogyan viszonyul a költőnői léthez Fábián, s hogyan járul ehhez hozzá Gvadányi tevékenysége, azaz miképp legitimálja Fábiánt az irodalmi térben. A kiadvány egyik jelentősége, hogy a költőnővé válás mestermunkájának, az 1763-as komáromi földrengésről szóló költeményének elkészítéséről is tudósít, azaz konkrétan megtudható, Gvadányi milyen utasításokon keresztül késztette fel Fábiánt munkájának megírására, hogyan formálta kiadvánnyal rendelkező alkotóvá. A mestermunka interpretálása során figyelmet fordítok a korszak fontos eszmetörténeti problémájára, mely (az 1755-ös

[61] Megjelent: *Molnár Borbála Munkáji Negyedik Darab*, Kassa, Füskúti Landerer Mihály betűivel, 1794.
[62] *Verses levelezés, a' mellyet folytatott gróf Gvadányi József Magyar Lovas Generális Nemes Fábián Juliannával, Nemes Bédi János Élete Párjával, mellybe több nyájas dolgok mellett, Királyi Komárom Városába történt siralmas Föld-indúlás is le-írattatott, és a' Versekbe Gyönyörködök kedvekért ki-adattatott.* Pozsony, 1798.

lisszaboni földrengés után) az isteni kinyilatkoztatáson alapuló világértelmezés helyett a természettudományos gondolkodásnak engedett teret.

Az episztolaköltészettel foglalkozó fejezetek után a korabeli nőkép összetettségét a már – Molnárral váltott leveleinek köszönhetően megismert szerző – Újfalvy Krisztina kézírásával fennmaradt szöveg elemzésével árnyalom. Újfalvy Krisztina *A márivári hajadon* című kéziratban maradt érzékenyjáték-fordításának értelmezési lehetőségeiről szól dolgozatom VI. fejezete. A korabeli magyar- és németnyelvű színpadon nagy népszerűségnek örvendett Franz Kratter német nyelvű darabja, a *Das Mädchen von Marienburg* (1795). Az érzékenyjáték szerkezetének és szereplőinek bemutatása után a főszereplő Katinka alakját vizsgálom, kiemelve, hogyan marad a leány mindvégig erkölcsös, hogyan jut ezáltal diadalra a virtusa, az erényessége. Nem lehet azonban prototipikusnak nevezni Katinka karakterét, hiszen bizonyítom: a férfi és női erények egyaránt jellemzőek rá, ezáltal az ideálist jeleníti meg.

Disszertációm utolsó elemző egységében (VII.) Dukai Takách Judit költészetéhez közelítek a folyóiratokban megjelent verseinek feltárásával. Ahogyan az Újfalvy-kézirat Katinkája, úgy Dukai Takács sem tipikus alak, nagymértékben (származásából, neveltetéséből, kapcsolatrendszeréből adódóan is) eltér a dolgozat korábbi fejezeteiben tárgyalt köznemes női alkotóktól. Ezt támasztja alá az, hogy eltérő műfajokban és tematikában dolgozott. A tény, hogy ő is férfikísérettel vált csak láthatóvá, valamint, hogy neki is vannak (publikálatlan) episztolái, mégis kapcsolatot teremt közötte és a mesterkedők között. Az elemzett költemények között található egyebek mellett hazafias vers (*A' Hazához*), önmegszólítás (*A beteg Malvina, Malvina keserve*) és tájleírás (*A' Keszthely vidék leírása*) is.

6. A disszertáció aktualitása

Menyhért Anna a *Női irodalmi hagyomány*[63] című monográfiájának bevezetőjében a középiskolai irodalomtankönyvekre úgy tekint, mint a jelenlegi magyar irodalmi kánon reprezentációjára. Azt tapasztalja, hogy „a magyar társadalom énképébe nem tartozik bele az, hogy a női írókra emlékezzen."[64] A nőszerzők néhány „dísznőtől" (Kaffka Margit [1880–1918], Nemes Nagy Ágnes [1922–1991], Szabó Magda [1917–2007]) eltekintve kimaradnak az általa vizsgált tankönyvekből. A 2020 szeptemberében bevezetésre került Nemzeti Alaptanterv 9–12. évfolyamnak szánt gimnáziumi kerettantervében összesen két női alkotó szerepel a törzsanyagban: Szapphó és Szabó Magda. Nemes Nagy Ágnes az ajánlott alkotók

[63] Budapest, Napvilág Kiadó, 2013.
[64] *Uo.*, 14.

között ugyan ott van, rajta kívül azonban senki, még Kaffka Margit sem. Azt a látszatot kelti tehát az irodalomtanítás, azt üzeni, hogy a nők nem írtak, női alkotók nem léteztek, ami nem igaz.[65]

Menyhért Anna azt is leírja, hogy a nők nem részei a kánonnak, így szerinte nincs olyan hagyomány, amelyre támaszkodhattak volna. A női szerzőket a XXI. századi középiskolai kánon sem volt képes befogadni. Ennek a problémának az összetettségéről és aktualitásáról ír Bán Zsófia az *Élet és Irodalom* hasábjain.[66] „Mint minden irodalomban, melynek megvan a maga sajátos szerkezete, megvan egyfajta *elváráshorizont* is, és ha egy szerző valamilyen oknál fogva ezt nem tudja (mert például nem is tudja, hogy van ilyen) vagy nem akarja teljesíteni, akkor különös csillagállás kell ahhoz, hogy a rendszer mégis, ennek ellenére befogadja."[67]

A magyar felvilágosodás korának nőírói, ahogyan más korszakok női alkotói sem, bírnak ezzel a különös csillagállással, s ennek csak részben oka az, hogy nem írtak korszakalkotót. Dolgozatommal azt szeretném bemutatni, hogy ugyanakkor szövegeik elemzése hozzájárulhat a korszakról alkotott kép árnyalásához és átfogó irodalomtörténeti kutatások megkezdéséhez.

[65] *Uo*., 15.
[66] BÁN Zsófia, *Bovaryné megbukik – avagy a női irodalom és a Hézag*, *Élet és Irodalom*, LXIV. évfolyam, 20. szám, 2020.05.15.(https://www.es.hu/cikk/2020-05-15/ban-zsofia/bovaryne-megbukik-.html) (A letöltés ideje: 2020.07.06.)
[67] *Uo.*

II. Női szerepek az *Urániá*ban

1. Bevezetés és célkitűzés

Dolgozatom első elemző fejezetében a XVIII. század harmadik harmadában megélénkülő folyóirat-kiadás egyik periodikájával, az *Uránia* (1794–1795) című lappal foglalkozom. Célom azt vizsgálni, hogyan érvényesül a három lapszámban az *Uránia* bevezetőjében megfogalmazott szándék, mely szerint „ezen Munkát különössen az Asszonyi-nemnek szántuk. […] Leg-szebb Álmaink közzűl-való az, ha eggy kellemetes Hazánk' Leányának unalmas Óráját hasznossan rövidíthetjük."[68] Foglalkoztat az *Uránia* célközönségének és tényleges olvasóközönségének kérdésköre, egymáshoz való viszonya. Arra a kérdésre keresem a választ, hogy milyen formában érvényesül a bevezetésben kijelölt programadó elhatározás. Előbb bemutatom, milyen sokrétűen jelennek meg a női szerepek a folyóiratban, utána szólok a kijelölt, illetve a tulajdonképpeni célközönségről, valamint a nőről mint témáról; majd a magyar irodalomtörténeti kánon szerves részévé vált, a *Fanni hagyományai* címmel kanonizált, a folyóiratban folytatásokban megjelent szöveget elemzem, leginkább a nőkép és az erkölcsnemesítés szempontjából.

Az *Uránia* vizsgálata során mindenekelőtt számot kell vetni azzal, hogy a viszonylag kis terjedelmű anyag ellenére rendkívül gazdag és szerteágazó benne a nők reprezentációja. A folyóiratban a nőkről szóló példázatok narratívákat alkotnak, kiemelten vannak jelen női szerepminták és szereplehetőségek. Az első lapszám felépítése világosan mutatja az előíró jelleget, mind a tematikus, mind a műfaji sokféleségében. A *Bé-vezetés* után *A' Vallás' Szeretetre-méltó-vólta* következik, mely az első mondatában az „olvasónékat" szólítja meg. A kiemelt helyen olvasható szöveg a folyóirat erkölcsi keretét is kijelöli: „Isten a' Virtusnak, mint a Bóldogság' leg bizonyosabb Eszközének Követését parantsolta, és meg-jutalmaztatja azokat, a' kik ezen Eszközzel élnek, örökké állandó Bóldogsággal…"[69] Ezt a gondolatot a Bíró Ferenc által meghatározott és a Debreczeni Attila, valamint Vaderna Gábor által újragondolt erény és virtus fogalmaival hozom összefüggésbe a fejezet későbbi szakaszában.

---

[68] *Első folyóirataink, Uránia*, sajtó alá rendezte SZILÁGYI Márton, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1999, 16. A továbbiakban: *Uránia* néven hivatkozom rá.
A női közönség megszólítása mellett cél volt az is, hogy magyar nyelven biztosítsanak olvasnivalót a közönségnek: „az Olvasásnak Meg-szerettetése […] sok Részeiben Hazánknak, tsak a' jó Könyvek' Nem-léte által fojtatik el…" , *Uo.*

[69] *Uo.*, 26.

A folyóirat ajánlása báró Beleznayné Podmaniczky Anna Máriának szól,[70] mely leginkább úgy értelmezhető, hogy az ő pallérozott erkölcse és életmódja az implicit olvasót megszólítja és példázza is egyben.[71] *A' Haza-szeretet* című közlemény epizódszereppel rendelkező, ám a nőiséget tekintve központi alakja III. Eduárd felesége, aki nemeslelkűsége és jósága bizonyítékaként Calais 1347-es ostromakor férjét arra kéri, ne ölesse meg azokat a franciákat, akik elhozták számára Calais kulcsát, azaz akik a harc feladásáról, egyúttal az angolok győzelméről tudósítottak. Ezt követően egy mese kap helyet, mely két lapszámban, két részletben olvasható. Az *Eggy Tsuda-Történet* főhőse egy fiatal lány,[72] aki házasságot kényszerül kötni, majd a férj halála után második házasságában talál rá a boldogság. A mese után továbbra is a házasság marad kiemelt téma az *Eggy Újj-házas' Levelei Barátjához* című szöveggel, melyet ebben a fejezetben elemzek.

Az első lapszám további szakaszában (állatmesék, majd madárismertetések után) a *Fanni hagyományai* bevezetéseiben jelenik meg a nő mint téma. *A' fej-veszteség* Fruzina nevű karaktere hasonlóképpen a folyóirat nőképe szempontjából fontos kiemelten. A kiadvány hátralévő részében (kertekről, hegyekről, a délibábról szóló bejegyzéseket követően) a házasság *A' Nemzetek' külömb-féle Szokásai a' Házasodáskor* című egységben, majd anekdotákban kap szerepet. Előbbivel, azaz a nemzetek házassági szokásaival bővebben foglalkozom. Zárásként epigrammákat közöl az *Uránia* első száma, melyekben szintén jelen vannak női szerepkörök, például az özvegy alakja. Az utolsó tétel Kleist *Lalage* című versének fordítása.

Az *Uránia* második lapszámában szintén reprezentatív mennyiségben találhatók a női szereplehetőségeket tematizáló írások. Folytatódik *Az általváltozott Törpe'*…, a nemzetek házassági szokásainak ismertetése, a *Fanni hagyományai.* Emellett olvasható prózában írt allegória *A' Szűzesség* címmel, itt kap helyet az általam részletesen tárgyalt *A' Módi* című elbeszélés is, melyben egy rest feleség szerepel. A harmadik szám első szövege *A' Kíntsásó* című történet, melynek egyik fontos szereplője Rózália. A leány gyámja kolostorba akarja őt adni azért, hogy megszerezze a vagyonát. Rózália azonban szerelmes lesz, méghozzá egy olyan férfiba, akivel rangkülönbségük miatt nem köthet házasságot, így cselt követnek el.

[70] Részletesen ld.: BALOGH Piroska, *Aesthetica muliebris – avagy beszélhetünk-e „női esztétikáról 18–19. századi magyar viszonylatban? = Nőszerzők a 19. században: lehetőségek és korlátok*, (szerk.) Török Zsuzsa, Budapest, Reciti Kiadó, 2019, 15–30., SZILÁGYI Márton, *Beleznay Miklósné Podmaniczky Anna Mária irodalmi szalonja: legenda és valóság*, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2015/6, 769–777.

[71] „A korszak könyvajánlásait vizsgáló munkák is arra a következtetésre jutnak, hogy a 18. századvége felé egyre inkább uralkodóvá válnak az olyanfajta ajánlások, melyek nem előzetes mecenatúrát honorálnak, sokkal inkább az implicit olvasó személyét jelenítik meg az ajánlásban megszólított személy által." BALOGH Piroska, *Aesthetica muliebris – avagy beszélhetünk-e „női esztétikáról 18–19. századi magyar viszonylatban? i. m.*, 18.

[72] Részletesen ld.: HERCZEG-SZÉP Szilvia, *Az Uránia meséi, = Nyugvó energia*, Az Alföld stúdió antológiája, szerk. FODOR Péter és LAPIS József, Debrecen, Méliusz Juhász Péter Könyvtár, 2018, 40–51.

Ebben az utolsó kötetben fejeződik be a *Fanni hagyományai*, a nőiség témájához kapcsolódik továbbá például Csokonai Vitéz Mihály *A' Szépek' Szépe* című verse, valamint az *Anekdoták* közül az első, *A' Rágalmazás' Bűntetése*, melyben egy szép leány, Roxána kalandos, példázatként értelmezhető története szerepel.

Az általam választott szövegek mindegyike a női szereplehetőségeket, ezen belül leginkább a feleségi szerepet (vagy Fanni esetében annak hiányát) tematizálják.

2. Az *Uránia* folyóirat célközönsége – szándék és „valóság"

Ha fellapozzuk az *Olvasó nők veszélyesek*[73] című kötetet, akkor egyértelműen látszik: bár marginálisan, de a könyvet tartó, olvasó nő alakja már legalább a középkortól kezdődően festmények témája volt.[74] Nemcsak Magyarországon, hanem Európa vezető országaiban is sok időnek kellett azonban eltelnie ahhoz, hogy például a Jean-Honoré Fragonard (1732–1806) festette *Olvasó lány* (1770) című képen rögzített jelenet megvalósulhasson.[75] Pedig nem történik más, mint az, hogy egy fiatal nő zavartalan nyugalommal merül el olvasmányában. A feltehetőleg felső társadalmi rétegből származó hölgy apró kötetet, talán versgyűjteményt olvas, tekintete fedésben van. A XVIII. század végén Európa-szerte ugrásszerűen megnőtt az olvasók száma, az intenzív olvasás helyett egyre inkább annak extenzív változata vált elfogadottá.[76] Ez azt jelentette, hogy bővült az olvasmányok listája, immár nem csak néhány kötetet olvastak el újra és újra.[77]

Ahogyan Jürgen Habermas *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltása* című munkájában kifejti: ebben az időszakban alakult ki a polgári identitás, mely megkérdőjelezi mind az egyház, mind az állam fennhatóságát, azaz teret enged az individualitásnak és a szubjektivitásnak.[78] Az olvasás visszafordíthatatlanul az egyik legfontosabb eszközévé vált az önálló véleményformálás és identitás kialakításának, a látókör tágításának. Ugyanakkor

[73] Stefan BOLLMANN, *Az olvasó nők veszélyesek*, Budapest, Scolar Kiadó, 2008; Elke HEIDENREICH előszavával.
[74] Ehhez elég megnéznünk a kötetben szereplő Simone MARTINI festette *Angyali üdvözlet* (1333) című képet (*Uo.*, 41.), amelyen Mária kezében imádságoskönyv látható.
[75] *Uo.*, 63. A két XVII. századi holland alkotó, Pieter Janssens ELINGA (1623–1682), illetve Jan Vermeer Fragonard elődjének tekinthető. Elinga *Olvasó nő*, illetve Vermeer *Levelet olvasó nő kékben* című festményeinek nőalakjai egyaránt intim térben, otthoni környezetben vannak, mind a szobalány, mind a várandós hölgy olvasmányába merül, intenzíven koncentrál a szövegre.
[76] Reinhard WITTMANN, *Az olvasás forradalma a 18. század végén? = Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*, szerk. Guglielmo CAVALLO és Roger CHARTIER, Budapest, Balassi Kiadó, 2000, 322. (fordította: SAJÓ Péter)
[77] A témáról ld. még: SZAJBÉLY Mihály, *Könyv- és lapkiadás a felvilágosodás idején és a reformkorban – 1821 Megjelenik KISFALUDY Károly* Aurora *című évkönyvének első kötete = A magyar irodalom történetei II. 1800–1919-ig*, szerk., SZEGEDY-MASZÁK Mihály és VERES András, Budapest, Gondolat Kiadó 2007, 73–90., leginkább: 74–75.
[78] Jürgen HABERMAS, *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltása*, Budapest, Századvég, Gondolat Kiadó, 1993, 9–10. (fordította: ENDREFFY Zoltán, GLAVINA Zsuzsa)

például Angliában a hatmilliós lakosság csupán 1,5 százaléka volt olvasó az 1790-es években.[79]

Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban című kötet külön alfejezete foglalkozik a nők olvasóvá válásával.[80] A leánynevelés, olvasni tudás elmaradt a fiúké mögött, a formális iskoláztatás követte az olvasóközönség elnőiesedését.[81] „A női olvasók hagyományos szerepköre a szokások, a hagyomány és a családi rituálé őrzésében állt."[82] Ebből a tanulmányból is tudható, hogy az új kiadványok, különösen a regények célközönségévé Európában a női olvasók váltak. A női művelődés és oktatás kérdéskörével egyre kiemeltebben foglalkozott az egyházi és világi gondolkodói elit, mert a nők tudásszintjének emelése egyre fontosabbá vált a társadalom számára. A XVIII. és még inkább a XIX. században nemcsak a törvények, hanem a tényleges társadalmi berendezkedés is lehetővé tette a lányok taníttatását, jól megszabott, korlátozó keretek között.

Az egyház sokat tett a női olvasni tudás elterjesztéséért, ám nem volt célja az írástudás kialakítása. Fénelon (1651–1715) francia katolikus érsek például már 1687-ben a *Leányok nevelése* címmel publikált nagyhatású elemzést.[83] Rousseau az *Emil*ben (1762) külön fejezetet szán a lányok oktatásának, Campe 1789-es munkája, az *Atyai jótanács leányomnak* népszerűségét mutatja, hogy német területeken kívül is fordított és hivatkozott szakirodalommá vált.[84] A nők oktatásának kérdésköre azért is kiemelt, mert anyaként a kisgyermekek tanításában nélkülözhetetlen szerepet töltenek be.[85] A női olvasót megjelenítő korabeli kiadványokról összességében elmondható, hogy annak „hagyományos képét a vallásos, családközpontú, s a közélet problémáitól távol eső asszony jelentette."[86]

Bár megkésve és Nyugat-Európától eltérő módon, de magyar területeken is megjelentek a felvilágosodás modernizációs törekvései.[87] Az oktatás, így a nők oktatásának kiemelkedően fontos dokumentuma az 1777-es Ratio Educationis, mely mindkét nem tagjaira vonatkozott, azonban a törvény nem vezette be az általános tankötelezettséget; az 1789-ben kiadott II. Ratio viszont 6-12 éves korig kötelezővé tette az alapfokú oktatást a leányok és a

[79] Reinhard WITTMANN, *Az olvasás forradalma a 18. század végén? = Az olvasás kultúrtörténete…*, *i. m.*, 325.
[80] Martin LYONS, *A 19. század új olvasói: nők, gyermekek, munkások = Az olvasás kultúrtörténete….*, *i. m.*, 348–377.
[81] *Uo.*, 350.
[82] *Uo.*
[83] KÉRI Katalin, *Női élet, leánynevelés az újkorban*, *i. m.*, 76–77.
[84] *Uo.*, 52.
[85] Az anyaság kérdéskörét, ezen belül az anyák oktatását tárgyaló, magyarul is olvasható mű: Elisabeth BADINTER, *A szerető anya: Az anyai érzés története a 17–20. században*, (fordította. SZEKERES András), Debrecen, Csokonai Kiadó, 1999.
[86] Martin LYONS, *A 19. század új olvasói: nők, gyermekek, munkások = Az olvasás kultúrtörténete….*, *i. m.*, 351.
[87] A korszakról részletesen ír például KOSÁRY Domokos, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon* (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980.), illetve ifj. BARTA János, *A tizennyolcadik század története* (Budapest, Pannonica Kiadó, 2000.) című művében.

fiúk számára egyaránt.[88] A nő mint anya alakja szintén része a korszak diskurzusának: Bessenyei Györgynek az *Anyai oktatás*[89] című munkája (bizonyára nem függetlenül a Ratiótól) 1777-ben jelent meg. Az értekezés eszménye a hitvesi, családanyai és gazdasszonyi kötelességekhez értő, a társaságban ügyesen forgó asszony, aki a férfi társa, tudományos műveltségre azonban nincs szüksége.[90] Schedius Lajos esztétikaprofesszor 1806-ban már a nők pedagógussá válásáról értekezett: eszerint az anyákat morális, kognitív és civilizatorikus szempontokból készítené fel a nevelésre.[91]

Irodalmi szempontból a XVIII. század harmadik harmadának fontosabb hozadéka a magyar nyelvű intézményrendszer kialakulása, melynek részeként az 1780-as évek végén, az 1790-es évek elején több jelentős folyóirat jelent meg, köztük az első csak irodalmi-kulturális periodikák; ilyen a *Kassai Magyar Museum* (1788–1793), az *Orpheus* (1789–90) és a *Mindenes Gyűjtemény* (1789–1792) mellett az *Uránia*, mely 1794–95-ben jelent meg mindössze három lapszámmal.

Szilágyi Márton *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája* című monográfiájában részletesen foglalkozik a folyóirat programírásával és tematikájával. „A folyóirat ideológiai vezérelvének a női olvasóközönség megszólítása látszik."[92] Azt is rögzíti: aligha arról van szó, hogy a nőolvasókhoz fordulás szándéka egy valódi olvasói réteg olvasási szokásainak való megfelelést jelentene. „A folyóirat közleményeinek többsége […] nem felelhetett meg az ideáltipikus korabeli nőolvasó közolvasmányi szintjének."[93] Az ideálisan elképzelt és a valóságos olvasási szokások tehát eltértek egymástól. A művelt nőolvasó egy „virtuális vágykép megfogalmazása."[94] Szilágyi szerint az *Uránia* sokkal inkább témának, mint befogadónak tételezi az asszonyi nemet."[95]

Ebből a szempontból is lényeges az előfizetői névsor: az első számban 104 előfizető neve van feltüntetve, melyből 77 férfi és 27 nő.[96] A második szám elején további 15 előfizető neve olvasható, melyek közül három női név szerepel.[97] Név nélkül 23 további előfizetőre utal

---

[88] Az oktatási kérdésekről ld. például: OROSZ Lajos, (szerk.). *A magyar nőnevelés úttörői,* Budapest, Tankönyvkiadó, 1962; illetve FEHÉR Katalin, *Sajtó és nevelés a felvilágosodás kori Magyarországon*, Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 2001.

[89] BESSENYEI György, *Anyai oktatás = Magyar Irodalmi Ritkaságok 15.*, szerk. VAJTHÓ László, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1932.

[90] OROSZ, *i. m.*, 27. Az anyai szerepet állítja középpontba KÉRI Katalin *„Okos asszony nem marad gyermek nélkül" Anyai szerep, gyermeknevelés a XVII–XIX. századi Magyarországon* = KÉRI Katalin, *Női élet, leánynevelés*…, *i. m.*, 195–239.

[91] BALOGH Piroska, *Aesthetica muliebris…, i. m.*, 27.

[92] SZILÁGYI Márton, *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1999, 278.

[93] *Uo.*, 285.

[94] *Uo.*

[95] *Uo.*, 289.

[96] *Uránia*, *i. m.*, 19–23.

[97] *Uo.*, 115.

a lap.[98] A harmadik szám nem közöl újabb előfizetőket, azaz az *Urániá*nak 142 előfizetője volt. Ebből 23-nak nem tudjuk a nemét, a maradék 119 előfizetőnek 25%-a volt nő. Természetesen a férfiak neve alatt futó lapokat is olvashatták nők, lehet, hogy feleségeiknek, családtagjaiknak fizettek elő; továbbá feltételezhető, hogy többen a magyar nyelvű írásbeliség támogatása, valamint konkrétan az *Uránia* patronálása végett lettek előfizetők. Ám már ezen a ponton sem egyezik az elképzelt, elérni vágyott célközönség a tényleges olvasói réteggel. Sokat elárul az olvasó réteg társadalmi pozíciójáról a tény, hogy négy báró vagy báróné vagy bárókisasszony (B. Izdentzyzné Sz. Gróf Vas Katalin, B. Ötvös Gábor, B. Pronay Priska és Honorata kisasszonyok), tizenhét gróf (például az Andrássy család, Széchényi Ferenc, Teleky József) fizetett elő az Urániára. Nem találni olyan nevet, melynél nem szerepel a méltóságos, tiszteletes, tekintetes rövidítések valamelyike, azaz csak magasabb társadalmi ranggal, nemességgel rendelkezők váltak előfizetővé, mely adat megerősíti: a magyar felvilágosodás olvasóközönsége a nemesek köréből kerül ki, egy szűk rétegük vált a haladás, a felzárkózás, a reformok támogatójává.[99] A folyóiratban nyomtatásban megjelenő előfizetői, ezáltal támogatói névsor a nemesi reprezentáció eszközének is tekinthető; az ott szereplők a kultúra patrónusaiként tüntették fel önmagukat. Ugyanakkor sem az előfizetők, sem más korabeli olvasók ténylegesen megvalósult a folyóirathoz kapcsolódó olvasási szokásairól, nem rendelkezünk konkrét információkkal.

Szilágyi Márton szerint, ahogyan már említettem, sokkal inkább témának, mint befogadónak tételezhető a női nem.[100] A női befogadó kérdéskörét Balogh Piroska is árnyalta tanulmányában, melyben szól Schedius Lajosnak a női befogadást és a nőnevelést érintő nézeteiről.[101] Schedius a nőnevelésben kiemelt szerepet tulajdonított a folyóiratoknak; nem véletlen, hogy az *Uránia*[102] mellett az *Aurorá*nál is tevékenykedett. Előbbi lapban *A' Vallás' szeretetre-méltó-vólta*, míg utóbbiban *A' Szépség tudománya* című esszéivel van jelen szerzőként.[103] Balogh fontos megállapítása szerint: *A' Vallás' szeretetre-méltó-vólta* „utolsó mondata […] esztétikai dimenziójú vallásértelmezést kínál…"[104] Ez azért kiemelendő, mert „azt jelzi, hogy a vallás eme esztétikai oldalának és általában véve a szépség dimenzióinak érzékelésére a nő pszichikai-antropológiai alkata megfelelőbb, mint a férfié."[105] Balogh Schlegel és Kant munkáinak alapján arra a következtetésre jut, hogy Schedius „a vallás

[98] *Uo.*
[99] A korabeli társadalomról bővebben ld. ifj. BARTA János, *A tizennyolcadik század története, i. m.,* 37–71.
[100] SZILÁGYI Márton, *Kármán József és Pajor Gáspár* Urániája, *i. m.,* 289.
[101] „A hazai viszonyok tekintetében Schedius szemmel láthatóan a korabeli *Bildung*-teóriákból kiindulva, az érzékeny női olvasók edukációját, ízlésük fejlesztését tartotta elsődleges feladatnak." BALOGH Piroska, *Aesthetica muliebris…, i. m.,* 22.
[102] Részletesen ld.: SZILÁGYI Márton, *Kármán József és Pajor Gáspár* Urániája, *i. m.,* 27–56.
[103] BALOGH Piroska, *Aesthetica muliebris…, i. m.,* 23.
[104] *Uo.*
[105] *Uo.,* 24.

fogalmán illusztrálva egy új hermeneutikai metódust mutat fel: az érzékenység, mégpedig a (vallásos életben is jelenlévő) szépségre való érzékenység ösztönösen szenzitív, érzelmi és feltáró természetét."[106]

Kutatásom alapján árnyalhatónak mutatkozik az *Uránia* folyóiratban reprezentált nőkép. Az alábbiakban elemzett közleményekkel (*A' Nemzetek' külömb-féle Szokásai a' Házasodáskor*, az *Egy Újj-házas' Levelei Barátjához*, *A' Módi,* a *Fanni hagyományai*, *A' Rágalmazás Büntetése*, a *Szüzességről*, A' *Vallás' Szeretetre-méltó-vólta*) arra teszek kísérletet, hogy megmutassam az Urániában megjelenő, jellemzően hagyományos női szerepeket, illetve azok megjelenítésének módját a különféle sajtó- és szépirodalmi műfajokban.

a, *A' Nemzetek' külömb-féle Szokásai a' Házasodáskor*

A házasságkötés témája az *Uráni*ában nem csak a szépirodalmi műfajokban kitüntetett. *A' Nemzetek' külömb-féle Szokásai a' Házasodáskor* egy tudományos-ismeretterjesztő jellegű szöveg, amely a folyóirat első és második számában olvasható.[107] A közlemény Pajor Gáspár fordítása, eredetileg az Anzeigen című bécsi lap 1775-ös évfolyamában jelent meg.[108]

Az első számban lehet olvasni többek között orosz területeken (a Volga-Káma vidéken) élő népcsoportok (többek között a kozákok, kalmukok) mellett például a törökök, a perzsák, az indiaiak, a kínaiak házasodási szokásairól. A második számban részben ázsiai területek szokásait: Kínát, Japánt, Indiát; részben pedig a gyarmatosító kereskedelemben szerepet kapott afrikai területek népeit hozza szóba a közlemény. Ilyenek az Afrika nyugati, északnyugati részének, partvidékének lakosai: a „Bors-parton", az „Arany-parton" a „Szolga-parton" élők. Miért volt Pajor és az *Uránia* számára fontos az ennyire eltérő kulturális szokások bemutatása? Az ismeretterjesztés és a szórakoztatás mellett szerepet kaphattak-e ezek a szokások az elképzelt olvasók identitásának tudatos formálásában, kulturális önreflexiójának felébresztésében?

Az egyik nyugat-afrikai példát emelem ki az ismertetett szokások sorából, mert az érdeklődést megragadó egzotikussága mellett feltételezem, hogy a magyar olvasó esetlegesen a korabeli magyar házasodási szokásokhoz mérhette annak tanulságait. A „Szanagai Szeretsenyeknél" többnejűség volt érvényben, melynek fenntartásában és a nők közötti béke megteremtésében egy igen különös szokás létezett: „Meg-is tudják ezen Jobbágyságban

[106] *Uo.,* 25.
[107] *Uránia*, *i. m.,* 93–107., 126–135.
[108] SZILÁGYI Márton, *Kármán József és Pajor Gáspár* Uráni*a*, *i. m.*, 255.

tartani feleségeiket a' Férjfiak, eggy olly Módon, hogy soha nem felejtkeznek-el Kötelességekről. Ezen nagy Jobbágyság, az Asszonyok *Ijesztőjétől* származik, a' kinek *Mumbó Jumbó* a' Neve. Ez eggy titkos Kép-isten, akit a' Férjfiak gondoltak ki, hogy Feleségeiket illendő Félelemben tarthassák. És valóban, olly könnyen hivők és tudatlanok ezek, hogy a *Mumbó Jumbót* vad Embernek tartják. […] Hosszú Fa-héjból készűltt Ruhája van, a' Fején még eggy Kéve-szalmát hord, és kilentz Lábnyi Nagyságú. Hogy nagyobb Félelmet okozzon, soha sem hallattatja magát egyébkor, hanem tsak Éjjel, és ha a' Férj öszve vész Feleségével, azonnal eléhozzák, a' *Mumbó Jumbót*. hogy a Pert el-igazítsa, a' ki rend-szerínt a' Férj részére ítél."[109] Nem történik tehát más, mint a feleség riadalmának keltése, aki tudatlansága, hiszékeny naivitása miatt félelemben van tartva, helyzete így igazságtalan és kiszolgáltatott. Kivételesen sokatmondó az, hogy mindezt tudatosan teszi a férj, a társával felmerülő problémát nem annak tényleges megoldásával vagy annak szándékával orvosolja, hanem egy riadalmat keltő, a babona világához nagyban kötődő, jelmezt viselő alak az, aki hitelesíti a férj hatalmát, verifikálja szavait, tetteit.

Bár maga a történet érdekes, sokat elárul a kulturális berendezkedésről, nem kizárólag ezért esett erre a választásom. Az *Anzeigen* minden bizonnyal egy utazó naplója nyomán mutatja be a Mumbo Jumbo alakját, vagyis az *Urániá*ba már a bécsi átvételen keresztül jut el a történet. 1799-ben jelent meg Mungo Park[110] (1771–1806) skót felfedező *Travels in the Interior of Africa*[111] című kötete, melynek sikerét a földrész tudományos igényű leírása alapozta meg. Mungo Park a következőképpen ír Mumbo Jumbóról: „I arrived at Kolor, a considerable town, near the entrance into which I observed, hanging upon a tree, a sort of *masquerade habit*, made of *the bark of trees*, which I was told, on inquiry, belonged to *Mumbo Jumbo*. This is a strange *bugbear*, common to all the Mandingo towns, and much employed by the pagan natives in *keeping their women in subjection*; for as the kafirs are not restricted in the number of their wives, every one marries as many as he can conveniently maintain and as it frequently happens that the ladies disagree among themselves, family quarrels sometimes rise to such a height, that *the authority of the husband can no longer preserve peace in his household*. This strange minister of justice (who is supposed to be either the *husband himself*, or some person instructed by him) [...] announces his coming by loud [...] screams in the woods near the town. He begins the pantomime at the approach of night."[112]

[109] *Uránia*, 129. (Kiemelés az eredeti szövegben)
[110] Az életéről ld.: http://www.britannica.com/biography/Mungo-Park (A letöltés ideje: 2015.11.19.)
[111] Mungo PARK *Travels in the Interior of Africa*, szerk., David PRICE, Cassell & Company, 1893. http://www.gutenberg.org/files/5266/5266-h/5266-h.htm (A letöltés ideje 2015.10.19.)
[112] *Uo.*, Chapter III (Kiemelés: Balog Edit Otilia)

Vagyis: észrevett egy fa kérgéből készült álöltözetet, érdeklődésére pedig azt felelték, *Mumbo Jumbó*hoz tartozik, ami/ aki egy *mumus* és arra használják, hogy feleségeiket alárendeltségben tartsák, valamint „megoldják" a családi vitákat, fenntartsák a férj tekintélyét. Látható, hogy a férj Mungo Park munkájában, ugyanúgy, mint az *Urániában* olvasható szövegben, hatalmi pozíciója megőrzése miatt alkalmazza az álarcos alakot. Mungo Park leírásában azonban a férj maga is beöltözhet, betöltheti az ijesztgető szerepét. Kérdéses, hogy ily módon a feleségek felismerték-e a férfit, amennyiben igen, akkor hangot adtak-e, hangot mertek-e adni megfigyelésüknek. Itt azonban nem tudjuk meg, hogyan, miként megy végbe a folyamat, melynek során Mumbo Jumbo létrehozza a családi békét, amely így csak külső segítséggel tud megvalósulni. Minden bizonnyal a skót utazó útleírásaiból hagyományozódik Mumbo Jumbo figurája, és a sajtó biztosít neki nagy nyilvánosságot. Az egzotikum alapvetően idegenségével és meglepetésszerűségével hat, melyek önreflexiót, önmegerősítést indíthattak el az ideális olvasóban.

Példát olvashatunk ugyanakkor olyan afrikai területekről is, ahol „Jussa vagyon a' Királyi Vérből származott Asszonyoknak, hogy Tetszések szerént, Férjet válaszszanak magoknak, akár nemes, akár nemtelen légyen az; és ha Férjek meg-sérti, határtalan Szabadságok vagyon Életén és halálán."[113] Ez a szöveghely messzemenően szembehelyezkedik a korabeli európai, így a magyar kulturális normákkal, már kizárólag azzal, hogy az afrikai nők esetében lehetővé teszik az önálló döntéshozást, ami Európában nem valósulhatott meg. Minden bizonnyal csak hipotetikusan megválaszolható kérdés, hogy amennyiben feltételezünk hazai nőolvasókat, vajon hogyan viszonyultak az idézett példához, mit gondoltak a szabad döntéshozatalról.

A megfelelni kötelezett, önállósággal, saját élete felett való döntési joggal nem rendelkező, rögzített női szerepkörökkel bíró társadalmi berendezkedést példáz a cseremisz szokás, mely szerint: a „Tseremiszeknél már öt, hat Esztendős Korokba' meg-házasítják Fíjaikat, a' Szűlék, hogy azoknak Feleségeiket használhassák a' Ház körül: mert az Asszonyok ő nállok […] főképpen tsak Dólgozásra, és Szolgálatra rendeltettek."[114] Sőt: ugyanitt a menyasszony szó szerinti árunak minősül, hiszen: „A' Vőlegény bizonyos Pénzen meg-vészi a' Meny-asszonyt, a' mellynek Mennyiségét a' Meny-asszony Attya határozza meg, a' Meny-asszonyi Ajándék Nagyságához képest."[115] *A' Nemzetek külömb-féle Szokásai a' Házasodáskor* olyan etnográfiai ismeretterjesztő jellegű szöveg, amely műfaját és tárgyát tekintve egyedülálló az *Urániá*ban.

[113] *Uránia*, 134.
[114] *Uo.*, 96.
[115] *Uo.*

b, *A' Módi; Egy Újj-házas' Levelei Barátjához*

A' Módi, illetve az *Egy Újj-házas' Levelei Barátjához* című elbeszéléseket azért elemzem közvetlenül egymás után, mert nagyon sarkítottan mutatnak ellenpéldát és példát a helyesnek tartott asszonyi szerepre és az ideálisként értelmezhető házasságra.[116] *A' Módi* „a nemi szerepek teljes felcserélhetőségét mutatja be egy utópia keretei között."[117] A történet szerint ugyanis egy házaspárhoz látogató, a férj barátja érkezik, aki azt tapasztalja, hogy a feleség rest, nemtörődöm, nem teljesíti feladatait, kiszolgáltatja magát, nem a férje és a családja kedvéért él, hanem kizárólag a sajátjáért. Önző, ami egyértelműen normasértő magatartásra utal, kilép a neki szánt szerepből, azaz a (feltételezett) nőolvasóknak ellenpéldával szolgál. Bizonyos jelenetek kiemelten nyomatékosítják a határátlépést: „A' szegény Férjfinak a' Konyha-tzédulán színt' ugy kell törni a' Fejét, mint az Akták mellett – 's adddig Madame az Ágyban nyújtódzik."[118] Valóban: a szerepek felcserélődéséről tudósít a szöveg, azaz mégsem teljesen, hiszen a férj „vállalja át" a feleség tennivalóit, ugyanakkor ő nem kizárólag a háztartást érintő kérdésekkel foglalkozik, hivatali foglakozásának is eleget tesz. A feleség nemcsak férjére, hanem gyermekeire sem fordít megfelelő gondot, figyelmet. Nem együtt vacsoráznak például a gyerekek a szülőkkel; amikor pedig a vendég rákérdez a hollétükre, ezt a választ kapja: ott vannak: „A' hól nékik szűkségképpen kell lenni, a' Dajka Szobájában."[119], tehát láthatóan nem valósul meg sem a családi boldogság, sem a meghitt együttlét. Az asszony egyik időtöltése ráadásul az olvasás, amely itt negatív színben van feltüntetve: bár olvas, de nem magyar szerzőket, hanem francia és német szövegeket, feltételezhetőn regényeket tüntet ki figyelmével; amint az idézet párbeszéd is mutatja: „*Én. Tsak* Frantzia Könyveket szokott olvasni a' Tett. Asszony. *Assz.* Néha Únalomból *Németet-is. Én.* És *Magyart?- - Assz.* […] Mit? – Ha! ha! ha! Igen! Hiszem Magyarúl imádkozom. […] *Én.* De valósággal mulatni nem szokta magát a' T. Assz. magyar Könyvekkel! *Assz.* Hogy ne az Istenért! Már fel-tettem magamba, hogy egész Biblióthékát veszek ma hólnap magamnak. Az egész Kőltségem sem lesz több harmintz egész Krajtzárnál. Mert Árgyirus, Kádár, világi új Énekek, mind öszve sem kerülnek többe. Nem tudom-é jól a' magyar Literaturát."[120] Nem tudunk meg pontos adatokat az asszony kedvelt köteteiről, azt sem, hogy azok mely

[116] SZILÁGYI Márton rögzíti, hogy *A' módi*, mely a folyóirat második számban olvasható, intertextuális kapcsolatban áll a Györffy József által magyarra fordított Ludvig Holdberg-féle kalandregénnyel, a *Klimius Miklós*sal, SZILÁGYI Márton, *Kármán József és Pajor Gáspár* Uráni*a, i. m.,* 286.
[117] *Uo.*
[118] *Uránia*, 139.
[119] *Uo.*, 145.
[120] *Uo.*, 141.

regiszterbe tartoznak, ám valószínűleg olyan irodalomra utalnak, ami nem tanító vagy tudós jellegű, azaz szórakoztatásra szánják őket. Az *Árgírus* például széphistória. Az látható, hogy nem tartja értékesnek a magyarul megjelent alkotásokat. Úgy gondolom, *A' Módi* anélkül reflektál a hasznos – nem hasznos olvasás különbségére, hogy nyílt álláspontot, kritikát fogalmazna meg a kötetekről. A kritikai hang a női szerepek irányában jelenik meg; a feleség nem gondoskodó, nem valósítja meg a jó anya szerepkörét sem. A kultúra fejlődését előmozdító művek hiányára szintén utal a szöveg.

A beszélgetőpartner kijelentése szoros kapcsolatot mutat a folyóirat korábban említett bevezetőjével: „Meg-vallom, hogy nékem az eggy leg-szebb Képzelődéseim közzűl-való, ha valamelly szép Leánykát valami szép Könyvvel a' Kezébe gondolok magamnak."[121] Az ideális női olvasóközönség vágyképének megfogalmazása ez a mondat. A magyar nyelvű, eredeti munkák nemcsak a *Bé-vezetés*ben, illetve az *Egy Újj-házas' Levelei Barátjához* című egységben, hanem az *Uránia* programadó, utolsó írásában, *A' nemzet tsinosodásá*ban is helyet kapnak, ami nyomatékosítja jelentőségüket az *Uránia* által képviselt művelődési programban. Utóbbi így fogalmaz: „*Eredeti Munkák* gyarapíttyák a' Tudományokat, tsínosíttyák a' Nemzetet, és emelik fel a' nagy Nemzetek' ragyogó Sorába."[122] Az olvasás kedvelése és elterjedése függ az elérhető művektől, a köteteket kézbevevő olvasók előképzettségétől.[123] *A' Módi*ban megjelenő női olvasó azonban csak a románok befogadására képes, amelyek nem szolgálják tanulását, ízlésének finomodását.

A férj T-ai Józsihoz hasonlóan feminin vonásokkal rendelkezik, fájdalmasan éli meg a feleség tetteit. Így szól: „akartam hozni magamnak eggyügyű, ártatlan, hív Angyalt, és […] Furiává változott."[124] A válás gondolata foglalkoztatja a férjet, ám a történet zárlatából nem derül ki, megváltozik-e a feleség viselkedése, vagy sor kerül a válásra, mert a vendég távozik otthonukból.

Ezen szöveg ellentéteként értelmezhető az első lapszámban olvasható *Egy-házas' Levelei Barátjához* című közlemény, amely három levelet tartalmaz. A fordító kiléte, a fordítás eredetije egyaránt ismeretlen. Az itt reprezentált nőkép az ideális szerepet rögzíti. Újra megjelenik az angyal képe, de teljesen más kontextusban: „Nem festem tovább ezt az Angyali Tökéletességet!"[125] Júlia szereti férjét, boldoggá szeretné tenni, elfogadja javaslatait mindenben, majdani gyermekeinek jó anyjaként jeleníti meg őt a férfi: „Tsak Példája vólna

[121] *Uo*.
[122] *Uo*., 312.
[123] „Kitsinosodott Ész kell ahoz, hogy a' *Közönséges'* s széles Terjedésű Igasságokat kedvellyük…" *Uo*., 313.
[124] *Uo*., 146.
[125] *Uo*., 58.

Gyermekeinek Tanító-mestere!"[126] Kapcsolatukra a nyugalom, a megértés és a béke jellemző. A nőolvasó számára Júlia alakja követendő példa, míg a férfiaknak rögzíti az eszményt, az elvárható női szerepeket, a férj pedig megerősítheti saját családon belüli pozíciójukat. A levelekben megjelenített házasság megerősíti, megkérdőjelezhetetlenné teszi a férj döntéshozói, domináns szerepét, melyet jól példáz a következő részlet: „A' *Férjfiúság* nékem adta az Igazgatás' *Jussát*. Juliával pedig a' hozzámvaló *Szeretet* el-hitette, hogy azt nálamnál jobban, senki ki-nem szolgáltatja. Meg van *győződve* arról, hogy a' leg-jobb, a'mit én mondok, mert én mondom. És így megy ez az Igazgatás, és úgy nevezett Engedelmesség minden Erőszak nélkül a' Természet' egyenes Útján, úgy hogy a'ki látja, egy jól el-rendezett Óra-mívet látszatik szemlélni, a'mellynek Első-indítóját hol kereste, nem tudja."[127] Kétségtelen tehát a férj eleve adott szava, melynek eredete a természet rendjéből adódó, továbbá az óra mechanikus szerkezetéhez hasonló, ami megváltoztathatatlanná, örökké ugyanolyanná, a rend biztosítójává teszi őt. Az igazgatás szerepét birtokló, az óramű elindításáért felelős férj megkérdőjelezhetetlen hatalma felveti annak a lehetőségét, hogy alakja Istennel hozható párhuzamba.

Az *Uránia* közleményeinek témavilága, ahogyan az a fentebbi elemzésekből látszik, a női szerepeket, a férfi-nő kapcsolatot mutatja be különféle beszédmódokban és műfajokban. Ha célközönségként tekintünk a nőkre, akkor elmondható, hogy számukra közvetíti, rögzíti az elvárt szerepeket, tulajdonságokat.[128] Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy az *Uránia* esetében feltételezzük, a nőkről, de nem kizárólag a nőknek szól. A férfiszerzők rögzítik a másik nemtől elvárt szerepeket, ugyanakkor harsány ellenpéldákat mutatnak fel egyidejűleg, mely normasértő lehetőségtől valószínűleg elretten a korabeli nőolvasó, azaz nem fogja a szabálysértést normaként kezelni. A fent idézett közlemények nézőpontja (az egzotikus tájakon járó utazóé, a barátjánál látogatást tévő elbeszélőé, és a leveleket író férjé) hasonlóképpen a nő családbeli pozícióját, házasságbeli szerepét tanulmányozó férfié.

[126] *Uo.,* 56.
[127] *Uo*., 55.
[128] HERCZEG-SZÉP Szilvia szerint: „Az *Uránia* első kötetének meséi tehát a jó feleség példázataiként interpretálhatók." *Az Uránia meséi***,** *i. m.,* 49. Herczeg-Szép Szilvia tanulmányában az *Urániá*ban fellelhető mesékről, leginkább az *Eggy Tsuda-Történet. Az által-változott törpé*ről, ad új megközelítésű, a női szereplehetőségeket is említő elemzést; azt állapítja meg, hogy a „vallásos, érzékeny nő tölti be a főszerepet, és a vallás fontos történetalakító tényező, vagyis az *Uránia* olvasmányai érzékeny, hitéleti mintaként is értelmezhetőek." (*Uo*., 42.) Az *Urániá*ban közölt mesékben „nem kapott központi szerepet a házasságon kívüli, bűnös szerelem. Vagyis a történetek szelekciója során szempont lehetett az erkölcsös viselkedés…" (*Uo*., 47.)

3. A virtus fogalma a XVIII. század végén

A korabeli olvasók felé közvetített női szereplehetőségek az eddig említett példákból is láthatóan több szövegben megjelennek, a folyóirat egésze néhány markáns kivételtől eltekintve azonban közelít a *Fanni hagyományai*ban[129], (legalábbis annak az első és második lapszámában közölt részleteiben) is rögzített nőképhez, amely a fikció szerint a bevezetők kivételével női hangon szólal meg, amit férfi ír le, kelt életre ugyanúgy, ahogyan a most szóba hozott szövegeket. Fanni alakjában egy dolgos, szerető, türelmes, elfogadó, helyzetébe beletörődő nő jelenik meg és válik megismerhetővé naplóbejegyzéseiben, leveleiben, s majd történetének lezárása bizonytalanítja el a példázatosság lehetőségét. Az utóbbi években, éppen a folyóirat moralizáló kontextusába visszaillesztve jelenik meg az az értelmezési irány, amely Fanni alakját problémaként kezeli, amennyiben felveti annak lehetőségét, hogy ellenpéldaként értelmezze és a szenvedélyes szerelem veszélyeire figyelmeztesse a női olvasókat. Laczházi Gyula szerint azonban „a bevezető szövegek egyáltalán nem támasztanak alá olyan fajta értelmezést, amely szerint a *Fanni hagyományai* az olvasó hölgyeket a kontrollálatlan szenvedély veszélyeire figyelmeztető példázat lenne. […] A Fannival való szimpátiára leginkább azok lehetnek képesek, […] akik […] a főhősben rokon lelket ismernek fel […]. A regény ily módon […] a hasonlóan érző olvasók virtuális közösségét teremti meg […]. ”[130] Bodrogi Ferenc Máté a tanulmányában amellett érvel, hogy Fanni alakja több szempontból is ellenpéldaként interpretálható.[131] Felvetem annak a lehetőségét, hogy Fanni története ezt a kettősséget rejti, vagyis az érzékeny hősnő kultuszát – az első két lapszámban, de egyúttal a szenvedélyeknek áldozatul eső fiatal történetét mint morális ellenpéldát is – a harmadik lapszámban. A *Fanni hagyományai*t bevezető pretextusokban kiemelt a virtus fogalma és az erkölcsi példaadás szándéka Fanni történetével. Az *Uránia* első lapszámában közölt két bevezetés ugyanakkor még nem teszi egyértelművé, hogy a példaadás a második és harmadik számban naplók és levelek közlésével valósul majd meg. A példázatosság és az

[129] Az utóbbi évtizedekben frekventált téma volt a kisregény interpretálása. A dolgozatban idézett munkák mellett jelentős kutatási eredményeket közöl: *Fanni hagyományai: DEkonFERENCIA II.*, szerk. ODORICS Ferenc, SZILASI László, Szeged, Ictus – JATE Irodalomelméleti Csoport, 1995, BÓDI Katalin, *Narrato-poétikai vizsgálódások az érzékenység magyar napló- és levélregény-irodalmában*, Irodalomtörténet, 1999/4, 530–555., DEVESCOVI Balázs, *A mítosz és Fanni A Kármán József körüli legendák és a* Fanni hagyományait *környező mítosz(ok) elemzése [diskurziválás] 5.0*, Budapest-Szeged, Osiris – Pompeji Alapítvány, 2000, BORBÉLY Szilárd, *A* Fanni' Hagyományai *fikciókritikai olvasása*, = *Előzetes kérdések: Rohonyi Zoltán emlékkönyv*, (szerk.) MILBACHER Róbert, Pécs, Kronosz Kiadó 2014, 33–45., BÓDI Katalin, *„Édes melankólia” A* Fanni hagyományai *emberképéről*, Studia Litteraria, 2019/3-4, 59–72.

[130] LACZHÁZI Gyula, *Társiasság és együttérzés a felvilágosodás magyar irodalmában*, Budapest, Ráció Kiadó, 2014, 175.

[131] BODROGI Ferenc Máté, *Az* Aurora (*és az* Uránia) *nőideáljáról Honleányok és polgárleányok, hitvesek és Fannik = Nők, időszaki kiadványok és nyomtatott nyilvánosság 1820-1920*, (szerk.) TÖRÖK Zsuzsa, Budapest, Reciti Kiadó, 2020, 31–62.

ellenpéldázatosság megértéséhez érdemes a virtus fogalmának változását és jelentőségét áttekinteni a XVIII. század végi kultúrában.

Bíró Ferenc *A fiatal Bessenyei és íróbarátai*[132] című munkájának bevezető fejezetében az erkölcstani irodalomról ad összefoglalót. A Faludi Ferenc negyven költeményét moralista írásainak mennyiségével összevető példa jól mutatja, milyen súllyal voltak jelen az erkölcsöt tárgyaló könyvek a korabeli gondolkodásban. A XVIII. század végi, XIX. század eleji magyar irodalomhoz Bíró Ferenc *A felvilágosodás korának magyar irodalma* című monográfiájában is a barokk vallásosság irányából közelít.[133] Bár más céllal, történészi szempontokat előtérben tartva, a XVIII. századi kultúra egészére kiterjedő kutatásában tesz ugyanígy a *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon* írója, Kosáry Domokos is, aki *A késő barokk változatai* címet adja első fejezetének. [134]

Boldogság és erkölcsösség együttes megvalósulásának mikéntje és lehetősége különös jelentőségű probléma a XVIII. század végén, amikor a laicizálódás folyamatában – a továbbra is fennálló test-lélek megosztottságának gondolatában megnőtt a testi princípium jelentősége.[135] Az ember testi mivoltának nyomatékosabbá válása magával hozta az erkölcsről való gondolkodás megváltozását, pluralizálódását, így több más érvényes gondolkodói álláspont jött létre.[136] Az erkölcsiség kérdésében érvényesülő egyik tendencia az érzékenység „meghatározó voltából indul ki, s ebből igyekszik levezetni az általában érvényes erkölcsiséget."[137] A másik értelmezés pedig „magából az emberi természetből eredezteti az erkölcsiséget", mely a „világrend egészének harmóniájával" összhangban van.[138] A testiséget kiemelő értelmezői pozíciók „egymással is élesen szemben álltak abban a tekintetben, hogy a testiség az ember önérdekét követő ösztönlényként gondoltatja el, avagy inkább az eredendő társias hajlandóság, a szimpátia alapoztatik meg benne."[139]

Az elvilágiasodás folyamata nemcsak filozófiai kérdésekben váltott ki vitákat, változásokat, hanem „a filozófiai mellett a társadalomtörténeti kontextusban ugyancsak tetten érhető polarizálódást eredményeztek".[140] A felekezetenként és területenként eltérő vallási

[132] BÍRÓ Ferenc, *A fiatal Bessenyei és íróbarátai*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976.
[133] BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Budapest, Balassi Kiadó, 1998.
[134] KOSÁRY Domokos, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983.
[135] DEBRECZENI Attila, *Tudós hazafiak és érzékeny emberek*, Budapest, Universitas Kiadó, 2009, 117. „A testi princípium felértékelődése az emberkép kettősségén belül természetesen számos új kérdést vet fel." *Uo.*
[136] *Uo.*
[137] *Uo.*, 118.
[138] *Uo.* Ez a tendencia a „cambridge-i platonistáktól kezdve a moral sense képviselőin át Diderot-ig, Wielandig (és tovább) kimutatható." *Uo.*
[139] *Uo.*
[140] *Uo.*, 119. A morálfilozófiáról önmagában elmondható, hogy a szélsőségek mellett több „több más érvényes pozíció is megképződött." *Uo*. A dogmatikus teológiai megközelítésekkel és az ortodox egyházi hierarchiával szemben megjelentek olyan vallási megújulási mozgalmak, amelyek az istennel való misztikus egyesülés, a teremtés csodájában való osztozás, az erkölcsi létezésben való feloldódás enthuziasztikus érzéseit állították a

megújulás mellett a csiszoltság beszédmódja hozott jelentős változást. Ennek értelmében önmérséklet működik, mely egyfelől „megfegyelmezi az érzelmek túltengését […], másfelől viszont éppen az érzelmek reguláló ereje folytán, elhárítja a csakis racionális érdekkalkuláció erkölcsileg legalábbis kérdéses meghatározásait."[141] Debreczeni Attila szerint az erkölcsösség „nem feltétlenül és mindig áll szemben a világiassággal."[142] A virtust „valamiféle eredendő adottságként" értelmezi, mely független a testi világ determinizmusától és a vallások előírásaitól is.[143]

Bíró Ferenc megállapítás szerint a XVIII. század utolsó harmadában magyar nyelvűvé váló morális irodalomban egyre nagyobb teret nyer a *boldogság* mibenlétének kérdésköre, problémája. A barokkhoz képest nagy változás, hogy „lazul a kor erkölcsi gondolkodásának a kifejezetten vallásos gondolatvilággal való közvetlen átfedettsége".[144] Ennek következtében a földi, majd később az égi boldogság elérésének „feltételei" is eltérést mutatnak: *normák* helyett *szabályok* állnak a középpontban.[145] Míg a normák a túlvilági üdvözülést szolgálták, a szabályok betartásával már „ezen a világon" elérhetővé vált a boldogság. A világiasság térnyerése vallási alapokon nyugszik, hiszen „*ami* korábban norma, tehát a hívőkkel szemben felállított követelmény volt, *az* most regulává, tehát a hívők számára evilági életük szempontjából *is* fontos, követésre érdemes szabállyá minősül át."[146] A szabályok teljesítése ezáltal már kettős célt szolgált: a túlvilági, üdvözülés általi boldogság mellett az evilági boldogság elérésének eszközévé is vált. A XVIII. századra is jellemző a boldogság és az erkölcs fogalmának közvetlen összekapcsolása.[147] Az egyre szélesedő olvasóközönséghez eljutó erkölcstanokban idealizált emberkép reprezentálódott, mely erényes életvitelt az ugyanott található szabályok, életvezetési tanácsok követésével, betartásával elérhette az olvasó. A szabályok betartásának eredményeként, mintegy jutalmaként tekinthetünk a földi boldogságra. Ezekben a több kiadást megérő, így a korabeli olvasók lehetőségeit, szokásait figyelembe véve igen sikeresnek minősülő erkölcsi útmutatókban a szigorúbb, egyházi perspektíva és a világiasabb nézőpont, értékrend szinte észrevétlenül keveredik. A nemesség egy szűk rétege pedig saját igényeinek megfelelően egészíti ki, alakítja át a keresztény sztoicizmust, létrehozva a valláshoz legkevésbé kötődő erkölcsi útmutatások csoportját.[148]

---

középpontba. A janzenizmus, a latitudinarizmus, a pietizmus (és a maga módján az eltérő karakterű fizikoteológia is) a vallásos világkép megújulásának az útjait jelentették a katolikusok, az anglikánok, az evangélikusok, a reformátusok számára." *Uo.* 119–120.

[141] *Uo.*, 120.

[142] *Uo.*

[143] *Uo.*, 121.

[144] BÍRÓ Ferenc , *A fiatal Bessenyei és íróbarátai*, *i. m.*, 7.

[145] BÍRÓ Ferenc , *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, *i. m.*, 27.

[146] *Uo.* (Kiemelés az eredetiben.)

[147] BÍRÓ Ferenc, *A fiatal Bessenyei és íróbarátai*, *i. m.*, 8.

[148] *Uo.*, 12–13.

Az e világon töltött idő jelentősége mindinkább megnő, mely annak is köszönhető, hogy a nemesség egyre világiasabbá teszi a keresztény morálfilozófiát. Ennek eredményeképpen a már a szabályokra összpontosító, de a keresztény sztoicista hagyományból még ki nem lépő embertípus mellett megjelenik egy új embertípus, amely kilép „a világba, s ezzel kontaktusban (s ugyanakkor egyre inkább konfliktusban is) igazolja alapvető erkölcsi elveinek s magatartásának igazságát. A nemesség erkölcsi eszménye – úgy látszik – ebben a korban már elsősorban ezzel a típussal egyezik […].”[149] Ez a típus szervesen ágazik ki az előzőből, de már saját erénytannal bír.

Az elkülönülés jegyei mellett Bíró Ferenc az egységesülés jegyeit is felfedezni véli abban, hogy a látszatra eltérő felfogást képviselő moralisták számára az „okosság”, az „ész” jelentőssé válik. A felvilágosodás eszmerendszerében oly kitüntetett szerepet játszó ész lesz „az alapja és feltétele annak, hogy számukra a morál és a boldogság közvetlenül, a hitre való állandó és direkt utalás nélkül kerül kapcsolatba egymással: ezt biztosítja ennek az erkölcstani irodalomnak világias, felvilágosultnak tekinthető tendenciáját.”[150]

Vaderna Gábor az érzékenység fogalmának összetettségéről szólván vezeti le, miért fordult a XVIII. század a klasszikus, leginkább a sztoikus erkölcstanok felé.[151] (Az idősebb és az ifjabbik) Cato alakjának tulajdonítottak ekkor kitüntetett figyelmet, mert „Az ő személyében volt megragadható az az etikai parancs, mely az egyéni érdekek és vágyak korlátozásában és a közösségi érdekek előtérbe helyezésében vélte megtalálni a legfontosabb követendő példát.”[152] Az egyén azért csiszolja erényeit, hogy egy „erényközösség hasznos tagjává váljon.”[153] A virtus immár elszakad a korábbi értelmezési tartományától, a harci erényektől, a XVIII. századra „lassan az erények összességének jelentésében tűnt fel. […] A virtus szó ilyenformán értékek nehezen körvonalazható fogalma lett […] tartalma nem is annyira abban ragadható meg, hogy milyen erények halmazaként gondoljuk el pontosan. Természetesen körülbelül mindenki ugyanazokra gondolt: felebaráti szeretetre, szerénységre, önzetlenségre, mértékletességre, bátorságra, bölcsességre, igazságosságra, állhatatosságra; nők esetében a bátorság kevésbé számított a háziasság és a takarékosság viszont már jobban. Inkább azokban különböztek e használatok, hogy ezen erényeknek a virtuson belül mekkora rangot tulajdonítottak.”[154]

Életvezetési tanácsokra, erkölcsi útmutatásokra, követendő példák sorára nem kizárólagosan az erkölcstanokban figyelhetünk fel. Az erénytani elemek, a korszak más

[149] *Uo.,* 15.
[150] *Uo.,* 16–17.
[151] VADERNA Gábor, *A költészet születése, i. m.,* 345–354.
[152] *Uo.,* 354.
[153] *Uo.*
[154] *Uo.,* 355.

szövegeiben is jelentős teret nyernek. Ezt bizonyíthatja a Bessenyeit a középpontba állító, de Barcsayról, Ányosról, Orczyról is értekező Bíró Ferenc kiindulópontja. Egyes erkölcstanok[155] megjelenésének évtizedeiben, a XVIII. század utolsó és a XIX. század első évtizedében íródott szépirodalmi szövegekben is nagy számmal megjelennek olyan témák és beszédmódok, melyeket az erkölcsi munkák irányából, a virtusok megjelenítésének szempontjából interpretálhatunk. A korabeli magyar irodalomban jelenlévő horatiusi utile et dulce elv[156] pedig beszűrődött az életet jobbá, boldogabbá tenni igyekvő moralista írások szövegvilágába, így adva lehetőséget az új eszmék terjedésének, egyre inkább eltávolodva, ugyanakkor nem élesen szakítva a keresztény sztoicizmus hagyományával.[157]

A *Fanni hagyományai*nak elemzésébe éppen emiatt lehet lényeges a virtus fogalmának vizsgálata, illetve az erkölcstani diskurzus érvényesülésének megfigyelése, amelyek a társadalmi nemi szerepek megjelenítésében is rendkívül lényegesek.

4. A virtus diskurzusa, az érzékenység és a *Fanni hagyományai* emberképe

Ma már szokatlanul hat a tény: a főhős Fannit az *Urániában* való első megjelenésétől[158] egészen Gyulai Pál 1875-ös kiadásáig szerzőként tartották számon,[159] amely Toldy Ferenc kánonalakító tevékenységének eredménye. Toldy 1843-ban tartott egy előadást Kármán Józsefről a Kisfaludy Társaságban, amivel „az életmű megkonstruálását végezte el."[160] Ennek az előadásnak „létezett egy olyan korai értelmezése, melyet egyfajta feminista jellegű kánonbővítő törekvéseként is minősíthetünk."[161] Még Zilahy Károly is a következőképpen fogalmaz a *Fanni hagyományai*ról 1865-ben: „Egészében véve ilyet csak női toll irhatott; noha Kármán simito keze a művön eleitől végig nyomról-nyomra világosan látszott."[162] Ebben a mondatban egyrészt feltűnik a nőíró férfi általi legitimálása az irodalmi térben, másrészt a nőíró-teremtés motívumára ismerhetünk, azaz arra a jelenségre, hogy a férfiak meg kívánták határozni, mit és hogyan írjanak a nők, ezáltal megkonstruálva a női író ideáltípusát.

---

[155] BERTALANFY Pál, *Keresztény bölcsesség* (1754), Ismeretlen szerző, *Jeles gondolatok* (1777), SZLÁVY Pál, *Bölcsességhez vezető út* (1779), HORVÁTH József, *Emberi okosság*, BENYÁK Bernát, *Okos elmének mulatozásai* (1783)

[156] Az utile et dulce elv érvényesüléséről: SZAJBÉLY Mihály: *„Idzadnak a' magyar tollak". Irodalomszemlélet a magyar irodalmi felvilágosodás korában, a 18. század közepétől Csokonai haláláig*, Budapest, Akadémiai és Universitas Kiadó, 2001.

[157] BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, *i. m.*, 139. A felvilágosodás franciaországi változatában a vallás irányában megnyilvánuló éles kritikai attitűd a magyar felvilágosodásra nem volt jellemző. *Uo.*

[158] *Uránia*, 68–71., 179–191., 260–280.

[159] SZILÁGYI Márton, *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája i. m.*, 75.
A szerzőségi kérdés alakulásának részletes kifejtése olvasható Szilágyi monográfiájának ebben a fejezetében.

[160] *Uo.*, 15.

[161] *Uo.*, 58.

[162] ZILAHY Károly, *Hölgyek lantja, i. m.*, XXVIII.

A női alkotók – ahogyan a későbbi fejezetekben olvasható lesz – hosszú ideig valóban csak férfikísérettel jelenhettek meg az irodalmi nyilvánosságban.

Kármán feltételezhető szerzői mivoltából következően valószínűsíthető, hogy a női énelbeszélést egy férfi szólaltatja meg egy olyan folyóiratban, melynek „ideológiai vezérelvekének a női olvasóközönség megszólítása látszik."[163] Így a szöveget elemezve olvashatóvá válik a korszak ideálisnak tekintett női gender-konstrukciója mellett az is, milyen tanácsokat közvetít a szöveget olvasó nők irányába a fontosnak tartott tulajdonságokról. T-ai karakterével pedig lehetővé válik a két nem erényeinek összehasonlítása.

Az *Uránia* előfizetői felhívásában olvasható témalista szerint többek között erkölcstani jellegű szövegeket közöl majd a lap: „Első helyen a szerkesztők morális töltetű szövegeket (történeteket, leírásokat, elmélkedéseket) ígérnek: „I. Erköltsi Tudomány. Rövid és könnyű Elmélkedések erköltsi Tárgyakról. Erköltsi Levelek. Dramatizált Történetek […] Nevelésről való tanitások. Kis Történetek (Romanze)."[164] Bár ennek a tartalomnak jobban megfelel a *Szeretet és a Házasság* című írás vagy a *Rágalmazás büntetése,* a *Fanni hagyományai*t is olvashatjuk ebből az irányból. A XVIII. század végén a regényre úgy tekintettek, mint amelyek „mindenekelőtt a tudatlan női olvasók szükséges ízlésformálására, okítására, illetve szórakoztatására hivatottak."[165] Borbély Szilárd a műfaji minták és a kommunikációs stratégiák egymást alakító jelenlétét teszi vizsgálata tárgyává.[166] „A románok csoportjába sorolható szövegek, mivel a műfaji normákon kívül helyezkedtek el, potenciálisan nagyobb szabadsággal rendelkeznek. […] A korszak irodalmi tudata számára a román a gyakorlati funkcióval rendelkező szövegek közé tartozik."[167] A szöveg műfajának összetettségét szintén kiemeli a tanulmány: „A *Fanni hagyományai* hatástörténeti megkésettségében szemléletesen példázza azt, hogy egy adott szöveg műfaji hovatartozása *is* döntés kérdése, és nemcsak az olvasóké, hanem az adott irodalmiság hagyománytörténésében alapozódhat meg. Ahhoz, hogy a szöveg regényként legyen olvasható, kellett az 1840-es évek elváráshorizontja, az időközben megjelent, illetve lefordított művek intertextusa, valamint az irodalomhoz való viszony átalakulása, az alkotásesztétika előtérbe helyeződése."[168] Azaz az *Uránia* megjelenésekor a *Fanni hagyományai* erkölcstani értelmezése, már csak a folyóiratnak mint közvetlen kontextusnak köszönhetően is feltételezhetően egyértelműen olvasói döntés volt.

---

[163] SZILÁGYI Márton, *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája*, *i. m.*, 278.
[164] *Uo.* A *Fanni hagyományai* illeszkedik a tervezetbe, mintegy össze is kapcsolja az *Uránia* programjának elemeit, hiszen az erkölcsnemesítés után második célként biográfiák közlése szerepel.
[165] BÓDI Katalin, *Könny és tinta: A magyar levélregény és heroida történeti és poétikai háttere*, *i. m.*, 157.
[166] BORBÉLY Szilárd, *Műfaji minták a Fanni hagyományaiban*, Studia Litteraria, XXXVI., *Tanulmányok a régi magyar irodalomról*, szerk. BITSKEY István és IMRE László, Debrecen, 1998, 171.
[167] *Uo.*, 175.
[168] *Uo.*, 177.

Az erkölcstani mintázat érvényesülése mellett azonban számot kell vetni a *Fanni hagyományai* vonatkozásában az érzékenység eszmetörténeti és irodalomtörténeti jelentőségével is.[169] A fogalomról az utóbbi években többek között Debreczeni Attila és Vaderna Gábor írt. Debreczeni hangsúlyozza, hogy az „irodalomtörténet-írás maga is igen megosztott az érzékenység-fogalom használatát illetően. Már az feltűnő, hogy az egyes nemzetek szaktudományos közelítései milyen eltérő irányultságúak […].”[170] Az angol kutatásokban kiemelt helyen szerepelnek a társadalomtörténeti szempontok, ugyanis „a korabeli regény […] a nőemancipáció és a társadalmi érintkezés új mintáinak elsődleges kontextusaiban vizsgáltatik.”[171] A franciáknál „a szenzualista emberképre és ennek erkölcsi következményeire”[172] koncentrál a kutatás, míg a németeknél pietista szempontok érvényesülnek.[173] „A magyar érzékenység-fogalom alapvetően ehhez az elvilágiasodást kutató eszmetörténeti tradícióhoz kapcsolódik.”[174]

Vaderna Gábor fogalomtörténeti áttekintésében hangsúlyos, hogy egyes kutatók (például Nikolaus Wegmann, Jerome J. McGann, Csengei Ildikó) az érzékenységre a modernség kezdeteként reflektálnak.[175] Megjegyzi, hogy a kizárólag filozófiai megközelítésű eszmetörténeti leírások „figyelmen kívül hagyták azt a szociokulturális környezetet, amelynek leírására hivatottak lettek volna.”[176] Az olyan nagy narratívák, mint például Jürgen Habermasé, a nagyléptékű változásokra koncentráltak, így „az egyedi esetekben rejlő mikrotörténeti lehetőségeket kevésbé voltak képesek kihasználni.”[177] Ebből adódóan a kutatások újabb iránya (például Paul Langford, Marman Ellis révén) ismét a társadalomtörténet felé vezetett. Ennek az iránynak egyik képviselője George Barker-Benfield, aki szerint „az érzékenység voltaképpen a női erények, társadalmi tapasztalatok és házias viselkedési minták (tulajdonképp a háztartás) férfi viselkedést is átalakító hatásából vezethetőek le, s így az nem más, mint a „női tudat egy fajtája.””[178] Szintén új kutatási irány a morálfilozófia összekapcsolása a korabeli testkoncepciókkal. Csengei Ildikó és Laczházi Gyula egyaránt az együttérzés fogalmát állítja munkájának középpontjába, melynek

[169] Erről részletesen például: WÉBER Antal (szerk.), *A szentimentalizmus*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1971.; SŐTÉR István, *A felvilágosodás és a romantika* = SŐTÉR István, *Werthertől Szilveszterig*, Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1976.; DEBRECZENI Attila, *Tudós hazafiak és érzékeny emberek*, Budapest, Universitas Kiadó, 2009. Utóbbi kiadvány esetében ld. V. Érzékenység és identitás *Uo.*, 101–130.
[170] DEBRECZENI Attila, *Tudós hazafiak és érzékeny emberek, i. m.,* 108.
[171] *Uo.*
[172] *Uo.*
[173] *Uo.*
[174] *Uo.*
[175] VADERNA Gábor, *A költészet születése, i. m.,* 345–346.
[176] *Uo.,* 346.
[177] *Uo.,* 347. „Gerhard Sauder – Habermas koncepcióját továbbgondolva – úgy állította be az érzékenységet, mint a felvilágosodás egyik olyan irányát, mely egy nagyszabású társadalmi strukturális változásnak, a polgárosodás folyamatának keretein belül érthető meg.” *Uo.*
[178] *Uo.,* 349.

alkalmazásával „megragadhatóak és elemezhetőek a kapcsolattartás különböző formái (mint például a levelezés) […].”[179] Az érzékenységnek ezek a társadalomtörténeti, morálfilozófiai és antropológiai kontextusai a *Fanni hagyományai* emberképének pontosabb leírásához vihetnek közelebb.

Fanni naplóbejegyzéseit és leveleit három paratextus vezeti be, melyek közül az elsőt (*Eggy Szó az Olvasóhoz*)[180] a mű legdidaktikusabb, legideologikusabb részének tekinthetjük. Olyan szerkesztői reflexió ez, mely kizárólag a folyóiratközlésre vonatkozva értelmezhető utalásokat tartalmaz.[181] Borbély Szilárd szerint ez a rész „a példaadást, a tanítást emelte ki: »Bár használjunk szép Példák’ Mutatásával: és bár találjunk eleget Hazánkban, kiket *Példáúl mutathatunk!*« Ezzel a gesztussal az olvasó számára a morális, tanító irodalom körébe utalja a szöveget.”[182] Ugyanitt hivatkozik és idézi Bíró Ferencnek a Kartigámróltett megállapítását, melyet a *Fanni hagyományai*val kapcsolatban is helytállónak vél: „A regény felfogható úgy is, mint a kor népszerű erénytanainak a fikció (s egyúttal a gyakorlat) tartományába áthelyezett, immár teljesen profán megfelelője: mintát ad az evilági szerencsés életúthoz.”[183]

Az *Eggy Szó az Olvasóhoz* reflektál arra a kérdésre, hogy miért jók a női biográfiák. Ennek a szakasznak a része a természetben megtapasztalható ellentétes erők, illetve az emberi világban meglévő férfi-női ellentét példáinak kifejtése. Ezután következik a *Fanni* című egység (második pretextus). Ez T-ai írása, mely Fanni biográfiáját tartalmazza. Ennek nyomán kell összekapcsolnia az olvasónak ezt a biográfiát az előzőleg kifejtett ellentétpárokkal, ugyanakkor az olvasó ekkor még nem tudja, hogy a második lapszámban Fanni naplói és levelei lesznek olvashatók.

Fanni „Élete-folyta” kis biográfiaként definiálódik az *Eggy Szó az Olvasóhoz* című pretextusban. A „kis” jelző a felsorolt, olyan nagyobb jelentőségű férfi és női személyek felől értelmezhető, mint Attila, Nagy Sándor, Titus, vagy a nők közül Kleopátra és Aspasia, akikkel a főszereplő azonban nem egyenrangú, hiszen ő nem a nagy történelmi személyiségeket, hanem a közembert képviseli. Bodrogi Ferenc Máté szerint – aki a csiszoltság kontextusán keresztül ad új olvasatot a *Fanni hagyományai*nak – ez a bevezető felhívja a női olvasók figyelmét a „kontrollálatlan szenvedély veszélyeire”.[184]

A szövegben megjelenik a Nap és a Hold szembenállása, amelyben érzékelhető egyfajta alacsonyabb-rendűség megjelenítése: „Nagy, és felséges Jelenés a’ Természetben a

[179] *Uo.*, 349–350.
[180] *Uránia,* 68.
[181] SZILÁGYI Márton, *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája i. m.*, 372.
[182] BORBÉLY Szilárd, *Műfaji minták a Fanni hagyományaiban*, *i. m.*, 177.
[183] *Uo.*, BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma, i. m.*, 49.
[184] BODROGI Ferenc Máté, *Az* Aurora *(és az* Uránia*) nőideáljáról, i. m.*, 45. Bodrogi Laczházival ellentétben fejti ki álláspontját.

’Nap világos, és szúró Tűze […]. Óh! de szép, és magához vonszó az Hóld éjfeli Ezüst-világa is…”[185] Ez az ellentét Helen Cixous szerint a feminin-maszkulin bináris oppozíciók egyike.[186] Fanni egyértelműen a Hold-típusú virtushoz kötött, a patriarchális rendben így az annak alárendelt, hatalom nélküli oldalhoz tartozik. Az ellentétpár folytatásában „a’ zuhogó és Sziklákat szaggató erdei rohanó víz” áll szemben „a’ Mezőket termékenyítő Virágok alatt tsendesen folydogáló Tsergeteg”-gel.[187] A rohanó vízből aktivitásra, azaz a férfierények egyik legjellemzőbbikére következtethetünk, míg a csendes csergeteg a női passzivitással asszociálható. Bár mind a Hold, mind a Nap a virtus példájaként áll az olvasó előtt, a Nappal, a zuhogó vízzel, így a maszkulinitással kapcsolatba hozható jellem „a’ lármás és magas Virtus’ példája,”[188] azaz lehetőségeket, szabadságot, nagyobb figyelmet jeleníthet meg. A Holddal, a csergeteggel együtt közölt, a femininitásra utaló erény pedig „a’ *házi,* titkos, magával meg-elégedő Virtus Példája”[189], mely az otthon képzetét, a nőknek „rendelt” szférát idézi fel, átvitten utal továbbá a szabadság hiányára, a nyilvánosság elé lépés korlátozott lehetőségére. Mivel a *Fanni hagyományai* férfi szereplője, T-ai érzékeny hős, nem feleltethető meg azoknak a képzettársításoknak, amelyeket Cixous a maszkulinitás jellemzőiként sorol: az erőt, a hatalmat a történetben az apafigurák jelenítik meg. Kleopátra és Apasia említése akár ellentmondásnak is tűnhet a fentebbi felsorolásban, ugyanakkor egyértelmű, hogy figuráikban maszkulin erének, például a hatalmi helyzeti, illetve a magas műveltség kap hangsúlyt a történetírói emlékezetben.

Bodrogi szintén szól a Nap és a Hold, valamint a zuhogó víz és a csendes csergeteg ellentétpárról. Értelmezésében a Hold és a csergeteg[190] „ebben a bevezetésben a háztartás, a kiscsalád szintjéről szól. A mindennapi hősök horizontja ez, amely megintcsak jól ízesül a csiszoltság paradigmájához. A *Fanni*-szövegkorpusz szerkesztői felütésében, a sztenderd és túlzottan is evidensnek tartott szakirodalmi állásponttal szemben tehát nem Fanniról van szó, hanem ennek a paradigmának az embereszményéről, amelyben a férfi olyan, mint a „jó Polgár” [!], „jó Atya” és „jó Barát”, női párjai pedig, akik „Férjeket és Háznépeket bóldoggá tették”, „jó Anyák”, „jó Feleségek”, „jó Leányok”, „Szűléik’ Örömei vóltak”.[191] Mivel Fanni nem lesz jó feleség, vagy jó Anya, már itt felmerül annak lehetősége, hogy nem tekinthetünk rá követendő példaként.

---

[185] *Uránia,* 68.
[186] Toril MOY, *Feminista irodalomkritika = Bevezetés a modern irodalomelméletbe*, szerk. Ann JEFFERSON és David ROBEY, Budapest, Osiris, 1995, 241. Emellett ugyanitt az alábbi ellentétpárokat közli még: aktivitás–passzivitás, kultúra–természet, nappal–éjszaka, apa–anya, fej–érzelmek, értelmes–érzékeny, logosz–pátosz.
[187] *Uránia,* 68.
[188] *Uo.*
[189] *Uo.* (Kiemelés Balog Edit Otilia)
[190] BODROGI Ferenc Máté, *Az* Aurora *(és az* Uránia*) nőideáljáról*, *i. m.*, 45.
[191] *Uo.*, 45–46.

Fanni alakja az angolszász nőirodalom kettős kritikai mércéjének fogalmával hozható kapcsolatba: a virtus nőkre, illetve köznapi emberekre vonatkoztatott, kevésbé értékes változatának megjelenítőjeként állhat példaadó szerepkörben. Ennek igazolásához elég megnéznünk, milyen szerepet intencionál a szerkesztői hang, aki anyaként, leányként, feleségként tekint a nőkre, mely tipikusan megfelel a patriarchális viszonyrendszernek.[192] A női erények közül a tűrés, a szeretet, valamint a körülöttük lévők boldogságának elősegítése kap nyomatékot, amelyek egyértelműen keresztényi fogalmak. Szilágyi Márton olvasata szerint a *Fanni hagyományai* túlnőtt a programban jelzett erkölcsnemesítés szándékán,[193] amelynek oka abban is lehet, hogy a szöveg önállósul, és elszakad a folyóirat kontextusától. Azonban a didaktikus vonulat, a közvetíteni kívánt követendő női magatartás nem kevésbé nyomatékos szerepet kap a második pretextusban (*Fanni. Az Uránia' Szerzőinek Boldogságot!*[194]), mint az első bevezetőben. A női erényeket tekintve itt külső perspektívából, férfi narrátori hang által megszólaltatott női gender-konstrukcióról kaphatunk képet , ahol Fanni élettörténete *Például*[195] említődik. Felfedezhető a kettős kritikai megítélés gondolatának folytatása, hiszen az „Asszonyi Angyal"-ok tettei lehetnek ugyan nagyok, de csak a maguk módján, a nők vagy más marginális csoporton belül, nem érhetnek fel, nem említhetőek együtt a domináns kultúra által véghezvitt cselekedetekkel.[196]

A nőktől elvárt tulajdonságok[197] mindegyike interpretálható a moralitásirodalomhoz kapcsolódó vonulat elemeként, melyek követendő szabályok, betartásuk az evilági boldogságot teszi lehetővé. Fannit „A' Nyomorúságok soha le nem nyomták, még erősítettek. Soha nem panaszkodott […]"[198] Az utolsó bekezdés ezt ismét nyomatékosítja: „Egész Betegségébe' soha nem panaszkodott."[199] Halála előtti mosolyát értelmezhetjük a túlvilági

[192] „Minden Rendbe és állapotba' talál az okos Visgáló Virtust. […] Az Ember-szeretet, Jóltevőség nem tsak akkor érdemel Mausoleumot, ha azt Fejedelmekbe' találjuk, a' kiknél az *leg-inkább* Kötelesség, és *leg-könyebb* Kötelesség. Minden Embernek Neve, a' ki azokkal a' Tulajdonságokkal bír, mellyek a' *jó Ember', jó Polgár', jó Atya', jó Barát'*, Kötelességei, meg-érdemli, hogy a' késő Nyom nevezze. Az Asszonyi Nembe is miért kellene tsak *Kleopátrák'*, és *Áspásiák'* Emlékezetét fel-tartani? – Azok a' Szeretetre méltók, a' kik el-felejtetnek […] nagy Elméjeket nem trombitálták- ki a ' Világ előtt…de híven tűrtek, híven szerettek, Férjeket és Háznépeket boldoggá tettek, Szűléik' örömei vóltak, *Jó Anyák, jó Feleségek, jó Leányok*, miért nem érdemelnének ezek Emlékezet-oszlopot." *Uránia,* 68. (Kiemelés az eredetiben.)
[193] SZILÁGYI Márton, *Kármán József és Pajor Gáspár* Uráni*a, i. m.*, 374.
[194] *Uránia*, 69–71.
[195] *Uo.*, 69.
[196] Fanni „arra termett, hogy *Szeretetre* buzdíttsa-fel azt, a' ki látta". *Uo*., 69. Figyelmet érdemel a *termett* szó, mely eleve adott külső körülményekre utalhat, melyek megváltoztatására nem kínálkozik semmilyen lehetőség.
[197] Mint például a szenvedések állhatatos tűrése, a rossz életesemények beletörődő tudomásulvétele, a semmit meg nem kérdőjelezés, az átélt sérelmekre való ellentétes előjelű reakciók, a betegség viszontagságainak szenvtelen tudomásulvétele, a panaszkodás mellőzése.
[198] *Uo.*, 69.
[199] *Uo*., 71.

boldogság eljövetelének, az üdvözülés kezdetének. Mosolya mögött Fanni biztos hite áll, maradéktalanul hisz abban, hogy szenvedéseiért a túlvilágon kárpótlásra talál.[200]

A harmadik, legrövidebb bevezetés már az *Uránia* második számában jelent meg, amelyben T-ai a következőképpen nevezi meg a naplóbejegyzések és levelek sorát: „Elszakadozott Töredékek, apró Gondolatok, a'mellyekből egy szép Egészet összverakhat a Gondolkozó."[201] Míg Szilágyi a befogadói aktivitást emeli ki az első megjelenés tipográfiai jellegzetességeit bemutatva, Toldy 1843-as kiadása éppen az ellen működik, hiszen míg először a naplórészletek, levelek csak gondolatjellel vagy egyszerű sorkihagyással voltak tagolva, addig Toldy római számokkal választotta el egymástól a szövegegységeket; gátolva ezzel a továbbgondolás, kiegészítés lehetőségét, mesterségesen létrehozva a szöveg lezártságát, teljességének illúzióját.

Számomra más okból válik T-ai idézett meghatározása jelentésessé. A nők társadalmi nemének jellemzőit figyelembe véve úgy gondolom, a *töredékek, apró gondolatok* a mai olvasó számára utalhatnak arra, hogy nőként Fanni nem hozhat létre egészet, teljes értékű műalkotást, gondolatai csak jelentéktelenek lehetnek. Lényeges továbbá a lezár(hat)atlanság, az érzelmesség kérdésköre. Bár mindkettőt elsősorban az érzékenység toposzaként olvashatjuk, interpretálhatjuk ugyanakkor a feminista irodalomkritika szempontrendszerét előtérben tartva. A lezár(hat)atlanság narráció-technikai kényszer, csak paratextus számolhat be a halál eseményéről. Ha azonban ezt a töredékességgel együtt a teljesség hiányaként fogjuk fel, úgy erősíti azt a nézetet, mely szerint a nők képtelenek „teljességet", „tökéletességet" életre hívni.

A továbbiakban a naplóbejegyzések és a levelek néhány részletét kiemelve folytatom a női erények jellemzőinek vizsgálatát, valamint a szövegben jelenlévő moralizálás feltárását. Érdemes megfigyelni, hogyan viszonyul Fanni karaktere az előszókban nyomatékkal jelenlévő panaszkodás hiányához. Azt, hogy jellemző rá a panaszkodás hiánya, inkább indokolja az érzékenység beszédmódja, mint az, hogy Fanni a számára a férfiak által előírt nőkép ellen tudatosan fellépett volna. Debreczeni Attila érzékenységfogalma azért fontos ebben a kontextusban, mert nem stílusként, hanem egyfajta antropológiai típusként tekint az érzékeny emberre.

[200] Ezt az interpretációt Hermann Zoltán tanulmánya támasztja alá. Vö. HERMANN Zoltán, *„mint Vőlegénynek, úgy mégyek a 'Halál' Angyalának elejébe" (Hamupipőke és Fanni*), = *A regény és a trópusok Tanulmányok A második veszprémi regénykollokvium*, Pannon Egyetem Magyar Irodalomtudományi Tanszék 2005. szeptember 29-október 1. szerk. KOVÁCS Árpád, Budapest, 2007, 285–300.
[201] *Uránia*, 179.

Fanni társas kapcsolataira koncentrálva az látható, hogy a címszereplő gondolatvilága, „vágya mindig egy személyre irányul”.[202] A „lánc” első eleme édesanyja, akit bátyja, majd báró L-né alakja követ. A sort T-ai Józsi zárja. Elsősorban Fanni és a két utóbb említett szereplő kapcsolatára koncentrálok. Fanni tanítójaként említi az özvegyet[203]; kialakult barátságuk önismerettel ajándékozza meg őt. A báróné korábbi boldogsága elérendő célként áll előtte innentől. A báróné életútja, mely a történetbe beépülő külön történetként, epizódként kap helyet, morális tartalma okán parabolaként is interpretálható. Báró L-né apja, majd férje halála után, anyagi források hiányában kénytelen volt feladni városi pompás életmódját, s vidékre költözni. Implicit nevelő szándékú, példamutató sugallatokat fedezhetünk fel az életéről szóló sorokban. Erényes mivolta leginkább abból látszik, hogy nem gondol megbánással a történtekre. Házassága öt éve a földi mennyország volt számára, előre nem várt következményeit töredelemmel viseli, azaz rá is igaz a Fannira, és általa a női nem egészére vonatkozó elvárt viselkedés, az események elfogadó, beletörődő tudomásulvétele.

A szöveg életbölcsességeiről a továbbiakban szólok, ám kiemelném a báróné szerelemről tett megállapításait, mert azokat a nőkép reprezentálásának szempontjából megemlítendőnek vélem. Tanácsaiban a báróné a nőket két csoportra osztja; az egyik csoport tagjai a nemes érzéseket nem ismerik, mihamarabb férjet kívánnak maguknak, félnek a hosszú ideig tartó lányságtól, így körültekintés nélkül választanak párt, vagyis csak a házasságkötés után kezdik férjeiket megismerni. Ezzel állnak szemben azok, akik kivárják a megfelelőt, és a házasság előtt megismerik választottjukat. Egyértelmű, hogy ez utóbbi rejti magában a boldogság lehetőségét, ezért Fanni számára kimondatlanul is ezt tartja követendőnek.

Nőkép tekintetében az egyik legmarkánsabb részlet a bárónéhoz kötődik: „mi szegény Asszonyemberek Akarat nélkül vagyunk, vagy legalább a’ nélkül kell lennünk, ha szeretjük a’ magunk nyugodalmát, másért vagyunk teremtve, nem magunkért, mások által, és magunkba semmik vagyunk.”[204] A nyugalom elérése érdekében a nőknek fel kell adniuk önálló akaratukat, azaz a patriarchális rend által nekik szánt képhez kell igazodniuk. A báróné szólama azonban nem eleve akarat nélkülinek gondolja a női nemet, inkább egy belátási folyamat eredményeként értelmezi a helyzetüket. Szerepükkel, lehetőségükkel (illetve utóbbinak inkább korlátaival) történő szembesülésük utáni véleménynyilvánításnak tételezhetjük a báróné szólamát. A nők önállóságának hiányára, tehetetlenségére utal továbbá a rövid részletben az is, hogy a *magunk* szó háromszor, a *mások* pedig kétszer fordul elő. Éles határvonal rajzolódik a nemek között; egyértelmű ugyanis, hogy a *mások* csoportjából a nők

[202] SZILÁGYI Márton, *Kármán József és Pajor Gáspár* Uráni*a, i. m.*, 378.
[203] *Uránia*, 186.
[204] *Uránia*, 189.

ki voltak rekesztve. A *magunk* szó kiemelése, hangsúlyossá tétele kapcsán pedig a nők olyannyira zárt „világára" asszociálhatunk, mely a domináns ellentéteként, negatív előjelű párjaként értelmezhető. A két szféra között az ellentétek miatt lehetetlennek látszik az átjárás. Mindehhez adódik még a *semmi* általános névmás szövegbeli jelenléte, mely szónál nehéz volna egyértelműbb kifejezést találni a tehetetlenség, az önálló cselekvésre való teljes képtelenég, az aktivitás hiányának érzékeltetésére. Itt érdemes ismét hangsúlyozni, hogy a szövegben férfi szerző imitál női hangot, vagyis impliciten férfihang közvetíti az álláspontját, megnyilatkozása nem lehet intencióktól mentes. Ha a most tárgyalt részletet összehasonlítjuk a báróné előbbiekben idézett „tanácsadó" szólamával, belső ellentmondás nyomait fedezhetjük fel, melyet hangsúlyosnak tarthatunk, hiszen a két részlet nagyon közel esik egymáshoz. Míg a korábban olvasható tanácsadó rész tudatosságot, a párválasztás során megnyilvánuló aktivitást kíván a nőtől, addig a később közölt ezzel ellentétesen „semminek" nevezi, mintegy nem létezőnek titulálja az önállóan cselekvő, egyedül boldogulni próbáló, szándékozó nőt. Bodrogi értelmezésében báró L-né alakja a csiszoltság diskurzusának szócsöve, aki a fentebb említettek mellett „ösztönzi Fannit, lelje meg helyét a közösségben (társadalomban), ami ha úgy tetszik alapvető politeness-tananyag."[205]

Az erkölcsnemesítését célzó bejegyzések után a szövegben a lélek belső történései helyett inkább külső események kerülnek a középpontba. Ám ezek sem objektív külső, hanem szubjektív belső perspektívából kerülnek ábrázolásra, igazodva a napló- és levélregény műfajához. Ennek első eleme a bál leírása. A báróné figurája, aki az igaz barátság és önismeret érzésének tapasztalatával ajándékozta meg a főhőst, a bál eseménysorozatának következtében már Fanni érzelmi életének egyik fontos meghatározója. A bálra Fanni a természetesség, az egyszerűség, a lelki tisztaság és a testi ártatlanság szimbólumát viselve „Fejér tiszta Ruhát"[206] öltve érkezett. Tulajdonképpen ezt a társasági eseményt úgy foghatjuk fel, mint *az* eseményt a főhős életében; forduló- és csomópontként, mely a báróné tanításának következményeként, bizonyos önismeret birtokában a személyiség szerelem általi (ki)teljesedésének lehetősége. Laczházi Gyula szerint a *Fanni hagyományai*ban „a józan szerelem, az értelem és érzés összhangján alapuló gyengéd kapcsolat nem mutatkozik olyan modellnek, amely lehetővé tenné a magány feloldását."[207] Laczházi továbbmegy gondolatmenetében: „A befogadás szempontjából az, hogy a regényben megjelenő szerelemkoncepció társadalmilag nem intézményesíthető, azt jelenti, hogy a történetnek nincs egyértelmű erkölcsi tanulsága, s Fanni sorsa nem lehet az olvasó számára követendő

[205] BODROGI Ferenc Máté, *Az* Aurora *(és az* Uránia*) nőideáljáról*, *i. m.*, 40.
[206] *Uránia*, 189.
[207] LACZHÁZI Gyula, *Társiasság és együttérzés a felvilágosodás magyar irodalmában*, *i. m.*, 170.

példa."[208] Azt az értelmezést adja, hogy „a szerelem regénybeli koncepciója így az én önazonosságának kialakítására vonatkozó megoldási kísérletként értelmezhető. A társiasság problematikája szempontjából Fanni regénybeli története úgy értékelhető, hogy az altruista közösség eszméje (a kölcsönös elvárások végletekig való fokozásával) itt két egyén viszonyára vonatkoztatva jelenik meg, és sem kibővíthetőnek, sem tartósan fenntarthatónak nem mutatkozik.[209]" Bodrogi interpretációja szerint Fanni nem érti meg a báróné tanácsait, nem válik éretté a kisregény későbbi szakaszaiban. „Fanni viselkedése, szerelme életképtelen, mert nem válik társadalmiasítottá, okossá. A fiatal lány nem nő fel, nem válik tájékozottá, körültekintővé, társiassá fajlagos műveltsége ellenére sem."[210] Ebből is következik, hogy alakja nem lehet példaértékű.

T-ai megismeréséből adódóan elindul az a folyamat is, mely a tragikus, de az érzékenység stílussajátosságainak megfelelő végkifejlet felé gördíti a kisregény szüzsét. A mulatság rövid leírásának is szubjektív szemszögből, Fanni perspektívájából lehet tanúja az olvasó. A tudósítás kezdetét veszi a naplóban, ám hirtelen be is fejeződik, mivel T-ai alakja kezdi „uralni", az énelbeszélő életét egy olyan „Látás" hatásra, „a'melly Élete[m]' minden Pontyait be - tőltötte".[211] Néhány sorral később Fanni már egyenesen *„Hasonlíthatatlannak*" mondja az ifjút. „El-tűntt előlem minden, *az egész Világ körűltem semmivé lett*, őt' láttam, őt' érzettem tsupán ezt a' kívánva kívántat."[212] – írja még mindig ugyanabban a részletben, melyben elsőként hozza szóba T-ait, nevéről ekkor sem volt még tudomása ugyanúgy, mint amikor már a következő egységben ezt írja naplójába: „*mint felső Valóság* megjelen sebesen, és Szívem' meglepi, ez az esméretlen, a'ki olly *egésszen – egésszen elfoglal* [...] Ez a' tsudálatos Esméretlen előmbe tűn, és bájoló, titkos Erővel magához ragad [...]"[213]

Ekkor Fanni még csak azzal sem volt tisztában, kit illet ilyenféle gondolataival, az a minimális információ sem állt rendelkezésére, mi a máris ennyire fontosnak tartott férfi neve. Mindössze annyit tesz, „hogy beilleszti őt a báróné segítségével korábban létrehozott keretbe."[214] A leendő pár tehát egyáltalán nem azzal a körültekintő megfontoltsággal lett

[208] *Uo.,* 175.
[209] *Uo.,* 176.
[210] BODROGI Ferenc Máté , *Az* Aurora *(és az* Uránia*) nőideáljáról, i.m.*, 42.
[211] *Uránia*, 190.
[212] SZILÁGYI Márton, *Kármán József és Pajor Gáspár* Urániája, *i.m.*, 191. (Kiemelés Balog Edit Otilia.)
[213] *Uo.* (Kiemelés Balog Edit Otilia)
A fiatal lány szívében eddig jelenlévő hiány egy szempillantásnyi idő alatt tárgyra talált. Nem bocsátkozhat az elemzés feltételezésekbe, azonban valószínűnek látszik, hogy ha T-ai nem is a legelső fiatal férfi volt, akire Fanni felfigyelhetett, akit beilleszthetett a báróné sémájába, mindenképpen az elsők között volt. Bizonyíthatja ez utóbbi megállapítást az, hogy T-ai alakját az első táncok után megpillantja, az este - éjszaka további részét már egymás társaságában töltik. Emellett tudott az is, hogy Fanni eleddig nemigen járt társaságba, bálokba, azaz semmilyen tapasztalat nem állt rendelkezésére sem a társasági eseményekről sem pedig a férfi-nő kapcsolat tényleges milyenségéről, így az ismerkedés „szabályairól" sem.
[214] *Uo.,* 44.

kiválasztva, ahogyan azt a báróné javasolta, hiszen nem követte tanácsát, mely így érvénytelenné vált. Találóan fogalmaz Kiss Attila Attila: „A feminista kritika perspektívájából ez olyannyira nyilvánvaló támadási felület, hogy a didaktikusság kockázata nélkül írni róla nehéz."[215] Fanni már a legelső pillanatban úgy gondol T-aira, mint aki *egész* életét meghatározza. Az *egészen* szót, háromszor is szerepelteti a szerző, mely utalhat arra, hogy Fanni lényének *teljes* mivolta a jelenben nyer értelmet, mintha a múltja ezen (más körülmények között akár jelentéktelennek is tartható) esemény hatására törlődne, érzelemvilágának T-ai válik (egyetlen) meghatározójává.[216]

Két szóra, szókapcsolatra utalnék még, melyekben a szerzői intenció ismételt előfordulásának példáját tartom olvashatónak: a férfit hasonlíthatatlannak, valamint felső valóságból származónak véli (ismeretlenül is) a nő, aki ebből következően végtelenül naiv. Kármán szerzői szándéka meglátásom szerint ezeken a szöveghelyeken már lényegesen eltér az előszókban célzott életút leírásától abban, hogy nem életutat örökít meg, hanem epizódot, epizódokat ragad ki Fanni életéből. A fikció része az, hogy az *Uránia* olvasóiban - a szerkesztői előszó szerint[217] - tetszést váltott ki az életút, emiatt teszi közé a „hagyományait". A narrátori hang az ebben a lapszámban közölt részekben impliciten az *Uránia* célközönségének szánt női nem társadalomban betöltött pozícióit rögzíti. A reprezentált nőképben Fanni férfiak irányába megnyilvánuló elfogadó, beletörődő, sőt önfeladó tulajdonsága kap szerepet. A korábban említett előfizetői névsor férfitöbbsége számára is hordozhat jelentést a szöveg gender-koncepciója, megerősíti a férfi vezető társadalmi pozícióit, természetessé téve a nők „csodálatát", engedelmességét.

Az *Uránia* második számában publikált részlet a bál leírásának azon pontján fejeződik be, amikor a hősnő Terézzel beszélgetve megtudja, ki a máris megszeretett ifjú férfi. A harmadik lapszámban közölt részletekben a szöveg virtus-értelmezése elmozdul az eddigiektől, Fanni karaktere fokozatosan kilép a hagyományosnak tekintett erények keretei közül, az itt közölt részletekben alakja elmozdul a példamutatótól az ellenpélda irányába. Naplójában szokatlan őszinteséggel, nyíltan szól érzelmeiről. A harmadik lapszámban

---

[215] HÓDOSSY Annamária, KISS Attila Attila, *Remix*, Szeged, ICTUS és JATE, 1996 Kiadó, 42. Kiss nem az általam itt idézett mondatot, hanem az egész szöveget tekintetbe véve írja az idézett megállapítást. Véleményem szerint mégis szóba hozható az elemzés ezen pontján.

[216] Fanni eddigi élettörténetére is jellemző volt, hogy egy személy volt befolyással lelkére, hangulatára. Először anyja, majd bátyja játszott fontos szerepet számára; a haláluk miatt keletkezett űrt pedig előbb a báróné, majd utóbb T-ai Józsi alakja került központba. Ennek részletes kifejtését lásd SZILÁGYI Márton, *Kármán József és Pajor Gáspár* Uráni*ája*, *i. m.*, 378.

[217] „Az *Uránia* Szerzőinek Bóldogságot! Forróan jöszönöm, hogy ti-is Fannimat kedvellitek; … hogy azt *Uráni*átokba befogadtátok, 's így fenn tartottátok Emlékezetét, onnan fellyűl háládó Mosolygással köszöni Ő … Óh melly Meg-elégedéssel láttam érette már egynéhány Könnytseppeket húllani. Mivel ezek reményltetik velem az Olvasó Közönség' Részvételét, hátramaradtt Írásait, mellyek mint szent *Hagyományok*, Hólta után nálam le-téve vóltak, ímé itt kűldöm … Ha jónak állítjátok, tegyétek közönségessé." *Uránia, i. m.*, 179.

megjelent befejező részlet Fanni és T-ai bál utáni búcsúzkodásával kezdődik. „Mint a' Test a Lélektől úgy esik megválnom a' Kisasszonytól"[218] – köszön el T-ai. A jelenet a feltámadást, s így a halált is tematizálja.[219] Borbély Szilárd így ír erről: „A vallásos diskurzus megidézése a test-lélek dualizmusa által az elválást nem egyszerűen halálként értelmezi, hanem a lélek elválásaként, a keresztény-(neo)platonikus szerelem-koncepció jegyében teoretizálja; ezáltal a szövegben (rejtetten) már itt megidéződik az Ámor-Psziché mítosz. A frazéma természetéhez tartozik, hogy a test a férfias, míg a lélek a női princípiumként jelenik meg."[220]

A harmadik számban megjelent szövegegységben a főhős figuráját a reprezentált nőkép és (női) virtusok szempontból azért gondolom jelentősnek, mert itt a megszokott életformát, közeget maga mögött hagyva, a családi körön kívül, idegeneket is felvonultató társaságban kell többé-kevésbé önállóan cselekednie. Többé-kevésbé, hiszen a báróné a következő tanáccsal látja el: „Légy szemes! – vagy inkább *én vígyázok hellyetted*. [...] írj és írd meg Szíved' Állapottyát. Én leszek az a' *vezérlő Kéz*, a' ki a Botlástól megmentelek."[221] A tapasztalatlan Fanni a napló mellett levelekben rögzíti lelkiállapotát. Kilenc levél olvasható a szövegben, ám a válaszok nem kapnak helyet, a báróné vezérlő kezének további tanácsai ismeretlenek maradnak; nem használja ki Kármán a közlésükből adódó lehetőséget, nem szán szerepet további explicit módon közvetített életvezetési tanácsoknak, azokat inkább impliciten tárja olvasói elé. A fikció terén belül nem történik eszmecsere, mely Fanni okulásául szolgálhatna.

A Fanni figurája által közvetített értékeket a továbbiakban T-aival való kapcsolatát középpontba állítva tudom vizsgálni. A naplóíró napirendje a bál után „rendetlenül foly"[222], a megszokott magánszféra nyugalmába nem tér többé vissza, kilép addigi szerepéből. Az idáig került emberi kapcsolatok, a társaság kap szerepet életében. Elutazása előtt családja megismeri, sőt meg is kedveli T-ait, okot adva ezzel a főhősnő reményének, bizakodásának, egyúttal további alapot adva szerelmének.

A „szokatlan, új Játékpiatz"[223] mindvégig idegen marad számára, nem tud a társasági élet íratlan törvényeihez alkalmazkodni, nem tud beilleszkedni. Szorongása már a megismerkedést követő napon elkezdődik, először arra irányul, hogy talán T-ai színlelte felé fordított figyelmét, „hogy Magaszeretetét temjénezze"[224] Már ezen a ponton saját, bizonyosan

[218] *Uo.,* 260.
[219] „Hiszi az Úr a Feltámadást? […] Ha a' Kisasszony reménylenem engedi – hiszem. […] A' ki hiszen, idvezül… Mennyünk!" *Uo*.
[220] BORBÉLY Szilárd, *Műfaji minták a Fanni hagyományaiban*, *i. m.,* 183.
[221] *Uránia*, 263. (Kiemelés Balog Edit Otilia)
[222] *Uo.,* 260.
[223] *Uo.,* 263.
[224] *Uo.,* 261.

bekövetkező halálát vetíti előre arra az esetre, ha félelmei igazolást nyernének. Halálát több helyen is előlegezi.

Fanni és T-ai kapcsolatáról szinte semmi bizonyosat nem lehet kijelentenünk. A levél- és naplóformából adódóan kevés párbeszédük rögzített. Mindössze két esetben találhatunk konkrétabb ismertetést közösen töltött idejükről. A homályt csak fokozza, hogy a két eset közül a hosszabb leírásban, mely a bárónénak küldött második levélben kapott helyet, egy vendégszöveg játszik csaknem kizárólagos szerepet. Némaságuk megszüntetésére kezd T-ai felolvasni a népszerű *Gessner Idylliumi*ból.[225] A jelenetben Fanninak előbb T-ai „Bátortalansága", „Kűszködése" tűnik fel, majd észreveszi, hogy „Szeme' Zugollyába' eggy Könny reszket[ett]"[226]. Mivel érzékeny hős, semmiképpen nem a prototípusnak megfelelő erős, bátor, érzéseit ki nem mutató, domináns, (szimbolikus) hatalommal rendelkező férfit karakterizáló erények jellemzik T-ait; még arra is képtelennek látszik, hogy beszélgetést kezdeményezzen Fannival. T-ai ahhoz a hőstípushoz tartozik, amely a XVIII. század közepén jelent meg, leginkább az angol regényekben.[227] Eredetét figyelembe véve ez egy olyan embereszmény, amelyet „az eredendő társiasság jellemzi, erkölcsös és jószándékú, mélyérzésű és kifinomult. A korabeli morális lapok és életvezetési könyvek nagy hatással terjesztették ezt az új morális embereszményt",[228] mely azáltal volt képes hatni, hogy élővé tette azt. „Ez az identitást generáló irodalmi hős találkozott össze az érzékenység fogalmával",[229] s jelent meg újabb alakváltozatokban, másféle embereszményt közvetítve a század folyamán.[230] „Mindeközben a viselkedésmódban is testet öltő eredendő kifinomultsága is állandó marad, ez alkotja az irodalmi hős lényegét, ennek mentén szerveződnek meg a narratív sémák, toposzok, szimbólumok és egyéb műfaji rekvizítumok, amelyek az identitásképződésben és -fenntartásban döntő szerephez jutnak."[231] Ennek a hőstípusnak alakváltozata található meg a *Pamela* (S. Richardson - 1740), *Az új Heloïse* (J. J. Rousseau - 1761), valamint *Az ifjú Werther szenvedései* (J. W. Goethe - 1774) című regényekben, s ezt a típust képviseli T-ai Józsi is. Bodrogi tanulmányában T-ai alakját is új perspektívából mutatja be: meglátása szerint nem felel meg a csiszolt ember típusának, mert nem egyesíti „a feminin

[225] A megjelenített álomvilágot, a gondtalan életet felfoghatjuk a kisregénybeli miliő (későbbi) kontrasztjaként.
[226] *Uo.,* 268.
[227] DEBRECZENI Attila, *Tudós hazafiak és érzékeny emberek, i. m.,* 109.
[228] *Uo.* Továbbá ugyanitt: „A regény becsatlakozott azon műfajok közé, amelyek részt vettek a propaganda és szórakoztatás sajátos elegyét nyújtó morális tanításban, s hamar ennek leghatásosabb formájává vált."
[229] *Uo.,* 110.
[230] „Ez a jelenség arra figyelmeztet, hogy az irodalmi hős, akit gyakran érzékeny embernek neveztek, eloldódva kialakulásának közegétől, a csiszoltság beszédmódjától egyfajta képletként képes funkcionálni, két szempontból is: egyrészt megőrizve a morális eszmény jelleget az erkölcsiség értelmezése változik, másrészt azon közösség határainak a kijelölése, amelyben ez az embereszmény otthonos lehet." *Uo.,* 111.
[231] *Uo.*

érzékenységet és a maszkulin erényeket […] a csiszolt ember ideáltípusának tükrében."[232] Valóban: ahogyan Fanni, úgy T-ai Bildungja is kudarcot vall, nem képes sikeresen betagózódni a társadalomba, ahogyan Fanni nem válik feleséggé és anyává, úgy T-ai sem tölti be a családfői, apai szerepkörét. Nem tudható, hogyan vélekedett erről a korabeli olvasó, mennyire volt figyelemmel erre az újszerűségre.

Hermann Zoltán idézett tanulmányában így ír a Gessner-kötetről: „Fanni és T-ai normasértő viselkedésére a könyvtárban lezajló jelenet, a regény egyik kulcsjelenete a legjobb példa. […] A valláserkölcsi irodalomban járatosabb kortársi közönség számára a jelenet akár a verbálisan elkövetett bűn megjelenítése is lehet: az „alkalmatosan" választott Gessner-idézettel Fanni szerelme, T-ai Józsi tulajdonképpen nem is olyan rejtetten igyekszik Fannit a „rosszra csábítani."[233] Az olvasás tematikája, mely itt újra felbukkan, az *Uránia* bevezetőjében, illetve *A' Módi*ban is szerepet kapott. Az olvasás lehet veszélyes, mert ismereteket, tudást közvetít, s ezáltal szimbolikus hatalom elérését teszi lehetővé. Az olvasó alkalmas lesz véleménye szabatos kifejtésére, álláspontja és önmaga megvédésére. A kötetekben más normákról, életlehetőségekről tudomást szerezve saját életét is képes lesz más kontextusban látni, illetve felkeltheti a vágyat életének megváltoztatására. Ezért is lehet felelőssége a szerzőknek, illetve annak a rendszernek, ami meghatározza, milyen szövegek juthatnak el a különböző olvasókhoz.

T-ai karakterét árnyalhatja Fanni édesapjának számonkérése: „Ingyen élő, kóborló, se' Kenyere, se' Háza [...] Hol fekszik a' Jószága? Neme? Hát hol a Familiája?"[234] A végkifejlethez közeledve pedig Fannitól tudható, hogy „Attya a' tábori Életre szánta."[235] Ezekből a részletekből érzékelhetőnek tartom, hogy T-ai, ahogyan Fanni és családja sem volt tehetős, birtokaiból megélni képes nemes. Kisebb mértékű szimbolikus hatalmát interpretálhatjuk határozatlanságának, bizonytalanságának okaként. A magyarázat harmadik lehetséges opciójaként tapasztalatlansága említhető.

A hősnő T-aira vonatkozó első benyomásaira hosszabban kitértem, egy további idézetet említenék még: „Az én Józsim' Tekíntete nékem eggy tágas *Nézőszín*, a' mellybe' számlálhatatlan Jelenéseket látok. *Eggy Szava – eggy egész Világ*, eggy egész Gondolatok' Világa, a' mellybe' bolyongok, és édes Tévelyedéssel bolyongok."[236] Józsi Fannira gyakorolt hatása intenzitásában nem tud erősödni. Egy rejtett eggyé válás nyomaira bukkanhatunk, mintha Fanni azonosulna T-ai látásmódjával, értékrendjével, személyével, hiszen a másik

[232] BODROGI Ferenc Máté, *Az* Aurora *(és az* Uránia*) nőideáljáról*, *i. m.*, 39.
[233] HERMANN Zoltán, *„mint Vőlegénynek, úgy mégyek a 'Halál' Angyalának elejébe" (Hamupipőke és Fanni*), *i. m.*, 297
[234] *Uo.*, 272–73.
[235] *Uo.*, 274.
[236] *Uo.*, 268. (Kiemelés Balog Edit Otilia)

szeme által lát ő maga is, azaz átvitten figyelme csak arra terjedhet ki, amire a férfié is, érdeklődése saját tárgy nélküli, önálló látásmóddal, távlatokkal, perspektívával nem rendelkezik. Ehhez adódik továbbá az, hogy nem igazodik ki Józsi gondolataiban, *bolyong* azok között, azaz csak látszólagos lehet azonosulásuk, mert nem tudja sajátjaként elfogadni, saját (logikai) sémájába illeszteni a másik gondolkodásmódját.

Az utolsó naplóbejegyzések egyikében vágyódása utolsó megnyilvánulásaként a legszebbnek, legtökéletesebbnek mondja T-ait, boldoggá tenné, ha *övé* lehetne, *férjévé* válhatna. A házasság motívumának ezen említése folytán válik (részlegesen) cáfolhatóvá Szilágyi Márton megállapítása, mely szerint: „a mű poétikai megoldásaiban végig kimutatható: a szerelem nem a házasságért van."[237] Ezt alátámaszthatja továbbá az alábbi idézet is: „Óh mely kevéssel megelégednék én! [...] eggy alatsony Házatska a' melly engem' és őt' befedné, elég vólna nékem, tsak ő véle élhetnék. [...] Másként akarja az Ég! [...] soha nem reménylhetjük Szűléink' Megeggyezéseket..."[238] A szülők megegyezésének hiánya azonban ellehetetleníti a pár egybekelését.

Fanni boldogságélménye olyan intenzív számára, hogy a mennyben elérhető állapottal hozza összefüggésbe. A földön megvalósulni látszó mennyei tökéletesség másodszor kap szerepet a szövegben, mely a báróné esetéhez hasonlóan itt sem tart sokáig. Ezzel Fanni tisztában is van: „Illyen Szerelem, mint a' melly engem magamon kívűl ragad, a' Menny' világos Palotájiba, a' Bóldogultak' dítső Karai között tarthat tsak örökké. Itt alatt, rövidnek kell neki lenni, mert az Elegyítés és Keserűség nélkűl való Öröm és tartós Bóldogság nem e' Világ' Örökségrésze."[239]

Az elemzés zárásaként a boldogság utáni hanyatlásról, majd Fanni haláláról írok. A Fanni és T-ai közötti kapcsolat első negatív eleme, Fanni panasza az őket ért pletykákról: „Mitsoda Hazugságokat terjesztenek rólunk"[240] – írja a bárónénak. „Beállott be! a' Szenvedések Ideje; a' rövid és kedves Örömeket itt az Idő, hogy hosszú és keserves Gyötrelmek kövessék!"[241] - olvashatjuk ugyanebben a bekezdésben. Ezt a részletet felfoghatjuk a szerzői intenció manifesztációjaként, ismételten azt hangsúlyozva, hogy a hosszabb időszakot átfogó boldog életszakasz evilági megvalósulására nagyon csekély esély adódhat, a virtusok nem jelennek meg, Fanni karaktere nem az ideális nőt jeleníti meg a záró egységben: örömről, megelégedésről, harmóniáról csak a megvalósulatlan óhajokban, vágyakban tesz említést ezután a narrátor; az apa érkezése ugyanis véget vet az idillnek.

[237] SZILÁGYI Márton, *Kármán József és Pajor Gáspár* Uráni*a, i. m.*, 380.
[238] *Uránia*, 274.
[239] *Uo.*, 268.
[240] *Uo.*, 270.
[241] *Uo.*

Az apa mint külső viszonyítási pont meghatározza, mit kell tennie Fanninak: a társaságot azonnal maga mögött hagyva távozásra kényszeríti lányát, akinek nem áll módjában ellenszegülni, a T-aitól való elválás két héttel való elodázását tudják csak elérni. Fanni szerelmese a hír hallatára „Elhalványodott, és Ajkai reszkedtek. [...] Szólni sem tudott [...]”[242] Feminin jellegzetességeinek további igazolásaként olvashatjuk e mondatokat. Egyet kell tehát érteni Szilágyi Mártonnal, aki szerint „ebben a kisregényben a léleknek nincsen neme.”[243]

T–ai megrendülése ellenére inaktív marad, nem tesz semmit Fannival való kapcsolatának fenntartása érdekében. Nem tudjuk az okot, miért nem keresi ezután őt, hiszen nem lettek eltiltva egymástól, csak a társaságból kell hazamennie a lánynak, aki elválásukat a lány szintén végsőnek, megváltoztathatatlannak látja,[244] halála eljövetelével kapcsolva ezt össze.[245] T-ai eltűnése, megbízhatatlansága szintén csiszoltságának hiányáról vall.[246] A hősnőn egyre inkább úrrá lesz a halálvágy, álmában még halotti köntöst viselve is látja magát. Megbetegedve, az elmúlását közvetlenül megelőző időszakban a következőképp ír: „Mint Vőlegénynek, úgy mégyek a’ Halál Angyalának elejébe. Hálaadással, Öleléssel fogadom ezt a szabadítót.[247]” Igazat kell adnunk Szilágyinak, aki szerint Fanni halálát a kiteljesedés lehetőségeként értelmezi.[248] Azzal viszont, hogy szerelmük társadalmi konvenciók meghatározta földi beteljesülését elutasítaná, nem tudok maradéktalanul egyetérteni, mivel a már említett módon igazolhatónak vélem vágyódását a házasságkötés létrejöttéért.

Hermann Zoltán a Hamupipőke szüzsé jével lépteti kapcsolatba a *Fanni hagyományai*t. „A korabeli hölgyolvasók értelmezői kompetenciáit kijelölő kontextusokban más-másképpen azonosítható a vőlegény alakja is: a cselekmény és regény kerettörténete szerint T-ai Józsi a vőlegény. A klasszikus mitológiai kontextusban – a regény Herder *Paramythion*jaira utaló Psyché-motívumait követve – a szerelmi gyönyört és a halált egyszerre megszemélyesítő Erósz jelenik meg Fanniért a vőlegény képében.”[249] „A hitéleti kontextusban azonban az Úr (Jézus Krisztus) lesz Fanni vőlegénye.”[250] Ezt az olvasatot konkrét olvasóközösség

[242] *Uo.,* 273.
[243] SZILÁGYI Márton, *Kármán József és Pajor Gáspár* Uráni*a, i. m.,* 385.
[244] Óh, de ha ezek elmúlnak, ezek az igen kevés, igen rövid napok akkor örökre – örökre elválunk! *Uránia,* 273.
[245] „Úgy látszik az a’ Nap, a’ melly minket elválaszt, mint a’ melly elfog választani Életemtől.” *Uo.,* 274.
[246] BODROGI Ferenc Máté, *Az* Aurora *(és az* Uránia*) nőideáljáról, i. m.,* 39.
[247] *Uránia, i. m.,* 278.
[248] SZILÁGYI Márton, *Kármán József és Pajor Gáspár* Uráni*a, i. m.,* 383. Ezt bizonyíthatja továbbá utolsó naplójegyzetének a kisregénynek zárlata: „Ott majd öszvetalálkozunk, és ott majd – bátran szerethetünk.” (*Uránia,* 280.)
[249] HERMANN Zoltán, *„mint Vőlegénynek, úgy mégyek a ’Halál’ Angyalának elejébe” (Hamupipőke és Fanni*), *i. m.*, 296–97.
[250] *Uo.,* 297. „Fanni közelgő halálához is biblikus utalás kötődik, a *János-evangélium* 15,2. helyét *(„Minden szőlővesszőt, a mely én bennem gyümölcsöt nem terem, lemetsz; mindazt pedig, a mely gyümölcsöt terem,*

bizonyíthatja: „Az *Uránia* ajánlása ugyanis annak a Beleznayné báró Podmanitzky Mária asszonynak szól, aki ez idő tájt a csekély számú, de lelkes pesti protestáns műkedvelő kör nagytekintélyű vezetője és szervezője. Különös módon ez a vallásos kontextus rejti talán a Hamupipőke–Fanni-párhuzam egyik legbeszédesebb változatát."[251] Emellett Hermann egy Luther-példázattal támogatja érvrendszerét.[252] Ebből adódóan a korabeli olvasó a mitológiai tudásából vagy protestáns hitéből adódó ismeretei folytán „a regény zárlatát – a naiv olvasásmódtól nem idegen allegorizáló eljárásokat követve – akár boldog befejezésként is értékelheti."[253]

Bíró Ferenc értelmezése szerint ugyanakkor: „Az indulatok mindvégig korlátozzák a hősnő indulatos erőit s e korlátozottság járul hozzá *közvetlenül* a tragikus kifejlethez, a kifejlet tragikumához. A kifejlet (Fanni halála) ugyanis csak így léphet ki az esetlegességek köréből, azaz: csak így lehet ténylegesen tragikus."[254] „A T-aihoz való kapcsolatában […] mindig a pillanat érzései diktálják viselkedését s ezen nem tud – még átmenetileg […] sem – uralkodni: a pillanatnyi indulat mindig legyőzi benne az akart »szemesség«-et. Alkatának ez a jellegzetessége érvényesül a legdöntőbb időpontban is. […] Számára ugyanis *nincs* jövő: az elválás tragikus *pillanata*[255] rögtön az egész *élet* tragikus fordulataként jelenik meg."[256]

A főhősnő gyakorolt erényeinek megkérdőjelezhetetlen egyike vallásossága. A feltámadásban és Istenben való töretlen hite nem látszik egyetlen pillanatra sem megrendülni, a világiasság irányába történő elmozdulásokra viszont lehet példákat találni a szövegben. Egy helyre utalnék: „Botsáss meg szánakozó Isten! Midőn téged' imádlak. Midőn hozzád felnyögni akarok eggy kis Enyhűlésért, tsak eggy pertzenyésni Szabadúlásért – akkor is közbelép az ő Ábrázatja, és elragadja, tsak magának, egyedűl tsak magának minden Érzéseimet."[257] Elmélyült imádkozását T–ai képe zavarja meg, vagyis figyelme ezen a ponton inkább evilági életére, lehetőségeire koncentrálódik.

---

megtisztítja, hogy több gyümölcsöt teremjen.") Fanni így parafrazeálja: „Lehúllott Testem, mint a' megszedett Szőlőtő. Közel van a' Lemetszés' Ideje." – *Uo.*, illetve: *Uránia,* 279.

[251] HERMANN Zoltán, *„mint Vőlegénynek, úgy mégyek a 'Halál' Angyalának elejébe" (Hamupipőke és Fanni*), *i. m.,* 298.

[252] „Luthernek a *Magnifikat*-ról – a Máriát dicsőítő imáról, mint Fanni édesanyjához szóló imáinak előképéről – 1521-ben írott traktátusában olvasható az alábbi példa: az oltár előtt térdelő három leánynak megjelenik egy *ifjú,* leszáll hozzájuk, az első leánnyal kedvesen beszél és rá is mosolyog, a másodiknak az arcába néz és kineveti, a harmadikat azonban megüti és ellöki. Luther magyarázata szerint az Úr mégis ez utóbbit – s Luther így nevezi őt: *die arme Aschenbrödlin*! –, a szegény Hamupipőkét szereti a legjobban. (Luther valószínűleg Geiler von Kaysersberg már említett prédikáció-gyűjteményének „hősére" utal.) A kálvinista lelkészcsaládban felnőtt Kármán vagy az *Uránia* nem túl népes protestáns olvasótábora ne ismerte volna ezt a Luther-példázatot?" HERMANN Zoltán *mint Vőlegénynek, úgy mégyek a 'Halál' Angyalának elejébe" (Hamupipőke és Fanni*), *i. m.,* 298.

[253] *Uo.*

[254] BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma, i. m.,* 217.

[255] Ti. a T-aitól való elválás

[256] BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma, i. m.,* 217.

[257] *Uránia,* 276.

Életét nem lehet példaértékűnek értelmeznünk, hiszen nagyon korán, tizenhat éves korában ér véget élete úgy, hogy a nők számára elfogadott pozíciók közül csak a lány szerepét tölthette be, nem vált felnőtt nőként, azaz feleségként, anyaként a társadalom tagjává. Korai elmúlásának okát a szakirodalom eltérően interpretálja. Bíró Ferenc elemzésében azt valószínűsíti, Fanni nem az őt körülvevő társadalmi-emberi viszonyok áldozata, hanem magával a T–ai által rátörő *szenvedéllyel* szemben ellenállóképtelen; *érzékenységének* egyre erőteljesebb hatása okozza halálát.[258]

Másképp látja Szilágyi, megfigyelései szerint ugyanis: „ ...a hősnő egyedül maradását az emberi társadalom [...] közege okozza"[259], mely Fanni kirekesztésével, erkölcstelennek ítélésével reagál arra, hogy egy deviancia kifejezésre juttatásával „érvényteleníti szociológiai közegének értékrendjét." Állítását az alább érvvel látja bizonyíthatónak: „a hősnő a társadalmi konvenciók rendszerével akkor ütközik radikálisan, amikor elfogadja annak külső feltételeit: elmegy a bálba, amely az ismerkedés legális, társadalmilag kontrollált lehetőségét jelenti, illetve a későbbiekben megpróbál része lenni a társadalomnak."[260] Valóban ez történik vele? Valójában ekkor lép először a nyilvánosság elé, nem ütközik, hanem szembesül a társasági élet működési mechanizmusaival, tapasztalatlansága, az etikett gyakorlati megvalósulásában való járatlansága okozza/okozhatja beilleszkedési problémáit, mely gondok nincsenek permanensen jelen, boldogsága pillanatiban például minden emberre kiterjed szeretete. Fábri Anna fogalmát gondolom érvényesnek, aki *elkülönülő én-élménynek* nevezi meg a főhős és a társadalom viszonyát.[261]

Kiss Attila Attila egyenesen ellenpéldaként értelmezi Fanni figuráját,[262] ezzel éles kontrasztot rajzolva ki az előszóban előrevetített *mintául* szolgáló biográfiával. Egyet kell vele értenünk, hiszen a három előszóban reprezentált nőkép és életút, valamint a ténylegesen megjelenített, elemzett szövegegységek gender-koncepciója nem fedi egymást. Töretlen türelme, elfogadása, alkalmazkodása, engedelme egyenként mind-mind hagy maga után hiányosságot, kívánni valót. Bodrogi Ferenc Máté interpretációjában szintén negatív exemplumként tekint Fannira, akinek fejlődése, *Bildung*ja megreked, akinek érzékenysége csiszoltság hiányában nem lehet társadalmat alakító erő.[263]

Fanni alakja tehát nem lehet Bíró Ferenc minta-fogalmának prototípusa, a kisregény ténylegesen túlnő az erkölcsnemesítés programján. Ez utóbbi állítást igazolhatónak tartom a

[258] BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma, i. m.,* 218.
[259] Mindkét idézet: *Uránia,* 391.
[260] *Uo.,* 391–392.
[261] FÁBRI Anna, *„Fekete hattyúk, fejér csókák" Hősnők és írónők a XVIII.– XIX. század fordulójának magyar irodalmában = Folytonosság vagy fordulat?* Szerk. DEBRECENI Attila, Kossuth Egyetemi: Debrecen, 1996, 301.
[262] KISS Attila Attila, *Remix, i. m.,* 49.
[263] BODROGI Ferenc Máté, *Az* Aurora *(és az* Uránia*) nőideáljáról, i. m.,* 43.

szövegben szereplő életbölcsességek elhelyezkedésével. Megfigyelésem szerint ugyanis a mű második közleményegységében (a történet tulajdonképpeni első felében) sokkal több erkölcsnemesítést intencionáló életbölcsesség olvasható, mint a lezáró egységben. A második szakaszban ilyen tanácsokat olvashatunk: „Oh Atyám ott fenn! Köszönöm néked, ezeket a' Szenvedéseket, a' mellyek Szívem' érzékennyé teszik a' mások' Nyomorúsága eránt." / „Az Egyűgyű egyenes Lelkével – nem síránkozik, de segít" / „Nem ver ollyan Szív sok drága fedél alatt, mint ennél az Asszonynál, és vallyon olly igazán verne – é ez a' Szív a' drága Fedél alatt...Ez a melegen érző Kóldús, [t. i. a báróné] kedvesebb nekem, a' ti hideg, tsínos Kevélységteknél." / „Ittlételének eggy fő Tzélja a' Szerelem: de Bóldogtalanságának legfőbb Eszköze is lehet a' Szerelem. [...] a' Szerelem jó, de a vak Szerelem veszedelmes."[264]

A T–aival való ismeretség megkötése után szinte teljesen eltűnnek az ehhez hasonló tanácsok a műből, nagyobb teret adva az érzékenység sajátosságainak megjelenítésére. Fanni és a báróné szólamában egyaránt fellelhetők az erkölcs nemesítését célzó mondatok, a harmadik folytatásban a báróné narrátori pozíciójának eltűnésével együtt maradnak el Fanni, s az olvasó nemesebbé tételére irányuló megnyilvánulásai is. A főhős horizontját pedig előbb a Józsi okozta boldogság, majd boldogtalanság olyannyira uralta (ténylegesen és szimbolikusan); valamint annyira az új benyomások eddig idegen tapasztalatok hatása alá került, hogy nem lehetett szókincsében, kifejezőkészletében a szituációnak megfelelő az idézettekhez hasonló frappáns, aforizmaszerű megszólalás.

Ebben a fejezetben tehát az *Uránia* folyóiratban megjelenő nőképről tettem megállapításokat.

[264] *Uránia,* 181., 183., 186., 187.

III. Molnár Borbála életének tükre mint a korabeli nőkép (ön)reprezentációja

1. Bevezetés és célkitűzés

Disszertációmnak ebben a fejezetében Molnár Borbála [1760–1825 (Sátoraljaújhely – Hajdúbagos)] alakjára koncentrálok, aki a XVIII–XIX. század fordulóján szokatlan népszerűségnek örvendett és több kiadványa megjelent életében. A kötetek egyike a Molnár Borbála *Munkáji* (első kiadás: 1793, második kiadás: 1794) című, melynek *Második Darabjá*t (teljes címén: Molnár Borbála *Munkáji Második Darabja melly készült 1792-dik Esztendöben Sátor-Alja Új- helyben, mellyben béfoglaltatik az ő Életének Igaz Tüköre*)[265] és *Negyedik Darab*ját[266] elemzem, ám szeretnék utalni az elsőre[267] is.

A *Második Darab* vizsgálata során foglalkoztat, hogy a Molnár által fogalmazott önéletrajz hogyan viszonyul a róla írott életrajzokhoz, azaz a szakirodalom kiegészíti-e az önéletrajzot, vagy csak az írásaiból kinyerhető adatokat hasznosítja újra. Arra is figyelek, hogyan jelenik meg az autobiográfiában Molnár önmaga által reprezentált képe, amelyben felhasználja kora gondolkodásának meghatározó elemeit: a görög mitológiát, kiemelten pedig Büblisz figuráját, aki egyfajta alakmásként jelenik meg a szövegekben. Emellett szólok az elhúzódó laicizálódási folyamat miatt is jelenlévő vallásosság megjelenéséről. A *Negyedik Darab*ot a műfajiság, a női szerepek példázatossága, valamint az erkölcsnemesítés szempontjából interpretálom.

2. Recepciótörténet – az életrajz többszörös és folyamatos újramondása

Molnár Borbála írásai saját korában nagy népszerűségnek örvendtek. Ám ennek eredetét Bíró Ferenc ugyanúgy nem kutatta monográfiájában,[268] mint ahogyan a legtöbb irodalomtörténész sem. Kivételt képez Hász-Fehér Katalin, aki tanulmányában[269] két okot feltételez: egyrészt úgy véli, az első, nyomtatott, magyar nyelven megjelent női szerzővel bíró kötet kuriózum-

[265] MOLNÁr Borbála, *Munkáji Második Darabja…, Második Nyomtatás, Pozsony és Pest, Füskúti Landerer Mihály költségével és betüivel, 1794.*
[266] MOLNÁr Borbála, *Munkáji Negyedik Darab.*, Kassa, Füskúti Landerer Mihály betüivel, 1795.
[267] MOLNÁR Borbála, *Munkáji Elsö Darab*, Második Nyomtatás, Pozsony és Pest, *Füskúti Landerer Mihály költségével és betüivel, 1794.*
[268] BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, *i.m.*, 284–286.
[269] HÁSZ-FEHÉR Katalin, *Molnár Borbála levelező társasága*, *Irodalomismere*t, 1996 1–2., 36–44. A tanulmány bővített változata az interneten: http://www.staff.u-szeged.hu/~feher/honlap2/pub/MOLNAR.htm (A letöltés ideje: 2021. 02. 15.)

jellegének szólt a kitüntetett figyelem.[270] Másrészt felkelthette az olvasók érdeklődését az, hogy a szerző autodidakta módon tanult meg írni, sőt verselni is.[271]

Molnár nyomtatásban megjelent kötetei fellelhetők, írtak róla néhány tanulmányt, megemlítik irodalmi kronológiák, összefoglalások, a korszakkal foglalkozó monográfiák, de szövegeinek alapos vizsgálatára és értelmezésére eleddig nem került sor. Az életmű teljes bemutatására magam sem vállalkozhatom. Célom lehet ugyanakkor az, hogy összetettebb képet alkossak írói világáról, megpróbáljak túllépni az újramondás kényszerén, idáig nem alkalmazott módon interpretáljam munkáit. Ehhez először azt szükséges bemutatnom, milyen értelmezői hagyományhoz képest valósulhat meg alakjának újrapozícionálása. Dolgozatomban kísérletet teszek az életmű keresztmetszetének bemutatására önálló köteteinek, levelezésének és episztolaköteteinek vizsgálatával. Szólok társadalmi státuszáról, műveltségéről, motivációjáról; kánonbeli pozíciójáról, az általa alkalmazott műfajokról.

A Molnár életét érintő adatok nagyon nehezen, sőt újabb források hiányában valószínűleg egyáltalán nem egészíthetőek ki. A meglévő élettörténeti konstrukciók az adathiányt kitöltő elképzelések miatt maguk is legtöbbször fikcióként olvashatóak. Szilágyi Márton *Uránia*-monográfiája[272] bemutatja, hogy a folyóirat recepciótörténetében miként konstruálódik meg a *Fanni hagyományai* című szövegben szereplő Fanni nőalakként, sőt szerzőként a XIX. század folyamán. Emellett Kármán József biográfiájának példáján keresztül megmutatja az ismert életrajzok konstrukció-jellegét is, azt, hogy a szerkesztő-szerző hiátusokkal teli életrajzából hogyan hozzák létre a tragikus élet narratíváját. Molnár Borbála önéletírásának elemzésekor a Szilágyi Márton által használt módszert szeretném alkalmazni, figyelve arra, hogyan hozza létre saját költőnői identitását Molnár, hogyan válik élete szöveggé, s ez miként épül be azután a szakirodalom által újra és újramondott életrajzi konstrukcióba.

Recepciótörténeti kiindulópontom Zilahy Károly *Hölgyek lantja*[273] című 1865-ben megjelent munkája. Ez az első olyan antológia, melynek célja a magyar nyelven dolgozó nőírók alkotásait közölni. A kötet bevezető fejezete áttekintést, rövid életrajzokat közöl, majd a szemelvények következnek.[274] Bevezetőjében kilenc olyan szerzőt sorol fel Zilahy, akik a XVIII–XIX. század fordulóján alkottak. Molnár mellett Újfalvy Krisztinát, Fábián Juliannát

[270] „A korabeli írók számára, akik az alakuló magyar nemzeti identitás légkörében minden egyes új jelenséget a külfölddel való összehasonlítás relációiban éltek meg, az *első magyarul megjelenő női verseskönyv* részben ezért válhatott különlegesen jelentős eseménnyé.” *Uo.*
[271] *Uo.*
[272] SZILÁGYI Márton, *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája*, *i. m.*, 57–91., 369–403.
[273] ZILAHY Károly, *Hölgyek lantja*, *i. m.*
[274] A cím nem fedi le a kötet tartalmát, mivel nem kizárólag verseket közöl, két prózai szöveg is olvasható az antológiában, mégpedig Csernátóri Lóra *Iréné levelei* című műve, valamint a *Fanni hagyományai*, amelynek részletes elemzését dolgozatom tartalmazza.

(Júliaként), Vályi Klárát, Fannit (azaz Kármán hősnőjét), Takács Teréziát, Dukai Takács Juditot, Kazinczy Klárát és Putnoky Annát sorolja még fel a felvilágosodás korszakából.[275]

Már ebben az összefoglalásban olvashatóak a Molnár Borbálára vonatkozó későbbi szakirodalomban vissza-visszatérő életrajzi adatok, melyek meghatározzák a további, azonos konstrukciókon alapuló biográfiákat, ám Zilahy olyan alapvető tényekben bizonytalan, mint a nőíró születési helye.

Zilahy a korszak női alkotóinak tárgyalását a XVIII. századi családokkal kapcsolatban tett általános, majd saját családjára tett konkrét megjegyzéssel kezdi: „a középosztálynál a leányokat irni elvből nem tanittatták – az én nagyanyám, egy tehetős és mivelt református pap leánya mindig beszélte, hogy titkon a ház héján seprükóróval tanult meg írni. Igy a magasabb szellemi kifejlődés ösvénye a nőnem előtt el volt rekeszteve."[276] Nem lehet elfogultsággal vagy tájékozatlansággal vádolni a szerzőt a Molnár alakját jellemző rész felvezetésében.[277] Zilahy a társadalmi elutasítást emeli ki Molnár pályájával kapcsolatban, de mintha egyúttal elégtételt is kívánna adni korábbi kirekesztettsége miatt. Népszerűségét említi, okát nem keresi, nem részletezi, karakterét egyenrangúnak tekinti a XIX. század közepén alkotó nőkkel. Ugyanakkor Zilahy téved abban, hogy Molnár prózában terjedelmes életművet hozott volna létre.

Az életrajzi adatok közül az alábbiakról szól: 1760-ban, Kassa körül, birtokos családban született. Azóta tudott, Molnár kisnemesi, csekély birtokkal rendelkező armális nemesi családban nevelkedett. A későbbi életrajzok rendre Sátoraljaújhelyet jelölték meg Molnár születési helyeként[278], mely adat a Zilahyéhoz hasonlóan pontatlan volt. Martinák Jánosné 1760. augusztus 25-ét jelöli meg Molnár keresztelőjének dátumaként, mely Sátoraljaújhelyen történt, ebből adódik tehát, hogy az irodalomtörténet ezt a települést tekinti szülőhelyének.[279] Martinák Jánosné annyit tart bizonyíthatónak, hogy „Valahol Abaújban

[275] A kötet további nőíróktól közöl adatot egészen Wohl Jankáig (1843–1901), azaz saját koráig követi Zilahy az írónők történetét. Vizsgálatom szempontjából azonban ők már nem relevánsak.
[276] ZILAHY Károly, *Hölgyek lantja*, *i. m.*, XVIII.
[277] „A jelen század elején már az ironőt különcznek, sőt egy vagy más tekintetben még valami roszabbnak tartották – kinevették, megvetették, csak azért, mert ironő volt. Igy járt Molnár Borbála, ki mind e mai napig – Wohl Jankát sem véve ki – egyike legtermékenyebb ironőinknek, s a kit a maga idejében országszerte csuda gyanánt emlegettek mint valami bolondot; pedig ha terjedelmes prózai és verses munkáit végigforgatjuk, látni fogjuk, hogy életnézetei az okosabb és bátrabb lelkü mai nőkétől semmiben sem különböztek – mint költőnőnek még hibája a tulságos józanság." *Uo.,* XIX.
[278] Ezen adat bizonyítására ld. a fejezet további részét.
[279] MARTINÁK Jánosné, *„A szívem van benne és eszemnek gyönge fénye…": 250 éve született Molnár Borbála*, Széphalom, *A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve,* 2010, 197–220, 197.

született, ahol apja, parnói Molnár István tanítóskodott"[280], majd elűzték, miután nem volt hajlandó áttérni a katolikus hitre.[281]

Molnár Borbálát „Szülői olvasni tanittatták, de írni, akkori szokás szerint nem, nehogy szerelmes levelek irására forditsa tudományát. Hanem ő titkon beleharapott a tiltott almába s magától megtanult betüt vetni."[282] Zilahy retorikájában a női művelődés lehetősége, a (túl sok) tudás megszerzése a bűnösség eseményét hordozza.

A legendárium fontos része az, hogy magától tanult meg írni, hiszen ez arra utal, legyőzhetetlen erő munkált benne az írás tárgyában. Az újramondott adatsor része az is, hogy felnőtt életének nagy problémája, boldogtalanságának oka rosszul sikerült házassága volt. Ez az összefoglaló említ egy fiatalembert, akit „Tizenhét éves volt midőn megszeretett, […] a ki azonban övé nem lehetett, mert anyja egy idegen származású vagyonos emberhez szánta."[283] Ezzel az utóbb említett a férfival tizennégy esztendőt töltött, melynek során három gyermeknek adott életet. Molnár egyetlen szövegében sem írta le a férje nevét, a kutatók közül Martinák Jánosné a sátoraljaújhelyi református anyakönyv adatai alapján tudta azonosítani a férfit, aki Szokera Nagy János volt.[284]

A korban meglepő módon Molnár többször kezdeményezte a válást. Harmóniáról, boldogságról nem lehetett beszélni a kapcsolatban – ez a későbbi szövegelemzésekben is jól látható lesz. A válást a férj halála tette okafogyottá. Az özvegyi lét – melynek aspektusait a továbbiakban tárgyalom – hozta el számára a nyugodtabb alkotás lehetőségét. Zilahy nem említi név szerint azt az erdélyi grófnét, Mikes Annát, akinél 1795-től annak haláláig, 1817-ig szolgált felolvasónőként és társalkodónőként Molnár.[285] Egeresen, illetve Kolozsvárott laktak. Itt lett számára alkalmas az idő, a tér és a körülmény a szövegalkotáshoz, ugyanakkor megjegyzendő, hogy ezelőtt is írt már, többekkel levelezett episztolákban Sátoraljaújhelyről is.[286] Ismét kitűnik, hogy karakterét pozitív színben tünteti fel, írásait kiadásra méltónak mutatja, amit a mecénások megtalálása elő tudott segíteni. Említést érdemel Újfaly Krisztina, aki levélben kereste fel Molnárt, mely levélváltásból kötet is készült. Ezt a nyomtatásban is megjelent gyűjteményt a későbbiekben részletesen elemzem az értekezésben.

---

[280] MARTINÁK Jánosné, *„Szerentsétlen szerelem" vagy „Szerentsétlen indulat?": A 250 éve született Molnár Borbála emlékezetére,* Zempléni Múzsa, 2010/3, 25–30, 25.
[281] *Uo.*
[282] ZILAHY Károly *Hölgyek lantja, i. m.*, XVIII.
[283] *Uo.*, XIX.
[284] MARTINÁK Jánosné, *„A szívem van benne és eszemnek gyönge fénye…": 250 éve született Molnár Borbála, i. m.*, 198. Ugyanitt a szerző részletezi a házasságuk problémáit is: említést tesz a férj iszákosságáról, hűtlenségéről, valamint arról bántalmazta Molnárt.
[285] Az adatok forrását ld. SZINNYEInél.
[286] „Itt végre valamivel jobb napok derültek Borbálára, grófnéjához a tisztelet és a barátság legmelegebb kötelékei kapcsolták; kiváló szellemi tulajdonai és emelkedett lelke több oldalu elismeréssel találkozott, s az erdélyi főurak közt akadt párfogókra a kik művei kibocsájtásának eszközei voltak" ZILAHY Károly *Hölgyek lantja, i. m,,* XXIII.

A *Hölgyek lantja* oldalain Zilahy Molnár írásainak értelmezéséhez is ad kulcsot. Megtudható, hogy „előbb az öreg Gyöngyösy (a „*Murányi Venus*" szerzője) volt mintaképe; később hozzájutott az akkor nagy hirben, nagy kedvességben állott tordai Gyöngyösyhez is."[287] Utóbbi hatására kezdett maga is leoninusokat írni. A Molnár verseit tárgyaló későbbi elemzések visszautasító hangneméhez, az írók társaságából kirekesztő gesztusokhoz képest itt eltérő a megszólalás.[288] Munkásságát összefoglalván Zilahy így zárja Molnárról írott bekezdéseit: „Mi munkái aestheticai értékét illeti, neki inkább a reflexio erős oldala, mint a képzelet; nem is annyira költőnő, mint bölcselő költői kedélylyel, élményekkel és kifejezésmódjában a nőiség némi szinezetével. Fő jellemvonása: tiszta szemlélet, bő természeti érzék, gyakran domboru rajz és mindig erőteljes, ép magyarság, gazdag hévben, és biztos a fordulatokban. A nyelv annyira hatalmában volt, hogy pontot semmifélét nem rakott, mégis első olvasásra meg lehet érteni."[289] Egyenesen bölcselőként tekint Molnárra, kiemelve a szövegeiben nyomatékosan jelenlévő erkölcsnemesítő szándékot. Emiatt tekinthetjük hagyományőrzőnek, a korabeli moralizáló olvasmányok beszédmódját folytatónak.[290]

Zilahy célja egyértelműen az volt, hogy felmutasson és megörökítsen egy korábban alig-alig számon tartott regisztert, a női írók működését; ezzel a monográfiával azt az irodalomtörténeti hagyományt kívánta megteremteni, mely elismeri a nők írói tevékenységét.

A *Hölgyek lantja* több szemelvényt ad közzé Molnártól. Két verset közöl, az egyik *A tavasz* című, a másik ugyanezt a témát dolgozza fel *Más ugyanarról* címmel; olvasható a kötetben továbbá egy (meg nem jelölten) Újfalvynak írt episztola, valamint egy részlet az önéletírásából is.

Fáylné Hentaller Mariska *A magyar írónőkről*[291] című összefoglalásának koncepciója nagymértékben hasonlított elődjéhez. Mégis van egy lényegi különbség, ő megjelöli célközönségét, a serdülő lányoknak címezi kötetét.[292] Nem volt szándéka a nőírók tevékenységének széleskörű megismertetése, nem tartotta úgy, hogy a tárgyalt költőnők tananyaggá válhattak volna. A XVIII. században alkotni kezdőket tárgyalva nem véletlenül említi azt, hogy eddig a korszakig szinte kivétel nélkül főúri származású asszonyok

[287] *Uo.,* XX.
[288] „Molnár Borbála mindazonáltal – dicséret jó izlésének – később fölhagyott a kizárólagos leoninusoskodással és egyéb formákban sem csekélyebb ügyességet tanusított. Tehetségei, minden előitélet daczára, némely körben voltak méltatva és munkáinak nagy száma, melyek később maecenási segélylyel láttak napvilágot, nem maradtak hatás nélkül a magyar nyelv irodalmi kifejtésére." *Uo.,* XXI.
[289] *Uo.,* XXV.
[290] Ehhez ld. BORBÉLY Szilárd*, Műfaji minták a Fanni hagyományaiban, i.m.*
[291] FÁYLNÉ HENTALLER Mariska, *A magyar írónőkről, i.m.*
[292] „Ama serdülő magyar leányok számára irtam ezt a könyvet, kik már irodalmi képzettséget nyertek. Tanulják meg a magyar nők irodalmi működését is méltányolni! Nem lehet kivánni, hogy iskolai tananyaggá tétessék a magyar költőnők és írónők életének és munkálkodásának ismertetése, de szükséges, hogy minden művelt magyar nő legalább némileg tájékozva legyen e tekintetben is." FÁYLNÉ HENTALLER Mariska, *A magyar írónőkről, i. m.* számozás nélkül a 7. oldalon.

foglalkoztak írással. Ismét nyomatékot kap, hogy az írás képességének megszerzését veszélyesnek tartották a nők számára.[293] Ezáltal a nők nagy hányadát zárták ki a szellemi fejlődésből, mely az okává válhatott mind a társadalmi, mind a gazdasági szempontú függőségüknek.

Fáylné sok esetben szó szerint másolja a *Hölgyek lantjá*ban megismert adatsort; átveszi a prózai művek nagy számát említő mondatot ugyanúgy, mint annak folytatását; bár ez utóbbihoz hozzáad.[294] A szülőhely megjelölése pontatlan,[295] szüleit tévesen földbirtokosnak írja.[296] Kimaradhatatlan annak említése, hogy Borbála titokban tanult meg írni. *A magyar írónőkről* szóba hoz egy „gazdag külföldit",[297] akit Fáylné szerint az önéletírásában is említ, erre vonatkozó adatot nem találtam. A kényszerházasság ebben a forrásban 18 évig tartott, a legvalószínűbb az, hogy nyomdahiba miatt változott a szám. Nem olvashatunk a válás szándékáról. Ha ezt a kihagyást összevetem a kötet intencionált célközönségével, feltételezem, hogy Fáylné nem kívánta a válás intézményére felhívni hölgyolvasói figyelmét, mert az nem illett az elképzelt olvasóközönségről feltételezett attitűdbe, az volt az írói szándék, hogy a házasság felbontásának lehetőségét ne közvetítse a kötet. A férj halálának bekövetkezte után Fáylné egyből az édesanya ápolását, gyermekei nevelését emeli ki,[298] ami pedig a válással ellentétben a nőktől elvárt viselkedési norma.

Fáylné közli, kinek a felolvasónőjévé lett Molnár.[299] Martinák Jánosné szerint Molnár „1795 második felében Vácra költözött ott letelepült testvéréhez. Itt talált rá Mikes Anna erdélyi grófnő verses levele, aki neme koronájaként üdvözölte, és invitálta egy látogatásra Apafájára. Három hónapot töltött Erdélyben, és annyira lebilincselte a grófnőt, hogy visszahívta magához társalkodónőnek"[300] Az Erdélyben töltött évekkel kapcsolatban Fáylné az írói tevékenységet emeli ki, szóba hozza Újfalvy Krisztinát, Csizi Istvánt. Fáylné feltételezését, mely szerint Mikes Anna Molnár Borbála mecénásaként tevékenykedett volna,

[293] „Hogy többnyire a főrangú családok nőitől mutathatunk fel irott emlékeket, az is természetes. A köznemesség ez időben nem érezte szükségét annak, hogy leányaik, hacsak zárdaszűzekké nem lettek, irjank, és ha olvasni meg is tanittatta őket, irni nem, mert inkább veszedelmet láttak abban, ha a leány irástudó volt." *Uo.,* 34.
[294] „*Ha terjedelmes prózai és verses munkáit* átolvassuk, tapasztalni fogjuk helyes életnézeteit; csakhogy azokkal *korát megelőzte*. Ez az oka, hogy csoda gyanánt emlegették […]." A dőlt betűtípussal szedett részek megtalálhatóak Zilahynál is. *Uo.,* 35.
[295] *Uo.,* 36.
[296] *Uo.*
[297] *Uo.*
[298] *Uo.*
[299] *Uo.*
[300] MARTINÁK Jánosné, *„A szívem van benne és eszemnek gyönge fénye", i. m.,* 199. Az idézetben szereplő verses levélre Toma Istvánnál találtam egy utalást . TOMA István, *Molnár Borbála, Zemplén,* 1901.04.28., 1–2. A teljes Toma tárca inkább kelti a feleleventés és a megörökítés szándékát, mintsem a pontos adatok leírásának igényét.

nem tartom bizonyíthatónak. Ezt a szerepet sokkal inkább Thuriki Thuránszky László, Bártzay Borbála és Gvadányi József töltötte be.[301]

Művei elemzése kevésbé részletes. Fáylnéban is megfogalmazódott annak kérdése, miért ragadott tollat Molnár Borbála. Itt tűnik fel először az azóta legendává érett feltételezés, mely szerint Molnár azért kezdett írni, mert ebben talált vigaszt magánéletének boldogtalanságára, segített neki elviselni a nehézségeket: „Szórakozása egyedül a versiras volt. Volt szive e nőnek és a költészet feledtette vele az élet keserveit" [302] – írja Fáylné. A szövegei minősítéskor inkább a Zilahytól kölcsönzött befogadó, pozitív jelleg uralkodik,[303] ám már ebben a korai összefoglalásban megfigyelhető a Molnár alkotásait illető kritikus hangnem, egyes művei a kötet szerint ugyanis „nem egyebek verses erkölcsi regényeknél", melyekben „pusztán didaktikai irányt követ."[304] *A magyar nőírók* Molnár Újfalvy Krisztinának küldött episztoláinak egyikéből közöl rövid részletet.

A Molnár Borbáláról írott életrajzok következő darabja Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái*[305] című kiadványában kapott helyet. Érdemben, Martinák Jánosné néhány fontos pontosítását kivéve, azóta sem sikerült újabb információkkal gazdagítani az adatsort. Szinnyei munkája napjainkig kiemelt forrás, főként olyan szerzők esetében, akiknek az életműve nem került bele az irodalomtörténet-írás fő sodrába.

Szinnyei csupán néhány elemmel egészíti ki az eddig szóba hozott életrajzokat. Ezen adalékok sorát nyitja meg a születési helyének (egyébként rossz) helyesbítése (Sátoraljaújhely); majd követi az édesapa foglalkozásának megjelölése (malombérlő), illetve a műveltség megszerzése iránti elköteleződése. Ebben a biográfiai szócikkben kiemelten szerepel Kazinczy Ferenc látogatása, melyet a Molnárral foglalkozó későbbi szakirodalom majdhogynem minden darabja említ. Kazinczy szerepe Szinnyei diskurzusában abban van, hogy tekintélye megerősíti Molnár Borbála költői státuszát. Kazinczy *Erdélyi levelei*ben számol be a Molnárral való találkozásról, mely véletlennek is tekinthető esemény, hiszen az volt a célja, hogy Mikes Annával találkozzon.[306] Be is vallja: eddig nem ismerte Molnárt.

---

[301] FÁYLNÉ HENTALLER Mariska, *A magyar írónőkről*, *i. m.*, 36. Molnár mecénásait dolgozatom következő fejezetében hozom szóba részletesebben.

[302] *Uo.* Találhatunk már regényes elemet is, mely szerint Molnár azért dolgozott éjjel, hogy ezzel lehetősége legyen családja jólétét biztosítani. Amennyiben az éjjel elvégzett munka az írásra vonatkozik, akkor ez bizonyíthatóan a Fáylné fantáziájának eleme: ekkor Molnár már csak a korabeli publikációs és kiadói gyakorlatból adódóan sem élhetett volna meg műveiből.

[303] Szinte szó szerint veszi át Zilahytól a jellemzést Fáylné: „Munkáiban kevés a képzelet, de erős a reflexió. Főjellemvonása: tiszta szemlélet, bő természeti érzék, gyakran domború rajz és mindig erőteljes, ép magyarság." *Uo*., 37.

[304] Az ebben a mondatban olvasható mindkét idézet: *Uo.*

[305] SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, IX. kötet, 1902. (Budapest, HORNYÁNSZKY Viktor, 1890–1914).(https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/m/m16617.htm A letöltés ideje: 2019.10.10.)

[306] „Próbát tevék ismét ha a' szomszédban előeresztethetem e? de a' könyörgés még is tartott. Megfosztva azon szerencsémtől, hogy e' példás asszonyságot láthassam, az előszobában álló leánynál kérdést tevék, ha nem

Arról, hogy a műveiről mit gondol, nem tesz említést Kazinczy. Szinnyei Molnár mecénásaiként főurakat nevez meg, nem Mikes Annát, vagy az ő családtagjait. Az *Erdélyi levelek*ben olvasható leírás szerint Kazinczy csodálta az írónő némettudását. Szinnyei tudósít arról, hogy Molnár a grófnő 1817-es halálát követően Hajdúbagoson telepedett le fiánál, itt is halt meg. Új elem Molnár műveinek,[307] valamint a róla szóló szakirodalom számbavétele: Zilahy és Fáylné munkáit is megemlíti. Szinnyei az első, aki nem nőírók, hanem írók között tárgyalja Molnárt.

A recepciótörténet következő állomása Bánhegyi Jób *Magyar nőírók* című munkája.[308] Ez egyben az első kötet, mely monografikus formában, szemelvények közlése nélkül mutatja be a nőírók tevékenységét. A nemes cél[309] ellenére sem kap új információt Molnár Borbáláról az olvasó.[310] Házasságát a Molnárt tárgyaló rész vázlatossága ellenére részletezi: „Korán férjhez adták, de házassága iszákos férje miatt szerencsétlen volt."[311] Bánhegyi egy olyan narratívát próbál teremteni, amelyben a boldogtalan házasság Molnár Borbálát szánalomra és egyúttal figyelemre méltóvá teszi az olvasó számára. Molnár az önéletrajzában sokat foglalkozik az elrontott házassággal, ám annak okát nem konkretizálja. Ennek részleteivel az elemzésekben foglalkozom.

Bánhegyi így folytatja: „Nem is tudjuk urának kilétét, mert bár felesége sokszor panaszkodik rá írásaiban, nevét nem tartotta érdemesnek leírni, annyira nem szerette."[312] Sem az életrajzok, sem Molnár Borbála írásai nem említik a férj nevét, (a Martinák Jánosné adatai szerinti) Szokera Nagy Jánost. Véleményem szerint ennek oka lehet, hogy a férjre panaszkodni egyértelműen tabudöntő volt a korban, így népszerűségét indokolhatta, hogy

---

lehetne e Molnár Borbálával szólanom. Ez a legrendesebb megtévedéssel nem csak azt felelé, hogy benn vagyon az isteni-tiszteleten, hanem eggyszersmind felveve valamelly papirost, mutatá hogy a Poetria most melly német Munkát fordít, nem hogy az kinyomtattassék, hanem hogy Ő. Excnak felolvashassa, mert a' Báróné németűl nem ért. Tudtam hogy ez a' ritka adományú asszony nem sok esztendők előtt idegen nyelvet még nem tudott, 's így kedvem volt volna megtekinteni mint fordít; de nem néztem szabadosnak ennek engedelme nélkül írásába pillantani, 's a' leány' megtévedésével vissza nem éltem, 's eljöttem, mert az ebéd' ideje közel vala, 's tartanom lehetett, hogy utánam várni fognak." KAZINCZY Ferenc, *Erdélyi levelek*, s. a. r. SZABÓ Ágnes, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013, 178. (1816. augusztus 16.)

[307] A felsorolás öt önálló művet közöl, a négykötetes *Molnár Borbála Munkáji* mellett két önálló munkát említ. Ezek címei: *Egy nemes cselekedet leírása, mellyet Molnár Borbála terjeszt a magyar világ eleibe* (1797), illetve *Szerentsétlen indulat vagy Sarolta és Sándor…* (1804). Molnár társszerzőkkel megjelent episztolái sem maradnak ki a felsorolásból, így a Csizi Istvánnal és az Újfalvy Krisztinával közös köteteket is szerepelteti Szinnyei, illetve említ egy elveszett kéziratot is. A lista mégsem teljes: többek között olvashatók szövegek Molnártól a Gvadányi József neve alatt megjelent *Únalmas órákban, vagy-is a' téli hoszszú estvéken valo idö-töltés…* (Pozsony, Wéber Simon Péter költségével és betüivel, 1795.) című munkában is.

[308] BÁNHEGYI Jób, *Magyar nőírók*, Budapest, Szent István Társulat, 1939.

[309] „… gyakorlati cél is vezetett. […] Legkiválóbb képviselőiket [ti. a nőírók képviselőit – Balog Edit Otilia] jelentőségüknek megfelelően bővebben méltatom…" BÁNHEGYI Jób, *Magyar nőírók* , *i.m.*, 6.

[310] Bánhegyi mindössze két oldalban foglalkozik Molnárral (*Uo.*, 32–34.) azaz nem vállal alaposabb bemutatást. Apja foglalkozását tekintve nem molnárként utalnak rá, aki Szinnyeinél azonban a malom bérlőjeként szerepel. (Fábrinál lesz új elem az apa kántortanítósága.)

[311] *Uo.*, 32.

[312] *Uo.*,

Molnár bátran mert írni a házasságában megtapasztalt negatív érzéseiről, melyekről jellemzően nem tettek említést. A korabeli olvasó feltételezhetően megértette érzéseit, láthatta, hogy nem egyedüli jelenség a sikerületlen házasság. Valódi megoldási javaslatot is kínált Molnár önéletírása, mégpedig a válását, aminek folyamatát szintén követhetjük a szövegekben.

Bánhegyi Mór munkájának egyik forrása Szigetvári Iván 1917-ben megjelent tanulmánya, a *Gvadányi Helikoni köre*,[313] amely címet monográfiájában Bánhegyi alcímként használ, de más szövegszerű azonosságok is fellelhetők. Ugyanazt a listát közli a két munka a Molnárt dicsérő személyek felsorolásakor.[314]

Molnár verseiről szólva Bánhegyinél nyoma sincs már a Zilahynál és Fáylné összefoglalásában tapasztalható elfogadó és befogadó gesztusnak: „[…] verses levelezése, elégikus hangulatú lírája, verses elbeszélései egyáltalán nem vallanak hivatott költőre. […][315] Ezek a megállapítások összefüggésben lehettek a monográfia megjelenésének idejére kialakult esztétikai szemléletű irodalomfogalommal.

Önálló eredményt nem tulajdoníthatunk Bánhegyinek, aki kompilálja, fantáziával egészíti ki a Molnárról fellelhető írásokat. Ugyanakkor tételessé teszi a negatív kritikát, a szöveget vizsgálja, nem pedig a nőiróságban rejlő újdonságot. Molnár hivatott költőnek, képzettnek sehol nem nevezi magát, sokkal inkább jellemző rá a tehetségét, versei gyengeségét restellő szabadkozás retorikája. Feltételezhető, hogy a csekély számú szakirodalom elutasító kritikája legalábbis részben oka annak, hogy alig-alig akadt olyan személy, aki Molnár szövegeit ténylegesen elemezte, vagy akár végigolvasta volna.

Fábri Anna rövid biográfiája *„A szép tiltott táj felé” A magyar írónők története két századforduló között 1795–1905* című monográfiában[316] jelent meg. A Molnár Borbálát illető kurta szöveg első mondata szól a családjáról és a származásáról.[317] Armális nemessége új elem Fábrinál, mégsem tekinthető ez az információ meglepőnek, hiszen nem nemesként

---

[313] SZIGETVÁRI Iván, *Gvadányi Helikoni köre, Irodalomtörténeti Közlemények*, 1917, 39–56.

[314] „Az erdélyi Aranka György felvette akadémiájának tagjai közé; Gvadányi a verselés remekének és hazánk legnagyobb csodájának nevezi, Édes Gergely nyolcadik csodának és tizedik múzsának mondja; Csizi István szerint a kilenc Múzsa elhagyta Göröghont és Sátoraljaújhelybe szállott Molnár Borbálához; Szirmay Antal ujjongva beszél róla, mint a hazának és korának leghíresebb költőnőjéről; Beregszászi Pál a kiváló nyelvész pedig egyik német munkájában olyan szépnek magasztalja verseit, hogy már csak értük is érdemes magyarul megtanulni.” BÁNHEGYI Jób, *Magyar nőírók , i. m.* 32–33. Martinák Jánosné a sort azzal egészíti ki, hogy Sopronban Borbála napot tartottak. MARTINÁK Jánosné, *„A szívem van benne és eszemnek gyönge fénye…”: i. m.,* 199.

[315] Lírájának főtárgya boldogtalan házasélete, amelynek szenvedéseit véget nem érő panaszokban szinte az unalomig ismételgeti […]. Költői levelei nem egyebek időtöltésből űzött játéknál, laposak és szellemtelenek. Az epikához sincs tehetsége jellemezni és szerkeszteni nem tud. […] Kedvelt versformája a négyes és páros rímű alexandrin megfelel áradozásra és bőbeszédűségre való hajlamának, csak kivételesen sikerült magát elevenebb lüktetésű, dallamszerű formában kifejeznie.” BÁNHEGYI Jób, *Magyar nőírók, i. m., 33.*

[316] FÁBRI Anna, *A szép tiltott táj felé”…, i. m.,* 32–33.

[317] „Kisnemesi családban született: apja Molnár István református kántortanító, majd malombérlő.” *Uo.,* 33.

Molnár Borbálának nem lett volna lehetősége olvasni tanulni sem. Az apa kántortanítósága szintén itt szerepel először, ugyanakkor nem tisztázott, milyen kiegészítő forrással dolgozott Fábri. A második mondat már a házasságot hozza szóba: „17 éves korában akarata ellenére, anyja kívánságát követve, szerencsétlen házasságot kötött."[318] Ez az önéletrajz alapján teljesen igaz, ahogyan az is, hogy férje halála után nem volt szükséges a válóper.[319] Ez volt az a pont az életében, amikortól verseit a nyilvánosság elé tárta, leánykori verseit nem adta ki. Fábri is említi a költői működésének anyagi vonatkozásait, váratlan, nagy sikerét. Ez a szöveg sokkal megengedőbb, az a fontos számára, amit magam is kiemelendőnek vélek Molnárt illetően: ő nőként megszólalt, köteteivel átlépte a nyilvánosság határát.

Hász-Fehér Katalin tanulmányában[320] Molnár episztolaköltészetével foglalkozik, ennek eredményeit, problémafelvetését dolgozatom következő fejezetében részletesen ismertetem.

Bíró Ferenc monográfiájában[321] nem közöl életrajzot, összefoglalásában Molnár pályáját és műveit mutatja be, kérdésfeltevései, meglátásai inspiratívak, továbbgondolásra méltóak. Molnár irodalmi kapcsolataiból indul ki, amelyek az életművének jelentős hányadát kitevő episztolákat ihlették. Bíró az újrakiadások miatt – melyeket a magyar irodalom első kalózkiadásainak tekint –, egyenesen korának legnépszerűbbjeként említi Molnár Borbálát.[322] Sikereinek mibenlétét további kutatásra érdemesnek gondolja, mely „feladatnak"[323] igyekszem megfelelni. Hatalmas előrelépés, hogy a szövegekről tesz megállapításokat. Hangneme elfogadó, a versben való közlés kultúrájaként tekint Molnár munkáira, melyekkel „a szórakoztatás egy kulturált és színvonalas formáját képviselte"[324]. Ennek eszközei a részletezés, illetve az előadás változatossága. Nem gondolja tehetséges költőnek Molnár Borbálát, ám könnyednek és magabiztosnak igen.[325] A szövegek keletkezése óta eltelt több mint két évszázad időbeli távlata nagyon nehézzé teszi számunkra azt, hogy felfedjük, milyen hatással voltak a korabeli befogadókra Molnár művei. Házassága sem életrajzi elemként, hanem szövegeinek központi motívumaként szerepel ebben az értelmezésben. Mikes Anna alakja irodalmi szempontból Kazinczy már említett látogatása miatt válik érdekessé, valamint utalás olvasható arról is, hogy Mikes figyelmét Molnárra művei irányították, ezek miatt hívta

[318] *Uo.*
[319] A férj halálának dátuma Fábrinál 1791 (*Uo.*). Ezt az adatot Martinák Jánosné a református anyakönyv alapján 1793-ban jelölte ki. (MATINÁK Jánosné, *A szívem van benne és eszemnek gyönge fénye i. m.*, 198.)
[320] HÁSZ-FEHÉR Katalin, *Molnár Borbála levelező társasága*, *i. m.*, 36–44.
[321] BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, *i. m.*, 284–286.
[322] BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, *i. m.*, 284.
[323] „A siker - az ilyen mértékű siker – az egykori költőnő munkáinak mai olvasata alapján nem igazán érthető és további kutatásokra vár." *Uo.*
[324] *Uo.*, 286.
[325] *Uo.*

meg magához társalkodónőjéül. Bíró Ferenc nem az esztétikai, hanem a korabeli irodalomfogalomra alapozza megállapításait.

A *Mesterkedők* antológiában[326] Kovács Sándor Iván tulajdonképpen Szinnyei József életrajzát mondja újra. Néhány visszatérő életrajzi elemet említ a róla adott portré, például azt, hogy nem ismert Molnár férjének neve.[327] Érdekes olvasástörténeti kérdésre utal Kovács Sándor Iván: „Vajon hány nő-olvasója vágyát fogalmazta meg…?"[328] – teszi fel a kérdést, mellyel válási szándékára utal. A kötet szemelvényeket is közöl Molnár írásaiból.

A recepciótörténet ismertetéséből jól látszik, hogy a Molnár életét illető adatok újabb források fellelése hiányában valószínűleg nem egészíthetők ki. Ugyanakkor a meglévő élettörténeti konstrukciók bizonytalanságuk, ellentmondásosságuk miatt maguk is fikcióként olvashatók. A következő szakaszban Molnár műveinek elemzésével foglalkozom.

3. Szövegelemzések, értelmezések

Molnár Borbála Munkáji 1–4. (1794–1795)

Az elsőként megjelent Molnár Borbála-kötet a *Molnár Borbála Munkáji*[329] (első kiadás 1793, második kiadás 1794) címet kapta, négy részből áll. Munkám során kétféle kötettel dolgoztam. Könyvészeti szempontból elmondható ezekről, hogy az egyikben az első kettő volt egybekötve, a másik estében mind a négy rész egy könyvben egyesült, ám mindkettő a második kiadás egy-egy példánya volt. Az *Első Darab* 1794-ben hagyta el a sajtót. A *Második Darab*[330] és a *Harmadik Darab*[331] általam használt kiadása szintén ebben az évben jelent meg, míg a *Negyedik Darab*[332] 1795-ben. Az első két rész folytatólagos lapszámozással egy kötetben került nyomtatásra. A harmadikban és a negyedikben is újrakezdődik a számozás.

[326] *Mesterkedők,* szerk. KOVÁCS Sándor Iván, Kortárs Kiadó, Budapest, 1999.
[327] *Mesterkedők, i. m.,* 322. A férj nevéhez hasonlóan, a sikerének kérdésköre is felvetődik, ám kidolgozott magyarázat helyett a probléma ismertetéséről olvashatunk csupán.
[328] *Uo.,* 323.
[329] MOLNÁR Borbála, *Munkáji, Első Darab*, Második Nyomtatás, Pozsony és Pest, Füskúti Landerer Mihály költségével és betűivel, 1794.
[330] *Molnár Borbála Munkáji Második Darabj*a…, Második Nyomtatás, Pozsony és Pest, Füskúti Landerer Mihály költségével és betűivel, 1794.
[331] *Molnár Borbála Munkáji Harmadik Darab.*, Kassa, Füskúti Landerer Mihály betűivel, 1794.
[332] *Molnár Borbála Munkáji Negyedik Darab.*, Kassa, Füskúti Landerer Mihály betűivel, 1795.

a, *Első Darab* - Molnár négykötetes munkájának első része

A XVIII–XIX. század fordulóján megjelent verseskötetek olvasatának lehetőségéről szól Onder Csaba *A klasszika virágai*[333] című monográfiájában, mely „a szerzői identifikáció, a kínálkozó olvasási szerződések és a (re)konstruálható szerkesztői stratégiák vizsgálatára”[334] törekszik. Az antológia eredeti jelentését feltárva, azt metaforikusan „válogatott virágokként” értelmezve, a gyűjteményekre mint szövegre reflektál, így megidézi a szövegkorpuszt, a szerzői, szerkesztői tevékenységet, valamint képes utalni a befogadóra is.[335] Ha a verseskötetre bokrétaként tekintünk – veti fel Onder Csaba – akkor a bokrétát összekötő elemek a paratextusok.[336] A paratextusok pedig lehetnek peritextusok, illetve epitextusok.[337] A nyomtatásban megjelent könyveknek peritextust, előbeszédet, bevezetőt kellett kapnia a 18. század végén,[338] mely segíti helyének kijelölését.[339] Az előbeszédek mindinkább szövegen, könyvön kívülivé váltak, az autorizációt erősítették,[340] referenciális funkciót láttak el.[341] „Ha úgy tetszik, az egykorú diskurzusok, másrészt a szerzői konstrukciók és olvasási ajánlások fórumai voltak.”[342] Mindazonáltal Molnár kötete más, mint a korabeli férfiszerzőké, akik nyomán a monográfia szerzője levonja konklúzióit; náluk a horatiusi költészet és kötetkompozíció, azaz a sokféleség érvényesül, míg itt kizárólagosan az életrajzi narratíva, a történetmesélés szándéka, amire a Molnár által kedvelt episztola poétikailag alkalmas. Szükséges számot vetni azzal a lehetőséggel, hogy Molnár köteteinek szerkesztője nem maga a költőnő volt. Martinák Jánosné szerint Édes Gergely látta el kezdetben a szerkesztői feladatokat, ő volt az, aki elismerte tehetségét, sőt, lemásolta verseit, „melyeknek nyomdát és mecénást is talált Thuránszky László Abaúj és Torna vármegyei táblabíró és a Kassán élő Bártzay Borbála, Szerencsi Ferenc özvegye személyében.”[343]

Először a Molnár-kötet mottóiról, majd az előbeszédeiről szólok, mellyel kijelölhetővé válik az értelmezésem iránya. Molnár Borbála kiadványának két mottója van: az egyik a Zsoltárok könyve 88. darabjának hatodik és hetedik sora: „A’ Halottak közzé szamláltattam, az emberi társaságtól meg-fosztattattván, mint a’ koporsóban feküvő meg-ölettettek, a’ kikről

[333] ONDER Csaba, *A klasszika virágai,* Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2003.
[334] *Uo* , 11.
[335] *Uo.*, 24.
[336] *Uo.*, 49.
[337] Peritextus az, ami a szöveg közvetlen környezetében található; például: cím, alcím, mottó, előszó, utószó stb. *Uo.*, 50. Az epitextus az, ami a szövegről szól. *Uo*., 51.
[338] *Uo.*, 61.
[339] *Uo.*, 62.
[340] *Uo.*, 63.
[341] *Uo.*, 64.
[342] *Uo.*
[343] MATINÁK Jánosné, *A szívem van benne és eszemnek gyönge fénye i. m.*, 203.

többé meg nem emlékezel […]. ”[344] Az idézet a keresztényi léttapasztalatot jeleníti meg a halálra való készülődéssel, maga a 88. zsoltár pedig hagyományosan a beteg ember imái közé tartozik, amelyek különös intenzitással képesek Istenhez fordulni.[345] A boldogtalansága miatt nevezi magát a szövegben Molnár a halottakhoz közelállónak, azaz már a törzsszöveg előtt képes utalni egyik fő témájára. A tény, hogy Molnár zsoltárból idéz, utalhat arra, hogy ez az a diskurzus, mely közös benne és a feltételezett olvasókban; a zsoltárok olvasása és éneklése református családban felnőve mindennapjainak természetes része volt. A zsoltárok emellett jellegzetesen viszik színre a hívő ember léttapasztalatát.

A másik mottó Jeremiás siralmainak részlete, mégpedig a harmadik rész hatodik és hetedik verse: „A' Setétbe fektetett engemet, mint a' kik régen meg-hóltanak; meg-rekesztett engem' és ki nem szabadúlhatok, nehéz békókat vetett lábaimra.”[346] Itt ugyanazt az értelmezés adható: élőként is a halottak mozdulatlansága, tehetetlensége, az élettelenség jellemző rá. Mivel mindkét mottó a Bibliából vett passzus, már ez utalhat arra, hogy Molnár világértelmezésének alapja a vallásos kontextus, a Biblia szövegvilága. Ezt erősíti az idézet kiemelt helye és szerepe, mely egyben utal arra, Molnár szövegei közelebb állnak a régiséghez, mint a modernséghez.

Ezután egy négysoros, minden bizonnyal Molnár által írt vers következik: „Mostoha sorsomnak nints párja; / bizony siralomnak / Bús özönébe' vagyok, s' szívem unalmi nagyok. / Melly pokol' árkának kezeid fenekére nyomának, / Hol tsak alig pihegek; jaj hova fogjak, Egek!”[347] Ez a vers imitálja a zsoltárok és siralmak beszédmódját, azáltal is, hogy inszcenírozza az imádkozó személyét. Az első sor értelmezhető úgy, mint egy olyan élet, amelyben a lírai én magányban kénytelen élni. Megjelenik emellett benne a részvét felkeltése, mely keresztényi alaptapasztalat. A szöveg a zsoltárszerűsége miatt sokkal inkább általános, sőt, archaikus, mintsem egyedi vagy modern.

A kötetben ezután a verses formájú ajánlás következik, mely Thuriki Thuránszky Lászlónak szól, aki Abaúj és Torna megye táblabírája volt; ő tette lehetővé Molnár számára a könyv megjelenését támogatásával. A „Tekéntetes Uram” megszólítás utáni rész Büblisz történetével indítja útjára a szöveget, azaz a bibliai kontextus mellett a mitológiai utalások sora is megnyílik. Bübliszt lehet úgy tekinteni, mint Molnár önreprezentációját, Büblisz

[344] Molnár Borbála, *Munkáji*, *i. m.* oldalszám nélkül. A Molnár Borbála szövegeiből közölt idézetekben az ſ és az ſ betűket s-re átírva használom a dolgozatban.
[345] A 88.zsoltárról bővebben ld. GYARMATHY-BENCZE Boróka, *Bűn, betegség, pszichoszomatika – a Zsoltárok könyvében*, *Embertárs*, 2011/4, 325–337. A tanulmány egyéni panaszénekként interpretálja a zsoltár szövegét. Ennek „figyelme a végső kérdések felé fordul.” *Uo.,* 332. Emellett azért is különös, mert „a 88. zsoltár kivételével nem ismerünk olyan esetet, amelyben a könyörgéssel együtt ne küldenének dicsőítést is Isten felé.” *Uo.*, 334.
[346] Molnár Borbála, *Munkáji*, *i. m.* oldalszám nélkül
[347] *Uo.*

mitológiai alakja különböző helyeken szerepel a kötetben. Ő az a karakter a mitológiában, aki szerelmes lett ikertestvérébe, majd miután szerelmet vallott és elutasításra lelt, beleőrült a fájdalmába. Utazott, kereste elmenekült testvérét, majd forrássá változott, melyből könnyei még most is záporoznak. Nyilvánvalóan a szenvedés fogalmában egyesül Molnár alakja a mitológiai személlyel: a be nem teljesült szerelem, a reménytelenségből való kiútkeresés és a fájdalom elviselése válik hangsúlyossá az alakmásban. Az önmegtartóztatás, a beletörődés, az elfogadás a görög mitológiai referencia ellenére is keresztényi erények soraként mutatkozik meg. Molnár Bübliszt saját művének kontextusteremtő eszközeként használja.

A Thuriki Thuránszkynak írt ajánlásban Molnár szabadkozik tehetségtelensége miatt,[348] ami egyrészt költői toposz, másrészt a hivatalos képzettség hiánya miatti aggodalmat fejezheti ki, harmadrészt pedig a női megszólaló kisebbségtudatának megnyilvánulása is lehet. A pártoló nem várt jóságára is utal,[349] természetesen hálás a segítségért.

Ezt követően bármilyen átkötő szöveg vagy megjegyzés nélkül a teremtéstörténet leírása következik, melyben kiemelt helyet kap Ádám és Éva kapcsolata. A bűnbeesés deskripciója után újra a mitológiai eszköztárat veszi elő Molnár Philemon és Baucis történetére utalva,[350] majd kisvártatva saját házasságát és annak boldogtalanságát kezdi leírni és részletezni, vagyis a két emberpár történetének felvillantásával kontextualizálja saját életeseményeinek bemutatását.[351]

A szöveg verses formában íródott; műfaji besorolása problematikus, kevert műfajú egységnek értelmezem, egyrészt bibliai parafrázis, valamint példázat jelleggel bíró értekező költemény is, mely a férfi-nő kapcsolatot tematizálja. Emellett a jelenre vonatkozó példázatként is interpretálható, az olvasónak szánt didaktikus regulagyűjteményként, amelynek olvasását az is ismerőssé és egyszerűvé teheti a korabeli olvasó számára, hogy mivel néhol Istenhez közvetlenül szól, ima jelleget ölt az adott szakasz.

Az *Első Darab* következő szakaszában politikai tárgyú alkalmi és dicsőítő versek olvashatók, melyek II. Józsefhez szólnak, majd a halálát siratják,[352] ezeket követik a II. Lipóthoz címzett költemények.[353] A kötet szövegei nem mutatnak gondos szerkesztői munkát,

[348] „Jól tudom ugyan én hogy olly tehetséggel / Nem birok, melly fontos vólna böltseséggel ” – *Uo.*
[349] E’ nem vártt jóságod bé-töltvén szívemet, / Örömre gerjeszti el-alélltt lelkemet. – *Uo.*
[350] *Uo.,* 10.
[351] „Gyászos esetemnek talán nintsen párja, / Mellyért bús fejenem habzik bánat árja,…” – *Uo.,* 18.
[352] Felséges II. Jósef nyavalydiból lett meg-könyebülésén…. – *Uo.,* 24.; A’ meg-boldogult Felséges II. Jósef el-siratása – *Uo.,* 27.
[353] Például: Mikor II. Leopóld fel- Koronázásakor S. A. Ujhelyben az öröm Ünnepe tartatott – *Uo.*, 45. Martinák Jánosné tanulmányában alfejezetben szól Molnár verseiről: ld. Uő. *A szívem van benne és eszemnek gyönge fénye i. m.*, 210–216.

mert közbeékelődve, rendszertelenül elszórva találhatunk a válását tematizáló írásokat,[354] illetve régi barát viszontlátása által ihletett verset egyaránt.[355]

Egy olyan vers is helyet kap, mely „próbaként", azaz képességei bizonyításaként született. Erről az olvasó a címből értesül.[356] Az esemény kontextualizálását Martinák Jánosné végezte el: Molnárnak, miután kiderült versírási képessége, Zemplén vármegye vezetősége előtt megírt művel kellett bizonyítania tehetségét.[357] A próbát olyannyira sikeresen állta ki, hogy a város köszöntőírójává avatták Molnárt, emiatt van sok ilyen típusú költeménye az első kötetében.[358]

Az *Első Darab*ban ezt a szakaszt néhány ének zárja. A költemények heterogenitásának okára Onder Csaba idézett monográfiája mutat rá: „A késő 18. és a kora 19. században, mivel egy szerző sohasem lehetett biztos abban, hogy mikor, hol és hogyan jelennek meg szövegei, általában olyan gyűjtemény kiadására, összeállítására törekedett, amely a lehető legteljesebb módon volt képes reprezentálni 'egyéniségét' és poézisének 'természetét.'"[359]

b, *Második Darab - „az ő Életének Igaz Tüköre"*

A kötet második darabjának teljes címe *Molnár Borbála Munkáji Második Darabja melly készült 1792-dik Esztendöben Sátor-Alja Új- helyben, mellyben béfoglaltatik az ő Életének Igaz Tüköre.* Molnár önéletrajza verses formájú, énekekre tagolódik.

Az önéletírás műfajáról

Az önéletrajz szó először a reformkorban, 1835-ben Jósika Miklósnál jelent meg.[360] Molnár a tükör szót helyezi önéletírása címébe: életének tüköre alakban. Ez nőként határátlépést jelentett, mellyel bekapcsolódott egy magyar nyelven is létező és élő hagyományba, ugyanakkor ez a majdnem kivétel nélkül a magas státusszal és kiemelt társadalmi szereppel rendelkező férfiak teremtette hagyomány volt. A tradícióban az önvizsgálat vallási kontextusa

[354] MOLNÁR Borbála, *Munkáji Első Darab*, *i.m.*., 29., 53., 54.
[355] *Uo.*, 49.
[356] „Egy Szüléit 17. esztendőkig nem látott, és az elsö látogatáskor általok meg-öletett katonának Gyász-Tzinje: Melly matériát a' N. Zemplin Vármegye' Fö-Prézese próbául adta emlömbe, és ezt annak asztalán irtam." *Uo.*, 56.
[357] „Egy akkoriban közismert történetet adtak neki feladatul: egy 17 évig távollévő katonára a szülei nem ismertek rá, és pénzért meggyilkolták. Versének különlegességét a belehelyezkedéssel teremtette meg: a meggyilkolt katona szemszögéből láttatta meg az eseményeket." MATINÁK Jánosné, *A szívem van benne és eszemnek gyönge fénye i. m.*, 211.
[358] *Uo.*
[359] ONDER Csaba, *A klasszika virágai*, *i. m.*, 86.
[360] SÉLLEI Nóra, *Tükröm, tükröm… Írónők önéletrajzai a 20. század elejéről*, Debrecen, Kossuth Egyetemi, 2002., 17.

meghatározó szerepet kapott. Itt kért teret kiadványával nőként Molnár, egy olyan perspektívából, „a tükréből", mely zárt teret létrehozva eredendően passzivitásra, szemlélődésre „ítélte" a belenéző nőt.[361]

Az önéletrajz elméletének diskurzusa akkor vált legitimmé az irodalomtudományban, amikor az „önéletrajz legalapvetőbb elemét, az „én"-t, a szubjektumot, az „én" textuális ábrázolásának lehetőségét kikezdték a posztstrukturalista elméletek."[362] Ezzel párhuzamosan zajlott a műfaji besorolások újragondolása, valamint egybeesett a hagyományos kánont megkérdőjelező feminista irodalomkritika kialakulásával,[363] amely az 1970-es években kezdődött. Az önéletrajz elméleti háttere tehát nagyon összetett kérdéskör azáltal is, hogy ha a modern szubjektumhoz kötjük a műfajt, akkor hogyan válnak értelmezhetővé a korábban íródott önéletrajzi szövegek.

Séllei Nóra idézi Georges Gusdorfot, aki szerint „a tényszerűség és a fikció kettősségével lehet az önéletrajzi írásokat leírni és jellemezni."[364] Philippe Lejeune több ízben tett kísérletet az önéletrajz meghatározására. Definíciója a következő: „visszatekintő prózai elbeszélés, melyet valódi személy ad saját életéről, a hangsúlyt pedig a magánéletre, különösképp személyiségének történetére helyezi."[365] Ő alkotta meg az önéletírói paktum fogalmát is, mely szerint az olvasó elfogadja a szöveg felkínált ajánlatát arra vonatkozóan, hogy önéletrajzokban az író, a narrátor, a minta és az elbeszélt én azonos.[366] Ezzel a megegyezéssel az olvasó felfüggeszti kételkedését, utat enged a referenciális olvasásnak. Az újabb elméletek ezt kérdőjelezik meg, ugyanis a szerző halála gondolata[367] „ellentmond a marginalizált csoportok törekvésének, hogy megtörjék a csendet […]. Számukra nem volt karteziánus „én", s ezért éppen olyan „én"-t szeretnének, amilyet az elmélet felszámol(t)."[368]

Egy armális nemességgel rendelkező, magyarul író nő alakja a XVIII–XIX. század fordulóján a magánszféra és a nyilvánosság határát jelenítette meg szövegének publikálásával. Mivel Molnár majdnem láthatatlan a magyar irodalomtörténet palettáján, célom az, hogy megmutassam a szövegeiben magáról reprezentált alakját. A mai olvasó számára elérhető modern értelmezői keret, a szerző halála nem vonatkozhat rá, hiszen nem része a tradicionális

[361] SÉLLEI Nóra, *Tükröm, tükröm…, i. m.*, 16.
[362] *Uo.*,17.
[363] *Uo.*
[364] *Uo.*, 20.
[365] *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból*, Szerk. Z. VARGA Zoltán, (fordította: VARGA Zoltán), Budapest, L' Harmattan Kiadó 2003, 18.
[366] Ld. *Önéletírás, élettörténet, napló*, *i. m.*, 17–46.; idézi Séllei Nóra, *Tükröm, tükröm…*, 2002, *i. m.*, 20.
[367] Ld. például Roland BARTHES, *A szerző halála* = Uő, *A szöveg öröme*, fordította: BABARCZY Eszter, Budapest, Osiris Kiadó, 1996, 50–55. Michel FOUCAULT, *Mi a szerző?*, = Uő. *Nyelv a végtelenhez*, fordította: ERŐS Ferenc és KICSÁK Lóránt, Latin Betűk Kiadó, Debrecen, 1999, 119–146.
[368] SÉLLEI *Tükröm, tükröm…, i. m.*, 23.

kánonnak. Az arcrongálás Paul de Man által megalkotott fogalma[369] ugyanakkor fontos irodalomelméleti kontextus, mivel nem Molnárt, hanem az általa létrehozott képet ismerheti meg az olvasó, s ezt elemzem. A női szerzők önéletrajzi műveinek elemzéséhez Elizabeth W. Bruss[370] munkája azért jelent megfelelő elméleti alapot, mert nyit az „én" textualizálásának irányába, az irodalmat a kulturális kommunikáció kontextusába helyezi, illetve kimozdítja az önéletrajz definícióját korábbi stabilitásából.[371] Saját szándékom is ez – Molnár szövegét elemezve egy árnyalatot, egy variációt szeretnék bemutatni, tudatosítani ennek az önéletrajzi műnek a létezését, melyről tudni vélem, hogy az maga is egy kulturális konstrukció, ugyanakkor olyan, melynek referencialitását nem tartom teljes mértékben elhanyagolhatónak.

Felmerülhet az a kérdés, hogy honnan származhatott az autobiográfia írásának ötlete, terve Molnár számára. Feltételezhetően, több hatás együttes jelenléte késztette az írónőt önéletrajzának megírására, kiadására. Ezek között bizonyosan ott volt Erdély önéletírói hagyománya, melyet Molnár feltételezhetően ismerhetett Mikes Anna könyvtárából[372], az idegen nyelvű olvasmányai, és Bethlen Katától mint nőírótól kapott ihletek. Bizonyíthatatlan marad ugyanakkor az, hogy Molnár olvasta-e ténylegesen ezeket az önéletírásokat. Motivációjának feltétlenül volt személyes indíttatása; ennek rétegei többek között: a megmutatás, az önreprezentáció vágya, az életút megörökítése, az emlékállítás, a számvetés, valamint az önelemzés vallási indíttatása. Önéletrajza hozzá hasonló olvasókra talált, akik feltételezhetően maguk is köznemesek. A problémák nyílt vállalása, részletezése sokakkal teremtett fiktív kapcsolatot, az olvasók virtuális közösségét. Az önmagáról közölt kép konstruált, azaz áttételes lehet csak, a külvilág felé szerepekben jelent meg Molnár. Ezek a szerepek, leginkább az írói és az archetipikusan női szerepek tudatos döntés eredményeképpen különülnek el egymástól. A társadalom által felkínált hagyományos anyai és feleségi szerepkörökön tudatosan lép túl, ami azért jelentős, mert feleségként vagy leányként nem lehetett önálló döntése, mások döntöttek helyette még arról is, kivel kell házasságot kötnie. Nem lehetett nem engedelmeskednie, nem merül fel benne az engedetlenség, emiatt nagymértékben korlátozott volt a szabadsága. Így lehet beleilleszteni az értelmezésbe a tűrés, az engedelmesség, a beletörődés Molnár által olyannyira hangsúlyozott fogalmait, melyek elválaszthatatlanok a keresztényi életformától. Azaz a vallás a nyilvánvaló vigaszt is jelentette Molnár számára, mely reményt és elfogadást adott. Szövegeiben megjelenített hite rendíthetetlennek tűnik. A református vallás egyértelműen központi

[369] Paul de MAN, *Az önéletrajz mint arcrongálás*, fordította: FOGARASI György, Pompeji, 1997/2–3, 39–107.
[370] Elizabeth W. BRUSS, *Autobiographical Acts, The Changing Situation of a Literary Genre*, Baltimore, The Johns Hopkins UP, 1976.
[371] *Uo.*, 30.
[372] Ennek a hagyománynak képviselője például Apor Péter (1676–1752), Bod Péter (1712–1769), Bethlen Kata (1700–1759) Kemény János (1607–1662).

szerepet töltött be életében, mely világlátását is a végletekig befolyásolta; ennek keretén belül értelmezte önmagát, viszonyítási alap volt önreflexiója számára. Boldogtalanságán keresztül és a Bethlen Katával kezdődő női önéletírással összhangban, az önreprezentációban egyfajta önmeggyőzést is felfedezni vélek. Nem mellékes körülmény, hogy Molnár Borbála özvegyként kezdett publikálni, ez a léthelyzet teremtette meg számára a nyilvános alkotás és megjelenés lehetőségét.

Molnár önéletírásának elemzése

Az önéletrajzot felvezető sorokban Molnár az olvasóihoz fordul, és hitelesnek, igaznak jeleníti meg szövegét: „Ez az én életemnek tüköre: a' mellyben valamiket láthatni, mind azok olly tökélletes meglett igazságok…" [373] A négy részre osztott munkában versek, levelek, önéletrajz egyaránt helyet kapott, ezáltal a szerző maga ajánlja fel a naiv olvasás lehetőségét, azaz szerző és szövege azonosítását. Ezen a kiemelt helyen mintegy útmutatásként, előrehozott tanulságként szólítja meg a szülőket és a gyermekeket egyaránt: „a' kegyes Szülék tanulják-meg azt, hogy az ő magzatjoknak szivén erőszakot tenni ne kívánjanak […]. A' magzatok is viszont tanulják-meg azt, hogy bátor az ő Szüléiknek késztetések által esnek is valamelly szerentsétlenségbe; azokat azért átkozni […] nem tartoznak. Valaki tehát ezeket olvasod, mindenek felett üresítsd-ki a te szívedet minden hibás itélet-tétel alol […]"[374] Itt a kötet célját jelöli meg, életét példaként tünteti fel, melynek közlése szerint szülőnek, gyermeknek egyaránt feladata a belátás és az elfogadás. A rövid előszó ezt erősíti.[375]

Az önéletírás verses formájú, a sorok tizenkét szótagosak, páros rímmel, amely az elbeszélő költeményekre jellemző verses forma, így a korabeli olvasóban rokoníthatta a szöveg olvasását a kifejezetten szépirodalmi műfajokkal. Ezt erősíti a szöveg strukturálása is, ugyanis a tizennégy énekből álló mű első soraiban az antik eposzok kellékeit idézően a múzsa megszólítása olvasható.[376] Kietlen, magányos, zárt, pokolhoz hasonlítható[377] helyet ír le részletesen Molnár, ahonnan a boldogság és a szabadság is távol van; ahová a múzsát azonban mégis meghívja: „Múzsám! […] Serkenj fel 's vedd-elő szomorú notádat / 'S szíveket sebhető bús hang töltse szádat."[378] Molnár már itt megalapozza a tragikus narratívát, önsajnálata hatással lehet olvasójára. Molnár szövegét az olvasók egyszerre olvashatják életrajzként és regényként, a műfaji minták folyamatosan aktualizálódhatnak bennük, Molnár is ezen műfaji

[373] MOLNÁr Borbála, *Munkáji Második Darabja, i. m.*, Számozás nélkül a 73. oldalon
[374] *Uo.*
[375] Az önéletírás elolvasásával: „halandó élteted böltsebben intézhetd." Számozás nélkül a 75. oldalon.
[376] „Múzsám! ki-megszoktad e' magánosságot" *Uo.*, 76.
[377] „Képzelheted benne a' pokol' inségét." *Uo.*
[378] *Uo.*, 77.

minták alapján ír. A műfaj kérdésköre összetetten van jelen a szövegben, mely a vallási hagyományhoz való kapcsolódása miatt használja a példázat, a fohász, a zsoltár műfaji mintáit és hagyományát. Emellett a román műfajához is kapcsolódik.

Az első énekben a lírai hangvételű bevezetőt követően olvasható Molnár születési dátuma, az 1760-as esztendő;[379] mely megegyezik az említett életrajzokban közölt évszámmal. Életét a nyomorúsággal egyenlőnek írja le. Elhangzik az apa neve: Molnár János, akit példamutató emberként jelenít meg: „Mert bizony élete tükör vala sokban / 'S példája felgyújtá a virtust másokban."[380] A tükör motívumának a címet követő ismételt megjelenítése azt erősíti, hogy a szöveget lehet példázatként olvasni, ahogyan az apa alakja példa volt Molnár számára. Az életrajzok emlegette kis falucska nem Molnár Borbála, hanem az apa születésének helye; kántori tevékenysége viszont adatolható ebből a kiadványból.[381] A meg nem nevezett településről költözött a család Sátoraljaújhelyre,[382] mert a református templom működését megszüntette a birtokos.[383] Ezt az adatot egyik általam említett életrajz sem említi. A biográfiák azt sem közlik, hogy Molnár Borbála 11 éves volt, amikor az édesapa halála miatt félárvává vált. A család gyászának, veszteségérzetének részletezését tartalmazza az ének záró szakasza, melyben a rejtett erkölcsnemesítő szándék a szülő tiszteletére buzdít.[384]

A második ének szintén tartalmaz olyan információkat, melyekkel kiegészíthetők a biográfiák. Ez az egység az apa halála utáni nehézségekkel való megbirkózás mellett Molnár testvéreiről közöl leírást.[385] Az ének második felében az anya és Borbála kapcsolata kerül középpontba. Molnár erényei mindkettejük örömére szolgáltak, ez lehetett az írónő életének legreménytelibb időszaka.[386] Ennek jellemzésére először alkalmazza az évszakok toposzát, egyben utal későbbi boldogtalanságára: „Illyen vólt életemnek mosolygó tavasza, / Melly nyarat sem érvén szertelen meg-asza. […] A tavaszt váltá-fel életem' mord tele…"[387] Az évszakváltozás toposzának használatakor a nyár kihagyása az élet teljességének

[379] „Ezerhétszáz hatvan hozott e' világra, / Inkább mint életre tsak nyomorúságra" *Uo.,* 78.
[380] *Uo.,* 78. Vallásosságát is kiemeli Molnár: „Mert kívant szüntelen az Istennel járni, […]" *Uo.*
[381] „Lakását nyerte-vólt egy kis falutskában, / Szolgálatot tévén ott az Ur' Házában. / Holott köz Tanító-Mester a' Kántor vala, […]" *Uo.*
[382] „Új-hely' Városában háza lévén készen, / Mélységes bánattal útat oda vészen, […]" *Uo.,* 79.
[383] „Jobbágyitól hát a' Templomot el-vette / 'S az Isten' szolgáit onnan ki-űzette" *Uo.*
[384] „Meg-vallom, nem tudtam betsülni olly nagyon, / Mint most…" *Uo.,* 80. „… Szüléiket az ifjak tiszteljék, / 'S a Szülék Magzatjok' kinjat ne neveljék, / Azért bár akárki ezeket olvasssa, / A bal ítélettől magát tartóztassa" *Uo.*, 81.
[385] Molnár édesanyja várandós volt, a gyermek az apa halála után született meg, emellett volt egy nyolcesztendős fiútestvére, valamit egy Klára nevű nővére, aki nevének jelentéséhez (Klára – világos, fényes) méltó leány volt, s az apa halála után nem sokkal belehalt a szülésbe: „Klára vala neve, a' mellyet visele, / Melly nevének valóban élte meg-felele…" ; „Mert férjhez ment; 's szűlés kínjában meg-hala." *Uo.,* 83.
[386] „Sőt boldogságomnak sem vólt semmi híjja / Míg le-nem kötözött e' pokol' rab-szíjja. / Mivel vólt mindenben tellyes elégségem / Mert hű Anyám' gondja ki-szerzé szükségem. / Ki előtt olly betsben vala minden kérttem, / Hogy hűsége mindent el-követett érttem, / Úgy hogy másoktól-is tartattam bóldognak, / Mondván: leggyönyörübb napjainak ragyonak." *Uo.,* 84.
[387] *Uo.,* 85.

elérhetetlenségét, illetve a boldogság lehetetlenségét jeleníti meg. A nőkép szempontjából markáns ének ez, hiszen szerepel benne az özvegy, akinek egyedül kell boldogulnia; lánya, az erényes fiatalasszony, Klára, akinek élete éppen az anyai szerep létrejöttekor, a szülés következtében ér véget; illetve maga Borbála, akinek kibontakozó élete nem lehetett boldog.

A harmadik ének kevesebb életrajzi elemet tartalmaz, viszont a nőkép és a költőnői identitás formálása nagyobb teret kap. Az eladósorba kerülő leány érzelemvilága van a középpontban. Molnár Borbála édesanyja kívánsága szerint él, ami a kérő érkezéséig nem esik nehezére, szinte büszkélkedik szabálykövetésével: „Ámbár az anyámtól nagyon szerettettem, / De szabad kényemre azért nem mehettem. / Sőt nevelt és tartott olly bölts réguláiban, / Hogy nem sétálgatott lábam szabadjában."[388] Az anya előretekint, asszonyi erények kialakításáért is munkálkodik, azaz tudatosan neveli Borbálát, akinek engedelmeskednie kell az édesanyai akaratnak, mellyel az olvasó nőket is erre a tettre serkenthette. Borbála otthonléte női erényként jelenik meg: „De az azszony' disze, a' mint a' Bölts mondja, / Az; ha házába van dolgaira gondja. / Nehéz vólna pedig ezt akkor fel-venni, / Ha most szabad kényre engedtetne menni."[389] Ebben az egységben visszatér annak részletezésére, hogy „szinte a boldogság küszöbéhez" ért.[390]

Kérői előtt még zárt a szíve, egy iránt ugyanakkor különös ellenszenvvel viseltetik. Az eddig idealizált leányi engedelmesség helyett meglepő módon elutasító. Ennek okát nem írja le; lehetséges, hogy csak azért, mert az édesanya választotta számára: „Akkor jött egy Monstrum a' több Ifjak között, / Melly kívül hattyúi fejér színt öltözött. / Bár másokhoz képest olly volt ez mint szemet, / De képzelt magának meg-is olly érdemet. / A' mellyel magában azt kezdé forralni, / Mi módon tudhatná szívemet meg-tsalni."[391] Óvatosan fogalmazva is homályos a szöveg a kérő személyét illetően, akit azonnal negatív kontextusba helyez a leírás. Nem tudni, ki ő, miért a teljes elutasítás, hogyan lépett kapcsolatba Borbálával. Az előzményekhez képest indokolatlanul szól a férfiról ekképp: gaz szívű, álnok szájú, szíve az ördög szállása. Ha irodalmi szövegként olvassuk Molnár önéletírását, akkor figurateremtés szempontjából a férjjelölt lehet a gonosz, démonizált idegen.[392] Az anya kérőt illető döntése végleges: „Mondá: Leányomhoz illöbbet nem lelek: / Hozzá adom 's leszek én-

[388] *Uo.,* 86
[389] *Uo.,* 87.
[390] *Uo.,* 88.
[391] *Uo.,* 89.
[392] Erről részletesen ld. Mihail Bahtyin, *Az eposz és a regény*, Literatura, 1995/4, 331–352., (fordította: HETESI István); Mihail BAHTYIN, *Tér és idő a regényben* = Uő. *A szó esztétikája*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1976, 257–302, (fordította: KÖCZÖl Csaba)

is boldog Velek."[393] A szövegben retorikai túlzásokkal megjelenítve ismerjük meg a negatív hőst, a szöveg ismét az együttérzésre épít, hogy az olvasó is utálattal forduljon a férfi felé.

A negyedik ének az előző szerves folytatásaként olvasható. Nem közöl életrajzi tényeket, Molnár lelki vívódása, valamint az anya és lánya közötti párbeszéd leírása vezeti a szöveget. A nőktől hagyományosan elvárt szerepmodelleken nem lép túl az írás, a leányi engedelmesség fontosságát, az anya döntési jogát rögzíti. Az körvonalazódik, hogy a férjjelölt Borbálával másképp viselkedik, mint az anyával, erről azonban konkrétumokat most sem olvashatunk. A házasság elrendezése keltette megdöbbenését őszintén és részletezve írja le: „'S még-is úgy tetszett, hogy hulltam a' mélységbe."[394] Előbb csak tréfának gondolja a frigyet, őszintén szól iszonyáról, ám hamar rá kellett döbbennie, hogy nem tűri az ellentmondást a szülő: „Látom, álnoksággal vagyon szived tele. / Kevélység mozgatja most vakmerő szádat, / Azért útálod-meg bennem jó Anyádat."[395] Radikalizmusában és engedetlenségében nagyon szokatlan módon egészen odáig jut el a kétségbeesett Molnár, hogy inkább a halált választaná a házasság helyett.[396] Erre replikaként az anya is kilép a szerepéből, vissza kell fojtania a kikívánkozó átkát, tántorítatlanul ragaszkodva lányának frigyéhez.

Az ötödik ének Molnár Borbála belső vívódását, szomorúságának részletező leírását folytatja, valamit olvasható egy párbeszéd közte és a férjjelölt között, amely dramatizálja a sorsfordító eseményt. Az elutasítását nyíltan vállaló női karakter így szólal meg: „… menj-el te pokol' fajzatja! / Mert minden szód szívem sebes nyilként hatja. […] készebb volnék kint 's halált vállalni, / Mint valaha benned férjemet uralni."[397] A párbeszédben mindketten feldúltak a másik szándéka miatt. Molnár többek között csalárdnak, álnoknak, bitangnak írja le a kérőt, akit ezekkel a szavakkal küld el otthonából: „Menj el; mert társadra itten nem akadtál… […] Menj el; mert házunkat haszontalan járod, / Mert Borbála nem lesz soha a te párod."[398] Az idézetek olyan női alakot konstruálnak, aki önrendelkezési joggal bír.

A férfi távozása (mely átvezet a hatodik énekre) örömmel tölti el, boldog, hogy elküldte kérőjét, azaz megjelenik az önálló döntéseket hozó nő dicsősége: „Óh ezer szerentse! óh melly bóldog vagyok! / Vagynak az örömre most okaim nagyok. […] Meg-szabadult fejem gyászos fogságától, / Ez előttem gyűlölt álnok sziv' lántzától."[399] Az Anyától azt várja, hogy újra ugyanúgy fogja őt szeretni, mint a férfi férjjelöltté válása előtt: „S így engem bé-veszen

[393] MOLNÁr Borbála, *Munkáji Második Darabja*, *i. m.,* 91.
[394] *Uo.,* 92.
[395] *Uo.*
[396] „Mert én készebb vagyok a' halálra menni, / Mint illy álnok szívnek birtokába lenni." – *Uo.,* 94.
[397] *Uo.,* 98.
[398] *Uo.,* 102.
[399] *Uo.,* 104. Ezt az érzést tovább részletezi, mely mondatoknak azonban nincs új információt rögzítő része.

vólt szeretetébe, / Nem gondolván semmit ellenem szivébe."[400] A szülővel való találkozásról is részletesen beszámol Borbála; az anya nem érti leányának látható örömét, majd amikor a férfival folytatott párbeszéd után rájön, csalódottságának ad hangot: „Azok emésztik meg életemet jajjal, / Kiket kinnal szültem s neveltem sok bajjal."[401] Ellentéteken keresztül[402] jeleníti meg a szöveg azt, hogy addig tartja jó gyermeknek az anya Molnárt, amíg engedelmeskedik kívánalmainak, azaz nem önnön döntéseit hozza meg, hanem helyette, nélküle születnek sorsát eredendően befolyásoló változásokat hozó döntések, tehát nincs joga az önrendelkezéshez.[403] Nemcsak a szó lelki, hanem fizikai értelmében is belebetegedett, sőt majdnem belehalt az ellenkezésbe, mely arra késztette Borbálát, hogy ne kívánjon többé szembeszegülni az anya szavával. Engedelmességét indokolta és azt is közvetítette, hogy a gyermek elfogadni kénytelen a szülő által neki jónak vélt választást. A szöveg példázatossága ezen a ponton kulminálódik. Bár Molnár tudja, hogy a társadalmi hagyományok az engedelmességet várnák el tőle, neki mégis van saját akarta. Ez az akarat ugyanakkor nem találhatja meg az érvényesülés módját.

A hetedik énekben az anya-lánya kapcsolat áll a középpontban, emellett említésre kerül egy szintén meg nem nevezett másik férfi. Molnár és közötte ott van a kölcsönönös vonzalom, azaz a nők vágyott, szabad párválasztása jelenik meg, és ezzel a boldogság lehetősége: „Ha lett vólna szívem magam' hatalmában, / Ennek ajánlottam vólna bírtokában."[404] Nem rendelkezhetett szívével, ezt a kegyet anyja gyakorolta. „Én az ő szándékát már sokszor értettem, / De szívemről néki ajánlást nem tettem. / Egy részt a' szemérem ebben tartóztatott / Más részt hogy a' reám éppen nem bízatott. / Mert e just az Anyám tartotta magának, / Melly oka lett fejem' szörnyű romlásának."[405]

Az anya továbbra is a korábbi kérőt segíti; olyan érzetet kelt, mintha nem akarná, hogy boldog legyen a lánya, nem akarja elveszíteni őt, illetve túlontúl ragaszkodna ahhoz, hogy korábbi döntése érvényesüljön.[406] Az anya karaktere a szöveg célelvűsége miatt tesz így, a boldogtalan életnek be kell következnie, retorikailag a fájdalom kifejezése lényeges. Az ének záró egységében arról olvashatunk, mennyire nehéz volt elválnia Molnárnak a számára

[400] *Uo.,* 105.
[401] *Uo.,* 109.
[402] szelídség, kegyetlenség, jó szív – vakmerőség; dicséret – kígyó nevelése – *Uo.*
[403] Még az is felmerül benne, ez a leány ugyanaz-e, mint, aki volt: „Ez e a Leányom, kit tsak nem imádtam? / Kiben oly Isteni virtusokat láttam? / Kinek jó erköltsét magam-is tsudáltam?" – *Uo.*
[404] *Uo.,* 115. Érdekes, hogy ezt az ifjút külseje és virtusa miatt egyaránt dicséri: „De külső szépségét halad a érdeme, / Ebben lehetett ám a' Virtust tsudálni." *Uo.,* 114.
[405] *Uo.,* 115.
[406] „Mert nem engedtetik a' leány kedvére, / Hogy szíve nyargaljon szabad tetszésére"; „De leányom néki azért nem adhatom, / Mert őt kebelemből ki-nem botsáthatom." *Uo.,* 117.

szimpatikus kérőtől.[407] Ez az epizód a *Fanni hagyományai*nak azt a jelenetét idézi, amelyben Fanni és T-ai Józsi a bál után búcsúznak el egymástól. Amennyiben Molnár önéletírására románként tekintünk, akkor más hasonlóságok is fellelhetők. Ilyen a gonosz anyai karakter és a főszereplő magánya.

A nyolcadik ének az anya monológszerű szavaival indul, mely azt részletezi megint, hogy nem kíván megválni Borbálától.[408] A lány ugyan szeretne engedetlen lenni, de nem tud, így előtérbe kerül a tűrés erénye, mellyel a társadalom hagyományos leányi, női szerepének felel meg ismét.[409] Sírfeliratát írja meg képzeletben, vagyis a halálvágy mutatkozik a megoldás egyetlen lehetőségeként, amellyel ismét kapcsolódik az érzékeny irodalomhoz. Ezt a tematikát folytatva a vacsorát saját halotti toraként írja le, azaz a házassággal élete ér véget. Ezen a ponton a mottó elemei köszönnek vissza. Ott a megszólaló szintén a halálát jeleníti meg bibliai idézetek segítségével, itt pedig életének szimbolikusan vet véget a házassága. A kérők követének muszáj beleegyező választ adnia: „Meg-vallom, gyűlölöm szívből ama gyilkost / Az Anyám tetszése kihez látom köt most. / De el-megyek hozzá, mert vagyok kéntelen, / Noha szívem vele égni fog szertelen.[410]" A veszteségérzet, a csalódottság, a beletörődés, a kétségbeesés, valamit a másik férfi iránt érzett kölcsönös szimpátia hiábavalósága egyszerre volt jelen Molnár érzelemvilágában. A fájdalom betegséget okozott, három hét telt el élet és halál között.[411]

A kilencedik ének a nem részletezett esküvőt temetésként értékeli. Hangnemváltás történik, a sírás helyett a tűrés lesz jellemző rá; megtalálja reményét is, ugyanis boldogsága a túlvilágon várja: „… el kell tűrni a viszontagságot / Ha akar szemlélni boldogabb világot, / Mellyben a végtelenség az időt fel-váltja."[412] Ebben az egységben a férj negatív tulajdonságait hozza szóba, kereszténytelennek, iszákosnak írva le őt. Molnár önképét Fanni önképével vélem rokonnak, a betegség, a halál képzete miatt, valamint a tűrés mint fontos tulajdonság említése miatt. A nőkép szempontjából újra megerősíti a hagyományos szerepeket, élethelyzetük nem saját választásuk következtében alakul.

A tizedik ének fohászként értelmezhető, megszólítja Istent; arra kéri, könyörüljön fájdalmán. Halálvágya ismét megjelenik: „Óh kérlek, vedd-el hát az én életemet…"[413] Lélekállapotát a gyász, az elmúlás, valamint az unalom jellemzi leginkább, azaz léte passzív,

[407] „De mind kettőnk' szíve vólt mélyen zokogva. / Melly nékünk eleve már azt prófétálta, / Hogy lesz hív szívünknek most végső el-váltta." *Uo.,* 119.
[408] „… most-is tsak arra törekszem, / Hogy bóldogul tölthesd napjaid' mindenben / […] Nem lehet nélküled nékem élve lennem." *Uo.,* 121.
[409] „Meg-vallom, hogy ötet soha nem szeretem, / De mint jó keresztyén talám el-tűrhetem" *Uo.,* 124.
[410] *Uo.,* 128.
[411] „Szertelen nyavalyám az ágyba kötözött / Három hetet tölték élet 's halál között." *Uo.,* 131.
[412] *Uo.,* 133.
[413] *Uo.,* 137.

elhaló, nélkülözi a vitalitást, az evilági jóllét reményét. A reménytelenség kontextusa túlmutat saját életén, általános pesszimizmus uralja ezt az egységet.

A tizenegyedik énekben a szomorúság általánosított formában jelenik meg; Borbála túllép önnön sérelmein, tágabb kontextusba helyezi önmagát. Ez a nézőpont a világ egészének romlottságát jeleníti meg, mely az eredendő bűnnel vette kezdetét: „Jaj! jaj! emberi nem' szörnyű romlottsága, / Jaj miként vesze-el minden bóldogsága, / El-hulla szépsége, díszes igazsága / Halálra változott halhatatlansága."[414] Az énekben ezután a paradicsomi világ jellemzése teremt kontrasztot élethelyzetével. Nagyon komorrá válik a hangnem, értelmetlennek tünteti fel az életet: „Mitsoda hát ember világon életed? / Tsak halálnak útja, azt észre veheted, / Hát romlandó tested' bár mint kényezteted, / Majd tsak a férgeket vele legelteted."[415] Ez a felfogás egy vallásos embernek a XVIII–XIX. század fordulóján lehetett sajátja, és nem meglepő attól a Molnártól, akinek életében kiemelt szerepet töltött be a vallás és a keresztény hit; így a szekularizálódó századfordulóhoz viszonyítva inkább a régiség felől értelmezhetők szavai. A megszólalásmód a zsoltárok világát idézi fel, arra utalva ismét, hogy a moralizáló irodalom hatással lehetett Molnárra. Néhány sorral alább visszatér a bibliai tematikához, Jézust, a megváltót tárgyalja, aki halála által és az örök élet ígéretével képes vigaszt nyújtani az embereknek: „Nints a' halálnak-is azokon hatalma, / Kiknek az Ur Krisztus minden bizodalma […]."[416] Azt, hogy Molnár gondolkodási keretét a vallásos látásmód határozza meg, jól mutatja, hogy a hívő számára, így az író számára is a földi lét átmenet csupán.[417] Ugyanakkor jól érzékelhető, hogy világképek ütköznek szemléletmódjában, ezek feszültségét jeleníti meg.

A tizenkettedik ének témája az elfogadásból fakadó megkönnyebbülés. Azt járja körül a szerző, hogy örömmé változott korábbi keserve azáltal a hit által, mely szerint a testének halála után a lelkére üdvösség vár. Az utolsó előtti, azaz a tizenharmadik egység első szavában magát Istent szólítja meg. A szöveg ezen részén magasztalja, dicsőíti az Urat, néhol imát intéz hozzá; mellyel szintén a vallás által meghatározott élet hagyományához kapcsolódik. Hosszas lajstrom olvasható Isten tetteiről, a természeti jelenségektől indulva az évszakok változásán keresztül eljut a teremtés általános dicséretéig, a lét örömeig, mely azonban a földi élet után tud csak megvalósulni: „'S mintha ditsőségét a' fogná nevelni, / Úgy igyekezik őt magához emelni, Számára készitvén ollyan örökséget, / Mellyben a' boldogság, 's öröm nem ér véget, […]."[418] Molnár önmaga számára ugyanezt képzeli el; mellyel az

[414] *Uo.,* 143.
[415] *Uo.,* 144.
[416] *Uo.*
[417] „De a' hívőnek, nints e' földön hazája" – *Uo.,* 147.
[418] *Uo.,* 164.

olvasóknak azt sugallja, velük szintén ez fog történni: „Én ki mint az árnyék hamar elenyészek, / Hát ollyan életnek örököse lészek. / A' ki véghetetlen 's határt nem esmérő, / Mellyben boldogságom nem lesz véget érő."[419]

A záróének szintén Isten tetteinek magasztalásával kezdődik, majd újra a Krisztus kereszthalála okozta megváltást részletezi Borbála, azaz nem léptet új témát vagy életrajzi adatot szövegébe. Ugyanakkor bibliai utalásai között újak fedezhetőek fel, például Jákob alakjában. Emellett zárása összefoglaló szándékú is. A zárszóban önmagát a mennybe képzeli: „Örömben, 's már számat több jajjra nem tátom. / Sőt örömmel nézek e' ditső ortzára, / Kinek a' hitlen szív olvad látására / S őt az Angyalokkal egy formán ditsérem, / Melly gyönyörűségnek már végét nem érem."[420]

Autobiográfiájának középpontjában a női szerepek bemutatása, egymásra következésének láncolata áll, az, hogy leányból menyasszonnyá válik, bár végül nem ír a tényleges házasságról, nem ír konkrétan az elutasítás vágyának okáról, a másik férfiról. Amennyiben a címben megjelenő tükör jelentése példa is lehet, akkor Molnár szövege a leány engedelmességének példázataként is értelmezhetővé válik, aki számára az egyetlen vigaszt Istenben való hite jelenti.

Lehetségesnek tartom, hogy Molnár túl kívánt lépni a kismesterségen. Ebben a munkájában a maga eszközeivel, edukációjával közölni, megörökíteni kívánt egy léthelyzetet, a boldogtalan társtalanság körülményeiből, nem pedig a tulajdonságaiból következő tehetetlenség léthelyzetét, amelyből semmi más kiutat nem talált, mint a válást és a hitet. Hitet abban, hogy el tudja tűrni mindennapjait, ha már nincs lehetősége változtatni rajta. Az, hogy elmélkedő részeket is olvashatunk reményről, csalódásról itt és Molnár más szövegeiben is, erősítheti ezt a feltételezést, ahogyan az is, hogy témái között olyanok is előfordulnak, melyekkel mintha túllépne a kismesterek számára kijelölt regiszterből. Ilyen téma például a halál kérdésköre, mely nem temetésre írt alkalmi versekben jelenik meg, továbbá a válás jogi hátterének említése, azaz túllép az önéletrajz műfaji keretein is.

Ugyanakkor van, ami egyértelműen a hagyományokhoz, a régiséghez köti Molnár önéletírását. Ilyen annak formája, nyelvezete, vallásossága, műfaji mintakövetése, ezek alapján nem tud kilépni ebből az esztétikai közegből.

Ha Molnár és más korabeli nőírók szövegeinek kulturális beágyazottságára figyelünk, azaz megnézzük, miért ezt írták, miért így, miben voltak ezek a szövegek mások, miben voltak úttörők és tabudöntők, úgy mindenképpen közelebb kerülünk a korabeli ember- és

[419] *Uo.,* 165.
[420] *Uo.,* 176.

nőképhez; mindennapokhoz, érzésekhez, házassághoz, szeretethez fűződő ambivalens viszonyához, lelkületéhez.

Molnár munkáinak harmadik darabja több műfajú szöveget is tartalmaz. Disszertációmban ezek közül a verses levelek lesznek kiemeltek. Mivel az episztolákat egy önálló fejezetben szeretném bemutatni, így a harmadik és a negyedik rész elemzését felcserélem.

c, *Negyedik Darab…* – Molnár négykötetes munkájának negyedik része

A *Molnár Borbála Munkáji Negyedik Darab* általam használt kiadása 1795-ben hagyta el a sajtót.[421] A nőkép szempontjából legrelevánsabb szöveg az első, melynek címe: *Mesés Történetek*, amely a kötet többi szövegéhez képest a leginkább kimunkált, és tartalmilag is gazdag. Utána versek következnek, melyek sorrendjében nem sikerült logikai vagy tematikus rendszert felfedeznem. A kezdő poémákat az időrend fűzi egybe. Az első címe: *Elmelkedes Ó esztendö vegsö napján,* ezt követi a *Más Ugyan arra,* valamint az *Estvéli elmélkedés ugyan akkor,* melyek ténylegesen az első vers variációi, az ott elkezdett gondolatmenetet folytatják, árnyalják. Ezután egy episztola következik, melyet újabb személyes hangvételű elmélkedő költemény, a *Mikor a' Fiamat a' Kollégyiomba vittem* című folytat, ezt a *Tavasz* követi. A kötet záró szakaszában az elmélkedés válik uralkodóvá, olvasható *Az Irigyhez, A' Rágalmazókhoz,* majd Kármán Józsefhez, illetve Young és Hervey magyar fordítójához, Péczeli Józsefhez írott néhány vers egyaránt. Ezek az alkalmi dicsérő versek közé tartoznak, ezekkel nem lép túl Molnár a kismesterségen. Kármánhoz néhány soros költeményében így ír: „Bóldog Haza ki illy bölts fiakat szűlhet / A' kiknek szárnyainn Egekig repülhet…"[422] Péczelihez hosszabb verset alkot, dicséretében ugyanazokat az elemeket variálja. Kérdés, hogy honnan ismerhette Kármánt és Péczelit Molnár, ugyanakkor az mindenképpen feltételezhető, hogy olvasta műveiket.[423]. Ezekkel a nekik szóló versekkel be kívánhatott lépni Molnár abba az irodalmi térbe, ahol Kármán és Péczeli művei találhatók.

Részletesen csak a *Mesés Történetek* című darabot elemzem, amelynek során a történet cselekménye, az erkölcsnemesítés megjelenésének jellegzetességei, az érzékeny irodalomhoz, különösen a *Fanni hagyományai*hoz való kapcsolódás kerül középpontba, többek között a társadalmi nemi szerepek vonatkozásában. Szigetvári Iván számára a *Mesés Történetek* a széphistóriákat juttatja eszébe, „úgyhogy a szép Zsuzsanna történetében hajlandó

[421] A bibliográfiai adatokat ld. korábban.
[422] MOLNÁR Borbála, Munkáji Negyedik Darabja, *i. m.*, 145.
[423] Péczeli József Young és Hervey fordításáról ld. VÖRÖS Imre, *Péczeli József, Young és Hervey fordítója*, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2011/1, 27–42.

vagyok egy elkésett széphistória fordítást látni – írja."[424] Eredetét tekintve román, francia vagy olasz előszöveget feltételez. Szerinte „Molnár Borbála ugyan ezt is eredeti gyanánt teszi közzé […], de hogy fordítás, az teljesen bizonyos."[425]

A cselekmény rövid összefoglalása során az erkölcsnemesítésre is törekszem kitérni, illetve szólok arról, hogy a *Mesés Történetek* mi módon kapcsolható Molnár autobiográfiájához. Bizonyos szöveghelyekkel kapcsolatban ugyanis azt feltételezem, hogy a szerző a szüzsé részévé tette a saját magáról alkotott képét. A *Mesés Történetek* cím valójában egy család történetét takarja. A mesés jelzőt többféleképpen lehet értelmezni, ami erősíti Szigetvári hipotézisét. Utalhat a képzeletbelire, illetve lehet pozitív értelmű melléknévként gondolni rá, azaz a csodálatos szó szinonimájaként érteni, de vehetjük műfaji utalásnak is. Ismertetésemben érintőlegesen utalok a mese műfajának megvalósulására.

A mű verses formában, tizenkét szótagos sorokban íródott, nincs fejezetekre tagolva. Ez a szöveg is értelmezhető példázatként, mely két lányról szól. Az egyikük a mintafelség szerepét tölti be mindvégig, míg a másik lány feleségként előbb nem felel meg az elvárásoknak, majd kicsapongása után belőle is az elvárt szerepnek megfelelő feleség válik. A példázat a jó házasságot, a nők taníthatóságát is kiemeli.

A felütésben egy nemes lelkű, virtusokban bővelkedő férfit ismer meg az olvasó, akinek a foglalkozása bíró, mely bölcsességére, határozottságára, megbízhatóságára, valamint jó ítélőképességre utal. Feleségével megbecsülik egymást, a várva-várt gyermekáldás is bekövetkezik. A megszületett kislány külsejével az anya azonban nincs megelégedve: „Mert a' Természetnek ö tsak Mostohája / Nints ábrázatjának semmi szép formája,…".[426] Felötlik benne: ha fiú lenne, nem kellene foglalkoznia szépsége hiányával: „Bár tsak Fiú vólna nem törődném rajta."[427]; sőt még az a bűnös gondolat és ennek szégyene is megfogalmazódik benne, bárcsak ne létezne a gyermek: „Buzgó Ohajtással halálát kívánta"[428]. Az anya karaktere erősíti a tradicionális álláspontot, mely szerint a nőnek „szépnek kell" lennie.

A bölcs apa számára nem a külső az elsődleges, a belső értékeket és a hálát tartja legfontosabbnak: „Bár kellemetlennek találom Ortzáját / A' Virtus ki-fogja pótolni hibáját."[429] Ezzel ő túllép a nők külső megjelenésének hangsúlyozásán. Julianna valóban erkölcsös leánnyá vált, vallásosságra is nevelték. Az anya a második várandóssága idején inkább volt aggódó, mint boldog; ám a második, Zsuzsanna nevű lánya különös szépséggel

[424] SZIGETVÁRI IVÁN, *Gvadányi Helikoni köre* = Uő., *Kisebb munkák*, Budapest, Hajnal Kiadóvállalat Bizománya, 1927, 169.
[425] *Uo*.
[426] *Uo.*, 4.
[427] *Uo.*, 5.
[428] *Uo.*
[429] *Uo.*

bírt, mely szinte szédítő örömmel ajándékozta meg. Az apa ekkor újra tanáccsal fordult felé: „De ha imádtatni látom e' szépséget, / Nem reménylhet szívem boldog véget."[430] Ezzel a mondattal az apa a külső helyett a belsőre hívja fel a figyelmet. A két gyermeket eltérően nevelte az anya: az idősebb számára fontosnak, a fiatalabbnak elhanyagolhatónak vélte a tanulást. Julianna 14 esztendős, amikor feleségül kérik. Tiszta szívéről, szüleibe vetett bizalmáról tanúskodik, amikor felfedi kétségeit: bár nincs ellenére a házasság, leányságát élvezné még („De szabadságomat még el-hagyni szánom"[431]). Abban egyeznek meg, hogy három év múlva lesz a kérő felesége. Molnár Borbála 17 éves korában ment férjhez, azaz mintha magát jelenítené meg ebben a karakterben. Ezt több más elem erősíti: ő maga nem volt szép, volt egy Klára nevű példás magaviseletű és csinos testvére, valamint édesapja ugyanúgy meghalt, mint ebben a szövegben a testvérpár édesapja. Ugyanakkor a biografikusságon felül általánosan is lényeges a női szerepek nehézségeinek, társadalmi korlátainak hangsúlyozása a szövegben.

Az apa halálával az anya akaratérvényesítésének nincs már semmilyen gátja. A kisebb testvér számára ez azt jelenti, hogy „… kívül tsinosgatta, / Belül durva szívét formálatlan hagyta."[432] Julianna kiházasításakor epizódként az anya és a lánya közötti feszült pillanatról olvashatunk, melynek apropója az, hogy az anya rájön: már volt kérője, akiről ő nem tudott, csak leánya és elhunyt férje. Ugyanakkor a szövegben – nem úgy, mint Molnár Borbála életében – az anya nem lesz gátja a lánya boldogságának, így mindenki elégedett az esküvő után. Juliannából példás háziasszony válik, az ő női szerepe beteljesedett ezáltal. Ez a szöveg Molnár önéletírásához, illetve a *Fanni hagyományai*hoz is hasonlít, itt is adható olyan olvasat, mely társadalmi nemi szerepekről szóló példázatot fedez fel.

Zsuzsannát istenségekkel hozza kapcsolatba a *Mesés Történetek*: termetét Dianáéhoz, míg szépségét Vénuszéhoz, Helénához, Kleopátráéhoz hasonlítja.[433] Ám továbbra sem tartja fontosnak az anya leánya elméjének kiművelését, vagy bármilyen tevékenység megtanítását. Szépsége sok férfi érdeklődését felkelti, személyiségének megismerésére ugyanakkor nincs idő, hiszen a mulatságok, bálok alatt erre nincs valódi lehetőség, más alkalmakkor viszont alig van esély Zsuzsannával találkoznia a kérőnek, ami ellentmondásos hatást kelt: „Ha van-é szívének olly belsö szépsége, / Mint a millyen külsö kellemetessége / E' forog elöttem 's-ezen hányom eszem, / Késő lesz eszmérni ha majd öt el-veszem."[434] Ez a megfogalmazás a grófi származású férjjelölttől származik, akinek karaktere az érzékeny irodalom férfihőseinek

[430] *Uo.,* 8.
[431] *Uo.*, 13.
[432] *Uo.,* 17.
[433] „…vólt Diannát fel-múlo termete / […] El-prúlt [! nyomdahiba az eredetiben] volna Vénus személlyével, / Vagy görög Heléna kevély szépségével / Hires Kleopátrát szászszor felül-múlta" *Uo.,* 22.
[434] *Uo.,* 30.

jellegzetes vonásaival bír. Kétségeit ekképp is megfogalmazza: „Nem tudom ha boldog lészek é általa? / Mivel bár olly remek a külsö formája / Meg lehet, hogy belöl undok szíve tája…”[435] Ugyanakkor ez utóbbi lehetőséget azonnal el is veti, a teremtőbe vetett hite miatt. A leány szerelme sem kétséges, hiszen az ifjú nevének említésére: „tüzet szor ortzáján a vére”[436]

A grófi származású férjjelölttel az anya beleegyezésével megkötött házasság kudarcot vall, melynek egyik oka az, hogy a menyasszony esetében: „…az igaz virtus szívébenn nem lakott / Hanem viselt virtust árulo alakot / Mások pedig által azt azért nem látták, / Hogy példás szépségét bámulva imádták.”[437] A frigyet ez alkalommal is odázná a leány, mint nővére esetében, illetve mint Molnár saját életében, de itt az anya szabadságának átalakulásával, a szerelem ígéretével enyhíti a gyermek aggodalmát: „Itt a szabadtságnak nem lész semmi kára, / Mivel a’ hív párok tellyes szabadtsággall / Gyönyörködve élnek a nyájas világgal. / A’ szerelem szívek leg-édesbb kötele / ’S paraditsom nékik egymás nyilt kebele.”[438] Itt az anya nem erőszakos, megengedné a nemleges választ, nem úgy, mint Molnár Borbála édesanyja. Ezzel ő is révbe érhetett volna a társadalmi szerepét illetően, lezárulhatna a szüzsé, de nem ez történik: a példázat kitörési kísérlettel, majd annak kudarcával folytatódik.

A házasság sikertelenségéhez nagy arányban hozzájárul az új asszony apadhatatlan hajlama a bálok felé. Amint a férj kevesebb összejövetelt rendezett: „’S nem kereste mindég a’ mulattságokat / Söt Feleségét is azokrol intette, / Ferjét ö ezen okon Gyülölni kezdette…”[439] A férj hiába mutatta meg könyvtárát, nem ébresztett vágyat Zsuzsannában az ott található kötetek iránt. „…[N]ékem nyavalya az ö barátságuk”[440] – vonja le következtetetését, mellyel műveletlenségét éppúgy elárulja, mint a külsőségek iránti vonzalmát. A férj ezután segítőt, tanárt fogad, de nem jár sikerrel. Ez a mozzanat azt jeleníti meg, hogyan akarja a férj a maga igényeinek megfelelő nővé formálni feleségét.

Azzal sem jut közelebb a probléma megoldásához, hogy megengedi távozását otthonából, hiszen a feleség, csúfot űzve belőle, kísérőjét szobájába zárva elszökik. A feleség szökése, ezzel együttesen jelentkező engedetlensége, örömre, mulatságra vágyása már önmagában radikális, szerepét, határait súlyosan megsértő tett, de a hely, ahová szökik, nagymértékben fokozza: „… meg-botlottak egy bordély tsárdába, / Holott már az Aszszony gondolja magába, / Jo volna itt nékem lakóul maradni / ’S ki tudná Férjemnek aztat hirül

[435] *Uo.,* 37.
[436] *Uo.,* 41.
[437] *Uo.,* 48.
[438] *Uo.,* 56.
[439] *Uo.,* 60.
[440] *Uo.,* 61.

adni."[441] S valóban ott marad, kibérel egy szobát és prostituálttá lesz, mely szerepben nem érez szégyent; sőt, inkább az elégedettség jellemző rá: „… az Aszszonynak itt nagy kedve tele / Mert sok búja Iffiak barátkoztak vele…"[442] Ezt a cselekményelemet rejtett módon adja az olvasó tudtára. Műfaji szempontból a mese cselekményének bonyolítása zajlik, mely a kalandregényre is emlékeztető jegynek tekinthető. A férj úgy szerez tudomást hitvese hollétéről, hogy a feleség keresésére küldött egyik embere betért a csárdába, ahol a feleség lakott. Az elkeseredett gróf felesége testvéréhez, Juliannához fordul segítségért, aki a kettejük különbségéből, eltérő neveltetéséből vezeti le a problémát. Ebben erkölcsnemesítő szándékot lehet felfedezni, melynek célja az, hogy az olvasók legyenek tudatában a leánygyermekek nevelésének fontosságával. A szöveg a szabad nevelést és a bálokat jelöli meg a feleségi szerepet megsértő viselkedés okaként. A férj az édesanyának is elmondja, mi történt, melynek során az angyal-ördög ellentéttel írja le a helyzetet: „Imádott Anygyalod hald meg mivé vála / Nints mosst az Ég allat rútab ördög nála / Im el-szökött töllem 's-kúrvává változott / Mind néktek mind nékem holtig gyászt okozott."[443] Az idézet nyelvi regisztere a közemberé, a kalendáriumok olvasójáé, nem a művelt olvasóé. Az anyát olyannyira feldúlja a hír, hogy azonnal megbetegszik, majd kisvártatva belehal. Ez egybevág Molnár önéletírásában közöltekkel, hiszen az *Életének tüköre* szerint Borbála édesanyja, ha meg ugyan nem is halt, de beteg lett akkor, amikor leánya nem az általa kiválasztott férfit kívánta volna házastársául.

A történet folytatásaként a gróf egy szolgától megtudja, hogy felesége már nem a csárdában tartózkodik, mert elvitte onnan ágyasának egy férfi. Neki írt levelet a gróf, melynek hatására elküldi Zsuzsannát a házától. Ezután visszamenne a csárdába, ám nem fogadják be őt, sőt szállást sem adnak neki a közeli faluban, ennek hatására egy csűrben töltötte az éjszakát, kivetetté válik. Élete teljesen reménytelennek tűnt, csavargó életmódot folytatott. Ám egy ponton megelégelte kicsapongásait, eltévelyedését, megundorodott tetteitől: „Ugyan lehetne-é még nékem meg-térem / Bünöm bossánatját az Istentől kérnem?"[444] Hirtelen férje iránt hálát, szeretetet („szívem közepébe rejtelek"), míg a mulatságok iránt undort érez: „.. oh átkozott bálok! / Bennetek már többé kedvet nem találok."[445] Azt kívánja, bárcsak szeretné még a férje. A szimbolikus tartalmaktól terhelt erdőben járkálva Istenhez szól, bűneinek bocsánatáért esdekel. Az erdő az irodalom egyik legrégebbi és legismertebb toposza: „A lélek és a feminin princípium jelképe. A beavatásra és az ismeretlen veszélyre is utalhat. A sötét vagy elvarázsolt erdőbe való belépés határ-szimbólum: a lélek megmerítkezése az

[441] *Uo.,* 65.
[442] *Uo.,* 66.
[443] *Uo.,* 71. (Ebben a szövegben az előző darabokhoz képest sokkal több nyomdahiba található.)
[444] *Uo.,* 79.
[445] *Uo.,* 80.

ismeretlenség veszélyeiben."[446] Zsuzsanna élete is határponthoz érkezik. Amikor nénjére gondol, megjelenik, aki biztatja húgát, segít neki: „El törletett bünöd, ha azt meg esmérted…"[447] Együtt indulnak el, testvérének házában Zsuzsanna megváltoztatja életvitelét, melynek része az olvasás, az imádkozás is, bebizonyosodott, hogy a rossz nevelés következtében vehetett ördögi fordulatot az élete, de a legkilátástalanabb helyzetekből is lehet kiút. Julianna levelet ír a grófnak, aki meglátogatja feleségét. A férfi szeretete nem múlt el, Zsuzsanna pedig immáron szereti, megérti férjét; ugyan méltatlannak gondolja magát a gróf szeretetére, mégis egymásra találnak: „'S forró szeretetbenn egy máshoz valának."[448] A mese műfaji követelményeinek megfelelően a történet tanulságos lezárása nem marad el, Zsuzsannából engedelmes feleség válik, akinek: „A' jó könyvekbenn volt föbb gyönyörüsége / 'S ö leve Férjének leg föbb gyönyörüsége."[449]

Az erkölcstani példázat szempontjából a három fő karakter mást-mást jelenít meg. A férj legalább két alapvető vonással bír: szeretetéből adódó, már-már valószínűtlen megbocsátás jellemző rá, ezzel összefüggésben pedig férji szerepében atipikusnak mondható, mert feleségét nem zabolázza, nem képes saját értékrendjét elismertetni vele, mivel kezdetben megengedő volt. A mese műfaji elemeinek megfelelően azonban jósága, szeretete megtérül: felesége belátja, kijavítja hibáit, férjének engedelmes, az ő értékrendjét átvevő a társadalmi elvárásoknak megfelelő feleséggé válik.

Az idősebb testvér, Julianna egyértelműen a korabeli társadalmi elvárásoknak megfelelő nőképet reprezentálja. Fő jellemvonásaként említhető a szorgalmasság, tevékenység, bölcsesség, szerénység, megelégedés, a család szeretete, a tűrés képessége.

A fiatalabb testvér, Zsuzsanna karaktere radikális figura, akinek lehetősége volt vágyai szerint, kötöttségek, komolyabb tanulmányi feladatok nélkül élni. Házassága elején képtelen volt az alkalmazkodásra, határsértést elkövetve lépett ki szerepéből.

A *Fanni hagyományai*val való párhuzam, ahogyan már említettem, jelen van Zsuzsanna férjének érzékeny karakterében. Az ő aggódása, feminin jellege részben emlékeztet T-ai Józsi alakjára. A gróf azonban feleségül veszi választottját, határozottabb, hiszen aktívan formálná társát; tudatosan keresésére indul. Mindkét szövegben megjelenik egy-egy búcsúzás alkalmával a test és a lélek összekapcsolása egy-egy hasonlatban, melyek az elválás nehézségét emelik ki. A *Fanni hagyományai*ban ez T-ai használja, amikor elköszön

[446] PÁL József, ÚJVÁRI Edit, *Szimbólumszótár Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*, szerk. BORUS Judit, RUTTKAY Helga, Budapest, Balassi Kiadó, 2001. (http://www.balassikiado.hu/BB/netre/Net_szimbolum/szimbolumszotar.htm A letöltés ideje: 2020.10.06.)
[447] MOLNÁr Borbála, *Munkáji Negyedik Darab, i. m.,* 86.
[448] *Uo.,* 94.
[449] *Uo.,* 96.

Fannitól a bál után: „Mint test a' Lélektől úgy esik megválnom a Kisasszonytól"[450] *A Mesés Történetek*ben az elbeszélő használja, amikor a történet végén elköszönnek a rokonoktól: „Mert miként a' lélek nehezen válik el / A' testtöl, a' képenn szakadt mindenik el / Egyik a' másikat sürüenn tsókolta…"[451]

További fontos párhuzam a *Fanni hagyományai* és Molnár munkája között a biográfia műfaja, ahogyan az az *Urániá*ban kiemelést kap. A *Fanni hagyományai*nak műfaji kérdéseivel a dolgozat korábbi fejezetében foglalkoztam, itt arra utalnék csupán, hogy az *Uránia* szerkesztői kommentárja biográfiaként utal a T-ai Józsi által beküldött szövegre, amely Fanni életéről és haláláról számol be. Fanni története (amely megelőzi tehát naplóit és leveleit, olyan biográfia a folyóiratban, mely azoknak a hétköznapi embereknek az életét örökíti meg, amelyről a történetírás nem emlékezik meg. A *Mesés történetek*re ugyanez jellemző, élethelyzetet, családi konfliktust örökít meg, melyben biográfiai elemek is találhatók. Az Urániához való kötődést erősíti, hogy *A' Módi*ra is nagyon hasonlít ez a Molnár-munka a közönséges nőalak és a beszédmód tárgyában.

Végül érdemes kiemelni a szöveg nyelvezetének formabontó jellegét, mely a szókincsben, a történetvezetésben, illetve a karakterek megformálásában egyaránt jelen van. A *Mesés történetek* nyelvezetében hangsúlyos a hétköznapi, sőt esetenként a trágár nyelvhasználat (a kurva szó többször előfordul), összességében tehát a regiszterkeveredés jellemzi. A magyar nyelvű irodalom és kultúra tudatos fejlesztésével, az ízlésújítással, a finomodással együtt az ilyen típusú kifejezések eltűnnek a magas irodalmi regiszterből, de ottmaradnak az alacsonyabb rendű műfajokban, a kalendáriumok olvasmányaiban, az orális mesékben. A történet a mai olvasóra meglepetés-szerűen hat, azaz felkelti és fenntartja az olvasó figyelmét. Valószínűleg ez a korabeli olvasást szintén jellemezte, vagyis a történek érdekessége, a folytatásért való olvasás örömet okozott az olvasóknak, ami újabb adalék lehet népszerűségének magyarázatához. Az, hogy Molnár (nőként) egy olyan férjes asszonyról írjon, aki kilépett szerepéből, mégpedig azáltal, hogy elhagyta gróf férjét és az általa biztosított kényelmes, jómódú, problémátlan életet azért, hogy örömlányként tevékenykedjen, tabudöntő volt. Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a hősnő a történet záróakkordjaként visszatér hagyományos feleségi szerepkörébe, engedelmessé válik, azaz nem lép túl a tradicionális társadalmi berendezkedés által rá kirótt szerepen, így története végül példázattá finomul.

Molnár ezzel a munkájával kísérletet tett arra, hogy kilépjen a mesterkedő költészet paradigmájából: az érzékeny irodalom mintáihoz való kapcsolódásával, az erkölcsnemesítés

[450] *Uránia*, *i. m.*, 260.
[451] MOLNÁR Borbála, *Munkáji Negyedik Darab*, *i. m.*, 95.

többértelmű alkalmazásával, valamint az olvasók szélesebb körének megszólításával. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a mesterkedőkhöz köti őt a forma és a didaktikus tanulságok szerepeltetése.

Dolgozatomnak ebben a fejezetében Molnár Borbálával foglalkoztam, a recepciótörténet bemutatása után elemeztem *Munkáji* első, második és negyedik *Darabj*át. Ennek során szóltam az *Első Darab* heterogenitásáról, vizsgáltam önéletírását, a *Mesés Történetek* nőképét.

IV. Episztolák az önreprezentáció, a társalgás, a közösségteremtés és az erkölcsnemesítés jegyében

A mesterkedők episztolaköltészete - Esettanulmányok

1. Bevezetés és célkitűzés

Ebben a fejezetben a mesterkedő költők verses leveleivel foglakozom, kiemelten a női szerzőkkel, ezen belül Molnár Borbála levelezésével. A mesterkedőknek nevezett alkotók – ahogyan már szóltam róla – nem koruk első vonalbeli szerzői, azaz nem határozták meg a költészet tendenciáit, hatásuk, tevékenységük mégsem elhanyagolható vagy hiábavaló, vagyis érdemes bevonni őket a korszakról szóló kutatásokba, mivel jelenthetnek új nézőpontot, árnyalhatják a korabeli kultúráról és az irodalomról való tudásunkat. A mesterkedők episztolaköltészete a kialakulóban lévő irodalmi intézményrendszer és nyilvánosság szerkezetének rétegzettségét teszik láthatóvá. Bár nem nyerték el a Bessenyei György Társaságának (1777) vagy Kazinczy Ferenc levelezésének kánoni pozícióját, mégis utat találtak maguknak, kiadványaik által láthatóvá váltak az irodalmi intézményrendszeren belül.
Az írók közössége ez idő tájt erősen decentralizált, jellemzően nagy távolságok választják el egymástól a literátorokat. Mind a magasirodalom képviselőinél, mind a mesterkedőknél jellemző a XVIII–XIX. század fordulóján a magányosság és a szellemi partner keresése, valamint a levelezések nyomán a kapcsolati hálók kialakulása és a virtuális közösségek létrehozása az episztolák segítségével.

2. Az episztola műfaja

A magyar felvilágosodás korszakához „az eszmetörténet felől közelítők számára az episztola az új eszmék elsődleges médiumának számít” – írja Labádi Gergely[452] Mezei Márta és Bíró Ferenc kutatásai alapján. A verses levelek számának jelentős növekedése a XVIII. század utolsó harmadában és az ennek következtében létrejövő „írói csoportok az irodalmi intézményrendszer átalakulásának egyértelmű bizonyítékai.”[453] A korabeli gondolkodás antik

[452] LABÁDI Gergely, *A magyar episztola a felvilágosodás korában, Műfaj és- médiatörténeti értelmezés*, Budapest, L′Harmattan Kiadó, 2008.
Labádi az alábbi kutatási eredményekre hivatkozik: MEZEI Márta, *Felvilágosodás kori líránk Csokonai előtt,* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974; BÍRÓ Ferenc, *A fiatal Bessenyei és íróbarátai, i. m.*
[453] Labádi itt SZAJBÉLY Mihály *"Idzanak a magyar tollak", Irodalomszemlélet a magyar irodalmi felvilágosodás korában, a 18. század közepétől Csokonai haláli*g (Budapest, Akadémiai Kiadó, 2001.) című monográfiájának eredményére hivatkozik.

hagyományok alapján úgy értelmezte az episztola műfaját mint „távollévő barátok beszélgetés[ét]”[454], így poétikai, retorikai szempontból eltérő jellegzetességgel rendelkező szövegek kaphatták meg ezt a műfaji címkét. A XIX. század első évtizedeiben az episztolák „ideálképe a horatiusi költői levél volt”,[455] és ezzel együtt járt az is, hogy a címzett egy nagyobb szellemi közösség, nem pedig kizárólag az a személy, akinek címezték a sorokat.

Labádi Gergely monográfiájában *A poétikai-retorikai hagyomány* című fejezetben külön alegységekben tárgyalja a prózai, majd a költői levél elméletét; előbbiből egyetlen részletre utalok, mégpedig arra, hogy a női levélírást marginálisan szerepeltetik csupán a teoretizálók.[456] Igaz ez Mészáros Ignác *Minden esetekre el-készűlt magyar szekretárius* című 1793-as kiadványára is. Ez a kötet levélmintákat közölt, mellyel segítette azokat a személyeket, akik nem rendelkeztek megfelelő gyakorlattal az írásban. Mészáros gyűjteményében kevés olyan levél található, melyben a feladó vagy a címzett nő. A levelek egy részének mintáját adó „eredeti misszilisekben a levelezőpartner férfi volt. A nő tehát ezekben az esetekben férfiként, a rendi társadalom, a család férfiszerepeit magukra öltve válnak a levélbeli kommunikáció részeseivé.”[457] A nő csak elenyésző esetben lehet kezdeményező; ilyen esemény lehet a férj halála, s csupán egy ízben fordul elő, hogy egy női élethelyzet (egy férjjelöltet illető eszmecsere) kerül említésre. Ebből adódóan a korabeli társadalmi gyakorlatnak nem volt része a nők levéliró tevékenysége.

A XVIII. század második felének poétikái a „prózai levél és az episztola lényegi azonosságát továbbra sem tagadják.”[458] Ekkor a költői levél elmélete a magyar poétikákban, illetve az irodalomtörténet-írásban is megjelent, tananyaggá vált.[459]

A gyakorlati poétikáról szólván *A’ Bessenyei György Társasága* (1777) című kiadványt említi a monográfus, mely úgy képes a „jó ízlést” terjeszteni, hogy az ott olvasható levelek konkrét személyhez szólnak, és kiadásukra „írója eredetileg nem is gondolt.”[460] Ezek a szempontok érvényesek lehetnek a fejezetben és a dolgozatban elemzett kötetekre is; az interpretálásra kerülő episztolák konkrét személyekhez szólnak, az esetek döntő többségében dátummal rendelkeznek. A kiadás szándékában nem lehetünk ugyanakkor ennyire bizonyosak, hiszen maguk a szerzők sem tudhatták, hogy lesz-e lehetőségük kiadni

[454] LABÁDI Gergely, *A magyar episztola a felvilágosodás korában, i. m.,* 19.
[455] *Uo.*
[456] *Uo.,* 28.
[457] *Uo.,* 29.
[458] *Uo.,* 36. Részletesen ld. *A költői levél elmélete* című alfejezetet: *uo.,* 34–48.
[459] *Uo.,* 48. Részletesen ld. *A költői levél elmélete a magyarországi poétikákban és az irodalomtörténet-írásban 1830-ig* című alfejezetet: *uo,*. 48–56.
[460] *Uo.,* 57.

szövegeiket.[461] Labádi a kismesterekről is említést tesz: Gvadányi József „verses levelezése lényegét és érdemét […] a nyájas társalkodásban, a barátságban látja."[462]

Vaderna Gábor az episztolázó íróbarátokat (Bessenyeit és körét, Orczy Lőrinc és Barcsay Ábrahám levelezését) a rendi költészettel kapcsolja össze. Megállapítása szerint: „e költészeti paradigma mögött egy előfeltevés áll: a költészet nem pusztán a rendi reprezentáció eszköze, hanem egy olyan médium, melynek segítségével a művelt társasági ember a gondolkodását csiszolhatja, próbára teheti. […] A költészetnek tehát nem a formakincse, nem tudatosan vállalt filozófiai álláspontja változott meg, hanem e költészet nagy újdonsága a *társalgás* maga. […] Az episztola egyszerre mutatta be a művelt társasági élet erény- és viselkedéstanát, s a versek – és nyilván olvasásuk – által a lélek érzékenysége, a művelődés iránti fogékonysága csiszolódhatott, s ennek révén a tudomány – melynek a világot előmozdító erejében szentül hittek – fejlődhetett."[463] Az episztola újragondolja az irodalom létrehozásának és olvasásának társadalmi célját, mely immár nem politikai, vallási, vagy reprezentatív alkalomhoz kötött, hanem „az egyén nevelésére és önnevelésére szolgál. A cél tehát közösségi marad, ám egy közösség csak az egyének kiművelésén keresztül, az egyének erényeinek csiszolása révén lehet erős és maradhat fenn. A költészet tehát eszköz, melynek segítségével ezek az erények formálódhatnak, s ugyanakkor a költészet maga is létrehozza e társasági erényeket. Ami figyelemre méltó: a költészet történetében talán itt először lesz a vers önmagában és önmagáért érvényes."[464]

Thimár Attila tanulmánya hívja fel a figyelmet arra, hogy a XVIII. században megjelenő „új kommunikációs forma egyik igen fontos elemének azt tarthatjuk, hogy a résztvevők egyenrangúként szólalhattak meg, sőt az új forma egyik funkciója éppen az – az információk cseréjén túl – hogy demonstrálja a felek egyenlőségét és a véleménynyilvánítás azonos mértékű szabadságát a közösségen belül."[465] A jelen dolgozatban levelet váltó személyek rangkülönbsége tárgya az episztoláknak, a magasabb pozícióval rendelkező verselő rendre arra kéri partnerét, hagyja figyelmen kívül a közöttük lévő társadalmi különbséget.

Thimár megállapítása szerint: „az episztola műfajába öltöztetett versek tematikai sokszínűségükkel és formai rugalmasságukkal alkalmassá váltak arra, hogy az irodalmiságot,

[461] Ld. erről ONDER Csaba, *A klasszika virágai*, *i. m.*, 86.
[462] *Uo.*, 59.
[463] *Uo.*
[464] *Uo.*, 75.
[465] THIMÁR Attila, *„Levedet vettem, verseid csudálom"= A magyar irodalom történetei*, főszerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Budapest, Gondolat Kiadó, 2007, 614–626. Online hozzáférés: https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_542_03_A_magyar_irodalom_tortenetei_1/ch52.html (A letöltés ideje: 2021.02.18.)

a műveltséget szélesebb körben terjesszék az országban, s ennek során megteremtsék az irodalmi élet, az irodalmi társalgás kereteit."[466]

Disszertációmban a kismesterek olyan levélszövegeivel foglalkozom, melyek könyv formátumban olvashatók. Eredetileg kéziratos formájúak, valóban elküldték és elolvasták őket levélként, majd médiumváltáson mentek keresztül, amely nyilvánvalóan átalakította a befogadás lehetőségeit.[467] Az episztolák ugyanakkor nyomtatásban is őrzik a levélforma sajátosságait. Rendszerint rendelkeznek dátummal, rögzítve van a keletkezés helyszíne, van megszólítás, közvetlen odafordulás. Az olvasóhoz nem szólnak a levél terén belülről, ez a funkció a bevezetésekre, ajánlásokra korlátozódik.

3. Molnár Borbála episztolaköltészete

Ebben a fejezetben Molnár Borbála episztolaköltészetével foglalkozva számba veszem, kikkel folytatott olyan levelezést, melyek nyomtatásban is megjelentek. A könyvformátumot azért tartom kiemelendőnek, mert a korabeli verses levelezések nem magától értetődően kerültek nyomtatásra; illetve lehettek olyan levelek, melyek kéziratban maradtak. Dolgozatomban a kéziratos közköltészeti episztolákat nem elemzem. Fontos kérdés a vizsgálataim szempontjából, hogy kikkel milyen témákról folyik az írásbeli párbeszéd, milyen különbségek és hasonlóságok jellemzik az episztolák nyelvezetét az eltérő rangú, életkorú, nemű levelezőpartnerek esetében.

Molnár Borbála episztolái négy kötetben jelentek meg nyomtatásban. Ezen kiadványok mindegyikét tárgyalom, ugyanakkor nem mutatom be a teljes szövegkorpuszt. A köteteket a levelezést folytató személyek kapcsolatfelvételének sorrendjében elemzem. Az alábbi kötetekkel foglalkozom:

- Molnár Borbála (és levelezőpartnerei), *Munkáji Harmadik Darab*, Kassa, Füskúti Landerer Mihály betüivel, 1794.
- Gvadányi József, (Csizi István, Molnár Borbála,), *Únalmas Órákban, vagy is a' Téli Hoszszú Estvéken való idö tölés. A' mellyet a Versekben Gyönyörködöknek kedvekért, ki-adott gróf Gvadányi József magyar lovas generális*, Pozsony, Wéber Simon Péter költségével és betüivel, 1795.

[466] *Uo.*
[467] Erről részletesen ld. LABÁDI Gergely, *A magyar episztola a felvilágosodás korában*, *i. m.*, 177–184.

- Csizi István, Molnár Borbála, *Főstrázsamester Csizi Istvánnak nemes Molnár Borbálával az erkölts pallérozását, és a szív megjobbítását tárgyazó verses levelezései, melyek leginkább beteges állapatjában munkáltattak,* Wéber Simon Péter költségével és betűivel, Pozsony, 1797.

- Molnár Borbála, Újfalvy Krisztina, *Barátsági vetélkedés, vagy Molnár Borbálának Máté Jánosné aszszonnyal a' két nem' hibái és érdemei felöl folytatott levelezései,* Református Kollégium, Kolozsvár, 1804.

Molnár Borbála levelezőpartnerei közül azokról teszek említést, akikkel a levélváltását elemzem is, azaz nem hozok szóba minden olyan személyt, akivel a költőnő váltott olyan episztolát, mely nyomtatásban is megjelent. A levelek témavilágát szintén az adott kötetek bemutatásakor hozom szóba.

a, Molnár Borbála és Édes Gergely levelezése

Édes Gergely (1763–1847) életkorban nagyon közel állt Molnárhoz, ám nem csupán ebben hasonlítottak. Mindketten küzdöttek az alkotói magánnyal, valamint sorscsapásokkal. Ilyen megpróbáltatás volt Édes életében az, hogy vagyonát tűzvész pusztította el, hét gyermeke közül pedig csak három maradt életben. Származásuk, kisnemesi voltuk szintén összekapcsolja őket. Édes Gergely Debrecenben és Sárospatakon tanult, majd református lelkipásztorként szolgált többek között Hetényben, később Derecskén.[468] Munkáinak nagyobb része ma is kéziratban van,[469] különc eredetisége játékos kísérleteket, a mindennapi életet megörökítő mesterkedő verseket, valamit folklorizálódott népdalt is eredményezett.[470]

A rendelkezésre álló adatok alapján nem állapítható meg kétségeket kizáróan, hogyan került kapcsolatba, hogyan szerzett egymásról tudomást Édes Gergely és Molnár Borbála. Martinák Jánosné úgy gondolja, amikor Édes Gergely „apja halála miatt a tandíjat nem tudta fizetni, rövid időre másolói feladatot vállalt Zemplén vármegyénél, feltehetően ekkor találkozott Molnál Borbálával."[471] Emellett Martinák Jánosné azt is feltételezi, hogy Édes lemásolta Molnár verseit, miután személyesen is találkoztak, s nyomdát és mecénást is ő lelt fel a költőnő számára Thuriki Thuránszky László és Bártzay Borbála személyében.[472]

[468] Életéről bővebben: BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, *i. m.,* 288–290.
[469] *Uo.,* 289.
[470] *Uo.,* 290.
[471] MARTINÁK Jánosné, *„A szívem van benne és eszemnek gyönge fénye…" i. m.,* 203.
[472] *Uo.*

Martinák Jánosné ugyanakkor nem közli, milyen források felhasználásával jutott ezekre a következtetésekre, tanulmányának ebben a szakaszában nem használ lábjegyzeteket.

A mesterkedők és a magasirodalomhoz kötődő alkotói attitűd különbségét és összefüggését láttatja Kazinczy 1791. augusztus 17-én Édesnek címzett levele,[473] melyben a szerző ugyanúgy kötődik az alkalmi költészethez, mint a kismester. Az eltérést az adja, hogy Kazinczy szerint „Édes nem a megfelelő alkalmat választotta verse tárgyául."[474]

Édes és Molnár episztolái a *Molnár Borbála Munkáji Harmadik Darab* című kiadványban jelentek meg.[475] Időrendben ezek az első nyomtatásban közölt episztolák Molnár tollából, így nemcsak a kiindulópontot mutatják, hanem arra is lehet következtetni, hogyan változott meg nyelvezete, leveleinek témavilága, illetve arra, Édeshez képest hogyan viszonyult más levelezőpartnerekhez. A kötet tizenhat egymásnak írt episztolát tartalmaz, nyolcat Molnár, nyolcat Édes tollából. Az első hat levél válasz-viszontválasz sorrendet jelöl ki, ezt követi két Molnár- (a hetedik és a nyolcadik levél), majd három Édes-szöveg (a kilencedik, tizedik, tizenegyedik). A sorrend ezután válasz-viszontválasz, kivéve a két utolsó episztolát, melyeket Molnár címzett Édesnek. Nem minden levél rendelkezik keltezéssel. Édes Gergely neve a legtöbbször E. G-ként szerepel a levelek fejlécében.[476]

A kifejezések, a nyelvi formulák használatában és a tárgyalt témák vonatkozásában tetten érhető az, hogy az episztolák ténylegesen a társalgást helyettesítették,[477] emellett észrevehető egyfajta helyes megszólalási pozíciót és nyelvezetet kereső attitűd mindkettejük részéről.

Az első levelet Molnár fogalmazta Sátoraljaújhelyről, a dátumát nem lehet tudni. Az írás apropója a tiszteletadás, a dicséret volt, melyekkel a verseit, illetve azok szerzőjét kívánta illetni: „Ritka elméd szülte, sok szép betses mived / Mulatságra adtad jelentvén jo szíved."[478] Megemlíti ugyan, de nem tulajdonít annak túlságosan nagy jelentőséget, hogy nőként ír a református verselőnek. Molnár gyenge múzsájának segítségül szolgálhat(na): „hogy jútnék

[473] „csak azon kérem az Urat, hogy ne Gelegenheits-Gedichteket, az az névnapi, menyegzői etc. poemátskákat, hanem szívnek érzéseit, szerelmet, elcsüggedést, örömöt, tsíntalankodást írjon." idézi: VADERNA Gábor, *A költészet születése*, *i .m.*, 51.
[474] *Uo.*
[475] Kassa, Füskúti Landerer Mihály betűivel, 1794.
[476] A kötet 53. oldalán kezdődő episztola a következő keltezéssel rendelkezik: „Költ S.A. Ujhelyben Böjt más Havának 4. Nap 1792" – mely azt sugallja, hogy Molnár a szerző a helyszínből adódóan. Az alatta lévő sor: „Válasz ezen Levélre" alapján az feltételezhető, hogy az előző Molnár levélre válaszolt Édes Gergely. Ezt és ezzel együtt a keltezést illető nyomdahibát sejteti az, hogy az episztola több alkalommal szólítja meg Molnárt, nem közvetlenül a nevén, Aszszonyként, Barátnémként (55.) utalva rá. Ezt az adatot és feltételezést vettem alapul az episztolák számának leírásakor.
[477] Erre bizonyíték az alábbi részlet: „Munkájid nevedet ólly édessé tették / Hogy baráti szívem ölébe helyhették / Mellyeket olvasván mindég úgy képzelem / Mintha barátságos szájad szólna velem…" *Uo.*, 33.
[478] *Uo.*, 15.

Pindusnak bárttsak lejtöjére…"[479] Édes első levele örömének kifejezéséről, valamint Molnár dicséretéről szól. Utóbbira néhány példa: „Nem hittem volna azt e' mai idöben, / Hogy illy ész szorúljon Magyar fökötöben / […] Egy nyoltzadik tsuda a' mai világban. […] Méltó példa édes hazánk szép Nemének. […] egy valóban tizedik Músának"[480] Elragadtatása talán túlzásnak érezhető, ami azonban egyúttal utalhat arra, hogy alkotói magányának megszűntét ünnepli. A papíron létrejött barátságot félti az irigyektől; a zárlatban a személyes találkozás lehetőségét veti fel. Ebből a részletből az is kitűnik, hogy bár Molnár nem tulajdonít nagy jelentőséget önmaga női mivoltának, Édes ugyanakkor kiemelten kezeli ezt.

A következő leveleiben is folyamatosan dicséri Édes Molnárt. A magasztalás jelentheti a befogadás gesztusát, válasz-viszontválasz a közösségteremtés eszközét, a nőköltő üdvözlését, illetve a közös alkotás örömét, mindezekkel kapcsolódva az episztola fentebb említett funkcióihoz. A kiemelt tulajdonságok (kedvesség, kegyesség, szeretet, jószívűség, nyájasság, munkásság, okosság, virtusosság[481]) a nőktől feltételezhetően elvárt ideális vonásokat reprezentálják. Az olvasókban ez megerősíthette a társadalmi nemi szerepekhez konszenzuálisan hozzárendelt viselkedési formákat. Az Édes által hangsúlyozott tulajdonságok kapcsolatba hozhatók mind a XVII. századi ideális feleség elvárt tulajdonságaival, akinek többek között szorgalmasnak, nyájasnak, szellemesnek, fáradatlannak illett lenni, mind pedig annak XIX. századi alakjával, akit pedig alázat, szelídség, kegyesség jellemez.[482] Emellett pedig korrelálnak az előző fejezetben elemzett Molnár-önéletrajzban és a *Mesés Történetek*ben megjelenített tulajdonságokkal.

Molnár harmadik levele 1791. Szűz havának 22-én keletkezett, szabadkozása és öröme egyaránt fellelhető benne. Édes harmadik episztolájában továbbra is dicséri Molnárt; új elemként az intelem, a vallási-morális értelmű tanácsadás funkciója jelenik meg: „Az Urnak idejét várd békességesen / Tudod! nem siet ő, de ám nem is felejt / Lesz ideje midön bajaidból ki-fejt."; „Tanúljunk Barátném türni és szenyvedni.."[483] A kiteljesedés Édes szerint is a halál után, a mennyek országában következhet be, az e világi létben nem.[484] A földi mennyországot a kiegyensúlyozott párkapcsolat (lenne) képes elhozni.[485] A levél utolsó soraiban barátságáról biztosítja Molnárt.

A kötet ezután két Molnár-episztolát közöl, melyek közül második a kettejük barátságának jellemzésével indul, az érzések tisztaságát emeli ki. Molnár itt meglehetősen

[479] *Uo.,* 16., 18.
[480] *Uo.*
[481] *Uo.,* 22.
[482] Lynn ABRAMS, *The Making of Modern Woman…, i.m.,* 30.
[483] *Molnár Borbála Munkáji Harmadik Darab, i.m.,* 28.
[484] „És így e' Világon azon meg-nyugodni / Hogy Mennyekben minden ki-fog pótlódni" *Uo.,* 29.
[485] *Uo.,* 29.

erős megállapítással férfiként, illetve a férfival egyenlőként jeleníti meg magát: „Szerelmes Barátom úgy képzely engemet, / Mint veled egyenlö Férjfiúi nemet…”[486] Ezt erősítendő szabadságvágyát fejezi ki, azaz szimbolikusan az önrendelkezés jogát, melyet férje halála után képes volt elérni. Ezek a sorok számomra azt a benyomást keltik,[487] mintha a férj még életben lenne, ez okozná elkeseredettségét.[488]

Ugyanebben a levélben ír még arról Molnár, hogy édesanyja betegsége miatt aggódik, valamint egy váratlan fordulattal a zárlatban visszakéri Édestől leveleit[489] azzal az indokkal, hogy nem kapott viszontválaszt egy episztolájára.[490] Az olvasóban ez feltétlenül érdeklődést kelt, ugyanakkor feltételezhető magyarázata inkább az, hogy mégsem tarthatta elfogadhatónak a férfi levelezőpartnerrel való kapcsolatát, esetleg mélyebb és általa nem viszonzott érzéseket feltételezett Édes Gergely részéről.

A kötetben következő három (egyszerre küldött) levelet Édes címezte Molnárhoz, melyek közül az első reagál Molnár említett kérésére. Ez a szöveg kiemelt jelentőségű, kapcsolatfenntartó a levelezés szempontjából. A bocsánatkérést mellőzi Édes, inkább méltatlannak gondolja Molnár kérését, a késedelem ellenére sem várta volna tőle, hogy azt feltételezze, már nem kívánja folytatni a levelezést: „Ne kemény-kedj reám Barátom! […] … ragaszkodom tartós kötéséhez / Úgy nézem azt mint egy meg-ható szentséget / Mellyhez a’ buzgóság von szorit, és éget”[491] A két további levél el nem küldését azzal magyarázza, hogy nem volt követe, aki kézbesíthette volna azokat. A korábbi episztolákat nem küldi vissza, nem semmisíti meg, nemesebb célt tűz ki: a kiadásukat, melyről így tájékoztatja Molnárt: „Munkájid-is haza azért nem küldöttem / Egy jó Urnál voltak a’kivel közlöttem, / Olly végből hogy világ elibe botsássa, / Hogy már ne tsak Édes, hanem minden lássa.”[492]

Az elkésett első levél a találkozás vágyát fejezi ki, majd indokolja az elhalasztás kényszerét, továbbá hangsúlyozza egyfajta önmegerősítésként, hogy barátságuk képes túllépni a távolságokon.[493] A szintén elkésett második levél hasonlóképpen szabadkozással és a személyes találkozás vágyának leírásával kezdődik, majd az irigy emberekről ír, akikkel

[486] *Uo.,* 33.
[487] Például: „Néha királykodik a bánat a szívemben ”, *Uo.,* 37.
[488] Ezt erősíti meg a Martinák Jánosné által fellelt adat, mely szerint Molnár férje, Szokera Nagy János 1793-ban halt meg, a református anyakönyv szerint 1793. január 29-én temették el. MARTINÁK Jánosné, *„Szerencsétlen szerelem” vagy „Szerencsétlen indulat”?... i. m.,* 25., 29.
[489] MOLNÁR Borbála, *Munkáji Harmadik Darab,* „Hüséged nektárját ki-már félve szsza / Hát leveleim-is kérlek hogy küld viszsza,” *Uo.,* 38.
[490] „… Barátom te tudod mi ok indithatot / Hogy az én levelem így meg-tsufoltatott, / Hogy egy sor válaszod rá meg nem felele…” *Uo.,* 38.
[491] *Uo.,* 39.
[492] *Uo.,* 40.
[493] „És ha ki-távolról nem tudja szeretni barátját / Az közelebbröl sem tudna szeretni soha” *Uo.,* 42.

kapcsolatban megállapítja, hogy nem rendelkeznek virtussal. Ezután Édes elhatárolja önmagát és Molnárt ezektől az emberektől.

Molnár Borbála ezen három levélre együttesen válaszolt, majd újabb misszilist címez Édesnek. Az első felütésében Édes szövegei miatti örömét fejezi ki, illetve a késedelem megértésére utal.[494] Első alkalommal fordul elő, hogy Molnár hosszasabban panaszkodik életéről: „Én ki-nem mondhatom, emberi nyelvemmel / Küsködik bús szívem mennyi gyötrelemmel / Úgy hogy a' mennyi bút 's emésztödést tészek / Tsuda hogy vég képen már el-nem enyészek…"[495] Elkeseredésének okáról nem ír, mértékét viszont megmutatja: „Mint leg-betsesb' kintset a' halált keresem."[496] Kérdésként merül fel a meg nem nevezett oka fájdalmának. Későbbi leveleiben gyászáról[497] tesz említést; kérdés, hogy férje vagy valamely más hozzátartozója, esetleg az édesanyja halála miatt gyászol. Azért valószínűtlen, hogy a férj miatt bánkódjon, mert azt máshol leplezetlen örömmel fogadta; ugyanakkor a társadalmi elvárás és az özvegyi szerep a bánatot írta elő számára. Az episztola zárlatában gondtalan, hosszú életet kíván Édesnek.

A következő levél, ahogyan lábjegyzetben olvasható, valószínűleg Édes válasza, és minden bizonnyal helytelenül lett sátoraljaújhelyi keltezéssel közölve. Édes vigasztalná Molnárt, ám saját problémái ezt nem teszik lehetővé számára: „És így ki-örömet maga sem találhatt / Hát e' félével az, másnak hogy szolgálthat…"[498] Együttérzéséről biztosítja Molnárt ezeken a lapokon Édes, tanácsot ad, majd a tűrés és elfogadás eredményeként a végső nyugalmat jelöli meg.[499] Lelkipásztori mivoltából adódóan Isten és a hit segítségét kiemeli még. Az „Utánn Irás" azt az örömhírt közli, hogy Édes talált mecénást levelezésük kiadásához. Ugyan nem nevezi meg konkrétan, ám a kötet ajánlásából, valamint a neki címzett dicsőítő versekből tudható, hogy a patrónus a kassai Bártzay Borbála, Szerentsi Ferenc özvegye.

Molnár a válaszában a hitében keres vigasztalást. Ismételten kifejezi örömét a barátságot illetően, köszönetet mond a publikálás lehetősége miatt. A következő episztolát szintén Molnár írta; ez a szöveg nem folytatja a megkezdett párbeszédet, sokkal inkább versként, mint költői levélként olvasható. A középpontban a tavasz eljövetele van, mely évszakváltás nem kizárólag a természetben, hanem Molnár Borbála lelkiállapotában is

[494] „Bámulva örülök, hogy Leveleid látom…" *Uo.,* 47. „Elég ha hüséged ezekből [ti. a válaszlevélből – Balog Edit Otilia] érthetem." *Uo.,* 49.
[495] *Uo.,* 50.
[496] *Uo.,* 51.
[497] Például a 60. oldalon ekképp: „Hogy a' maradék-is szemlélje gyászomat…"
[498] *Uo.,* 54.
[499] „Nyugodj és türj minden sajnos eseteket / Mert a' mi javúnkra érezünk illyeket / Hogy gyakoroltassúnk mint eggy vitészségbenn / A' reánk méretett hatalmas inségbenn / S azonbann ha gyözünk ott lesz a' jutalom / A' hartznak a' végén a' tsendes nyúgalom." *Uo.,* 56.

bekövetkezett. A levelezés zárlatának tekinthető, nagyon szépen megírt, a kismesterek világán túlmutató különálló szövegegység a barátság és különösen Édes barátsága előtt tiszteleg.

A kötet 81. oldalán olvasható még egy Édes Gergely-episztola, mely nem Molnár utolsó levelére felel. Funkciója a párbeszéd fenntartása, azonban Molnár erre már nem ír viszontválaszt. Nem csak elhelyezése – 20 oldalnyi másokkal folytatott levelezés után szerepel – hanem tartalma és megfogalmazása is eltér a korábbiaktól.[500]

Az Édes és Molnár közötti levelezés leginkább a hasonló gondolkodású emberrel való megismerkedés örömét jeleníti meg, amelyből nem formálódik ki egy történet elbeszélése. Nyelvi készletükben az udvariasság, a dicséret az uralkodó elem, kevés témát érintenek, keresik a megfelelő megszólítás és megszólalás formuláit. Irodalomtörténeti szempontból ez a magyar nyelvű megszólalás és gyakorlat miatt fontos, művelődéstörténeti szempontból pedig azért, mert köznemesek hallathatták a hangjukat, a köznemesi reprezentáció megnyilvánulásának tekinthetők a szövegek. Az episztolák a magánbeszéd és a nyilvánosság közötti tér átjárhatóságát is közvetítik. A korabeli olvasók figyelmét részben azzal nyerhették meg, hogy a férfi-nő közötti párbeszéd egyik legkorábbi nyomtatásban közölt példája volt ez a munka.

b, Molnár Borbála levelei Thuriki Thuránszky Lászlóhoz

Thuriki Thuránszky László táblabíró volt Molnár Borbála egyik mecénása, az ő segítségével jelenhetett meg Munkájinak *Első Darabja*.[501] Harmadik kötetében három olyan levél lelhető fel, melyet Molnár neki címzett. Természetesen az öröm és a hála határozza meg Molnár sorait, de fellelhető szabadkozása is: „.. illy örömemet menyire nevelé, / Hogy az Úr fejemet eként meg-tisztelé / Méltatlan mivemnek hogy gyámola leve / […] költségét nem szányja / Söt világ elébe botsátni kivánja."[502] A költői öntudat megnyilvánulását is tetten lehet érni Molnárnál: „A' mellyen már tellyes szívemnöl örvendek / Hogy szemlélni fogják minden féle rendek / Söt a maradék is szemlélvén ezeket / Ejt reá a' bús szív érzékeny könnyeket."[503] A zárlat a dicsőítő versek elemeit tartalmazza, az élet minden területére áldást kér, és a legjobbakat kívánja Molnár.

[500] Hász-Fehér Katalin Abafi Lajos (ABAFI Lajos, *Adatok Molnár Borbála életéhez*, *Történeti Lapok*, 1876. április 9., 15. szám, 225–228.) kutatásaira hivatkozva jegyzi meg, hogy Édes és Molnár levelezése még 1800-ban is tarthatott, melyből kiderül, hogy Molnár számára nem a kiteljesedés lehetőségét hozta el az időszak, amikor Mikes Anna társalkodónőjeként tevékenykedett. HÁSZ-FEHÉR Katalin, *Molnár Borbála levelező társasága*, *Irodalomismere*t, 1996 1–2., 36–44. A tanulmány bővített változata az interneten: http://www.staff.u-szeged.hu/~feher/honlap2/pub/MOLNAR.htm (A letöltés ideje: 2021. 02. 15.)

[501] Erről ld. részletesen a dolgozat előző fejezetét.

[502] MOLNÁR Borbála, *Munkáji, Harmadik Darab*, *i. m.*, 65.

[503] *Uo.*, 66.

c, Molnár Borbála és Csizi István levelezése - bevezetés

Molnár és Csizi egymásnak címzett episztolái három különböző kötetben jelentek meg nyomtatásban. Legkorábban az *Únalmas órákban…* című kiadványban, amely Gvadányi neve alatt jelent meg, ebben két levél olvasható. Ugyanez a két episztola szerepel Molnár *Munkájinak Harmadik Darab*jában is, ahol ezek után további nyolc kapott helyet. A harmadik Csizi és Molnár közös műve, mely 1797-ben jelent meg.[504]

Az írásbeli kapcsolatot Csizi István kezdeményezi, aki 1728-ban született, így 32 évvel volt idősebb levelezőpartnerénél; ebből is adódott a tudás, a tapasztalatok átadásának szándéka. A katonai pályát, ahol a főstrázsamesteri, azaz az őrnagyi pozícióig jutott, éppen abban az évben, 1794-ben hagyta abba, amikor levéllel kereste fel Molnárt Tokajból. Nem ezek az episztolák voltak első irodalmi megnyilvánulásai, korábban alkalmi verseket, katonai témájú munkákat egyaránt alkotott.[505] Idős kora miatt betegségekkel küzdött, ám ezek ellenére is életigenlő, karakán személy alakja jelenik meg a levelekben. Nem Molnár volt egyetlen levelezőpartnere; Gvadányi Józseffel váltott szövegei már említésre kerültek, (emellett Vályi Klárával is levelezett.)

Episztoláik elemzésekor ebben az esetben is azt követem nyomon elsősorban, milyen nyelvi eszközökkel valósul meg Molnár költőnővé avatása. Csizi első levele 1793. november 22-én íródott. Teljes neve nem került nyomtatásra, csupán monogramok szerepelnek: F. S. M. C. I. M. B-lához S. A. Ujhellybe – azaz főstrázsamester Csizi István Molnár Borbálához Sátoraljaújhelyre. Csizi úgy veszi fel a kapcsolatot Molnárral, hogy olvasta munkáit, így a szerzőhöz szól. A rövid levél a nőírót üdvözli és dicséri, így nem válik problematikussá és megkérdőjelezhetővé Molnár alkotói léte.[506] Kérdést intéz hozzá, így levelezést kezdeményez Molnárral.

Molnár már november 28-án válaszol, az Édesnél tapasztalt öröm jellemzi sorait. Alkotói identitását negatív festéssel jellemzi: nem tanult Apollóntól, Minervától, nem ismeri Melpomenét, nem járt a Pindoszon, a Parnasszuson. Az önmaga számára kijelölt hely nem a poeta doctusok között van, nem szán magának babérkoszorút. Műveit, csakúgy, mint

[504] Az *Únalmas órákban….* kötetben ez a 105–109. oldalon olvasható, míg a *Molnár Borbála Munkáji Harmadik Darab* című kiadványban a 113–116. oldalon lelhető fel.
[505] Művei például: *Királyi Buda vára mennyi ideig sínlett a török igája alatt és az alól lett kedves szabadulhatásával s azután mely nagy kiváltképen való örömei voltanak*. Kassa, 1763. T*ársaság Tüköre,* melyben a Gyulaianum legrégibb magyar gyalog regementnek első granadiros kapitánya Cserei Sámuel mely szivbéli fájdalommal búcsúzott el és ezt ugyanazon regementnek méltatlan hadnagya... mely megilletődéssel bocsáthatta el most folyó 1766. eszt. sz. András havának első napján ki-ki megláthatja. Buda. A többit ld. Szinnyeinél.
[506] *Únalmas órákban…,* 105.

Gvadányival verselvén, „paraszt virágokként" ábrázolja: „Nem-is érdemelvén más Laurusokat / Szedeget mezei paraszt virágokat."[507] Önreprezentációjában nem lép túl a mesterkedő költészet határain, megfosztja magát minden antik jelzőtől, amivel Gvadányi és Csizi jellemzi őt. Molnár meglepő nyíltsággal említi megkönnyebbülését, amit özveggyé válása okozott. Gondjait, három gyermekének ellátási nehézségeit sem hallgatja el: „… három gyerek nevelése terhel / […] Nints pedig e' végre egyébb keresetem / Varrással táplálóm éltek 's éltem."[508] Molnár ezen a szöveghelyen családfenntartói szerepkörben jeleníti meg önmagát, a varrást – ahogyan Gvadányinak is – Csizi számára szintén kereső tevékenységeként írja le.
Csizi nagyon rövid választ ír Molnárnak, viszont csatol egy verset is, melynek címe *Magános elmélkedés*. Ebben öregkorának sajátosságait jellemzi; következtetése szerint a virtus segít ebben az életszakaszban is. Molnár következő episztolája nem tartalmaz új elemet költőnői szerepköréről. Csizi elmélkedésére pontosan, részletesen válaszol, ő is kiemelve az erényes élet fontosságát.

Csizi Molnárnak intézett feladata – melyben arra kéri a költőnőt, írja meg véleményét az ő nőket tárgyazó szövegéről[509] – jelzi az 1797-ben megjelent későbbi közös munka fő jellegzetességét. Molnár eleget tesz Csizi kérésének. Ír az öregkorról, a női nemről is. Előbbinek feldolgozásakor Csizit jelöli meg példás idős emberként; utóbbi esetében nem jut túl koncepcióján, azt fejti ki részletesebben csupán. Csizit visszhangozza a női nemről szólván is, újat az jelent csupán, hogy értekezik az ideális feleségről.[510] Ezek a gondolatmenetek a moralizáló irodalomhoz kapcsolják a kötetet.

Csizi ebben a kötetben utolsó levele 1793. december 28-ai keltezésű. Ez a szöveg kapcsolatfenntartó funkcióval bír, nem zárja le az episztolaváltásokat, ám nem vezet be új témát sem. Molnár három verses levele fejezi be ebben a kiadványban az egymásnak írt szövegeiket. Ezek közül az utolsó dátuma megegyezik a közös kötetükben közölt első episztolájának dátumával; a terjedeleme ugyanakkor hosszabb.

Összegezve megállapíthatónak vélem azt, hogy a *Molnár Borbála Munkáji Harmadik Darab*jában kiadott levelek nem a publikálás tudatos szándékával íródtak, megjelentetésük előtt nem korrigálták őket a kiadásnak megfelelően. Tematikus, motivikus kohézióval rendelkeznek, ez azonban nem olyan mértékben tudatos, mint Molnár és Csizi önálló kötetében, vagy Molnár és Gvadányi levelezésében. Azokkal a sajátságokkal jellemezhetők,

[507] *Uo.,* 115.
[508] *Uo.,* 116.
[509] 1793. december 20. *Uo.,* 132. Csizi három csoportba sorolja a női nemet szépség és erény alapján. Így szerinte léteznek szép és erényes, csak szép, illetve csak virtusos nők
[510] Az ideális feleség „kíván tettszeni Istennek 's Férjének"; tudja, mi a kötelessége" *Uo.,* 147.

mint a Molnár és Édes Gergely közötti írásbeli párbeszéd, keresik a megfelelő megszólalás nyelvi eszközkészletét.

d, *Főstrázsamester Csizi Istvánnak nemes Molnár Borbálával az erkölts pallérozását, és a szív megjobbítását tárgyazó verses levelezései, melyek leginkább beteges állapatjában munkáltattak*

A következőkben a két kismester, Csizi István és Molnár Borbála 1797-ben, Pozsonyban megjelent kötetét vizsgálom, arra keresve a választ, hogy milyen közösségteremtő funkciókkal bír a kiadvány, továbbá azt, hogy miként valósul meg az episztolák közvetítette társalgás, és mindez hogyan függ össze a címben megjelölt erkölcsnemesítéssel. Vajon valóban „a művészet legkisebb öntudata nélkül" szólaltak meg? – teszem fel a kérdést Arany János *Irányok* című szövegére utalva.[511] Emellett vizsgálom témáikat, nyelvi eszközkészletüket, valamit a szerzői (ön)reprezentációt.

A kötet felépítése és alapvető jellegzetességei

Az 1797-ben megjelent kétszerzős episztolakötet hosszú, leíró, célt megjelölő címmel bír: *Főstrázsamester Csizi Istvánnak nemes Molnár Borbálával az erkölts pallérozását és a' szív megjobbítását tárgyazó verses levelezései, melyek leginkább beteges állapatjában munkáltattak.*[512] Kitűnik, hogy Csizi korábbi foglalkozása mellett még az egészségi állapotára is utal; azt is megemlítendőnek vélik, hogy Molnár nemesi származású. Ezek mellett a témára, illetve a szöveg műfajára, formájára is hivatkozik a cím.

Az ajánlás elé mottók kerültek, amelyek a címmel összhangban, már itt az erkölcs jobbítását célzó életbölcsességek sorát kezdik meg, ahogyan azt az alább kiemelt néhány példa is szemlélteti:

- „A szorgalmatosnak gondolati épületére vagynak." (*Példabeszédek* 21:5.)
- „A nemes elmét hizlalja a munka." (Seneca)
- „A mi testünknek kedvességét a mi erkölcsünknek ékességével kell megszépítenünk." (Apuleius)
- „Örökké való hír, név, melyet a Poéták versei szereznek" (Ovidius)[513]

[511] ARANY János, *Irányok, i. m.*, 97.
[512] Pozsony, 1797, Wéber Simon Péter költségével és betűivel
[513] *Főstrázsamester Csizi Istvánnak...*, oldalszám nélkül

Az idézeteket felfoghatjuk a XVIII. század végére jellemző művelődéstörténeti helyzet reprezentációjaként, emellett utalnak a kötet témájára, tartalmára is. Amennyiben az Ovidiustól származó mondatot a szerzők *ars poeticá*jának tekintjük, úgy szembeötlő, hogy Arany korábban említett *Irányok* című cikkével ellentétben ők (nem is csekély) költői öntudattal rendelkeztek. Nem csupán időtöltésként írták episztoláikat, hanem a címmel összhangban az erkölcsnemesítő költő szerepkörét kívánták felvenni.

Olvashatunk a kötetben ajánlást, amely Gvadányi József élete párjának, Szeletzki Katalinnak szól. Csizi István magától értetődőnek tartja, hogy neki dedikálja a munkát. Egybeesik választása Fábri Anna már idézett megállapításával,[514] miszerint a formálódó irodalmi életében elsősorban olvasóként és mecénásként számítottak a nőkre. Számára is világos azonban, hogy az áhított (és egyes művekben például *A filozófusba*n és *A méla Tempefői*ben megjelenő „culta hölgyek által képviselt") olvasóközönség csak virtuálisan létezett.

A bárónénak szánt sorokban ugyanakkor inkább dicséri a népszerű költőt és lovasgenerálist, mint az asszonyt. A továbbiakban pedig inkább méltatja Szeletzki családját, mint a báróné nemes, erkölcsös tulajdonságait. Kérdésként merülhet fel, hogy miért ő az ajánlás címzettje Gvadányi helyett. Vélhette úgy, hogy talán a női nem képviselőjének nagyobb szüksége van tanácsokra, vagy úgy gondolták, indirekt módon utalnak arra, hogy a kor népszerű költőjének nyomdokaiba szeretnének lépni.

A levelek közlése előtt Csizi bemutatja az olvasónak Molnárt, ami azért különös, mert minden bizonnyal az ő alakját ismerhették jobban a korabeli olvasók. Csizi bevezetése inkább jelképes: írott szó által megvalósult tett, az írók közösségébe fogadja ezzel Molnárt, dicsérő szavakat intéz hozzá. Önmagának is szán szerepet, mégpedig a tanárét, a mesterét, aki segíti a költőnői kibontakozást, teret biztosít a gyakorlásnak, hogy ő ezáltal „a szép nemnek nagyobb díszére és a még ki nem gyalulódott erkölcsnek, s meg nem jobbult szívnek hasznosb segéde lehessen."[515] Ezáltal a nő hagyományos alárendelése történik meg. Hasonló pozícióban tünteti fel magát, mint Gvadányi József, aki egy évvel a most elemzett kötetet követően, 1798-ban saját költségén megjelenteti Fábián Juliannával (1766–1810) váltott episztoláit.[516] Ezt a kötetet disszertációm következő fejezetében elemzem. Továbbgondolásra érdemes a tény, hogy Molnár és Csizi 1797-ben megjelent könyve megelőzte Fábián és Gvadányi közös 1798-as kötetét. Gvadányi személye ugyanis a kismesterek irányadójaként, vezetőjeként

[514] FÁBRI Anna, *„A szép tiltott táj felé … i. m.* 7.
[515] *Főstrázsamester Csizi Istvánnak…*, oldalszám nélkül.
[516] *Verses levelezés, a melyet folytatott gróf Gvadányi József magyar lovas generális nemes Fábián Juliannával, nemes Bédi János élete párjával, melybe több nyájas dolgok mellett, királyi Komárom városába történt siralmas földindulás is leirattatott és a versekbe gyönyörködők kedvéért kiadattatott,* 1798. A kötetet dolgozatom következő, ötödik fejezetében elemzem.

interpretálható, Csizi mégis „gyorsabb volt”. Kérdés, hogy a megjelenések sorrendje a nyomdai munkálatok miatt volt-e, vagy a későbbi (Gvadányi-Fábián) kötet célja egy új költőnő „bevezetése”, legitimálása lehetett; illetve az, hogy az episztolakötetek folytatását, hagyományát hozza létre. Emellett talán a korabeli könyvkiadási, könyvpiaci tényezők, valamint az episztolaírás társadalmi gyakorlatban betöltött szerepének gyakoribbá válása eredményezte a hasonló típusú kötetek egymás utáni megjelenését.

Csizi és Molnár kötete 28 episztolát tartalmaz, mindkét szerzőtől 14-et. Csizi mindig rövidebb, az előszóban írtakhoz tartva magát lehetőséget ad Molnár Borbálának arra, hogy gondolatait, véleményét rögzítse. A szövegek verstanilag és mentalitásban egyaránt a Gyöngyösi-iskolához tartoznak, mert páros rímű tizenkét szótagos verssorokból állnak, illetve jellemző rájuk a részletező leírás, az, hogy egy-egy témát nagyon alaposan, néhány esetben inkább körülményesen tárgyalnak. A levelek jól strukturáltak, szerkesztettek, ez leginkább a következetesen végigvitt tematikában és a szövegek letisztultságában érhető tetten. A témavilág nem csapongó, mint például Molnár és Újfalvy Krisztina levelezésében, a *Barátsági vetélkedés*ben.[517] A szövegek alapvetően két részre oszthatók. Az első egység személyesebb, a levélírók egymás hogyléte felől érdeklődnek, ügyes-bajos tennivalókról, életeseményekről számolnak be meglehetősen röviden, illetve a felvetett erkölcsi kérdésekre reagálnak. Az episztolák másik, terjedelmesebb része az erkölcsnemesítés jegyében íródik, ezekben különböző témakörök mentén vitatnak meg bizonyos kérdéseket. Mindig Csizi veti fel a kérdéskört, ő fejti ki előbb véleményét, erre várja a választ, ami talán előzetes elvárása szerint az ő véleményét fogja tartalmazni, tükrözni bővített formában. Néhányszor az is megesik, hogy elmarad a levél második része, csak válaszolnak, reflektálnak a korábban felvetettekre.

Társalgás és közösségteremtés

Ebben a szakaszban a szövegekben megvalósuló társalgás jellegzetességeivel, valamint a közösségteremtéssel foglalkozom. A legszűkebb körben ezek a jelenségek a két szerzőre vonatkoztathatók, akik között a társalgás írásban korábban valósult meg, mint a személyes találkozásban. Mivel az eltérő neműek írásbeli kapcsolattartása új megszólalási forma volt a korban, így mindketten keresik a helyes, illő kifejezéseket, a megfelelő nyelvi fordulatokat. A leveleik nem nehézkesek, nem túlontúl udvariaskodóak, leginkább közvetlennek tekinthetjük őket. Csizi első kötetbeli levele szerint már két másik írást is küldött Borbálának, amelyekre

[517] *Barátsági vetélkedés, vagy Molnár Borbálának Máté Jánosné aszszonnyal a két nem hibái és érdemei felöl folytatott levelezései*, Kolozsvár, Református Kollégium, 1804. A kötetet elemzem dolgozatomban.

nem kapott választ („Már két Leveleim el ballagtak elöl”).[518] Ez a tény egyben utalhat az episztolák szerkesztettségére, arra, hogy a kiadásnak megfelelően írták, illetve esetleg átírták őket. Borbála első levelében öntudatos, már a felütésben így szólal meg: „Barátom! irántam ne légy érzéketlen, / Ne vádolj restséggel olyan kíméletlen, / Késő válaszomnak nem restségem oka / Higgyed! hanem inkább gondjaimnak soka.”[519] Megtudhatjuk, hogy mikor van ideje írni: „A csendes éjt sokszor nappalnak csinálom, / Az írás idejét csak abban találom.” Ugyanebben a levélben említi a házát fenyegető tüzet is, amitől Isten kegyelme óvta meg: „Bár az egész udvar lángban boríttatott / A szélvész a tüzet rászórta egészen, / De az úr megoltá, hogy a ne emésszen.”[520] A közvetlen hangnemet, a társalgási stílus eredményes megvalósulását igazolják az idézetek.

A hosszabb bevezető és kitérő után rátér a megírandó feladatra a költőnő, ami válasz Csizi ugyanilyen tárgyú verses értekezésére, melynek címe a *Világ megesmeréséről*. Már itt a „Barátom” megszólítással él Molnár, azaz meglehetősen bizalmas, ami leplezheti bizonytalanságát, vagy utalhat a vágyott, tényleges emberi kapcsolatra.

Néhány további példát emelek ki a számos társalgási formula közül, először Csizi tollából: „Miólta Barátném leveled nem vettem, / Tábori ágyomban sokat fetrengettem”[521]; „Ímé ide írám mikép nyavalygottam / S hogy már jobban légyek, azt is megmondottam. / Te is jó Barátném! írd meg már mint jártál? / És a sajtó alá Kassán miket zártál.”[522]; „Három leveleid egyszersmind érkeztek, / Melyek levelimre válaszul verseztek, / Oly megelégedést találok azokban, / Hogy nem gyönyörködöm úgy más írásokban.”[523] Molnár Borbála szintén nagyon gyakran alkalmaz társalgást elősegítő formulákat. Így tesz például a következő szöveghelyeken. „Szomorúan olvasom, hogy nyavallyád hallom / S könnyes szemmel nézem leveled, megvallom…”[524] „Amint szomorkodom hát szenvedéseden, / Szintén úgy örvendek csendes tűréseden. / Örvendek azon is, hogy már jobban lettél, / Nyavalyáid után megpihenést vettél. / Kívánom, hogy az ég áldjon egészséggel, / Időhöz illendő erővel s épséggel […].”[525] Utal találkozásukra is: „Látogatásodban teljes kedvem leltem, / Házamnál személyed bár kicsinyt tiszteltem.”[526] Vagyis a közvetett beszélgetések mellett a közvetlen eszmecsere is megvalósulhatott.

[518] *Csizi István főstrázsamesternek…*, 1.
[519] *Uo.*, 6.
[520] *Uo.*, 8.
[521] *Uo.*, 15.
[522] *Uo.*, 17.
[523] *Uo.*, 90.
[524] *Uo.*, 18.
[525] *Uo.*, 19.
[526] *Uo.*, 34.

A találkozásról és következményeiről Hász-Fehér Katalin ír részletesen tanulmányában,[527] amelyben egy kialakulóban lévő új diskurzus elemeként tekint a műre, már csak az új és kialakulatlan társalgási tónus miatt is, mivel eddig nemigen létezett Magyarországon irodalmi minta a francia típusú galantéria és a művelt társalgás férfi és nő közötti kapcsolat formáira.

A hagyomány hiánya folytán a „párbeszéd témáinak, hangnemének a keresése, az intimitás és a kellő távolságtartás közötti egyensúlyteremtés próbálgatása jellemzi"[528] első levélváltásaikat. „Kísérletüket" Hász-Fehér sikertelennek találja, amivel nem tudok egyetérteni, mivel magyar példák hiányában létre tudták hozni az eltérő neműek között folytatott levélváltások útján megvalósuló társalgást, kapcsolatfenntartást; egy időben megalapozva egy hagyomány magyarországi létrejöttét. A kutató nem nagy terjedelemben foglalkozik a levelezéssel, szinte kizárólag az episztolák hátterében zajló események foglalkoztatják. A levelekből kikövetkezteti, hogy Csizi és Molnár között nem jött létre szerelmi viszony, és erre az eseménysorra fűzi fel gondolatmenetét. (Eszerint a közvetlenebb hangot Borbála használja, amelyre Csizi az 1794 júniusában lezajló találkozásuk eredményeként a barátságnál mélyebb érzésekkel reagál.[529] Molnár erre felelve „szinte lélektani tanulmányszerűséggel építi fel a visszautasítás érvrendszerét" Hász-Fehér szerint.[530] Az ezután váltott levelek egyre „formálisabbak, személytelenebbek".) Bár valóban érvényesnek tekinthetünk egy ilyen, vagy ehhez hasonló értelmezési lehetőséget, benyomásom szerint nem a ki nem alakult viszony adja meg a kötet belső dinamikáját; így nem tartom a legüdvözítőbb megoldásnak a műhöz csak az életrajzi adatok tényként egyáltalán nem kezelhető eseményei felőli közelítés formáját.

Az episztolakötet közösségteremtő funkciója kettejük társasága, találkozása, kapcsolata mellett más módon is létrejön. Egy tágabb kört figyelembe véve megtaláljuk Gvadányi József alakját, valamint közvetetten az ő helikoni körét, amelynek Csizi és Molnár is tagjai voltak. Csizi utal a gróf levelére, amelyben Molnár szövegét is szóba hozzák.[531] Azaz esetükben szó van, szó lehet egy költői, alkotói közösség formálódásáról. Talán feltételezni lehet egy tudatos kánonalakító tevékenységet Gvadányi működésében. Nem lehet véletlen, hogy a levelezéseit kiadja, minden bizonnyal eleve a publikálás szándékával fogalmazta meg és küldte el őket, azaz későbbi olvasókat feltételezett, az ő elvárásaiknak is megfelelve szólalt meg. Véleményem szerint a Gvadányi körül csoportosult alkotói közösségnek célja

[527] HÁSZ-FEHÉR Katalin, *Molnár Borbála levelező társasága*, *Irodalomismere*t, *i.m.*
[528] *Csizi István főstrázsamesternek…*, 37.
[529] Mert „egy fészekben nints oly madár, / Melly a természetnek úttyán soha nem jár" *Uo*.
[530] *Uo.,* 38.
[531] Gvadányi és Csizi Molnárról szóló levelezését ld. a következő alfejezetben.

lehetett egy (alternatív) kánon, alkotói kör létrehozása, fenntartása. Nem álltak kapcsolatban a korabeli irodalmat meghatározó személyekkel, azaz Kazinczyval és körével, ugyanakkor a gróf segítségével képesek voltak kiadványaikat megjelentetni, ami ugyanebben az időszakban gondot okozott a korszak zsenijének, Csokonai Vitéz Mihálynak (1773–1805) is. Gvadányi köre a Dunától keletre hozott létre egy csoportot, amelynek tagjai publikálhattak kötetben, de folyóiratokban nem jelentek meg. A célirányos kiadói tevékenység, illetve a szövegalkotás gyakorlata a tudatosság mellett illeszkedett abba a miliőbe, amelyben örömmel fogadtak minden és majdnem bármilyen, magyar nyelvű nyomdaterméket. Vagyis ez esetben a spontaneitás, a korszak irányzatának megfelelő írói szerep, magatartás ugyanúgy releváns elem, mint az irodalmi intézményrendszer tervszerű kialakítása.

Erkölcsnemesítés

Ahogy már említettem, az elemzett kötet címe is megjeleníti az egész, Gvadányi vezette körre jellemző erkölcsnemesítést mint fő célt, amelyet a korszakra olyannyira jellemző jobbító szándék és a fejlődés bizonyossága vezérelt. Az episztolákban tárgyalt témák is erre utalnak. A verses levelekben az alábbi tematikát követve írnak: *A világnak esmeretéről, Az élet folyásáról, A haragról, A kevélységről, A barátságról, A bosszúállásról és a gyűlölségről, A virtusról, Az irigységről, Az igaz bölcsességről*. A témák vallásos jelleggel bírnak, felidézik a hét főbűnt (kevélység, fösvénység, bujaság, irigység, torkosság, harag, jóra való restség). A levelezés egységei közül az első kettőt emelem ki, illetve megemlítem a barátságról, a virtusról, valamint a bölcsességről szólókat. A kötet minden témájának elemzésére nem törekszem.

Az első, versbe öntött kérdéskör *A világnak esmeretéről* címet kapta. Csizi ezzel a Prédikátor könyvét idéző felütéssel nyit: „Ne szeresd, utáld meg inkább a világot, / Mert nem adhat néked örök boldogságot."[532] Néhány sorral később közli, hogy a világi élet helyett a vallásos lét hozhat örömöt: „Szereted az Istent, ha teljes szívedből, / E csalárd világot utálod lelkedből…"[533] A kettőt, Isten és a világ együttes szeretetét elképzelhetetlennek tartja, azaz nem lát módot egy, a Biblia tanításait betartó, ám a világi jelenségektől sem elzárt élet megvalósítására. Egyik vagy a másik kizárólagossága mellett érvel: „Ha világot szeretsz, az Istent megveted, / Gyűlölöd a világot, ha Istent szereted."[534] A döntés nemcsak az e világi, hanem a halál utáni létet is meghatározza: „A világ szerelme juttat feslettségre, / Az Istené

[532] *Csizi István főstrázsamesternek...*, 2.
[533] *Uo.*
[534] *Uo.*, 3.

pedig vezet a szentségre. / Ez a Mennyországot megnyitja számodra / Kárhozat bélyegét süt a homlokodra."[535] Ez az idézet jól mutatja, hogy a korszak irodalma legalább annyira, ha nem meghatározóbban kötődik a régiséghez, mint az új eszmeáramlatokhoz. Az erkölcsnemesítés meglehetősen direkt gondolatokban valósul meg ezen a szöveghelyen: a vallásosságot az egyedüli üdvözítő lehetőségként, életformaként interpretálja.

Molnár a válaszában a felütésétől eltérő hangnemben, kevésbé magabiztos szavakkal szól, a női írókra jellemző szabadkozással[536] indítja a megadott téma kifejtését, amely szinte iskolai feladat-jelleggel bír, azaz gátol(hat)ta a tényleges álláspont rögzítését. „Barátom, mint kelljen világot esmérni, / Hogy azt lefesthessem, nem merem ígérni […] Ha én arkangyali tüzes ésszel bírnék, / E matériáról felségesen írnék."[537] Felmerül a kérdés, hogy Csizi azért volt-e annyira sarkos és egyszerű, hogy Molnár kénytelen legyen árnyalni a gondolatmenetét, ezzel akart-e teret adni neki, hogy bátran fejtse ki véleményét. Amennyiben a válasz igen, akkor Molnár Csizi elvárásainak megfelelően fogalmaz. Ő nem veti meg a világot, már csak teremtője, Isten miatt sem: „Mert ha e látható világot vizsgálom, / Nyilván szeretetre méltónak találom, / Méltónak találom, de nem ő magáért, / Hanem szeretem ezt bölcs alkotójáért."[538] Az Isten teremtette világ tehát Molnár számára nem elutasítandó, sőt ennek szeretetére buzdít: „Mert az Úr munkáit nem lehet alázni / Sőt ha a teremtőt szeretjük magában, / Csudálva nézzük őt minden munkájában, / De mihelyt ezeket magukért szeretjük, / S a fő boldogságot miattuk megvetjük / Már eképpen bűnné válik a szeretet. / Mely másként fő virtus, s egektől született."[539] Három olyan jelenséget sorol, amelyeket tilos magunkévá tenni. Ezek: „Tulajdon nevekről: szemnek bujasága, / Élet kevélysége, s testnek kívánsága, […] E földön ígérnek ezek Mennyországot."[540] Az e világi lét boldogsága azonban csak úgy valósulhat meg, ha úgy tekintünk a világra mint az Isten teremtményére („Nem szükség gyűlölnünk a nyájas világot, / Csakhogy ne képzeljünk ebben boldogságot, / [...] Gyönyörködhetünk mi a földi dolgokban, / Ha a bölcs Teremtőt tiszteljük azokban"[541]). Ez eltér Csizi soraitól, aki szerint ez nem is lehetséges. Érdemes megjegyezni, hogy sem Molnár, sem Csizi nem közöl olyat, ami kizárólag az egyik, vagy a másik nemre vonatkozna. Ennek egyik nyilvánvaló oka, hogy nem gender-alapon értelmezhető témákat beszélnek meg, hanem általános vallási és morális tárggyal bírókat, amelyekre sok esetben közhelyekkel válaszolnak.

[535] *Uo.*
[536] Erről bővebben ld.: MENYHÉRT Anna, *Női irodalmi hagyomány*, *i. m.*, 19.
[537] *Csizi István főstrázsamesternek…,* 10.
[538] *Uo.*
[539] *Uo.,* 11.
[540] *Uo.,* 12.
[541] *Uo.,* 14.

A kötet ötödik episztolája, amely Csizi harmadik levele, nagyon személyes témával kezdődik, ezzel is kifejezve Molnár iránti tiszteletét, szeretetét. Figyelemre méltó, hogy olyannyira vágyik találkozni és beszélgetni levelezőpartnerével, hogy illetlenül, meghívás nélkül, saját döntésével látogatja meg Borbálát: „Feltettem magamban, azért el is megyek, / Kötelességemnek, hogy eleget tegyek. A hurutolástól mihelyest ment lészek, / Míg nem megöllellek, tán el nem enyészek."[542] Csizi váratlan látogatása a Hász-Fehér Katalin által feltételezett érzelmi szál meglétét erősíti. Ezután hirtelen váltással *Az élet folyásáról* kezd verselni, ami az egyes életszakaszokat mutatja be. Csizi két részre tagolja az ember e világon eltöltött idejét, a tanulás idejére, a ki nem mondott gyermek- és ifjúkorra, valamint a felnőtt férfilétre. A tanulóévek alatt kiemelt figyelemmel kell fordulni szerinte az erkölcs elsajátításának irányába, amely előkészíti az elmét a helyes életre: „Erkölcsi tudományt bőven, ha szerzettél, / Egyéb virtusokra már vak lépést tettél."[543] A megjelenített felnőtt egy katona: „Hol a vitézség ül, az a polc a legfelső, / A jeles vitéznek virtusi nemesek, / Tisztelik azokat bölcsek, szerelmesek. / Bátor szív a jelesb virtusa címere, / Hadi dicsőségnek e bizonyosb ere. / Tisztelet, jutalom e virtust követik, / Méltán is: mert sokszor vérrel kerestetik."[544] Csizi hadnagyi rangban tevékenykedett, számára a sikeres ember sikeres katona volt. Az életszakaszokról írván nem tartja fontosnak, hogy említést tegyen az öregkorról, bármilyen női szerepről vagy egyáltalán a másik nemről; a magánélet nem létező vagy tárgyalásra nem méltó számára. Csizi az emberről általában írva csak a férfiakat tünteti ki figyelemmel, mintha ebbe a kategóriába a nők nem is tartoznának bele. Túl vagyunk már a megmutatásán, „Hogy az asszonyi személyek nem emberek", sőt ennek cáfolatán is, de a domináns, kultúrateremtő férfiak által működtetett (irodalmi és tudományos) diskurzusrendszer impliciten még sokáig a korábbi kirekesztő működési mechanizmusoknak megfelelő „szabályrendszert" alkalmazza. Ebből ismét arra lehet következtetni, hogy ez Molnár számára ad lehetőséget, megverselendő feladatot.

Molnár Borbála válaszában kifejezi örömét, nem tartja kínosnak az eltérő neműek találkozását, ugyanakkor határozottan megjeleníti érzéseit, egyben Hász-Fehér Katalin feltételezését teszi egyértelművé: „A barátság bennem mérsékelhetetlen, / De a szerelemre szívem érzéketlen."[545] Az életszakaszokra térve azt vehetjük észre, hogy már a legelső megállapítása bizonyítja Csiziétől eltérő gondolatmenetét, ő ugyanis négy életszakaszt különít el. Az elsőt a gyermekkorral azonosítja, a második a meg nem nevezett kamaszkor, amely időszak különösen sajátos: „Mivel az ifjú szív legvadabb, s szelesebb, / Itt látjuk nyargalni az

[542] *Uo.,* 21.
[543] *Uo.,* 23.
[544] *Uo.*
[545] *Uo.,* 26.

indulatokat, / Hogy ha nem mérsékli a virtus azokat."[546] Az erény, a megfelelő magatartás tehát Molnár szerint képes ezt a szakaszt is harmonikussá tenni. Ezzel az olvasóknak azt tanítja, hogy anyaként erényes gyermekek nevelésére üdvözítő törekedni. Az erkölcsnemesítés egyszerre szólítja meg a szülőt és a gyermeket. A harmadik szakasz a felnőttkor, amelyet Molnár a nyárral azonosít: „Mert itt a virtusban elébb, elébb lépünk, / Melyből csendes öröm gyümölcseit tépnünk."[547] Kitalálhatóan az utolsó szakasz az öregségé, amit a hagyományos költői toposszal, az ősszel azonosít. Természetesen a virtus itt is elmaradhatatlan fogalom; amennyiben a korábbi élet sajátja volt az erény, úgy az öregkor is lehet boldog: „De csak az oly vénség ígér boldogságot, / Melynek már a virtus eleiben hágott."[548]

Miután végzett az életszakaszok jellemzésével, elkerülhetetlenül reagálnia kell Csizi vitézségről írott soraira. Nem tudja dicsérni a háborút, melyről Molnár kifejezetten női nézőpontból szól (például szánja azokat az anyákat, akiknek meghalnak a fiai, illetve az számára a legdicsőbb vitéz, aki a békét kívánja és az ellenségét szánja), míg korábban nem választotta szét a két nemet. A Csizi által felkínált lehetőséggel tud élni Molnár, jobban kibontakozik ebben a témában, sikeresebben írja le az életszakaszokat azáltal, hogy többször hivatkozik az erkölcsnemesítésre.

Csizi István a tizenegyedik levelében önti versbe a barátságról mint legfőbb értékről, virtusról vallott véleményét. Először és utoljára kezdi episztoláját a két nem különbségégének taglalásával, lehetetlennek tartva a férfi és nő közötti baráti viszonyt: „De vajon a szép nem közt lehet-é olyan? / Kit más képződése soha ne gúnyoljan. / Férjfi barátjval hogyha társalkodik, / S belső húzódása szerint nyájaskodik."[549] Később mintha visszakozna: „Ki virtusból szeret, nem hallgat a szemre, / Mikor édesdeden néz az a szép Nemre."[550]

Az erényességet magukénak tudó ellentétes neműek között kötött barátság, szeretet a testiséget, igazodva a vallás tanításához, teljesen kizárja. Van némi ironikus keserűség abban is, amikor azt a következtetést kell levonnia, hogy ő már kénytelen virtusból szeretni: „Az esztendők száma azt tőlem elvette, / Amely a szép nemet gyönyörködtethette, / Kénytelen is kell hát virtusból szeretnem."[551] Ez az idézet Hász-Fehér Katalin a két kismester kapcsolatát illető megállapításait is igazolja.

A barátságról szélesebben egységben, csakúgy, mint válaszlevelében utóbb Borbála, a barátságot a földi menny egyetlen lehetséges megvalósulási formájaként értelmezi: „De a hív

[546] *Uo.*. 28.
[547] *Uo.*, 29.
[548] *Uo.*
[549] *Uo.*, 57.
[550] *Uo.*, 58.
[551] *Uo.*

Barátság sokkal jobb mindennél, / Képzelni sem lehet semmit jobbat ennél; / Mert ami ennél jobb, azt a Mennyben keresd, / De míg oda jutnál, barátodat szeresd."[552] A barát tanítása, az irányába megnyilvánuló segítségnyújtás, az anyagi javak felek közötti különbségének irreleváns volta, az önfeláldozás, a másokért való élet tanúsítása, az egyenlőség megvalósulása mind-mind a barátság toposzához szorosan kapcsolódó jegyek. Ugyanígy negatív festésként: a barát nem dicsekedő vagy hízelkedő. A barátságról szóló rész többszöri átolvasása után is úgy vélem, *A barátságról szélesebben* című egység a férfiak férfiakkal kötött kapcsolatát írja le, azaz egyenlőségjelet tesz „a férfi" és „az ember" közé.

Molnár Borbála észrevehetően visszhangozza a kapott episztola érvrendszerét. Mentségéül szolgálhat azonban a tény, hogy Csizi tizenkettesei ez esetben olyan részletesek, mindenre kiterjedőek, meggyőzőek voltak, hogy nemigen hagytak igazi teret a költőnő saját okfejtése számára, emellett a részletezés a mesterkedők jellegzetes írástechnikájaként, valamint az udvariassági formulák miatt lehet jelen. Nála, mint általában mindig, a barátság kapcsán olvashatunk a férfi–nő különbségtételről, de mindkét nemet képesnek tartja barátság létesítésére. „Ily tiszta barátság lehet mind két Nemben, / Melly fundamentumot vét csak az érdemben."[553] A férfi és nő közötti testvériség realizálódását nem gondolja megvalósulhatatlannak, de problematikus voltával egyet kell értenie: „Igaz, hogy ha e van különböző nemben, / Meglehet, hogy hamar tűn az irigy szemben, / Mely mivel a virtust éppen nem esméri / Mi az ily barátság, ésszel fel nem éri."[554] A kiadott feladatnak megfelelni akarván bibliai utalásokkal színesíti versét. Ezt a módszert a levelezés egészén ki lehet mutatni, ezzel is bizonyítható, hogy Molnár szövegei inkább a régiség felől érthetőek meg. Hosszan ír ő is a témáról, személyes kapcsolatukat is szóba hozza.

A tematika utolsó harmadában az eddigieket összegző kérdéskör kap helyet: *A virtusról* címmel. Csizi először mondja ki, hogy a tökéletes virtus megvalósulása olyan ideálkép, amelynek elérésére lehet, és kell is ugyan törekedni, létrejöttére azonban a földi keretek között nincs lehetőség; ám két alapvető tényezővel közelebb juthat hozzá az olvasó: „Ha a dolgok felől bölcsen ítéléndessz, / És indulatidnak kormánya lejéndessz."[555] Kivételesen ő is a *Szentírás*ból vett passzusokkal támasztja alá okfejtését. A megjelenített „ideális ember" tulajdonságairól nem közli, hogy melyik nemre tartja őket igazaknak. Többek között a következőket sorolja: szerénység, a nagyravágyás és az irigység hiánya, az alázatosság, az adni, segíteni akarás („Legnagyobb öröme, ha mással jól tehet / S a

[552] *Uo.* 61.
[553] *Uo.,* 70.
[554] *Uo.,* 71.
[555] *Uo.,* 107.

szűkölködőknek segedelme lehet”[556]), az alázatosság, az emberség. („Csak az Istent, a jó lelkiesméretet, / S a felebaráti igaz szeretetet / tartván meg magának, a’ másét nem bántja […].”[557]). Ez utóbbi három kiemelt tulajdonság ismét az általános kereszténYi erkölcsöket idézi. Az inkább a nők sajátjaként felfogható erények ilyetén értelmezésére maga a verselő cáfol rá, hiszen Gvadányit jelöli meg a virtusos ember példájaként: „Ilyennek képzelhedd a mi Barátunkat / Gróf Gvadányi József Generálisunkat.”[558] Ha ezt összekapcsoljuk a közösségteremtésről írottakkal, akkor azt is hozzátehetjük, hogy az alkotói kör vezetője, kitalálója lehet az a személyes példa, akit erényei miatt követésre méltónak kell tartania az olvasónak, azaz ez a szövegtett közösségteremtő funkcióval bír, mégpedig olyannal, ami túlmutat a papíron. Arról se feledkezzünk meg, hogy a rejtett szerzői intenció milyen olvasókat feltételez: ha elsősorban nőket, és tanító szándékú sorait nekik szánja, akkor ebbe nehezen illeszthető Gvadányi alakja, illetve a rögzített tulajdonságok inkább femininek.

„Fess-ki hát magad is egy Virtusos embert”[559] - szólítja fel Borbálát válaszlevél fogalmazására, amelyet ő önreflexióval indít: „Barátom! oly munkát adtál most pennámnak, / Amely tehetségét haladja Múzsámnak...”[560] Molnár saját fikcionalizált alakja és ezáltal reprezentált nőképe esetében is feltűnő, hogy Csizivel és Gvadányival levelezve még szabadkozik, kételkedik saját költői tehetségében, ám amikor később Újfalvy Krisztina le akarja hívni a Parnasszusról, ő inkább magával vinné Krisztinát is, ami azt jelenti, hogy mindkettőjüket költőként értelmezi, Molnár legitimálja Újfalvyt. A virtusos ember jellemzésére visszatérve elmondható, hogy a költőnő egyenlőségjelet tesz az erényes ember és a vallási tanításoknak mindenben megfelelően élő, jó keresztény ember között. A verses levelezés ezen lapjai a korabeli erkölcstani kiadványokat idézik, ahogyan továbbélésüket Bíró Ferenc kutatásai[561] is elemzik. A művön végigvonuló didaktikai jelleget *A virtusról* szóló levelekben tartom a leghangsúlyosabbnak, csakúgy, mint a költőnő vallásosságát, hiszen az erényes ember szerinte: „Mindenütt szemléli az Úr jelenlétét [...] / A Jézus életét függeszti tükörül, / S azt követvén még az ínségben is örül.”[562] Az episztolák ezen szakaszai útmutatást adnak ahhoz, milyen tulajdonságokra törekedjen az olvasó, hogy erényes, jó ember, jó barát váljon belőle.

A huszonhetedik és huszonnyolcadik episztolában, a kötet zárásaként, a virtusos ember után a bölcs sajátosságait járják körül. Az utolsó két levél nem tartalmaz gondolati

[556] *Uo.*, 109.
[557] *Uo.*, 108.
[558] *Uo.*, 110.
[559] *Uo.*, 111.
[560] *Uo.*, 112.
[561] Ld. például: BÍRÓ Ferenc, *A fiatal Bessenyei és íróbarátai*, *i. m.*; BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának irodalma*, *i.m.*
[562] *Csizi István főstrázsamesternek…,* 113.

újdonságot, inkább minden eddig versbe szedett témából újramond, ismétel egy-egy részt, azaz lehet ezt az episztolapárt a virtusról rögzítettek folytatásaként, kiegészítéseként, újramondásaként értelmezni. Molnár, a már megszokott módon, menteni próbálja nemének hiányosságait: „Minthogy böltsességgel én magam nem bírok / Félek, hogy majd erről méltatlanul írok".[563] Majd, a már jelzett módon, önismétlésbe bocsátkozik, hiszen mi más miatt lehetne valaki bölccsé, ha nem vallásossága okán? („Tsak abban leli – fel a' fő böltseséget, / Hogy esmér egy igaz, örök, Istenséget."[564])

Röviden érdemes megjegyezni, hogy nem mindenben ért egyet a két szerző. A legélesebb nézeteltérés a kevélységről írottak során bontakozik ki; Molnár határozottan védi álláspontját a nemes kevélység létezéséről, amely Csizi állítása szerint nem más, mint a büszkeség. A haragról rögzítettek elemzése azért is volna érdekes, mert Molnár Csizi kérésére ír a nőkre jellemző haragról, ám a probléma ismertetésén nem jut túl, nem tár olvasói elé megoldási javaslatot. Ezen a szöveghelyen tehát eltérnek a megjelölt céltól, hiszen az erkölcs valódi pallérozása nem tud megvalósulni.

A műegészre jellemző, hogy amikor a nőíró fejti ki álláspontját egy-egy közvetített erénnyel kapcsolatban, neme nem érhető tetten határozottan. Azt lehet mondani, hogy ő a női és férfi virtus között nem akar nagy különbségeket tenni, a létezőkről pedig mintha nem akarna tudomást venni, vagy esetleg rejtett célkitűzése lehetett a rögzített, és az általa érzékelt differencia mérséklése. Nem a női erényekről szól tehát általánosságban. Nem így a főstrázsamester: ő kimutathatóan csak a férfiak szemszögét tartja látókörén belül.

A verselők nemét az önreflexiókban, illetve Csizi esetében annak hiányában tetten érhetőnek gondolom. Az önreflexiókban egyáltalán nem mutatkozik Molnárnál olyan tendencia, mely a férfiak és nők között fennálló differencia mérséklését célozná. Sőt: például a bölcsességről írottak kapcsán csak azok stabilabbá válását közvetíti.

Összegezve fontosnak gondolom megemlíteni azt, hogy Molnár és Csizi kötete az emberi tulajdonságokat és a közöttük lévő kapcsolatokat vizsgálja, elemzi. Ezeket azonban nem helyezik tágabb kontextusba, az olvasók erkölcsének nemesítésén kívül nem jelölnek meg más célt. A jobbító szándék végigkíséri a levelezést, ami már önmagában bizonyíthatja a két szerző költői öntudatának létezését.

[563] *Uo.,* 154.
[564] *Uo.,* 156.

e, Gvadányi József és Csizi István Molnár Borbáláról folytatott levelezése

Gvadányi József (1725–1801) családja a Habsburgoktól kapott grófi címet katonai szolgálattétele miatt.[565] Az egri jezsuitáknál és Nagyszombatban tanult; katonaként részt vett a hétéves háborúban, volt francia fogságban, ahonnan hamar szabadult. A békekötést követően több helyen állomásozott, majd 43 éves szolgálat után tábornokként vonult vissza Szakolcára és kapcsolódott be az irodalmi életbe. Első műve 1787-ben *Pöstyéni förödés* címmel került ki a sajtó alól. Népszerűségét leginkább az *Egy falusi nótáriusnak budai utazása* című, 1790-ben megjelent kötetének köszönhette. Amikor az *Únalmas órákban…* eljutott az olvasókhoz, Gvadányi már nemcsak katonai tetteiről, hanem írásairól is ismert volt. Ennek a munkának a második darabjában episztolaváltásai találhatók Csizi Istvánnal, Molnár Borbálával.

Csizi és Gvadányi levelezésének alapja a több mint 30 éven át tartó baráti kapcsolatból adódó ismertség és egymás kölcsönös tisztelete. Az episztolák kiadásával megjelenési lehetőséget kívánt adni Csizi számára Gvadányi: „jól tudván aztat, hogy ö egy légyen Hazánkba a' jó ízléssel, a' szép Magyarsággal író Poéták közül […].”[566] Ebből adódóan közvetett célja lehetett a közösségteremtés, az alkotói és olvasói közösség életre keltése és fenntartása, valamint a magyar nyelvű könyvek számának gyarapítása egyaránt. Az *Únalmas órákban…* három levelet közöl Csizitől, négyet pedig Gvadányitól.[567]

Bár hasznos lenne a levelek egészének részletes elemzése, csak azokat a részeket vonom be vizsgálatomba, melyek Molnár Borbála alakjához kapcsolhatók. Azt az előfeltevést szeretném megvizsgálni, hogy Csizi és Gvadányi a szöveg terén belül költőnővé formálja és avatja Molnár Borbálát, mellyel bővíti a kialakulóban lévő írói közösségét.

Gvadányi első nyomtatásban megjelent, Csizinek 1794. február 8-ai dátummal címzett levelében hosszan ír Molnár Borbáláról. Ezt két részletben idézem: „Köszönöm! meg-írtad, társalkodásodat, / Újhelyi Múzsával tett barátságodat. […] A' Sátor Újhelyi Múzsának munkája, / *Hazánknak elöttem leg-nagyobb tsudája*. / Örömmel olvastam szép ékes Verseit, / Latra-is vetettem minden tzikkellyeit. / Hízelkedés nélkül írom; hogy *tsudáltam*, / Midön szavainak erejét vizsgáltam. / *Látszik elméjének, mind tüze, mind sava*, / *Bár játékos, fontos még-is minden szava./ Jól tudgya, hol buzog Castalius Kúttya, / Gazzal még bé nem nyölt nála*

[565] Életéről bővebben: KOVÁCS Dénes, *Gróf Gvadányi József élete és munkái,* Budapest, 1884; SZÉCHY Károly, *Gróf Gvadányi József*, Budapest, 1894; PINTÉR Jenő, *Gvadányi József,* Rudabánya, Érc- és Ásványbányászati Múzeum, Rudabánya, 2005.

[566] *Únalmas órákban … i.m.*, 103.

[567] Az első közölt Gadányi által Csizinek írt levél egy nem publikált Csizi által írt episztolára reagál. Ugyanehhez a levélhez csatolta, ezáltal tette olvashatóvá Csizi Gvadányi számára a Molnárnak írt szöveget és a költőnő erre Csizinek fogalmazott feleletét.

Pindus úttya."[568] A részlet elején Gvadányi megköszöni, hogy lehetősége volt elolvasni Molnár sorait, így ha távolról is, de ismeretet szerezni róla. Egyetlen levél elolvasása után csodálatára méltónak tartja Molnárt, kétszer használva a csuda szót, amely egyszerre tartalmazza a női szerző keltette újdonság varázsát, Gvadányi megelégedését, befogadó gesztusát. Dicsérete során szimbolikus térbe helyezi Molnárt, mégpedig a költők metaforikus hegyére, a Parnasszusra. A Kasztalia ugyanis „múzsáknak szentelt forrás a Parnasszosz hegyén; ihletet adó erőt tulajdonítottak vizének."[569] A Parnasszus hegye is megjelenik, hiszen ez a Pindus hegységben helyezkedik el. Ezzel a két sorral Gvadányi a Parnasszus hegyére helyezi Molnárt, azaz költővé avatja.

Gvadányi a következő részletben jut el Molnár dicséretének tetőpontjára:: *„Ditsérje Lipsia maga Gotsétnéjét,* / Magasztallya égig Verselő elméjét. / *Königsmark Gróffné-is, bár lantyát pengette, / Eszelős Verseit a' világ hírdette.* / Mi sem leszünk némák, 's bé nem fogjuk szánkat, / Melléjek állíttyuk *Magyar Minervánkat*. / Eléb nyújtya ennek maga adománnyát, / *Apolló: fejére tévén Borostyánnyát*, / Mint azoknak; mivel ennek Verselése, / Sikeresebb sokkal, édesb az ízlése. / Bár több illyet szűlne Nemzetünk szép Neme, / Hogy lenne Hazánknak *több illyen gyöngy szeme*. / Sajnálom, hogy három gyermekit Varással, / Kéntelen táplálni; az ég több áldással / Ött' fel nem ruházta, mert így többre menne / A' tudományokba: ha élelme lenne."[570] Ebben a részben Molnár a magyar nyelven nőként alkotó verselő alakjában magasztosul fel, aki versenybe szállhat az egykor Lipcsében alkotó Johann Christian Gottsched (1700–1766) feleségével, a vígjátékíróként és fordítóként népszerű Luise Adelgunde Victorie Gottscheddel (1713–1762). Gvadányi szerint tehát immáron magyar női szerző is létezik, akivel sikerült csökkentenünk lemaradásunkat a német irodalommal való összevetésben. Az Apolló által Molnár fejére helyezett borostyán újabb eszköze a „költőnő-teremtésnek". Gvadányi ezután a magyar nyelven író női verselők számbeli gyarapodásának vágyát jeleníti meg; majd Molnár életkörülményeiről tesz megállapítást. A varrást mint kenyérkereső foglalkozást említi, mely lehetővé teszi saját maga és gyermekei megélhetését. Ekkor Molnár még nem volt Mikes Anna társalkodónője. Episztolája végén Gvadányi Csizi közvetítésével üzenetet fogalmaz meg Molnár Borbála számára: „Köszöntsed Nevemmel, bár őtt' nem esmérem, / Öröké versellyen, mond meg, arra kérem.[571]

Csizi válasza 1794 májusában íródott. Az alábbi részletből látható, hogy Csizi pontosan és alaposan felel Gvadányi Molnárt érintő megjegyzéseire: „vizsgálóra vévén sok remek munkáit, / Azoknak hantyain találék gyöngyöket, / A' bőlts elmének-is, méltán

[568] *Uo.,* 112. (Kiemelés Balog Edit Otilia)
[569] *Magyar költők 18. század*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983, (szerk.) MEZEI Márta, 878.
[570] *Únalmas órákban … i.m.,* 112–113.
[571] *Uo.,* 113.

tetszhetőket. / Heliconon termett elme virágokat, / […] Mind a' kilentz Múzsák onnat el-távoztak, / […] / Újhelyben szállotak ezek Borbálához, / […] Bizonyságot, mondom, tésznek szép Versei, / Hogy Múzsáknak szentelt, források tseppei. / Személyessen ötet én még nem esmérem, / Azért tsak elméje tüzérül ditsérem. / Hogy szegény, azt tudom, szánom-is érette, / Hogy a' mostoha sors abba helyheztette; / Mert ha élelmére való bőven vólna, / El-hiszem Múzsája sokkal többet szólna. / Bár szegény, de még-is nagy az ö érdeme, / Mert ennyire nem ment, még ő Magyar Neme." Csizi szimbolikus helyszíne a Helikon, a költészet másik hegye; ő ugyanakkor Gvadányival ellentétben nem Molnárt helyezi ide, hanem a Múzsák lakhelyét helyezi át innen Molnár lakóhelyére, Sátoraljaújhelyre; ezzel mégis ugyanazt hajtja végre, mint Gvadányi, költővé avatja Molnárt. Csizi szövege arra is rávilágít, még nem ismeri, nem találkozott Molnárral személyesen.[572] Anyagi lehetőségeit sem hagyja megjegyzés nélkül; érdemét, nőként elért eredményét ugyanakkor relevánsabbnak gondolja.

Gvadányi válasza hamar, még ugyanabban a hónapban íródott. Az idézetből kitűnik, hogy hasonlóan Csizihez, ő is pontosan és alaposan reagál a Molnárt illető passzusokra.[573] Új elemet nem emel a diskurzusba, megerősíti a nőíró munkáinak értékes voltát, neméből adódó alkotók közötti különlegességét, a múzsák lakhelyeként itt is Sátoraljaújhely jelenik meg.

Csizi válasza 1794 júliusában keletkezett. Borbála alakja úgy reprezentálódik itt, mint akit tökéletesít, formál, azaz költőnővé tesz Csizi neki adott tanácsa: „Tud ugyan ö írni, szépet magától-is / De ösztönösztetni, jó Baráttyától-is; / A' miről én néki írok tsak keveset, / Arra ö böven ír, mint gyakran meg-esett. / Hát melly dolgoknak böv magyarázásokat / Akarom; meg-írom én néki azokat. / Kedves elméjének, nálam szüleménnye, / A' gyönyörködésre: mert tündöklik fénnye."[574] Ebben az időszakban zajlott Csizi és Molnár között az a levelezés, melyen közös kiadványuk alapul; Csizi Gvadányinak azt a módszerét jellemzi, mellyel Molnár Borbálát az egyes témák versbe foglalására készteti. Csizi irányító tevékenysége alakítja Molnár szövegeit, ezzel egy időben formálja költőnői identitását.

Gvadányi következő episztolájában nem reagál Csizi Molnárt alakító soraira; ehelyett a mindhármuk által várt találkozást képzeli el: „Sátor-ally Újhelybe innét edgyütt mennénk, / Ott' lakó Minervát, Ó mind meg-ölelnénk. / De mivel ez nem más, hanem képzelődés, / Nem-

[572] Erről a találkozásról Molnár és Csizi közös kötetéből (*Főstrázsamester Csizi Istvánnak nemes Molnár Borbálával az erkölts pallérozását, és a szív megjobbítását tárgyazó verses levelezései*…, Pozsony, 1797) értesülhet az olvasó.
[573] „Helybe hagyom mindent Mólnár Borbálárúl, / A' mit írsz: mert én-is sok szép munkájárúl / Már mostan esmérem, bár magát nem láttam, / Tüzét elméjének, 's ízlését tsudáltam. / Igaz! hogy Hazánkba, Nemének ő edgye, / Ki érdemli, fejét hogy zőld Laurus fedgye. / Apolló, 's Minerva, őtet meg-szerették, / Méltó-is! hogy őtet, magok mellé vették. / Helicont el-hagyták, és Újhelybe gyűltek, / Múzsaik Múzsáddal a' hol egyesűltek. / Szerentsés vagy! mivel velek társalkodhatsz…" *Únalmas órákban…, i. m.*, 120.
[574] *Uo.,* 129.

is követheti dolgomat végződés…”[575] Azt érzékelteti ez a részlet, hogy az alkotói közösség csak képzeltben jutott el a mindhármukat érintő közös találkozásig, valójában a levelek által létrehozott gondolati térben létezett. A virtuális kapcsolatok emlékét így a kötetek őrzik. Gvadányi Csizinek írt és a kötetben publikált utolsó levelében Molnár Borbála csupán ürügyként szolgált írásának befejezésére.[576] Csizi sem említette Molnárt a kötetben szereplő utolsó episztolájában. Ez értelmezhető úgy, hogy elvégezték a feladatot: Molnárt magukhoz hasonlóvá alakították, maguk mellé emelték, alkotóvá tették, azaz legitimálták alakját az irodalmi térben.

f, Molnár Borbála és Gvadányi József levelezése

Gvadányi Csizi István közvetítésével kezdett Molnár Borbálával levelezni. Gvadányi az *Únalmas órákban…* kötetben a következőképp ír erről: „Jónak ítéltem mostanában második levelezésemet, a’ melly-is Mólnár Borbála Aszszonysággal vagyon, bövebben ki-adni, egyedül azon okra való nézve, hogy Hazánkba érdemes Neve, a’ Verselésbe való nagy készsége, sebes, ’s találó esze, tüzzel, és jó ízléssel tellyes munkái, szóval; az ő Talentomának híre el-terjedgyenek.[577] Leírt cél tehát Molnár nevének ismertebbé tétele. Gvadányi nem mutatja be a nőírót, ezt azzal indokolja, hogy 1792-ben megjelent munkája megtette ezt helyette,[578] vagyis azt a képzetet kelti, hogy ismerni illik őt, illetve ha mégsem tudna róla az olvasó, kutakodjon utána, s olvassa el önéletírását. Gvadányi még 1795-ben sem ismeri Molnárt személyesen, kapcsolatuk a levelek közvetettsége és megalkotottsága által formált: „Én magam-is, mind ezen szempillantásig személyének esméretségétöl a’ távol léttel miatt meg vagyok fosztatva, tsupán a’ most említett szép tulajdonságai által, a’ mellyeket velem való levelezéséböl tanúltam-ki, annyira reá esmértem, hogy minden tartózkodás nélkűl bátran felöle ide tehetem, hogy Hazánk szép Neme között, ö tsak egy maga légyen, született ékes nyelvünkön Verselö Magyar Minervánk, hogy így-is esmeretségébe estem, említett Fő Strázsa Mester Urnak köszönhetem...”[579]

Az öt Molnár által, valamint az öt Gvadányi által írt episztola értelmezésében azt vizsgálom, hogyan válik Molnár Borbála Gvadányi és ezzel együtt az olvasó számára költőnővé. Azokat a szakaszokat keresem és elemzem, melyek a női szerző alakjának

[575] *Uo.,* 130.
[576] „Egy kevés ideig félbe szakasztani, / Levelezésemet enged; ’s halasztani, / Mivel Borbálának sok szép verseire / Tartozok felelni, írtt’ leveleire.” *Uo.,* 147.
[577] *Uo.,* 104.
[578] „Ki légyen ö nem látom szükségesnek lenni, hogy ki-tegyem, mivel azon betses munkája, mellyet 1792-dikben Sáror-allya Ujhelybe munkált, a’ melly magában foglallya az ö életének igaz tükörét, kinek-kinek az ö kívánságát bé fogja tölteni.” *Uo.*
[579] *Uo., 16.* Gvadányi úgy szerez tudomást Molnárról, hogy Csizi ír neki róla.

megkonstruálásáról árulkodnak. Ezen kívül figyelek nyelvi formuláikra, a társalgás megvalósulására, valamint a rangkülönbség megjelenítésére.

Molnár első Gvadányinak címzett levele 1794. február 25-ei keltezésű. Az írás apropóját az adja, hogy Csizi ismertette Molnárral Gvadányi levelét, melyben az ő személyéről értekeztek. A rövid prózai egységben Molnár az üdvözlés utáni első közlésében köszönetét fejezi ki Gvadányi azon szándékával kapcsolatban, miszerint kiadná munkáit.[580] Az ajánlattal ugyanakkor nem kíván élni,[581] mivel azok nyomtatása már folyamatban van; azaz olyan alkotóként jeleníti meg magát, akinek nincs szüksége a gróf támogatására, hiszen az ő ajánlatának elfogadása nélkül is van lehetősége műveit kiadni.[582] Molnár az üdvözlő episztolában költészettel foglalkozó emberként reprezentálja magát, de nem véli kiemelkedőnek verseit.[583] A gróf és a köznemes közötti különbségtétel témája már ebben az első levélben helyet kap.[584]

Gvadányi József 1794. március 20-án írott levelében nőköltőként tekint Molnárra, műveit túlzóan dicsérve, egyenesen Homérosszal és Vergiliusszal együtt említve: „A' Görögök Lelkét, Homer Ilyássa, / 'S a' Romaiakét, Virgil Aeneássa, / Így ébresztették-fel, mint enyimet munkád".[585] Nem ért azonban egyet Gvadányi Molnár azon felvetésével, miszerint művei azért tarthatnak az érdeklődésére számot, mert egyedi, hogy nő írta azokat. Sőt, azt hozza szóba, hogy külföldön nem számít létezésük olyannyira kuriózumnak, mint magyar területen.[586] Gondolatmenetét a nőnevelés irányába viszi tovább Gvadányi; azt összegezvén, milyen okokból nincsenek magyar nőírók.[587] Újabb dicséretek megjelenítését követően Molnár jelentőségét példaadó mivoltában is felleli: „Vajha nyomdokidat mások-is követnék, / Hozzád hasonlóvá magok kik tehetnék."[588] Ezzel egyúttal Molnárt úttörőként reprezentálja, aki követőkre találhat, ezzel szélesítve az írók közösségét, növelve a magyar nyelven született művek számát.

Molnár válasza 1794. április 6-án íródott, melyben pontosan és alaposan válaszol a gróf felvetéseire. A rangkülönbség vissza-visszatérő elemként jelenik meg. A felütés így

[580] „nagy Örömmel értem, méltatlanságom aránt reménytelen Kegyelmes szándékát, hogy tudnia illik: méltóztatná érdemetlen munkáimat ki-nyomtattatni" *Uo.,* 148.
[581] „már most el-vagynak ajánlva Typus alá készűlő munkáim" *Uo.*
[582] A kiadás témája előkerül még: a 155. oldalon, ahol Gvadányi sajnálatát fejezni ki aziránt, hogy nem tud Molnár-művet megjelenéshez segíteni.
[583] Itt szedett hát ollyan paraszt virágokat, / Mellyek ritkán tudgyák kelletni magokat. / Méltóságodnak hát velek kedveskedik, / Mivel a' mie nints, azzal nem kérkedik. *Uo.,* 150.
[584] Köszönöm felőlem lett értekezésed, / Méltatlanságomhoz le-ereszkedésed' *Uo.,* 149.
[585] *Uo.,* 154.
[586] „számos Dámákat / Találsz más Nemzet közt', követni Múzsákat. /Hazánknak szép neme ezt ugyan nem teszi, / Inkább a' Romántzot kezeibe veszi. / Vagy Comædiába inkább addig sétál"…*Uo.*
[587] „ …'s ehez nints-is bátorsága, / Sokat ettűl el-fog gyermek nevelése, / Sokakat resté tesz tunya henyélése, / Soknak verseléshez nints hajlandósága; / Sokat elméjének gátol tompasága." *Uo.,* 154.
[588] *Uo.,* 155.

fogalmaz: „Igaz-é? vagy szívem tsak Phantasma állya, / Hogy Gvadányi magát Barátomnak vallya?”[589] Majd így: Ah! meg-nem engedi azt alatsonyságom, / Hogy Gvadányi Grófal kezdgyem barátságom.[590] Alacsonyságán származását érti, melynek alapján nem tartja méltónak magát arra, hogy levelezzen a gróffal: „Jól tudom, születtem igen tsekély sorsban, / ’S a’ kegyetlen Fátum fektetett a’ porban. / Méltatlan vagyok hát ollyan bóldogságra, / Hogy Grófi személlyel lépnék barátságra.”[591] Az episztola megírásával egyszerre kap hangsúlyt az a tény, hogy kapcsolatuk az irodalom funkcióváltásának és a társiasság eszméinek köszönhetően létrejöhetett, illetve az, hogy a társadalmi normák szempontjából ez nem helyes.

Molnár kifejti álláspontját a nőírókról, melyet ő is összefüggésbe hoz a nőnevelés hiányosságaival: „Tudom: hogy nem Újság, Aszszonynak verselni, / De Szépeink erre nem mernek fel-kelni. / Nem mernek: mert szívek nem palléroztatik / Mint más Nemzeteknél, úgy nem formáltatik. / El-vonnyák a’ Bálok ettől a’ Lányokat, / Vagy friziroztattyák az alatt hajokat […] Mert sokan Lyánkákat kívűl pallérozzák, / S belső szépségeket kevessé dolgozzák. / Én ezek közűl ki magamat se vészem, / Mert bőlts oktatásba nem vólt soha részem. / Más gondosságából semmit se tanúltam, / Szintén ember korban a’ pennához nyúltam.[592]

Gvadányi 1794. április 15-én kelt levele a Molnárt illető dicséreteket fokozza. A személyes hangvétel jellemző; sem a nőnevelés, sem a nőírók, sem pedig a rangkülönbség tematikája nem lép újabb állomásra. Molnár következő (1794. május 12.) episztolájában két témát részletez. Az egyik ezen alkalommal is a Gvadányi baráti közeledése miatti öröm kifejezése. A másik a költőnői lét reprezentálása szempontjából relevánsabb, mert a gróf kérésére életkörülményeiről, írásának folyamatáról egyaránt szól. Itt szokatlanul sűrítve jeleníti meg élethelyzetét: „Alatson rangomat épen nem átallom, / Hogy szegény szüléktől származtam, meg-vallom. / Mint köz Nemes személy, szabadságban élek, / Semmi terheltetés bajától nem félek, / Ez előtt tápláltam éltemet varrással, / De már el-vonatom attól az írással.”[593] Köznemesi mivoltából adódóan nem támaszkodhatott birtokai jövedelmére; ehhez a léthelyzethez adódott társadalmi státuszának változása, férjes asszonyból lett özveggyé, akinek önmaga mellett gyermekeiről is gondolkodnia kellett. Molnár pénzkereseti forrásként a varrást jelöli meg ennek pontosítása nélkül; ugyanez adatolható a Gvadányi-Csizi levelezésből is.

[589] *Uo.,* 161.
[590] *Uo.,* 162.
[591] *Uo.*
[592] *Uo.,*164.
[593] *Uo.,* 179.

A varrás előbukkan még a levélben, másodjára az írás alatt végzett melléktevékenységként: „Idő közben, midőn pennával dolgozom, / Vagy fonok, vagy varrok, a' míg gondolkozom."[594] Ez a két sor utal egyrészt arra, hogy az írásait tudatosan átgondolja, teret hagy a nézetei kiforrásának, a versek megfogalmazásának, végső formába öntésének. Másrészt azt is megjeleníti, hogy nem kizárólag az írásra koncentrál, egy másik tevékenység elvégzése közben tervezi meg írásait.

A nőírói lét újabb elemeként és bizonyítékaként mecénások támogatását említi Molnár: „Némelly Úri Rendek rám szemet vetettek, / 'S árva ház népemnek táplálói lettek, / Kiknek kegyességét meg-nem hálálhatom / Mert olly sok gondal most nem sanyargattatom. / Azért az írásra több idött-is nyerek…"[595] A költőnő megszólalása kifejezetten patetikus, egyszerre jelenik meg benne a társadalmi rangkülönbség, a férfiak kegyelmessége, önmaga és gyermekei lefokozása, árvaságuk, szegénységük hangsúlyozása. Gvadányi 1794 májusában küldött írása mind a rangkülönbség, mind a nőköltőség tematikájához releváns megjegyzéseket fűz úgy, hogy mindkettőt illetően nagy szerepet kap a vallás. A társadalmi státuszról a következő állítást fogalmazza meg: „Jól tudom, hogy tudod; Isten e' világot / A' midőn teremté, nem osztott Grófságot. / Tsak maga képére az embert alkotta, / Mint Ég tsillagjait meg-szaporította. / De közöttük nem tett semmi külömbséget, / Rangot sem osztott ki, vagy-is elsöséget."[596] Az emberek közötti egyenlőség eredendő voltára tett megállapítása haladó, alkalmas a Molnár és közötte lévő különbségek magyarázatára,[597] egyúttal felveti a nemesi előjogok eredetének kérdését. A katona Gvadányi a történelem legkorábbi vezetőinek kiválasztását érdemhez, nem származáshoz köti, ami haladó gondolat volt a 18. század végének Magyarországában.[598] A jelenre visszatérve a tudományt és az erkölcsöt jelöli meg nemesítőkként: „De még-is tudomány, 's jó erkölts nemesít…"[599]

A költőnői mivolt megjelenítésének első eleme az episztolában a tervezett Molnár-kiadás hatásának elemzése.[600] Gvadányi magát „a költőnő-teremtés" eszközeként szerepelteti, azaz ő az a személy, aki lehetővé teszi a kötet létrejöttével azt, hogy Molnár rendelkezhessen a költőnői szerepkörrel, neve ismertebbé válhasson és fennmaradhasson, szövegei hosszú távon olvashatóak legyenek. Gvadányi Molnárt mint alkotót kiemeli; abban bizonyos ugyan,

[594] *Uo.*
[595] *Uo.*
[596] *Uo.,* 184.
[597] Gvadányi az ókor politikusait is megemlíti.
[598] *Uo.,* 184–185.
[599] *Uo.,* 187.
[600] „Eszköz lészek benne, hogy szárnyára kellyen, / Duna túlsó része, híreddel bé-tellyen." *Uo.,* 188.

hogy példáját egyre többen követni fogják, az azonban, hogy ebben sikeresek lesznek-e, már kérdéses számára.[601]

Molnárral szemben Gvadányi elfogadó hangnemben ír. Ugyanez a bátorító, dicsőítő szólam eltűnik és kirekesztővé válik, amikor nőkről tesz általános megjegyzést: „De hidgyed Aszszonyom! hogy az Aszszonyi Nem / Az Istentül árra nem teremtetett Nem, / Hogy ök elméjeket mély dolgokba törjék, / A' Philosophia, 's Mathésis gyötörjék."[602] Az okok nem kerülnek részletezésre, mivel Istentől származó elvként tekint a problémára, erre nincs is szüksége. Gvadányi tehát elfogadja, sőt bátorítja Molnárt, követőket vél felfedezni körülötte, ugyanakkor ugyanabban a levelében el is vágja a képzeletbeli lehetőséget a nők tanulása előtt; nem gondolja át a kérdéskört alaposan, ugyanis amennyiben a(z író) nőt kizárja a tanulásból, akkor nem lesz/lenne tudása és eszközkészlete az alkotáshoz. Nézeteit árnyalja: az anyák tudását a gyermekeik szempontjából emeli ki. A nőképet itt Gvadányi, korábban pedig Édes Gergely alkotja meg, azaz az ő szavaik által válik a mesterkedők társaságának legitim tagjává Molnár.

Molnár válaszában Gvadányival egyetértve, a gróf mondandóját visszhangozza, árnyalja, a rangkülönbség témáját illetően kiegészítést sem tesz.[603] Molnár költőnői szerepével kapcsolatban négy szöveghelyet tartok fontosnak kiemelni. Az első[604] egyszerre sugallja azt, hogy Molnár számára kitüntetett jelentősége van a Gvadányival folytatott levelezésnek, valamint arra, másokkal is kapcsolatban áll, azaz írásai nem kizárólag a grófhoz köthetők. A másodikban[605] újfent örömét jelzi a készülő kiadás okán. A harmadik[606] Molnár említett követőire vonatkozik, akiknek sikere, munkáinak eredménye nem irigységet, hanem megelégedést vált ki belőle, sőt, még annak reményét is, hogy alkotásaik felülmúlják az övéit. A negyedik részlet így hangzik: „Már leveleidet én-is úgy képzelem, / Mintha nyájaskodva beszéllnél velem…"[607] Ebből az látható, hogy a levelezés mindkettejük számára a társalgást helyettesíti, mely a távolság ellenére meg tud valósulni, és kapcsolatfenntartó funkcióval bír.

Gvadányi József 1794. június 14-én írott levele Molnár május 12-ei episztolájára felel. A gróf, amellett, hogy Molnár minden felvetett témájára reagál, a költői, alkotói lét sarkalatos problémáját részletezi, mégpedig a kritikusokét, akik a XVIII–XIX. század fordulóján még

[601] Munkáid olvasván fognak-is követni. / Hidgyed! nagy Ösztöne vagy ebbe Nemednek, / Hazánkba bár nem rég fut híre nevednek / Már-is te példádat követi két Dáma, / Idővel többre nő még ezeknek száma […] De kérdés! fognak-é ezek oda jutni, / A' hová te értél… *Uo.,* 189–190.
[602] *Uo.,* 188–189.
[603] „Por eredetünkre, hogy ha vszsza térünk, / Egyik a' másiknál nem nemesseb Vérünk. […] a' nagy ítéletben, / Nem rang, hanem Virtus, lészen tekéntetben." *Uo.,* 192.
[604] „Hogy bár húsz levelem gyüllyön egy rakásra, / Míg Néked nem írok, nem felelek másra." *Uo.,* 198.
[605] „Hogy munkátskánmak-is készülsz pártyát fogni, / Újjabb szeretetem kezd hozzád lobogni." *Uo.*
[606] „Hogy két Magyar Dáma versel, mint jelented, / Nékem abba lenne fő gyönyörüségem, / Ha ők meg-haladnák az én tsekélységem. / Hidgyed! hogy nem nézném én azt írígy szemmel…" *Uo.*
[607] *Uo.*

ugyanúgy keresték megszólalási formáikat, mint a szövegek alkotói. Gvadányi egyértelműen negatívan értelmezi a kritika bármilyen megnyilvánulását; nincs tudatában annak esetleges építő jellegével, jobbítási szándékával.[608] Ebben a kötői levélben saját szerepkörét elemzi, rögzíti, hogy azért nem illette válasszal kritikusait, nem tartotta jogosnak megjegyzéseiket: „Mert Author nem vagyok, soha sem-is leszek / Hogy Verses munkátskát, ollykor, ollykor teszek, / Únalmas idömet ezzel jádzva töltöm, / De az Author nevet magamra nem öltöm; […] Mársnak vóltam, 's vagyok Bacalaureussa, / Nem illet hát engem Authorok Laurussa."[609]

Néhány soron belül háromszor tagadja költő voltát, amely azért sem lehetséges, mert minderről egy verseket és költői leveleket tartalmazó saját néven megjelent kötetben szól. Az alkotói létét nem a magasirodalomhoz kapcsolja, ebből adódóan utasítja el az author szerepet. Gvadányi a mesterkedő pozíciójából, tehát más regiszterből megszólalva utasítja el a kritikát. Ezzel együtt az irodalom különböző rétegeit különíti el, azaz elfogadhatónak tartja a kritika működését a magasirodalomban, elveti ugyanakkor a mesterkedő alkalmi költészetet gyakorló alkotók esetében.

A levelezést Gvadányi fejezi be elutazására hivatkozva. A rangkülönbségükről folytatott párbeszédet barátságuk időtállóságának biztosításával zárja a gróf.[610] Terjedelmes levelében a pozsonyi diétáról is értekezik, megemlítve az uralkodót, I. Ferencet. Molnár verseiről megállapítja, hogy: „Te verselésed mi pedig illeti, / Rólok ítéletet tsak világ teheti."[611] Ezzel a szöveg markáns helyén tesz kísérletet Molnár alkotói pozíciójának erősítésére.

g, Molnár Borbála és Újfalvy Krisztina levelezése

Újfalvy Krisztina életrajza

Újfalvy Krisztina (1761–1818) munkásságát dolgozatom egy másik fejezetében is tárgyalom, ám mivel itt írok róla és szövegeiről először, életrajzának fontosabb állomásait, tényeit rögzítem. Molnárhoz hasonlóan Újfalvy esetében is megfigyelhető a legendásítás, illetve néhány adat tekintetében előfordul az információhiány.

Nagy Zsófia Borbála tanulmányában kiemeli, hogy Újfalvy alakja a „tudományosság mellett kielégített egyfajta emberi kíváncsiságot, a mesefogyasztás pszichikai

[608] „Nem más, tsak írígység ezt véle tételi, / De az okos világ az illyet meg-veti. […] Azoknak munkáit én látni szeretném, / Hogy a te munkáddal az öszve vethetném. / De tán nem-is mernek valamit munkálni, / Hanem jobbnak tartyák, kit-kit critizálni." *Uo.,* 207.
[609] *Uo.,* 207–208.
[610] „Mert barátoknak kell, míg élünk, lennünk." *Uo.,* 215.
[611] *Uo.,* 229.

szükségletét."[612] Az irodalomtörténészeknek szerinte a költőnő személyében vonzó a felfedezhetőség lehetősége. Újfalvy biográfiájáról megállapítja, hogy „egy legenda képződéséhez hasonlóan születik meg a róla szóló történet, mely beépült az irodalomtörténetbe."[613] Nagy Zsófia Borbála felkutatta a megkonstruált életrajz forrásait. Az általa megállapított kiindulópont Kőváry László munkája,[614] melynek forrásait szintén rögzíti a szakcikk.[615] A Kőváry által létrehozott Újfaly-képet három pillér határozza meg. Ezek közül az első a gróf Haller Lászlóhoz kapcsolódó szerelmi bánata és a Máté Jánossal megkötött házassága,[616], a második Újfalvy különcsége, a harmadik pedig feleségi és anyai szerepének megvalósulása. Nagy Zsófia Borbála tanulmánya számot vet az Újfalvy-életrajz később íródott rétegeivel is, említve többek között Zilahy Károly és Versényi György munkáit is.[617]

Az először Kőváry által publikált, majd a későbbi biográfusok által átvett adatok szerint Újfalvy Krisztina Erdélyi középbirtokos nemesi családba született 1761-ben, Küküllő megyében, édesapja főbíró volt. „Kolozsvártt meglevő egykoru arczképe után ítélve szép, nyulánk termetü hölgy volt, finom arczbőrrel és kézzel. Eleven szája és tüzes szemei bátor, csapongó szellemét azonnal elárulták."[618] Az idézetből kitűnik, Zilahy mennyire a szerinte kifogásolható jellemre alapozza ítéletét. Újfalvy Krisztina a korban meglehetősen szokatlan életet folytatott. A szülői házban nevelkedve sokat olvasott,[619] később egy szerelmi csalódás miatt (gróf Haller László elhagyta) úgy döntött, kérői közül kiválasztja a legkevésbé vonzót, és hozzá megy feleségül; így lett Máté János hitvese, akinek kikötötte, hogy csaknem teljes szabadságot vár el tőle.[620] Kőváry szerint Újfalvyt is a házassága tette dalköltővé.[621] A teleket például rendszerint egyedül töltötte Újfalvy. Egyetlen leányával, Klárával Kolozsvárott élt. Amikor azonban megtudta, hogy férje súlyos beteg, késedelem nélkül odautazott hozzá, majd haláláig ápolta. Az alkotónő életének befejezéséről a következőt írja Kőváry: „Egy hirtelen

---

[612] NAGY Zsófia Borbála: *Újfalvy Krisztina az irodalomtörténeti hagyományban: vizsgálódások egy költőnői életrajz körül = „Mit jelent suttogásod?" Romantika: eszmék, világkép, poétika*, (szerk.) NAGY Imre, MERÉNYI Annamária, Pécs, Pro Pannonica Kiadó, 2002, 238–245., 238.

[613] *Uo.*

[614] Ennek első megjelenése: KŐVÁRY László, *Ujfalvi Krisztina*, Család Könyve, 1855, 273–275.
Az általam használt változata: KŐVÁRY László, *Ujfalvy Krisztina és kiadatlan versei*, Figyelő, 1882, XII., 228–236.

[615] Kőváry László munkájának forrásai: a Molnár Borbálával folytatott levelezés, egy levél Csizi Istvánnak, valamint tizenöt Újfaly-vers, melyket Újfalvy Sándortól, a költőnő unokaöccsétől kapott. Újfalvy Sándor személyéről dolgozatom másik Újfalvy Krisztinával foglalkozó fejezetében teszek említést.

[616] Kőváry helytelenül állítja, hogy Molnár Borbála részt vett az esküvőn. KŐVÁRY László, *Ujfalvy Krisztina és kiadatlan versei*, *i. m.*, 229.

[617] DR. VERSÉNYI György, *Ujfalvy Krisztina*, Erdélyi Múzeum, 1897, IX., 485–490.

[618] ZILAHY Károly, *Hölgyek lantja*, *i. m.*, XXXIII.

[619] FÁBRI Anna, *„A szép tiltott táj felé"…*, *i. m.*, 1996, 34.

[620] KŐVÁRY László, *Ujfalvy Krisztina és kiadatlan versei*, *i. m.*, 229.

[621] *Uo.*

betegség szállta meg s három napi iszonyú kín után [...] meghalt 1818. jun. 19-én".[622] A hagyomány szerint az első női jegyzőként tartják számon. Férfias ruhákat hordott: „Amazonosan öltözött, magas kalapot hordott, lovagolt és férfiakkal levelezett."[623] Újfalvy életstílusa meglepő mértékben megelőzte korát, amit életrajzírói nem győznek hangsúlyozni, már-már emancipált nőként színezve ki alakját.

Fáylné Hentaller Mariska *A magyar írónőkről* című könyvében Újfalvy munkásságát tárgyalva kiemeli: „nagy és eredeti költői tehetség volt. Dalai költői röptű hangja és erős, néha gúnyban fakadó érzésüknél fogva a kor legjobb termékeivel versenyezhetnek. Igaz érzés, találó képek, kerekdedség, epigrammai él főjellemvonásai."[624] Szinnyei József lexikonában fontos bibliográfia található a róla írott XIX. században keletkezett cikkekből és tanulmányokból. Bánhegyi Jób kötete[625] nem egészíti ki érdemben a Zilahy által megkezdett adatsort.

Mind Molnár, mind Újfalvy betöltötte tehát az elvárt feleségi szerepet, gyermekük született, majd eltérő jellegű és hosszúságú házasság után özvegyasszonyok lettek, vagyis az archetipikus női szerepekről mindkettőjüknek volt tapasztalata, bár ezek nagymértékben különböztek egymástól.

Barátsági vetélkedés

1804-ben jelent meg hazánkban az első olyan kötet, a *Barátsági vetélkedés, vagy Molnár Borbálának Máté Jánosné aszszonnyal a' két nem' hibái és érdemei felöl folytatott* levelezései,[626] mely két költőnő, Molnár Borbála és Újfalvy Krisztina közös munkája. A kiadványban tizenhat levél található, melyek közül tíz prózában, az első négy és az utolsó kettő pedig versben íródott. Azt, hogy prózában és versben egyaránt írtak, jelzi, hogy nem vették szigorúan a verselméleti követelményeket, a levelekben zajló párbeszéd kommunikációs funkciója, közlési szándéka fontosabb volt, mint annak formája.

A Molnár által megfogalmazott ajánlás és köszönet gróf Bethleni Bethlen Lászlónak és báró Bornemissza Józsefnek szól. A közönséghez szintén Molnár írja a bevezető sorokat, melyben elsődlegesen Újfalvy Krisztina érdemeit jeleníti meg, a kötet egyik célja az ő nevének és alakjának megismertetése az olvasóközönséggel. Szimbolikus értelemben – mivel

[622] KŐVÁRY László, *Ujfalvy Krisztina és kiadatlan versei*, *i. m.*, 233. Ugynitt olvasható a temetéséről az, hogy „Mindőn koporsóját szegezték, hű szolgája megőrült, s vad őrjöngésben a koporsóra ugrott fel, kereszetül vetvén lábát, s alig tudták levenni, elzárni."
[623] ZILAHY Károly, *Hölgyek lantja, i. m.,* XXXV.
[624] FAYLNÉ HENTALLER Mariska, *A magyar írónőkról, i. m.,* 41.
[625] BÁNHEGYI Jób, *Magyar nőírók, i.m.*
[626] Korábban ismertetett forrás: Református Kollégium, Kolozsvár, 1804.

Molnár már rendelkezett némi ismertséggel – ő lesz az, aki legitimálja Újfalvy megjelenését az irodalom világában. Molnár úgy ír az olvasóknak költőtársáról mint annak mentora.[627] Mintha átvette volna Gvadányi és Csizi korábbi szókészletét, hiszen a kötet céljaként azt jelöli meg, hogy nyilvánossághoz kívánja juttatni kortársát.[628] A *Barátsági vetélkedés…* másik célja „az Aszszonyi Nem hibáinak fel-fedezése és azoknak meg-útáltatása."[629]

A levelezést Újfalvy kezdeményezi, mivel Molnár a munkáinak második darabjában közölte: csak férfiakkal vált leveleket.[630] Fő témájuk, ahogy az alcím megjelöli, és ahogy Fábri Anna is megjegyzi, „a férfiúi és a női nem természetének, hibáinak és érdemeinek taglalása."[631] Nem találkozhat azonban az olvasó olyan jól átgondolt, koherens tematikus vázlattal, mint amilyet a Molnár és Csizi közös kiadványában tapasztalni lehet. A témák kidolgozása sem olyan kötött, mint a másik munka esetében. Leveleik tárgyát több helyen estlegesnek, alkalom- és ötletszerűnek gondolom. Így kerülhet a tárgyalt kérdéskörök közé a (helyes) nevelésről, a boldogságról, a jó házasságról, az álomról, az évszakokról szóló elmélkedés. Helyénvalóan állapítja meg Fábri Anna vetélkedésükről, hogy álláspontjuk „többnyire sarkosan ütközött, és ez nem valamiféle előre megtervezett vitahelyzet szerepeiből adódott, hanem nézeteik, személyiségük valóságos különbségeiből."[632] Újfalvy radikálisabb figura, a későbbi jogkövetelő feministák, vagy Takáts Éva[633] elődje, mivel sok tekintetben megelőzi korát, legalábbis Magyarországon úgy, hogy nem lép ki az Európában a felvilágosodás hatására kialakult nőképzési hagyomány jegyeinek keretei közül. Molnár Borbála konzervatívabbnak mutatkozik Újfalvynál, sokkal inkább a keresztény moralizáló hagyomány felől fogalmazza meg álláspontját. A nők és férfiak egyenlőtlenségét inkább legitimálja, minthogy az egyenlőség megvalósulása felé és érdekében tenne lépéseket.

A kötet tárgyalásakor csupán néhány jellemző részlet és motívum interpretálására szorítkozom, témánként lineárisan haladva. Elemzésem két meghatározó fogalomra

---

[627] „Ö talám tsak egygyetlen egy a' maga Nemében, a' ki nem tsak a' betsültetést, hanem még a' bámulást-is méltán meg-érdemelje. Ezt bizonyitják Leveleinek minden rendjei, mellyekböl az éles Elme, Nemes tüz, és magasan járó szabad Lélek elég nyilván kitündöklik; de még is-tsak semmik ezek azokhoz a' gyönyörü Munkákhoz képest, mellyeket nálla minden haszon nélkül tsak az Idö fogai emésztenek. Én úgy hiszem, hogy ha Nemes Magyar Hazánk az illyenek iránt méltó számba vétellel vólna, Ö azokat örömest oda engedné a' kinyomtattatásra: mellyet azok igen méltán meg-is érdemelnének. " *Barátsági vetélkedés… i. m.,* oldalszám nélkül.

[628] „Ezen tsekély Munkám' ki-adásában éppen nem a' Magam, hanem Levelezö Barátném' Nemes tulajdonságait kivántam leg-inkább Világ eleibe terjeszteni…" *Uo.*

[629] *Uo.*

[630] Lásd például HÁSZ-FEHÉR Katalin, *Molnár Borbála levelező társasága*, *i.m.*

[631] FÁBRI Anna, *„A szép tiltott táj felé"…*, *i. m.*, 22.

[632] *Uo.*

[633] Takáts Éva (1779–1845) fontosnak tartotta a nők képzését, szakképzését. Az 1820-as években azzal keltett feltűnést, hogy kritikái jelentek meg a Tudományos Gyűjteményben. Lánya az ismert nőpedagógus, Karacs Teréz. Bővebben ld. FÁBRI Anna, *„A szép tiltott táj felé"…*, *i. m*,. 37–44, 53–54.

koncentrál, a nőnevelés megjelenítésére és az erkölcsnemesítést célzó jegyekre. Utóbbi kontextusaként a laicizálódás korábban részletesen szóba hozott[634] folyamatát állítom.

Először a nőnevelés kérdéskörét állítom középpontba**.** Foglalkoztat, hogy a két költőnő milyen tanítást, nevelést, képzettséget és ezek által milyen életvitelt és szerepeket tekint megfelelőnek a felnövekvő lánygenerációk számára. A nézeteikről levélben értekezők nagy figyelemmel olvassák egymás szövegeit, minden felmerülő kérdésre pontos feleletet adnak egymásnak a következő levelében.

A tanulásra Molnár utal először első levelében (1796. július), melyben műveltebbnek jeleníti meg Újfalvyt önmagánál: „Úgy látom Aszszonyom! nem-vagy itt járatlan, / És a' Verselésben kezed nem-szokatlan; / Mert bár a' Setétbe nevekedtél szintén, / De tsak ugyan többet tanúltál Te mint én. / Mivel ha tekintem írásod formáját, / Kezed Vezér nélkül nem-fogta pennáját. / Éppen nem, mert minden Betü mondja, / Hogy oktatásodra vólt valaki' gondja."[635]

Molnár indítja el a nőnevelésről szóló disputát a második episztolájában: „Irod, hogy a' más Nem rekeszt-el bennünket / A' Tudományoktól: de ne mentsd nemünket; / Tudatlanságának nem más kevélysége / Igaz oka, hanem *tulajdon restsége*. / Többnyire az Anyák igen gondatlanok / Leányok szívére, 's azért tudatlanok. / Kartsu derekakon 's börökön dólgoznak, / 'S azt belöl formálni nem-is szándékoznak. / Elégnek tartják azt, ha szép sima böre, / Kelemetességet mutat szemre, före. / Minthogy az Ifjak-is azon jobban kapnak, / A' kin tsalogató külsö formát kapnak, / Nem-is ügyelnek a' belsö valóságra, / A' nemes erköltsre 's szív-béli jóságra."[636] A másik nem helyett Borbála saját nemét illeti kritikával, eszerint a nőknek maguknak nem áll szándékukban műveltebbé válni, sokkal nagyobb gondot fordítanak külsejük csinosítására, mint elméjük pallérozására.[637] A korban és Molnár más műveiben olyannyira hangsúlyos erkölcsi nevelés nem kap nyomatékot. Ugyanebben a levélben olvasható a következő részlet is: „Nem zárják ök töllünk-el a' jó Könyveket / Mellyek formálhattyák a gyenge szíveket."[638] Eszerint a férfiak (elvben) biztosítják a tanulás lehetőségét. A szöveg terén túl azonban egyáltalán nem volt realitása Molnár szavainak, hiszen ekkor a Ratio Educationis (1777) ellenére sem volt lehetősége a lányoknak arra, hogy ugyanazt tanulják, mint fiú kortársaik.

„Nem-is szükség nékünk méllyen böltselkednünk: / Mert ebben ök elsök, azt meg-kell engednünk. / […] / Hiszem mi óly' végre nem-is teremtettünk: […] / Hogy a' Tudományban,

[634] Ld. a dolgozat a *Fanni hagyományai* című művet tárgyaló fejezetét.
[635] *Barátsági vetélkedés… i. m.*, 6–7.
[636] *Uo.*, 19.
[637] Erről a visszatérő motívumról a *Mesés történetek*ről írván, illetve az *Uránia*-fejezetben szóltam már.
[638] *Uo.*, 20.

mint ök buvárkodjunk / […] / Ha betses idönket el-nem vesztegetjük: / 'S ez az a' mely böltsé formálhat bennünket, / Ha tudjuk 's követjük kötelességünket; / Úgy mint Házas-társak, 's Keresztyén Aszszonyok, / Szorgalmatos Anyák, 's gondos Gazdaszszonyok."[639] – írja néhány sorra később, melyben elismeri alárendelt voltát, kijelenti, hogy a nőknek eleve elrendelten nincs lehetősége a tudományos pályához, vagy bármily tevékenységhez, mely tudáshoz, tanuláshoz kötött. A ház körüli tennivalók ellátása és a feleségi, anyai, gazdasszonyi szerepek betöltése jelentheti számukra az életcélt a tudományos tevékenység vagy a bölcseleti kérdésékről való gondolkodás helyett. „A mellett" lehetősége Molnár számára fel sem merül, mely nézőponttal a legtöbben egyet is értettek a korban, azaz értelmezhetjük ezeket a mondatokat didaktikus elemként, mely a feltételezett női olvasókban követendő tanácsként funkcionál. Nőképe a férfiak által kívánttal látszik összecsengeni. Ennek oka lehet, hogy ő ekkor már így vagy úgy, de megjelent kötetei és az általuk létrejött igen nagy népszerűsége folytán, tagja egy olyan társadalmi körnek, a literátusok társaságának, ahol eleddig szinte egyáltalán nem voltak nők. Innen ért ő egyet a férfiakkal, egy olyan pozícióból, ahol tulajdonában vannak azok az előjogok, melyeket nem birtokol levelezőpartnere.

Válaszában Krisztina így ír: „Úgy van hogy a' könyvek' piatza szabadra nyittatott olvasni tudó Aszszonyaink elött: de hát ez többnyire nem fundamentom nélkül rakott épület-é? […] Helybe hagyom, hogy a' Leányok tudatlanságának az Anyák az okai: de hát valyon az Anyák ostobaságoknak nem az Atyák-é kieszközlöi? […] setétségre kárhoztattak azokat az elméket, mellyeknek ki-mivelésektöl függ mind a' Férjfiak' társas bóldogságok, mind pedig az egész Emberi Nemzet' leg-épületessebb gyermeki idöben való jól formálása."[640] Ebből a részletből egyértelműen látszik, hogy Újfalvy más véleménnyel bír, mint Molnár. Ő a *kárhoztat* szó használatával utal arra, hogy a nők nem azért nem tesznek a műveltség megszerzéséért, mert például a külső szépség fontosabb számukra, vagy maradéktalanul meg vannak elégedve a nekik szánt szerepkörökkel; hanem azért, mert nincs meg a lehetőségük a tanulásra. A nőnevelő intézetekről így ír ugyanebben a levélben: „az Országok törvénnyeinek némely haszontalan tzikkellyei' […] okoskodnának egy ollyan Leány nevelö módról, mely által minden hivséges szeretöt bóldogittó feleséget 's jó Anyát nyerhetnének…"[641] Mindkét idézet azt sugallja, a szerző szerint a műveltség megszerzése mindkét nemet jobbá, boldogabbá tehetné.

A tudásnál fontosabb Molnár szerint az engedelmesség. Figyelmet érdemlő, hogy a tudást a hasznossággal, a kötelességek teljesítésével hozza kapcsolatba, mintegy kifejezve

[639] *Uo.,* 20–21.
[640] *Uo.,* 30.
[641] *Uo.,* 31.

egyfajta női, alternatív tudást: „A' mi Nemünk' tudatlanságát illeti, vóltak elhiszem eleitöl fogva óly' együgyü Atyák; kik a' leányoktól az irást tilalmazták; de talám soha sem vólt ollyan ostoba, a' ki a jó Könyvek' olvasását jóvá nem hagyta vólna… […] Továbbá az-is bizonyos, hogy még a leg-ostobább Anyák-is tudják, ha akarják azon kötelességeket, hogy a házban ülök, dolgosok, Férjeiknek engedelmesek és gyermekeik eránt gondosok légyenek. E' pedig valóságos fundamentoma a' jó erköltsnek…"[642]A vallásossághoz kötődő felfogás az erkölcsi jóságnak nagyobb értéket tulajdonít, mint a lexikai tudásnak.

Újfalvy válaszában korábbi állítása mellett hoz újabb érveket: „Mikor ki-akarja menteni az Aszszony az Atyákat a Leányok tudatlanságok oka alóll: akkor el-felejti, hogy a' magoknak vett uralkodást az Aszszony-is nekik itélte; igy tehát a nevelés, tanittatás minden ö rajtok áll."[643] Ugyanitt az anyai tanításról is szól: „Azt állittya az Aszszony, hogy a' Leányt tanittsa az Anya: én nem bánom - de e' tsak akkor lehet meg, mikor az Anyát-is tanitották."[644] Máshol, később, pedig így fogalmaz: „…a' tudatlan Anyától nem lehet okosságot várni, s' mindenkeppen szükséges lenne egy más Aszszony-nevelö módot állitani-fel…"[645] Ebben a szövegrészletben is jól látszik Újfalvy felfogásának korát megelőző modernsége, a lányok tanítását immáron intézményesített keretek között képzeli el, ami által több lány részesülhetne belőle és kiterjedhetne az ország egész területére.

„Hogy az Iffiu Aszszony ostoba, annak sem nem a' Férj, sem nem az Atya az oka, hanem tulajdon maga…"[646]– írja Borbála válaszában, ami azt jelenti, hogy a nőknek saját felelősségük van a tudásuk felett. Ez viszont a korabeli társadalmi struktúrában egyáltalán nem így volt, magának a szerzőnek sem volt lehetősége a teljes önmegvalósításra, egyes források szerint – ahogyan már tárgyaltam – például írni is lopva tanult meg.

Borbála a levelezés harmadik harmadában belátja Újfalvy állításainak helyességét: „a' tudatlan Anyától nem lehet jót várni. Azt-is helybe' hagyom, hogy felette szükséges vólna egy okos Aszszony-nevelö módot felállitani: de még attól Nemzetünk igen meszsze van…"[647] – rögzíti immáron a nőnevelés valóságnak megfelelő helyzetét. A nők oktatásáról folytatott eszmecserét Krisztina zárja le, melyben megállapítja egyetértésüket.[648]

A nőneveléshez szorosan kapcsolódó kérdéskör a nők olvasmányainak problematikája, mellyel dolgozatom *Uránia* folyóiratot elemző fejezetében már több szempontból foglalkoztam. Nemcsak a nők, de a férfiak is vitatkoztak arról, olvassanak-e, és ha igen, mit a

[642] *Uo.,* 38–39.
[643] *Uo.,* 47.
[644] *Uo.,* 48.
[645] *Uo.,* 79.
[646] *Uo.,* 62.
[647] *Uo.,* 95.
[648] *Uo.,* 106.

magyar nők a századfordulón. Külön vitatéma volt, hogy kezükbe vehetnek-e románokat. Labádi Gergely hívja fel a figyelmet arra, hogy az 1780-as években Magyarországon még annak ellenére olvasásra, ismeretszerzésre buzdítják a lányokat, hogy Rousseau hatására a Habsburg Birodalom sajtótermékeiben már az 1760-as évektől kezdve veszélyesnek, az erényes életvezetéssel össze nem egyeztethetőnek tartották, ha a nő olvas.[649]

A románokról a két vetélkedő költőnő is szól. Újfalvy Krisztina 1797. április 13-án írott levelében azt írja, hogy az olvasás több, mint tanítás, de a nők csak ritkán olvasnak. A románokat mézbe kevert méregnek tartja. Molnár csoportokra bontja a regényeket. A többfajta román egyik része nem káros, de inkább históriák olvasására buzdítaná a leányokat. Vallási ismeretek megszerzése után javallja csak a románok kézbevételét: „A jobb izlésü Románok [...] olvasását nem kárhoztatom: söt aszt hisszem, hogy ezek észrevetlenül formállyák a szívet, mégis ezeknél sokkal hasznosabbnak tartom a Valóságos Históriákat."[650] Újfalvy a következő általánosító megállapítással zárja a maga részéről az olvasási szokásokról fogalmazott párbeszédet: „minden könyvnek olvasása sem káros, söt hasznos, de ugy, hogy elébb készíttessék ki a lélek a gyöngynek való kiválogatására."[651]

Érdemes összevetni Molnár Borbála és Újfalvy Krisztina elképzeléseit a korabeli társadalomban megvalósítható és megvalósuló nőnevelés körülményeivel. A nyugati országokhoz képest a Magyar Királyság elmaradása ezen a területen is megfigyelhető. Ennek egyik bizonyítéka lehet a tény, hogy még 1783-ban is kérdésként merülhetett fel a nők emberi mivolta, ebben az évben került nyomtatásra a „*Megmutatás, hogy az asszonyi személyek nem emberek. Az Írásból és a józan okoskodásból napfényre hozatott*" című röpirat.[652] A név nélkül megjelent 16 lapnyi füzet az asszonycsúfolókhoz kapcsolódik. „A nyolc megmutatás utáni fejezetecske pedig a nők lehetséges ellenvetéseit cáfolja, szellemes érvekkel."[653] Ányos Pál *B. Carberi kisasszonynak kedveséhez írt levele, melyben megmutatja, hogy az asszonyi*

[649] LABÁDI Gergely, *Fordítást olvasni (Kis János Kupás Lőrintz és Ilona [,] annak lánya című elbeszélésének kontextusai)*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2009/6, 681–708., 692–693. Az korabeli olvasásmódról ld. még DEBRECZENI Attila, *Tudós hazafiak és érzékeny emberek*, *i. m.*, 49–71.
[650] *Barátsági vetélkedés….*, *i. m.*, 63.
[651] *Uo.*, 51.
[652] A röpirat részletei olvashatók: *A nő és hivatása Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből 1777–1865*, szerk. FÁBRI Anna, Budapest, Kortárs Kiadó, 1999, 23–25. A szöveg nyolc pontban sorolja fel, hogy a nők miért nem emberek. Az első hét a Bibliához kapcsolódik például: „Második: forgassuk fel az egész Szentírást, egy észben sem találjuk, hogy az asszony embernek nevezteték." (*Uo.*, 24.) „Negyedik: Krisztus a Kananea-béli menyegzőben az asszonyt nem embernek, hanem asszonyi állatnak mondotta. Ha az ember valami más országi vagy tengeri macskát, majmot, vagy más, esméretlen állatot lát, tehát ugy kérdezősködik eránta: micsoda állat az? Így tehát az asszony is csak állat, nem ember." (*Uo.*) Az utolsó a listában „világbölcsességi" szempontot alkalmazva mutatja ki, hogy a nők nem emberek: „"
[653] BRASSAI Zoltán, *„… futva leírok egy-két szilajságot…" Néhány gondolat az Ányos-prózáról és a fiktív levélről*, *Iskolakultúra*, 2013/3–4, 60–65, 61. A cáfolat egyike: „ A madár tsalogató síp lúdcsontbúl való […] hát azért a síp lúd-e?" *Uo.*

személyek emberek című válasza[654] egyenként cáfolja a megmutatásokat, s ezzel együtt az ideális nőt is megjeleníti, aki olvas, zongorázik, tud többek között Descartes, Plutarkhosz műveiről ugyanúgy, mint Báróczi, Mészáros vagy Gyöngyösi munkáiról.[655] Ányos műve fiktív levél, amivel jellegzetesen kapcsolódik nemcsak a korszakhoz, hanem annak nőkérdéséhez is.

A nőnevelés témája és problematikája a nyugat-európai gondolkodástörténetben is jelen volt.[656] Franciaországban már 1673-ban felléptek a lányok fiúkkal egyenértékű tanítása érdekében.[657] A következő két évszázadban azonban ezt a nők intellektusának különbözőségével, alacsonyabb rendűségével igyekeztek cáfolni, ugyanakkor például Montesquieu a *Perzsa levelek*ben (1721) kiáll a nők oktatása mellett.[658] London egyik kerületében, Hackney-ban az 1630-as években már olyan nagyszámú leányiskola volt, hogy hölgyek egyetemeként említették.[659]A lányok oktatása a felsőbb társadalmi rétegekben azonban az otthon keretein belül valósult meg ekkor s a XVIII. század folyamán egyránt.
Magyarországon nagyon szűk az a (nemesi) réteg, amely a XVIII. század harmadik harmadában, valamint a XIX. század elején érdemben kíván, és egyben tud cselekedni a nőoktatás (teljes) megvalósulásáért és a nagyobb egyenlőség létrejöttéért. Az 1790-es országgyűléshez köthető Bárány Péter kivételnek számító röpirata, mely név nélkül *A magyar anyáknak az országgyűlésére egybegyűlt ország nagyjai s magyar atyák elejébe terjesztett alázatos kérések* címmel jelent meg. Ebben az fogalmazódik meg, hogy engedjék a nők számára az országgyűlés üléseinek karzatról történő meghallgatását. Ugyanebben az évben Pálóczi Horváth Ádám röpirata *A magyar asszonyok prókátora, a Budán összegyűlt rendekhez* címmel került nyilvánosságra, mely nagyon szokatlan hangon szól a nők hivatalviselési lehetőségéiről, illetve azok hiányának miértjéről: „Ha egy királyné koronát viselhet, s jól is igazgathat, nem látom, miért ne igazgathatna jól, s ne viselhetne mind a törvényes, mind a polgári igazgatásban hivatalokat a koronán túl is."[660]

---

[654] ÁNYOS Pál, *Carberi kisasszonynak kedveséhez írt levele, melyben megmutatja, hogy az asszonyi személyek emberek = A nő és hivatása*, *i. m.*, 25–28.
[655] BRASSAI Zoltán, *„… futva leírok egy-két szilajságot…" i. m.*, 61–62.
[656] Erről részletesen ld. Karen OFFEN, *Education, Intellect, and the Politics of Knowledge*, = Uő. *The Woman Question in France, 1400-1870*, *i. m.*, 113–159, leginkább 113–127.
[657] Karen OFFEN, *The Woman Question in France*, *i. m.*, 118.
[658] They appealed to the findings of Nature in the areas of anatomy and physiology to justify such arguments, and as historian Londa Schiebinger has so convincingly demonstrated, they thereby planted gendered power relations squarely at the heartof modern "science." *Uo.*, 119, 121. A hivatkozott munka: Londa SCHIEBINGER, *Nature's Body: Gender in the Making of Modern Science*, Boston, Beacon Press, 1993.
A nőkről való gondolkodás eszmetörténetét ld. a dolgozat Bevezetésében.
[659] Christina de BELLAIGUE, *The Development of Schooling for Girls in England and France* = Uő. *Educating Women Schooling and Identity in England and France 1800-1867*, *i. m.*, 27–59, 28.
[660] OROSZ Lajos (szerkesztette), *A magyar nőnevelés úttörői, i. m.*, 22.

Magyarországon a XVIII. század harmadik harmadában ismerték fel, hogy a nők oktatása, műveltsége a születendő gyermekek tanítása és fejlődése miatt is jelentős. Ugyanez a felismerés Nyugat-Európában hamarabb megtörtént. Franciaországban XIV. Lajos idején Fénelon munkássága nyomán terjedt el, majd Rousseau hatására vált kikerülhetetlenné[661], s ezáltal szüremlett át előbb a környező, később a távolabbi területekre is.[662] Bessenyei György *Anyai oktatás* (1777) című szövegében egy anya ír leányának életvezetési tanácsokat levélformában. Bessenyei „eszménye a hitvesi, családanyai és gazdasszonyi kötelességekhez értő, a társaságban is ügyesen forgó asszony, aki a felvilágosodás szellemében nevelkedett férfi méltó élettársaként mentes a babonától, a vakbuzgó vallásosságtól, mélyebb tudományos műveltségre azonban nincs semmi szüksége."[663] Bessenyei tehát határozott különbséget tesz a férfiaknak és a nőknek szánt oktatás között; a nőknek nem szán szerepet a tudományos tevékenységekben, még a nagyobb tudás megszerzésének lehetőséget is kizárja, szükségtelennek tartja.

Bessenyei vélekedésével ellentétben Herepei János (1763–1812) protestáns prédikátor, majd kolozsvári teológiaprofesszor szokatlanul modern nézeteket vallott: elvetette Rousseau nézeteit, a lányoknak a fiúkéhoz hasonló iskoláztatást tartott megfelelőnek; mely túlmutatott (volna) a hagyományos valláson alapuló oktatáson, szerepet szánt (volna) a természettudományos gondolkodásuk fejlesztésének és támogatta a nők hivatalviselését, sőt az orvosi pálya képviselőiként is el tudta képzelni őket. Teleki Polixéna temetési szertartásán visszatérő elemként a következő mondat hangzott el tőle: „siratom az asszonyi nemet, az asszonyi nemnek szomorú állapotját siratom én."[664] A nők hivatalviselésének következményeit pedig így foglalja össze: „akkor asszonyok osztán nem kenyérért és oltalomért mennének férjhez, akkor érdemesebb tárgyak feküvén előttök, elhagynák ezeket a sok apróságokat, melyekkel most csak szükségből bibelődnek, és az ő karakterek abban a mértékben nemesednék, a melyben munkálódó sphaerájok szélesednék."[665] Nagymértékben más életminőséget és tevékenységi kört tételez fel Herepei azoknak a nőknek, akik munkájuk által képesek hozzájárulni a háztartás költségeihez, mint azoknak, akik kizárólag az otthonukon belül tevékenykednek.

A Ratio Educationis kiadása (1777) előtt az oktatási feladatok legnagyobb hányadát a felekezetek szerinti egyházak látták el. Nem létezett általános tankötelezettség, a nemesi

[661] „Education for motherhood was the common thread running through the majority of writings on girls' education – conservative, liberal, clerical, evangelical and republican – from Rousseau onwards." Lynn ABRAMS, *The Making of Modern Woman…, i. m.,* 55.
[662] Karen OFFEN, *The Woman Question in France, i. m.,* 120.
[663] OROSZ Lajos, *A magyar nőnevelés úttörői i. m.,* 24.
[664] *Uo.,* 22.
[665] *Uo.,* 23,

származású fiú- és leánygyermekek mellé egyaránt gyakran fogadtak házitanítókat. A Ratio szerint a lányok tanítása az egytanítós falusi, a kéttanítós mezővárosi és a háromtanítós városi iskolákban valósult meg. A lányok három-négy évig tanultak. A tantervben vallási, erkölcstani, írási, olvasási, számtani ismeretek elsajátítását tűzték ki célként, emellett a német nyelv tanulását szorgalmazták; azaz a természettudományok korabeli eredményei nem képezték részét a tananyagnak. Mária Terézia rendeletében nincs külön követelmény a fiúk és a lányok számára, a tankötelezettséget azonban a feltételek hiánya miatt nem vezették be. 1789-ben ugyan II. József ismét kezdeményezte volna az általános tankötelezettség 6–12 éves kor közötti létrejöttét, ám sok más rendeletéhez hasonlóan halálos ágyán ezt is visszavonta. A női szerzetesrendek ugyanakkor az ország több pontján működtettek (germanizáló) nőnevelő intézeteket: az angolkisasszonyok a budai várban, az orsolyiták többek között Pozsonyban, Nagyváradon, Nagyszombatban voltak jelen.

1806-ban adták ki a II. Ratio Educationist, melyben a női szerzetesrendek kiemelt szerepet kaptak. A törvény fellépett a koedukáció ellen, társadalmi hovatartozás szerint más tananyagot és eltérő jellegű iskolát szán a növendékeknek. Az alapoktatás része volt a vallástan, az (anyanyelven történő) olvasás, a számtan és a női szerepeknek megfelelő ismeretanyag tanítása. A köznemesi lányok ezeken kívül erkölcstant, helyesírást, tanultak. A főnemesi ivadékok magyar német és francia szerzők műveit ismerték meg, informálódtak a magyar korona országainak történelméről, földrajzáról.[666] A második Ratio sem tartalmazott természettudományos tantárgyat a leányok számára. Ez a rendelet egészen 1845-ig volt érvényben. A protestáns iskolák nem vették át a katolikus szemléletű Ratio előírásait, nekik szándékukban volt természettudományos tárgyak tanítása.

Kiemelkedő evangélikus leánynevelő intézett működött ekkoriban többek között Lőcsén, Eperjesen és Szarvason, mely felsőbb leányosztályok részben Schedius Lajos 1806-os elképzeléseinek eredményeként valósulhattak meg. A természettudományos matéria tanrend részét képezte.[667] Az eperjesi intézmény kiemelkedő vezetője volt – a Herepei Jánoshoz hasonlóan újszerű nézeteket valló – Sennovits Mátyás (1763–1823). Véleménye szerint az oktatás a társadalmi problémák csökkenését eredményezi, támogatta a nők munkavállalását is. Tessedik Sámuel szarvasi intézménye 1780-tól 1806-ig működött. Itt az elméleti ismereteket gyakorlati tudás egészítette ki, a fiúk és a lányok azonos tanmenet szerint haladtak, később az első tanítónőket ez az intézet nevelte. A korszerű iskola nem találhatott követőre a XIX. század folyamán, mellyel a leányokat hosszú időre megfosztották a magas

[666] *Uo.,* 29.
[667] *Uo.,* 32.

színvonalú tanulás lehetőségétől. Az állami és egyházi fenntartású intézmények mellett magánkézben lévő leánynevelő iskolák is működtek.
Az érettségi bizonyítvány megszerzését csak 1883-ban engedélyezték a nők számára.

A nőnevelés kérdéskörét összegezve megállapíthatónak vélem, hogy Molnár és Újfalvy nézetei, szempontjai nem álltak távol a korabeli közgondolkozástól, hiszen mind az anyák nevelő szerepét, mind pedig a nőnevelő intézetek működését és a hivatalviselés lehetőségét célként jelölték meg levelezésükben. Újfalvy Krisztina haladó nézetei és az evangélikus iskolák céljai között például nagymértékű hasonlóság van: a lánygenerációk tudásának és boldogságának egyaránt forrása az iskola.

A *Barátsági vetélkedés* egy korabeli erkölcstan tükrében

A következőkben a laicizálódás folyamatának elemeként tekintek a *Barátsági vetélkedés*re, így adva újszerű interpretációs lehetőséget a szövegnek.

Az episztolákban fellelhető életvezetési tanácsokra koncentrálok, mely tanácsokat Márton István erkölcstanának[668] részleteivel vetetem össze. A két költőnő között a 1796-ban történt meg az első levélváltás, ugyanabban az évben, amikor a *Keresztény theologusi morál* kikerült a sajtó alól. Az erényes élet létrejöttét tárgyazó szöveghelyeket keresve azt szeretném megmutatni, hogy az életet jobbá tevő szándékkal megfogalmazott útmutatások nem csak az erkölcstani munkákban lelhetőek fel, a két kötet között így kapcsolódási pontok lelhetők fel. Ezeknek a szöveghelyeknek a feltárása és összehasonlítása az elvilágosodás folyamatának újszerű bemutatását teszi lehetővé.

Életvezetési tanácsokat a *Barátsági vetélkedés*... szinte minden levélben olvashatunk. Ezeket, meglátásom szerint, részben az érvelésük eszközeként egymásnak szánják az írónők; valóban meg akarják győzni a másikat saját igazukról; részben pedig az olvasóknak szánhatják, akik a tanácsokat elolvasva, majd életükre alkalmazva jobbá, boldogabbá tehetik azt. Ez utóbbi céllal kapcsolódnak az episztolának az erényeket formáló funkciójához.

Márton István (1760–1831) nevéhez fűződik a pápai református kollégium felvirágoztatása. Több, mint négy évtizedig látta el az intézmény vezetésének feladatát. Az elsők között volt, aki magyarul tanított.[669] Márton életművének része a *Keresztény theologusi morál*, ami meglehetősen részletes, alaposan kidolgozott munka. Ez a kötet műfajában és célközönségét, a pápai fiúk alkotta diákságot tekintve is nagymértékben eltér Molnár és Újfalvy közös kiadványától. Márton a címben megjelölt célja a moralizálás, az

[668] MÁRTON István, *Keresztyén theologusi morál, vagy-is erköltstudomány*, Pápa, 1796.
[669] Márton István életéről bővebben http://mek.oszk.hu/00000/00061/html/02.htm (A letöltés ideje: 2018.10.01.)

erkölcsnemesítés, Molnárék ezt átvitten képviselik, új témákat, megszólalási formákat léptetve az irodalomba. Márton István munkájának kezdő oldalain elméleti bevezető található, ahol az erkölcstan mibenlétéről, történetéről ír. Az *I. Könyv*ben részben ezt folytatja, az elemzésembe bevont *B rész*ben pedig, többek között az ember erkölcsi természetéről, megjavításáról, a virtusgyakorlás eszközeiről értekezik. A *II. könyv* kötelességtudománnyal foglalkozik, az *A rész* az Isten iránti, a *B rész* a személynek maga iránti, míg a *C rész* a mások iránti kötelességről, illetve azok teljesítéséről szól.

A *Barátsági vetélkedés* és a *Keresztény theologusi morál* ajánlásai és bevezetői összevetésre érdemesek. A költőnők kötetéről már szóltam ebből a szempontból, azt egy mozzanattal egészíteném ki. A mecénás dicséretén felül az olvasóknak való példaadás szándéka is jelen van. Ugyanakkor a *Barátsági vetélkedésben* Molnár az első Újfalvynak írott levelében – ezzel nem teljes átfedésben – kettős célt említ: fájdalmuk enyhítését és a nők épülését.[670]

Márton István bevezető szándékú szövegegységeiben a pápai kollégium tanulóinak dedikálja művét, elsősorban őket szólítja meg. Feltűnően nagy számban van jelen útmutatás a bevezető pretextusokban, ebből adódóan maga az ajánlás értelmezhető egy olyan gyűjteményként, amely arra szolgál, hogy az erényes életvezetéshez kapjon tanácsokat az olvasó. Az alább idézett néhány regula, melyek követését elvárja a kollégium növendékeitől, képet adnak a Márton által preferált viselkedésmintáról.

Már az első oldalon tanúi lehetünk a példaadó, tanító szándéknak: „A jó hirnevet, érdem után, igaz, hogy én is szeretem, s annak megnyerésére törekszem is, de nem vadászom."[671] Célja egyértelműen a tanítás, a pápai iskola javát kívánja szolgálni. Álláspontja szerint az emberi mivolt alapvető eleme a kötelesség-teljesítés: „oly hathatósan lekötelezznének kegyelmetek ezen kötelességek tellyesítésére, hogy az alól semmi keresett színes ok alatt is fel nem óldhatnának, ha tsak az emberi nevezetet is magokról hitetlenül levetkezni nem akarnák."[672] Vagyis az ember megkérdőjelezhetetlen jellemvonása a kötelességének teljesítése, e nélkül nem is nevezhető embernek. Pannóniai hazafiként, filozófusként és keresztény emberként – mely megszólításokkal a pápai kollégium diákjait illeti – még inkább ez a feladatuk. A növendékek feladata az iskola előmozdítása is: „mind az Isten, mind az Emberiség, 's mind az Hazafiúság eránt viseltető erkölcsi tiszteltből."[673]

Érdemes megfigyelni, hogy a további fejezetek arról tudósítanak: az embernek isten, maga és mások iránt vannak kötelességei, melyeket „a' tiszta Okosság, a' Keresztyén sziv, s

[670] „Mely nem- tsak szivünknek sebeit enyhittse, / Hanem Nemünk' gyengébb részét-is épittse." *Uo.,* 10.
[671] *Keresztény theologusi morál, Kedves Barátim!* megszólítás alatt, VIII.
[672] *Uo.,* IX.
[673] *Uo.,* XIV.

Vallás”[674] miatt nem hagyhatnak figyelmen kívül. A felsorolás sorrendjében az okosság a listában előrébb, azaz hangsúlyosabb helyen szerepel a vallásnál, ami utalhat arra, hogy a diákok számára a tudást kívánja kiemelni, valamint reflektálhat a kor tudományba vetett bizalmára is.

Az anyaiskola a környéket boldogító (értsd itt: jobbá tevő) hatással rendelkezik. A fő cél, hogy tudományos és reális embereket neveljenek.[675] Ennek alapja Márton szerint: a Jézusi közjószeretet.[676] Mondandóját nyomatékosítandó a közjószeretet szót nagybetűs szedéssel kiemeli. A szeretet jelentőségét ezen felül a saját nevelési tevékenységében betöltött szerepe által is hangsúlyozza: „Abban a’ Szeretetbe neveltem Kegyelmeteket, a’ melly nélkül, Pál apostol tanitása szerént, bár ha angyali ékesszólással birnánk is: nem egyebek vagyunk zengő értznél…” [677] Állítása szerint „a’ SZERETET az ö Igaz Tzimere”[678] Továbbá megjegyzi azt is, hogy „tsak azok a mi igazi jótselekedeteink, a’mellyek […] a KÖZJÓT tárgyazzák…”[679]

Az előbeszédből tudható meg, hogy milyen olvasókra számít Márton István: keresztényekre, tudósokra, magyarokra,[680] vagyis férfiak írnak férfiakról férfiaknak. Mindegyik olvasótábort külön szólítja meg. A keresztényekhez szólva leírja, hogy legfontosabb dolog kinek-kinek saját kötelességét teljesíteni, valamint ismét utal arra, hogy a szeretet a legfőbb fundamentum, tehát ez a két tényező a virtus példája számára.[681] Molnár Borbála Újfalvynak írt leveleiben – a továbbiakban olvasható idézetekkel is alátámasztottan – többször nyomatékosítja ugyanezen erényeket, tehát ez egy lényeges egyezés a két munka között. A tudós olvasókhoz szólva könyve felépítését ismerteti, a magyarokhoz szólva pedig indokolja, miért döntött úgy, magyar nyelven adja ki erkölcstudományát.

A két költőnő szövegében, az erkölcstanhoz hasonlóan nagy számban találhatunk életvezetési tanácsokat, szabályokat, útmutatásokat. Újfalvy Krisztina második, 1796. szeptember 9-én keltezett levelében a következő megállapítást teszi:„érzeményem szerént a’ leg-drágább vagyon / Az Ember szeretet és az egyenesség.”[682] Álláspontját nem fejti ki részletesen, valószínűsíthetően a korban közismert, hagyományos keresztény tanításokat veszi alapul. Az idézetből megfigyelhető, hogy Újfalvy Krisztina számára, Márton Istvánnal azonos módon a legfontosabb erények egyike a szeretet, ami a keresztény gondolkodás alapja, közhelye. Újfalvy ezt halhatta a templomban is.

---

[674] *Uo.,* XIV.
[675] „a környéket boldogító béhatás, amelyre a köteleztetésünknél fogva törekednünk kellene” *Uo.,* XV.
[676] *Uo.,* XX.
[677] *Uo.*
[678] *Uo.,* XXI.
[679] *Uo.,* XXIV.
[680] *Uo.,* XXIX.
[681] *Uo.,* XXII.
[682] *Barátsági vetélkedés…,* 12.

A leveleskönyv negyedik darabja Molnár Borbála 1796. szeptember 25-ei írása, melyből több részletre utalnék. Molnár szerint kizárólag a valós érdemek, tettek dicsérete bírhat relevanciával: „Tudom, a' méltatlan ditséret meg-aláz, / 'S a'ki hizeledve ditsér inkább gyaláz"[683] Néhány sorral később ez olvasható: „Ha betses idönket el nem vesztegetjük: / 'S ez az a'mely böltsé formálhat bennünket, / Ha tudjuk 's követjük kötelességünket."[684] A kötelesség teljesítése, melyet itt először hoz szóba, (mind) a bölcsesség, (mind a továbbiakban interpretálandó boldogság) elérésének záloga a poétria nézete szerint. Ez a részlet tehát ismét a két munka közötti hasonlóságról árulkodik.

Ugyanebben a levélben ír arról, hogy nem unja meg társát, aki virtusért, az erényeiért szereti.[685] Molnár nem nemenként, hanem érdemeik szerint különbözteti meg az embereket. Márton István sem tesz ugyan különbséget a két nem között, de valószínűsíthetően ő inkább férfi olvasókra számított.

Az erkölcstan ajánlásához hasonlóan általános emberi és keresztényi értékekről szólván szoros kapcsolatot, összefüggést lát Molnár is a szeretet és az erényesség között,[686] továbbá az ég legbecsesebb javaként a jó szívet tartja számon, azaz nem szerzett tulajdonságként, hanem égi „ajándékként" tekint rá. Különös módon nem szól arról, mi módon van lehetősége az egyénnek önmagát jobbá, erényesebbé tenni, azaz a célként megjelölt jobbító szándék csak részlegesen valósul meg. Márton István viszont részletesen beszámol arról, hogyan tehet szert az egyén újabb erényekre.

Ritka kivételt képez, ha a költőnők között egyértelmű az egyetértés: a másokon való segítés fontossága viszont mindkét nőíró számára kétségtelen, közös álláspontjuk szerint: „Az igaz Emberi szeretet mindenkor az erötlenen kivan segiteni."[687]

A következő idézetekkel hangsúlyozni szeretném, hogy a kötelességek teljesítése a Molnár által írt levelek gyakori témája. „Egy Virtusos sziv […] békességet érez magában, ‚midön a Lelki 'esmeret bizonyságot tészen a' feöl, hogy ö kötelességét mindenkor egészsz erövel tellyesitteni kivánta…" [688] ; kötelességünk' tudása tellyesites nélkül roszszabb, mint a tudatlansag."[689] ; „igyekezzünk a' mi kitsiny környékünkben véghez vinni azt, ami töllünk telik."[690]

[683] *Uo.*,17.
[684] *Uo.*, 20.
[685] *Uo.*, 22.
[686] *Uo.*, 23.
[687] *Uo.*, 29. Molnár a 35–36. oldalon, a kötet hatodik levelében ír egyetértéséről Újfalvy 28. oldalon olvasható megjegyzésére.
[688] *Uo.*, 66.
[689] *Uo.*, 89.
[690] *Uo.*, 96.

Molnár Borbála negyedik, a gyűjtemény nyolcadik, 1797. július 24-ei levelétől kezdve a boldogság mibenlétéről kezdik megismerni egymás nézeteit a költőnők. Borbála szerint: „mi e' Világon, soha-nem érjük-el [azt] a' Boldogságot […] és a valóság soha nem ád annyit, mint a reménység igér."[691] Ugyanebben a levelében erényeket sorol: szóba hozza a szelídséget[692], szemérmetességet, emberszeretet, jóságot, istenfélelmet, (melyet a bölcsesség kezdeteként és a boldogság talpköveként értelmez).[693] Ezeket az erényeket következő levelében ismét felsorolja, hangsúlyozza, az olvasók irányában ez egyfajta didaktikus elem, melyben közli, szerinte milyen tulajdonságokra kell önmagában figyelnie az egyénnek. Nem először ír együtt a bölcsességről, a boldogságról, és a feladatok végrehajtásáról. Azonban nem is utoljára, mert néhány oldallal később azt írja: a boldogság az az édes érzés, hogy „mi kötelességünket mindenkor szives igyekezettel törekedünk véghez vinni."[694] A boldogság pedig magunkból jön, nem függ külsőségektől, például szerencsétől.[695]

Újfalvy Krisztina 1798. április 5-én írt levelében fejti ki nézetét a boldogság mibenlétéről. Állítása szerint a' boldogságot magán kívül senki se találja-fel: hanem mégis kivülröl kell annak jönni".[696] A kötelesség teljesítése önmagában nem boldogság véleménye szerint, akkor következhet be, ha megnyeri azt, amit óhajt. A legboldogabb ember nem törődik azzal, mi lehetett volna, vagy mire tehetne még szert, megelégszik azzal, amivel rendelkezik.[697] Ezt az olvasókkal is láttatni szeretné, ezzel válaszlevelében Molnár Borbála is egyetért, ebben a kérdéskörben szerinte más szavakkal fogalmazzák meg ugyanazt. A megelégedés Márton István művében is szerepet kap, erre a továbbiakban térek ki.

A jelentősnek vélt erények felsorolása, és az életvezetési tanácsokat tartalmazó idézetek listájának zárásaként egy további fontos párhuzamra hívnám fel a figyelmet. Molnár Borbála a kötet tizenkettedik, 1798. július 10-én kelt levelében azt írja, hogy ha az egyén az Isten, a felebarátai és a maga iránti kötelességeket teljesíti, sosem lehet egészen boldogtalan.[698] Azaz, azt látjuk, hogy az erkölcstan fő részeinek címeit sorolja fel, ugyanazok iránt tartozik tehát kötelességgel mindenki Molnár Borbála szerint, mint Márton István szerint.

---

[691] *Uo.,* 56.
[692] A 35. oldalon a szelíd és engedelmes feleletet (túlozva) Nagy Sándor dicsőségével veti egybe Molnár, hozzátéve, hogy szerinte a nők hatalma leginkább az engedelemben áll.
[693] *Uo.,* 53–56. Újfalvy válaszlevelében a következőt írja: „A' szelidséget és szemermetességet együgyüségnek keresztelik" a férfiak. (81.) Vagyis Újfalvy szerint nem feltétlenül erényes tulajdonság a szelídség és a szemérmetesség, eltér a hagyományos női szerepek reprezentációjától.
[694] *Uo.,* 100.
[695] *Uo.,* 99.
[696] *Uo.,* 108.
[697] *Uo.,* 109.
[698] *Uo.,* 128. Korábbi levelében, a mű 65. oldalán, azt is említi, hogy ha a teremtőt és magát megismeri valóságos virtus lesz jelen az ember szívében.

A *Barátsági vetélkedés*sel összefüggésben az erkölcstanból kiválasztott néhány példát idéznék még, mivel célom a reprezentált erények összehasonlítása, hasonlóságok, különbségek feltárása volt. Az *Első könyv B szakasz*ának elején a virtus mibenlétét járja körül Márton. A virtus:[699] „az az uralkodó Érzékmód, az emberben, melly szerént, ő az Okosság erköltsi Parantsolatját, nem hajlandóságból, hanem kötelességből viszi végbe."[700] Ebből az idézetből azt láthatjuk, hogy a Molnár Borbála által olyannyira hangsúlyozott kötelesség teljesítése alapvető szerepet kap Márton Istvánnál, amelyre nem kizárólag az ajánlásban, hanem a főszövegben is utal. Kijelenthetőnek vélem tehát azt, hogy a költőnők levelezése nézeteiben ebből a szempontból nem tér el a keresztény erkölcstantól.

Az erkölcstan az erényt azért tartja értékesnek, mert „a Virtus, soha sem lehet meg hartz nélkül"[701], emellett nem lehet tökéletes sem.[702] Tenni, munkálkodni kell érte, a Molnár Borbála által többször említett elfogadással, azaz passzivitással szemben itt sokkal inkább egy cselekvő, erényeiért tevő egyén képe rajzolódik ki, annál is inkább, mert a *Keresztény theologusi morál* a virtus különböző fokozatait említi.[703]

Az első könyv *B szakasz*ának negyedik része „Az Embernek Erköltsi Megjobbításáról" szól. Már a cím mutatja, hogy a tökéletesedéshez az egyénnek cselekednie kell, a beletörődés és az elfogadás helyett. Ebből az alegységből Az akarat megjobbítását emelném ki.[704] Ehhez szükség van a hiba belátására, csak ezután következhet a „munkás Megjobbulás"[705], mert a megértés akkor igazi változás „ha tsak magát jó tselekedetei, s a jóban való nevekedés által ki […] mutatja."[706] A folytonos fejlődés mellett is érveket sorakoztat.[707]

Az *Ötödik rész* a virtusgyakorlás eszközeiről szól, ahonnan az önvizsgálatot tárgyazó alfejezetet emelném ki, mely szerint az önvizsgálatnak a személy minden cselekedetére ki kell terjednie, így a hibák felismerésük után javíthatóakká válnak.[708] Nagyfokú tudatosságot vár el az egyéntől ugyanúgy, mint személyes állapotunkban való megnyugvásról írva.[709] Megelégedésre, belenyugvásra szólít fel, akkor is, ha nem minden kívánság teljesül.[710] Ez utóbbi nézetet a leveleskönyv is osztja.

---

[699] Mely nem egyéb tiszta erkölcsiségnél - *Keresztény theologusi morál i. m*,. 200.
[700] *Uo.*, 192.
[701] *Uo.*, 201.
[702] *Uo.*, 203.
[703] *Uo.*, 210.
[704] *Uo.*, 256.
[705] *Uo.*, 259
[706] *Uo.*
[707] *Uo.*, 273.
[708] *Uo.*, 283.
[709] *Uo.*, 373.
[710] *Uo.*, 381.

Összefoglalva megállapíthatónak vélem, hogy bár a két szöveg, a levelezés és az erkölcstan között hasonlóságok és eltérések egyaránt fellelhetők, a hasonlóságok aránya szembetűnőbb, mint a különbségeké. A különbségek alapvetően a két mű funkciójának eltéréséből adódnak. Mindkét mű célja olvasóinak erkölcsi jobbá tétele, életük erényesebbé változtatatása, melyhez más eszközöket használnak fel. Míg Márton István a Biblia szövegére hivatkozva támasztja alá nézeteit, a költőnők leginkább élettapasztalatukra támaszkodnak véleményük kifejtése során. Ezen élettapasztalatokat minden bizonnyal olvasmányélményeik is kiegészítik. A lacizálódás elhúzódó folyamata nyomot hagy a költőnők szövegén – a leveleskönyvből vett idézetek bizonyítják, hogy életvezetési tanácsok jelen vannak az erkölcstanokon kívül más típusú szövegekben is.

Dolgozatomnak ebben a fejezetében Molnár Borbála és vele együtt a mesterkedők episztolaköltészetével foglalkoztam. A levelező kör szövegeit a címben megjelölt fogalmak, az önreprezentáció, a társalgás, a közösségteremtés, valamint az erkölcsnemesítés jegyében elemeztem.

V. Az önreprezentáció és a költőnővé válás alakzatai
Fábián Julianna és Gvadányi József *Verses levelezés*ében

1.Bevezetés és célkitűzés

Dolgozatomnak ebben a részében Molnár Borbálát és Újfalvy Krisztinát követően Fábián Juliannával (1765/1766–1810) foglalkozom, aki szintén megpróbált láthatóvá válni az irodalom színterén. Az eddig tárgyalt két alkotóval az episztola műfaja mellett megjelent kötete is összekacsolja őt.

Fejezetem középpontjába Fábián Julianna alakját és a Gvadányi Józseffel váltott leveleket tartalmazó episztolakötetet[711] állítom. A kiadványban azt keresem és vizsgálom, hogy mit árul el a levelezés Fábián Julianna személyéről, mit közöl és rögzít önmagáról, és hogyan viszonyul ehhez Gvadányi. A textus kontextualizálása során megkísérlem felvázolni, hogyan reprezentálja önmagát Fábián, azaz hogyan megy végbe az énkonstruálás nyelvi folyamata, illetve hogy az episztolákban alkalmazott nyelvi alakzatok hogyan referálnak a tényleges életkörülményekre, hogyan viszonyulnak a rendelkezésünkre álló életrajzi adatokhoz. Ahogyan Molnár Borbálára és Újfalvy Krisztinára, úgy Fábián Juliannára is igaz az, hogy irodalomtörténeti megítélésükben terméketlen körkörösség van jelen, az életrajzok írói a versekben található adatokkal dolgoznak, valamint egymástól vesznek át információkat.

A költőnőt, Fábián Juliannát esettanulmányként értelmezve a fejezet második részében arra keresem a választ, hogy számára mi jelentette az alapvető motivációs bázist. Miért vált számára fontossá a színrelépés az irodalom kialakulóban levő nyilvánossági terében? Ezen kívül kérdésként merül fel az is, hogyan mehetett végbe a költőnői szerep megteremtése, hiszen nyilvánvalóan ő sem léphetett önállóan nyilvánosság elé: szüksége volt olyan férfira, aki legitimmé tette szövegét, személyét. Hogyan járult tehát hozzá ehhez a folyamathoz Molnár után Fábián esetében Gvadányi alakja? Mindezek mellett kitérek Fábián földrengést megörökítő mestermunkájára, melyet a korabeli eszmetörténeti kontextus felől értelmezek.

2. Fábián Julianna (1765/1766–1810) – ami tudható

Fábián Julianna biográfiai adataival legutóbb Fábri Anna foglalkozott részletesebben, aki a már több ízben idézett monográfiájában közöl rövid életrajzot a költőnőről, valamint ismerteti

[711] *Verses levelezés, a' mellyet folytatott gróf Gvadányi József Magyar Lovas Generális Nemes Fábián Juliannával, Nemes Bédi János Élete Párjával, mellybe több nyájas dolgok mellett, Királyi Komárom Városába történt siralmas Föld-indúlás is le-írattatott, és a' Versekbe Gyönyörködök kedvekért ki-adattatott.* Pozsony, 1798.

az 1798-ban kiadott episztolakötetét. Fábri leginkább Szinnyei József életrajzára,[712] valamint Zilahy Károly,[713] Fáylné Hentaller Mariska[714] és Bánhegyi Jób[715] munkáira támaszkodhatott, mely kötetek összefoglalták a költőnő életével kapcsolatos, kevés bizonyosan állítható adatot, tényt, melyek kiegészítésére csekély esély mutatkozik. Fábián esetében tehát ugyanazok a források állnak rendelkezésre, mint Molnárnál és Újfalvynál, ugyanakkor vele kapcsolatban hiányoznak az újabb eredmények.

A korabeli Komáromnak, Fábián szülővárosának élénk irodalmi élete volt a korban: ide kötődik a *Mindenes Gyűjtemény*, Péczeli József lapja, mely 1789-ben, azaz csak egyetlen évvel a *Kassai Magyar Museum* után indult. Péczeli folyóiratáról feltételezhetően tudott Fábián, mely szellemiségével, témavilágával, nyitottságával egyaránt hatással lehetett a későbbi költőnőre.

Fábián Julianna egyes források szerint 1765-ben, más adatok szerint 1766-ban született Komáromban, armális nemesi családban. Származásával összhangban Fábián a szintén komáromi nemes, Bédi János csizmadiamester felesége lett húszesztendős korában. Házasságuk tíz évig tartott, négy gyermekük közül kettő maradt életben, és érte meg a felnőttkort. Fábián Julianna betöltötte a feleség, az anya, a háziasszony hagyományos szerepeit, emellett a család bevételeinek növelése érdekében főkötők varrásával foglalkozott, és mindezen felül írói ambíciói voltak. Irodalmi szalonja némi hírnévre, jelentőségre tett szert a korban: közismert például, hogy itt találkozott először egymással Csokonai és Vajda Julianna 1797-ben.[716] Összejöveteleit szalonnak nevezni talán túlzás, de valóban megfordultak itt irodalmat kedvelő személyek (például a Molnár Borbálával levelező Édes Gergely), és a látogatók társalgási témái között bizonyára az irodalmi művek is szerepeltek.

Fábián első férje pontosan még nem adatolt halála után, 1801-ben újra a házasság kötelékébe lépett: az orosz cári testőrség korábbi tagjának, Balog Istvánnak lett a felesége. A források szerint második házassága nagyon boldog volt, és 1810 tavaszán, néhány órával férje halála után a komáromi költőnő is elhunyt. Az életrajzi narratíva Fábián esetében is kritika alá vonható, az életrajzok romantizált életutat hoznak létre a kevés rendelkezésre álló adatból.

[712] SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, i. m.
[713] ZILAHY Károly, *Hölgyek lantja*, i. m.
[714] FÁYLNÉ HENTALLER Mariska, *A magyar írónőkről, i. m.*
[715] BÁNHEGYI Jób, *Magyar nőírók, i. m.*
[716] Erről részletesen ld. SZILÁGYI Márton, *A költő mint társadalmi jelenség Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*, Budapest, Ráció Kiadó, 2014, 188–189., 199., 201.

3. Fábián Julianna és Gvadányi József – a kapcsolatfelvétel körülményei és a kötet célja

Elemzésemben rámutatok, hogy a kötet felkínálja azt az interpretációs lehetőséget, mely szerint egyszerre valósul meg benne Fábián költőnővé válásának dokumentálása, valamint Gvadányi mentori szerepének dicsőítése. Az előbbihez, a költőnővé váláshoz kapcsolódik a mestermunka, a földrengés leírásának megírási folyamata, majd a végeredmény publikálása. Az utóbbihoz, a mentorszerep dicsőítéséhez tartozik Gvadányi narratívája, mely az előszóban, a közbeékelt megjegyzésekben, valamint a költőnő őt illető magasztalásában érhető tetten. Itt kibontakozik a gróf szándéka, saját szerepének reprezentációja, Fábiánról alkotott képe egyaránt. Mivel a kötet megjelent, mind a költőnővé válás, mind a mentorálás sikeresnek tekinthető.

Fábián Julianna gróf Gvadányi Józsefet 1795. október 24-én kelt levelében kereste meg ismeretlenül, ami több szempontból nevezhető szokatlan, sőt bátor tettnek. Kezdetben az ebből adódó közvetettség formálja levelezésüket. Ráadásul Fábián nőként, tehát a Másik pozíciójából lépett fel kapcsolatteremtőként, túllépve ezzel hagyományos szereplehetőségein, hiszen neki mint nőnek nemigen lehettek volna önálló, független döntései. Ezen kívül számot kell vetni a Gvadányi és Fábián közötti nagymértékű rangkülönbséggel, amire a levelezésükben több alkalommal utalást tesznek. Nem véletlen azonban, hogy épp a gróf felé fordult a költőnő figyelme – választása tájékozottságra utal, lehetőségeihez mérten minden valószínűség szerint követte a korabeli irodalmi élet eseményeit.

Szigetvári Iván, ahogyan írtam már róla a Molnár Borbála recepciótörténetével foglalkozó fejezetben, egyenesen „Helikoni kört" vél felfedezni Gvadányi körül.[717] Bár Bíró Ferenccel egyetértve mondhatjuk, hogy „talán túlzás e verses levelek nyomán kirajzolódó kis irodalmi kört »Gvadányi Helikoni köré«-nek nevezni",[718] mivel a cél csupán egy-egy kötet kiadása lehetett.[719] Gvadányi megkeresése mellett szólt, hogy a korban közismert és népszerű volt, de az átalakulóban lévő irodalomban tőle meglehetősen távol állt a professzionalitás,[720] tekintély volt, de egyben olyan személy is, aki a mesterkedők csoportjába tartozott. Az irodalmi jelenlét, a (magyar nyelvű) művek alkotása és azok számának növelése, az írói befogadás gesztusa fontosabb volt Gvadányinak és körének, mint az, hogy a létrejövő alkotások a magas irodalmi műfajokhoz kapcsolódjanak, (esztétikai szempontból) hibátlanok legyenek. Nézeteiből adódóan a nőírók nem estek eleve negatív megítélés alá, kaphattak lehetőséget a nyilvánosság előtt. Látnunk kell tehát egy intencionált célt Gvadányi nőköltőket

[717] SZIGETVÁRI Iván, *Gvadányi helikoni köre, i. m.*
[718] BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, *i. m.*, 301.
[719] *Uo.*
[720] FÁBRI Anna, *„A szép tiltott táj felé"…*, *i. m.*, 15.

illető tevékenységében: a kánon bővítését, a szerzők számának növelését, a verselő nők beemelését az irodalmi köztudatba. Ezzel Gvadányi nyilvánvalóan saját szerepeinek számát, önnön elismertségét, hírnevét öregbíthette, és nemcsak katonaként, íróként lehetett rá tekinteni, hanem mecénásként is, aki meghatározó szereppel bír az irodalmi élet kialakításában. Fábián Molnár Borbálához hasonló magasztalásaiban szintén kiemeli a gróf virtusokban bővelkedő személyiségét.[721]

Érdemes megvizsgálni az episztolakötet Gvadányi által írt, 1797. október 16-ra datált *Elö-beszéd*ét. Kitűnik ugyanis ebből a paratextusból, hogy milyen céllal teljesítette a komáromi költőnő azon kívánságát, hogy tökéletesítse verseit, illetve, hogy mi motiválta kettejük verses leveleinek kiadását: „nem más okra való nézve tselekedtem én eztet, hanem hogy valmint ő, úgy mind a' két Magyar Hazába élő szép Nem – is *ösztön*t, *ízlés*t és *kedvet* nyerhessen a' Verselésre. Nem-is lett ezen igyekezetem foganat nélkül való, mivel valamint Hazámba, úgy az Erdélyi Nagy Hertzegségben-is támodtak Nemes Mólnár Borbálának, és Nemes Fábián Juliannának követői, a' mint alább az *Érdemes Közönség* neveiket fogja is olvasni. Így tehát a' külső Nemzetek, nem lesznek ezentúl olly bal vélekedésbe, hogy a Magyar szép Nem, elégtelen vólna jó nevelésének fogyatkozása miatt a' szép tudományokra, mert már most munkáikból látni fogják, hogy ha fel-nem müllyák talán-is öket, de leg-alább egy köröm feketényit sem fognak nékiek engedni. *De ugyan-is ha Hazánk fiai mindenre alkalmotossak, bizonnyára Leányai-is ollyak lesznek, tsak akarják.* "[722]

A bevezetőből kitűnik, hogy Gvadányi – ahogyan az első elemző fejezetben tárgyalt *Uránia* – elsősorban női olvasóknak szánja a művet, nem kisebb céllal, minthogy e szöveg olvastán bennük is felmerüljön a késztetés az irodalom művelése iránt: immáron nem befogadóként, hanem szövegalkotóként. Az ösztönzés mellett kedvet kíván kelteni az íráshoz – saját művét pedig méltónak, megfelelőnek tartja arra, hogy formálja a nők ízlését. Ebből következően ezt a munkát útmutatásként, példaként értelmezhetjük, mely kiindulópont lehet a jövőben verselni kívánó nők számára. Nem lehet figyelmen kívül hagyni ebből a célkitűzésből az újítás, a teremtés, a létrehozás szándékát, mely egyszerre lépteti Fábián Juliannát alkotói pozícióba, valamint biztosítja Gvadányi helyét egy merőben új mecénási és mentori szerepben. Az újdonságot a költőnő „teremtésén" túl az olvasóközönség „teremtése"[723] jelenti, továbbá az, hogy célja annak bizonyítása, a magyar nők képesek értékes, élvezetes, hasznos művek alkotására. Gvadányi a bevezetésben már tudósít a cél eléréséről: a

[721] „A' te nagy lelkedet, tsak a' virtus bírja" - *Verses levelezés...*, *i. m.*, 93.
[722] Gvadányi József, *Elö-beszéd = Verses levelezés...*, *i. m.*, oldalszám nélkül
[723] A költőnő „teremtésére", a Pygmalion-effektusra Fábri Anna is utal. (FÁBRI Anna, *„A szép tiltott táj felé"...*, *i. m.*, 14.; FÁBRI Anna, *„Fekete hattyúk, fejér csókák": Hősnők és írónők a XVIII–XIX. század fordulójának magyar irodalmában = Folytonosság vagy fordulat?*, szerk. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1996, 302, 305.

közönséget megszólítva hívja fel külön az olvasók figyelmét arra, hogy Molnárnak és Fábiánnak követői vannak. A követők kilétére a kötetzáró episztolában derül fény, ahol Gvadányi keretes szerkezetként visszautal Molnár Borbálára, majd a példájuk inspirálta alkotókat sorolja: „Újfalvy Kristina vele Vaji Klára, / Huszár Erzsébet is, és Veszprémi Sára, / Nyomotokban vannak, hágják már Helicont […].”[724]

Gvadányi bizonyítani igyekszik (a külföldiek számára) a magyar hölgyek alkalmasságát a tudományok és az irodalom művelésére, hiszen ekkor „az irodalom és a nyelv művelése és szeretete csak elszigetelt jelenség, még az írni és olvasni tudó nők körében is.”[725] A Nyugat-Európához viszonyított lemaradás csökkentésében való részvétele kapcsán ismét saját[726] tevékenységét hangsúlyozza a Szakolcán élő népszerű költő. Nem lehet ugyanis a gesztusértéknél nagyobb jelentőséget tulajdonítani annak a részletnek, mely szerint csak akaratuktól, kitartásuktól függ az, hogy a nők ugyanolyan teljesítményre legyenek képesek, mint „Hazánk fiai”, akik már most „mindenre alkalmasak”. Mégis érdekes már magának a jelzésértékű szándéknak a szöveg ilyen hangsúlyos helyén történő előfordulása. Fábri Annával összhangban állíthatjuk,[727] hogy a befogadás, a népszerű/dilettáns irodalmi életbe való beilleszkedés és szerepvállalás, ahogyan Molnár esetében is, itt is fontosabb volt, mint a kirekesztés, történjen e kívülmaradás akár esztétikai okokból, akár a társadalmi pozíció különbségéből, akár az alkotó neméből adódóan.

Már az előbeszédben szól Gvadányi Fábián versírói vágyáról és hajlandóságáról, s emellett utal arra, hogy több alkalommal kellett bátorítania a levelezés folytatására, sőt: már itt beszámol a költőnőt ért kritikákról: „Barátnémnak sok Zoilussai, és Mómussai-is támadtak, de bíztatásomra meg-vetette ezen dib dáb embereket, és levelezését folytatta. A’ Komáromi Föld-indúlásnak le-írására-is nehézségét által látván nehezen adta magát, de ösztönzésemre ehez-is hozzá fogott, a’ mint- is munkáját mély alázatossággal nyújttya a’ Nagy érdemü Közönségnek…”[728] A bevezető végeredményben megalapozza azt a történetet, amely majd a kötet végigolvasásával teljesedik ki: Fábián költővé nevelésének és avatásának folyamatát, amelyben Gvadányi szerepe természetesen kitüntetett.

Gvadányi módszere, tanítása hasonlít a poézisoktatásra. A felekezetek szerint elkülönült korabeli oktatás részeként jellemzően a poétai osztályokban oktatták a versírást,

[724] *Verses levelezés…*, *i. m.*, 139.
[725] FÁBRI Anna, *Az irodalom magánélete: Irodalmi szalonok és társaskörök Pesten 1779–1848,* Budapest, Magvető Kiadó, 1987, 83.
[726] „A nőknek a szalonéleten keresztül az irodalomba való integrálása, akár olvasóként, akár szerzőként, Németországban a 18. század közepén, a Gottsched-féle szalon megnyitása körüli években kezdődött, és ez az alapjában véve társadalomtörténeti jelenség egy sor ízlésbeli következménnyel járt.” (HÁSZ-FEHÉR Katalin, *Elkülönülő és közösségi irodalmi programok a 19. század első felében*, Debrecen, Kossuth Egyetemi, 2000, 126–127.)
[727] FÁBRI Anna, *„A szép tiltott táj felé”…*, *i. m.*, 14.
[728] *Verses levelezés…*, *i.m.*, *Elö-beszéd…* [oldalszám nélkül]

többek között a sententia és a pictura leírását, az időmértékes verselést, s annak jellemző strófáit.[729] A nyugalmazott katona, aki minden bizonnyal az egri jezsuita gimnáziumban tanult meg verselni[730], mintha a poeta classisból vett ismeretanyagot kívánta volna Fábiánnal teljesíttetni.

4. Fábián Julianna – ami az episztolákból olvasható és kikövetkeztethető

Fejezetem következő szakaszában arra fordítok figyelmet, milyen képet mutat magáról a költőnő Gvadányinak címzett leveleiben. Először azt állítom középpontba, mit tudhatunk meg Fábián mindennapi életéről a szövegeit olvasva. Vizsgálódásaimban két levelet emelek ki: az egyik a levelezés felütése, a másik pedig a Fábián által írt harmadik levél, melyben élettörténetét írja le a gróf kérésére.

A kötetben Fábián Julianna tizenhét számozott episztoláját olvashatjuk, melyek közül az első 1795. október 24-én íródott. A gróf megszólítása tiszteletteljes, a rangkülönbségnek megfelelő: **„**Méltóságos Gróf Úr! Múzsák Mecenássa, / Ama nagy Mecenás egy nagy lelkü mássa."[731] Különös módon életkörülményeiről, személyéről Fábián Julianna szinte semmilyen leírást nem közöl a kapcsolatot megalapozó levélben. A célját azonban annál pontosabban fogalmazza meg, már közvetlenül a megszólítás után: „Bízván grátziádban te hozzád járúlok, / Tsekély Verseimmel lábadhoz borúlok."[732]

Tettét Fábián maga is bátornak tartja, de egyben felkéri a grófot arra is, szánja meg őt. Az episztola további részeiben a költőnő verseiről, ambícióiról szól, majd mentorálást kér Gvadányitól.[733] Fábián második, 1795. november 13-án kelt levelében továbbra sem ír életéről, mindennapjairól, családjáról: önreprezentációja a költőnői létre korlátozódik. Ez abban ragadható meg, hogy hálával, örömmel fordul Gvadányi felé azért, mert a gróf szándékában áll Fábián írásait kiadni.

A harmadik, 1795. december 26-án írt episztolájában kell megoldania az első költői feladatot, melyet a gróf így kér tőle:„De míg személlyesen jobban meg- esmérlek, / Ha meg nem bántalak, arra egyre kérlek: / Add tudtomra élted folytatod miképpen? / Egésségedben –

[729] Szilágyi Márton így ír a Debreceni Kollégium gyakorlatáról: „A középiskolai tagozaton a latin osztályok működtek, amelyek elnevezésében és tevékenységében a latin grammatikában tett előrehaladás mutatkozott meg (declinista, grammatista, coniugista, syntaxista, poetica, logica classisok). " SZILÁGYI Márton, *A költő mint társadalmi jelenség i. m.*, 117. A Sárospataki Református Kollégiumról ld. DIENES Dénes, UGRAI János**,** *A Sárospataki Református Kollégium története*, Sárospatak, Hernád Kiadó, 2013, 61. A felekezetek szerinti oktatásról ld. BITSKEY István, *Katolikus és protestáns iskolaügy* (a *Szellemi élet a kora újkorban* című fejezet részeként) = *Magyar művelődéstörténet* (szerk. KÓSA László), Budapest, Osiris Kiadó, 2002, 246–253.
[730] BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma, i. m.,* 294.
[731] *Verses levelezés..., i. m.,* 1.
[732] *Uo.*
[733] Ezekre a részekre dolgozatomnak egy későbbi szakaszában még visszatérek.

is, vagy-é mindég épen? / Hymen mikor kötött életed párjához? / Tégedet ölelö érdemes karjához? / Égtül hány Magzattal vagy meg- áldva immár? / Mert ha nem gyümöltsös a' jó fa, a' nagy kár / De Curiosusnak ne tartsál engemet, / Mert tsak a' barátság kiszteti szívemet; / Hogy tsak ennyire-is meg esmérhesselek, / Szívembe mélyebben bé- rekeszthesselek."[734] Az idézett szakasz kifejezi Gvadányi őszinte kíváncsiságát: meg szeretné ismerni levelezőpartnerét, és ha a költőnő felel a kérdésekre, nemcsak a gróf ismeri meg életét, múltját, hanem az episztolakötet olvasója is. A szakasz megjeleníti magát Fábián Juliannát is, hiszen az ő élettörténetéről akar tudni a nyugalmazott generális. A költőnő önmaga életét nyelvi formába önti, szöveggé alakítja, amely folyamatban szerepet kap a fikcionalizálás és a stilizálás. Gvadányi első kérése értelmezhető tehát próbaként, vizsgafeladatként, melynek teljesítése bizonyíthatja Fábián Julianna verselési képességeit, nagyobb költői feladatok megoldására való alkalmasságát, illetve lehetőséget kap arra, hogy a kötetben markáns képet mutathasson magáról az olvasónak.

Élettörténetét a költőnő a harmadik levélben írja le, megoldva a számára kijelölt költői feladatot. A magasztaló megszólítás, majd az olvasott levélre történő rövid reagálás után tér rá élete leírására, rögzítve, hogy a gróf kérésének tesz eleget: „Sorsom írására itt már mostan térek, / De hoszszas nem leszek hamar véget érek. / Ezt pediglen teszem Nagyságod szavára, / Vagy hellyesebben szóllok parantsolattyára."[735] A „parancsolatjára" kifejezés mutatja, hogy a költőnő a mentora által kijelölt feladatot komolyan veszi, annak való megfelelését magától értetődőnek tartja.

Feltűnő módon gyermekkoráról, származásáról, szüleiről nem szól, születésének helyét sem írja le, amely egyrészt arra enged következtetni, hogy szülőhelye és mostani lakóhelye egyaránt Komárom, másrészt azonban származásának és nevelkedésének jelentéktelenségét is sejteti. Ezek mellett iskoláztatása azért maradhatott ki a leírásból, mert a hagyományos női szerepekre készítették fel, ami nem rendelkezett információértékkel. A biográfia mostanáig ismert tényeiből úgy tűnik, életének színtere mindvégig a Duna-menti település. Az első életesemény, melyet megemlít, a húszesztendős korában kötött házassága. Ez egybevág az ismert életrajzokkal, mivel a biográfusok valószínűleg a versből vették az adatokat. A házasság tíz évig tartott, melynek a férj halála vetett véget. Az episztola írásának idején az első férj, Bédi János, még életben volt, hiszen Fábián így fogalmaz: „Tíz nyarat, tíz telet, töltöttem már vele, /Miólta egyé tett házasság kötele."[736]

[734] *Uo.*, 14.
[735] *Uo.*, 17.
[736] *Uo.*

A férj halála körülbelül a levélváltások idején, vagy kevéssel azután következhetett be, csupán abból tudunk erre következtetni, hogy az episztolában Fábián Julianna már tíz együtt töltött télre utal, továbbá az is tudott, hogy a gyászidő letelte után a költőnő Balog István felesége lett. Első házasságának deskripcióját nagyon röviden, mindössze két sorral végzi el: „Ezen idö alatt éltünk békességben, / Hites személlyeket illetö hívségben."[737] Ezt követően a gyermekeit hozza szóba, mellyel szintén Gvadányi kérdésére felel: „Az Úr négy magzatot adott, / Kik közül a' halál kettöt el- ragadott / Úgymint a' leg-elsöt, melly vólt Juliánna, / Kő szív vólna, ki illy szép leányt ne szánna. / János és Sámuel, kik vagynak középben, / Isten jó voltából élnek testben épben. / Utólsó volt József, aki tsak hamarjában / Innet el-költözött, gyengétske korában."[738] Ismét azt adatolhatjuk, hogy a biográfia ismert tényei egybevágnak az episztola tartalmával. Kiegészítésként a gyermekek neveit, nemét, illetve korai halálukat tudhatjuk meg.

Fábián autobiográfiája tipikus női életutat rögzít: feleségi, anyai szerepe nagyobb hangsúlyt kap, mint személyisége, nem ír semmit gyermekkori éveiről, így nem tudható, milyen műveltséggel, olvasottsággal bírt. Önmagát olyannyira háttérbe szorítja, csak gyermekei említése után szól saját életkoráról, de sem születésének pontos dátumát, sem életkorát nem közli a gróffal, így az olvasókkal sem: „Éltem' esztendeje mind öszve három tíz […]."[739] A források egy része szerint Fábián Julianna 1765-ben, más része szerint pedig 1766-ban született. Fábri Anna rövid életrajzában,[740] ugyanúgy, ahogy Bánhegyi Jóbnál,[741] továbbá *A Magyar költőnők antológiájá*ban[742] az 1765-ös dátum szerepel, Szinnyei József, Zilahy Károly[743] nem közöl dátumot.

A családjáról, életkoráról szóló leírás után a költőnő röviden mindennapi tevékenységéről tesz említést. „Életünk folytattuk mi munkáló sorsban, / Mellyet itt le-írok, négy, öt, vagy hat sorban. / Az Uram gyakorló mesterséges élte, / A' tsizmadiaság: mert mindég azt vélte, / Hogy ez után lészen egy darab kenyere, / Izzad is valóban, érette tenyere. / Én hogy segítsége lehessek Uramnak, / *Mindenfélét varrok másoknak, 's magamnak*. / Kevés jövedelmünk ekkép szaporítom, / Naponként mint tölem telik gyarapítom. *Gazdaszszonyságomat ezzel nem fogyasztom, / De a' verselést-is azért nem halasztom*."[744]

Fábián Julianna és hitvestársa nevüket és származásukat tekintve nemesek, életvitelük azonban a polgárokéhoz közelít: mind a férj, mind a feleség iparosmesterséget folytat, ebben

[737] *Verses levelezés...*, *i. m.*, 17.
[738] *Uo.*, 17–18.
[739] *Uo.*, 18.
[740] FÁBRI Anna, *„A szép tiltott táj felé"…*, *i. m.*, 33–34.
[741] BÁNHEGYI Jób, *Magyar nőírók*, *i. m.*, 34.
[742] *Magyar költőnők antológiája*, szerkesztette: S. SÁRDI Margit, TÓTH László *i. m.*, 58.
[743] ZILAHY Károly, *Hölgyek lantja*, *i. m.*, 25.
[744] *Verses levelezés...*, *i. m.*, 18. (Kiemelés tőlem Balog Edit Otilia)

is azonosság fedezhető fel a források és a levelezés között. A költőnő anyai, feleségi szerepkörei mellett gazdasszony, varrónő is egyben. Ezek közül Fábián nem emel ki egyetlen szerepet sem, így egyenrangúnak tételezhetjük fel őket, mindegyiknek igyekszik megfelelni. Bár a verselést csak utolsóként említi, a kontextus mégis nyomatékot ad ennek a tevékenységének, hiszen a levélíró éppen azt hangsúlyozza, hogy a versírást minden más tennivalója ellenére sem hanyagolja el. Ha az ebben az episztolában olvasható adatokat összevetjük Szinnyei József életrajzával,[745] azt tételezhetjük fel, hogy Szinnyei minden valószínűség szerint ebből dolgozhatott: kizárólag az itt olvasható szólamokat olvashatjuk vissza a biográfiában, melyeket az azóta íródott, már említett munkák (Fáylné, Bánhegyi, Fábri) is (kevés kiegészítéssel) átvettek.

Fábián Julianna további levelei nem tartalmaznak részletes leírást életéről, a költőnő egy-egy epizódot emel csak ki: ilyenre példa egy házasságkötés utáni vigasság versbe foglalása,[746] vagy a gróf küldötte magvak iránti örömének kifejezése.[747] Vissza-visszatérő motívumként utal viszont varrónői szerepkörére, leginkább menyasszonyoknak szükséges, általuk megrendelt ruhadarabok (főkötő, paplanhuzat) elkészítéséről ír episztolájában. A továbbiakban néhány olyan szöveghelyre teszek utalást, ahol Fábián Julianna önmagát varrónőként reprezentálja.

Olvasható ilyen önreprezentáció például az ötödik levelében: „Szüzeknek koszorú és Párták hellyekbe, / Számtalan fökötöt kell varrnom fejekbe.”[748] Többször előfordul a válaszlevél késésének a varrás tényével történő mentegetése például az előbb szóba hozott, ötödik levélben: „Ez hát késésemnek egy bizonyos oka / Mivel e’ munkának van most nálam soka. / E’ munka pediglen nékem nagy hasznot hajt / […] Szívesen a’ Lányok kész pénzel fizetnek...”[749]

1796. július 10-én írt, kilencedik verses levelében, melyben már a földrengés leírásának második része is olvasható, ismét a menyasszonyokat hozza szóba: „Most pedig a’ bóltba sellyemért sétálok. / Ezzel Meny aszszonynak fogok paplant varni, / Mellyel völegénnyét bé-fogja takarni.”[750] Hasonló módon jár el a tizenkettedik levelében, majd a tizenötödik episztolában is: „Most sok dolgom vagyon, a’ lyányok kínoznak, / Sok féle kitákat fökötöknek hoznak.”[751] ; „Felelek is ímé, mint tudok, ’s mint lehet, / Mivel a két

[745] SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, *i. m.*
[746] *Verses levelezés...*, *i. m.*, 27–28.
[747] *Uo.*, 42–43.
[748] *Uo.*, 36.
[749] *Uo.*, 37.
[750] *Uo.*, 68.
[751] *Uo.*, 94.

Leány immár férhez mehet. / Mert fökötöjököt már kezekbe adtam […]"[752] Az idézett szöveghelyek azt mutatják, hogy Fábián Julianna a levelezés teljes időtartama alatt foglalkozott varrással, a verselést az életrajzból ismerhető módon csupán kiegészítő tevékenységként folytatta, amit Gvadányi és Molnár Borbála katalizált.

A levelezésről, illetve Fábián Julianna életéről eddig elmondottakat érdemes összevetni Barbara Evers Hász-Fehér Katalin által idézett és felhasznált eredményeivel. Evers szerint a női alkotók témái között leginkább „saját életük, boldog vagy boldogtalan házasságuk, családi ünnepeik, társadalmi szerepükkel kapcsolatos reflexióik, a férfitársadalomban elfoglalt helyük, szerepük és lehetőségeik szerepelnek. Kedvelt műfajuk a tanköltemény és az elmélkedés, a mese és a kisebb novella, a leíró vers, vagyis minden olyan téma és műforma, ami a férfiszektorban megmaradt tudományon és politikán innen, a magánszféra tanultság nélkül is elérhető jelenségkörébe esik."[753] Fábián ír ugyan életéről, házasságáról, e családi életet azonban csak utalásszerűen örökíti meg (leginkább Gvadányi kérésének téve eleget ezzel).

Tanulságos viszont felfigyelni arra, hogy az episztolákban nem lelhetőek fel tipikusan nőinek nevezhető, a korban aktuálisnak mondható „nőirodalmi" témák: a nőnevelés, a gyermeknevelés, az olvasási szokások szinte teljesen kimaradnak. Ennek oka Fábián Gvadányiról alkotott képe is lehet, hiszen Fábián Julianna úgy vélhette, hogy ezekről a témákról talán keveset tudhat a gróf, esetleg untatná őt, továbbá ilyenekről írni illetlenség is volna. Nem ez tapasztalható például Molnár Borbála és Újfalvy Krisztina levelezéskötetében,[754] melyben a felsorolt női témák nagy arányban fellelhetők.

5. Fábián Julianna önreprezentációja és Gvadányi József költőnőteremtése

A mestermunka

Vajon miért érezhette szükségét egy vidéki köznemes, egy csizmadia felesége, hogy költőnő legyen? Fejezetem következő szakaszában néhány erre vonatkozó hipotézist tárgyalok, melyeket a *Verses levelezés…* részleteivel vetek össze. Fábri Anna szerint a „szegénység, de legalábbis szerény életlehetőségek, egyhangú hétköznapok, csalódások és megcsalattatások, szerelmi boldogtalanság, gyermeknevelési gondok és egészségi panaszok fordították a nők figyelmét a költészet felé: az irodalom olvasva is pótlék és vigasz volt, az önkiterjesztés nagy lehetősége, amely csodálatosan megsokszorozódott az írói tevékenységben."[755] Bár

[752] *Uo.*, 120.
[753] HÁSZ-FEHÉR Katalin, *Elkülönülő és közösségi irodalmi programok a 19. század első felében*, *i. m.*, 128.
[754] *Barátsági vetélkedés…*, *i. m.* A kötet elemzését ld. az értekezés előző fejezetében.
[755] FÁBRI Anna, *„A szép tiltott táj felé"…*, *i. m.*, 14.

kétségtelen, hogy Fábián Julianna élete nem volt problémamentes, a költőnő (nagy) vagyonnal sem rendelkezett és a gyermekei felnevelése vesződséggel járhatott, mégsem állítható, hogy számára az írás csupán pótlék vagy vigasz lett volna. Az önkifejezés lehetőségét magától értetődően motivációnak tekinthetjük, de ez minden alkotás lényege, így külön kiemelése Julianna esetében sem indokolt. Miért éppen az írásban látta a kiteljesedés lehetőségét? Szem előtt tarthatta-e a nemesi önreprezentációt?

Talán nem minden eredmény nélkül való a kapcsolatot megtalálni Fábián Julianna szalonja, írónői és varrónői tevékenysége között. A két szerepkör, az írói tevékenységet folytató nemes asszony és a megélhetésért mesterséget űzni kénytelen feleség alakja között hatalmas távolság van. Ha visszatekintünk az életrajz adataira, azt látjuk, hogy Fábián húszesztendős korában ment férjhez, majd tíz év múlva özveggyé vált, a levelezés ideje tájékán elveszítette első férjét, második házasságot egyelőre nem köthetett. Így a levelezés, az írás alternatív céljaként feltételezhetjük, hogy Fábián Julianna talán férjjelöltet láthatott az idősödő, nyugalmazott generálisban, vagy akár a kötet egyik majdani olvasójában. Ugyanígy szalonjában az irodalomról szóló diskurzus mellett a kelengyék varrása közben feltehetően a leendő férjek is szóba kerültek, és Fábián háza maga, a kelengyék varrásának megbeszélése egyben alkalmat szolgáltathatott egyfajta házasságközvetítői szerepkör betöltésére is, hiszen a menyasszonyokkal együtt a még pártát viselő kisasszonyok, fiatal leányok is meglátogathatták Fábián Juliannát.

Fábián Julianna költői önképének, költői szerepeinek vizsgálatával párhuzamosan lényegesnek látom azt is tanulmányozni, hogy Gvadányi episztolái milyen képet közvetítenek a költőnőről, hogyan segíti őt a versírás folyamatában, hogyan éri el, hogy Julianna megörökítse az 1763-as komáromi földrengés történetét. Kiemelten kezelem a bátorítás motívumait, miként éri el, hogy Fábián ne törődjön kritikusaival, hogyan valósítja meg a tanítói szerepet a verselési feladatok kiadásával és számonkérésével. Így látom végigkövethetőnek a mentor szemszögéből, miként válik a csizmadia felesége költőnővé.

Fábián már az első levelében rögzíti, hogy leginkább Molnár Borbála hatására vett tollat a kezébe, akinek a neve a *Verses levelezés…* több komáromi keltezésű episztolájában előfordul. Ezt így foglalja leoninusi versformába: „Most tsekély levelem feleletét kéri, / Így lángoló tüzem, óltását el-éri. / Lángoló szívemnek im tsak ez az oka, / Mólnár Borbálának dítsérője soka. / Mivel a' miólta olvastam könyveit, / […] Azólta nagy tűzzel éget a' Poësis, / […] Aztat ha akarnám bennem el-óltani, / Nem lehet, természet kisztet még tóldani."[756] Az idézett sorokban Fábián Julianna a Borbálát illető és számára is elérni vágyott dicséretek mellett egy ösztönszerű késztetésre utal, melyet Gvadányi a válaszlevelében poeta natus-i

[756] *Verses levelezés...*, *i. m.*, 2.

indíttatásként értelmez. Az első levelében Fábián még az alábbi módon hivatkozott Molnárra: „Verselésbe kaptam, mikor nem-is vártam; / Mert Borbála könyvét mihent meg-szerzettem, / […] / Hogy versellyek ő lett meg- vallom ösztönöm, / És hogy már verselek, nékie köszönöm.”[757] A negyedik episztolában Molnár már a Parnasszus lakójaként reprezentálódik, mely hegyre Fábián Julianna is fel szeretne jutni. A gróf mellett időközben másokkal is leveleket kezdett váltani Fábián.[758] Nagy örömének ad hangot, amikor Borbála levelének kézhez vételéről szólhat: „Tizen- negyedikén Borbálától futott, / A’ melly nagy örömmel elömbe is jutott.” [759]

A szövegben végig kettősség tapasztalható Fábián Julianna önreprezentációjában: egyrészt jelen van vágya az alkotásra, a Parnasszus hegyének megmászására, leveleit nyomtatásban szeretné látni, másrészt ezzel egyidejűleg folyamatos szabadkozása is megfigyelhető. Ez a mentegetőzés fakadhat versírói tapasztalatlanságából és ebből adódó bizonytalanságából, illetve abból a rangkülönbségből, mely közte és gróf Gvadányi között volt. Fábián mestermunkájának, a földrengésnek megírása során is végig önreflexív, szól a megírás körülményeiről, folyamatáról, adatszerzéséről egyaránt.

A teljesség igénye nélkül idézek olyan szöveghelyeket, melyekben mecénását közvetlenül szólítja meg, és/vagy önnön versírói énjét reprezentálja. A már tárgyalt tiszteletteljes megszólításon túl a kötetindító episztolában Fábián Julianna itt kéri meg először a grófot versei jobbítására: „Söt illy tanúlatlant, mint én vagyok szánnya / Szánnya bennem, mivel nem sokat tanúltam, / Mint a’ férges gyümölts tsak héjába húltam. / Instállom segítse e’ vad fát óltani, / Hibás Verseimet jobbakkal tóldani.”[760]

Ebből a részletből kitűnik, hogy Julianna nem rendelkezik irodalmi előképzettséggel, iskolázottsággal. Gvadányi tehát Fábián tanítására feladatként tekinthetett. A poétria szégyenkezése ellenére várja a gróf válaszát, majd még egyszer verseinek jobbítására kéri fel őt: „Most tsekély levelem feleletét kéri, / Így lángoló tüzem, óltását el-éri. / […] / De imé verseim még faragatlanok, / Hibákkal tellyesek, pallérozatlanok / Ha Nagyságod lészen ebbe kalaúzom, / Tudom lantom húrját, hogy majd fellyebb húzom. / Még Helikonra is tudom hogy fel-vezet, / […] / Jobbakkal szolgálok, ha olly idöt érek, / Most pedig ezekröl botsánatot kérek.” [761]

---

[757] *Uo.*

[758] Ezek között volt Édes Gergely is. A kutatás következő fázisában érdemes lesz pontosan adatolni, kivel állt levelezési kapcsolatban Fábián Julianna, és ennek segítségével kirajzolni a körülötte lévő kapcsolati hálózatot. Ezután lehetőség adódhat más költőnők kapcsolati hálójának leírására is, továbbá egymáshoz való kapcsolatuk elemzésére, témáik összehasonlítására. Erre jó példa lehet KESZEG Anna *Gyöngyössi János* című monográfiájában alkalmazott módszere (KESZEG Anna, Budapest, Ráció Kiadó, 2011.).

[759] *Verses levelezés..., i. m.*, 38.

[760] *Uo.*, 1.

[761] *Uo.*, 2–3.

Első Fábiánnak írt episztolájában Gvadányi előbb meglepődését, majd örömét fejezi ki: „Az öröm özöne borítá szívemet, / […] / Söt tapsoltam, mivel Múzsáinknak száma / Szaporodik; majd fog verselni sok Dáma.”[762] Vagyis a gróf nem kizárólag Fábiánt tartja szem előtt, hanem a levelezéskötet hatására is gondol, ahogyan az előbeszédben utalt rá: szerinte Fábián Julianna költői tevékenysége másokat is versírásra fog késztetni, azaz Gvadányi saját szerepe jelentősebbé válhat. Az idézetben beszédes képzavar tűnik fel: a múzsa ugyanis nem alkot, hanem inspirál, Gvadányi viszont a költőnő szinonimájaként használja. A néhány alkalommal előforduló többes szám első személyű megszólalás, valamint a birtokviszony kifejezése (múzsáinknak) pedig a férfiak társadalmát jeleníti meg.

Gvadányi biztosítja Fábián Juliannát támogatásáról, megjelenik a befogadás gesztusa, egyben bátorságra szólítja fel, olyannyira, hogy harcos amazonként jeleníti meg soraiban: „Nagyon magasztalom e’ kívánságodat, / […] / Hanem észre veszem, hogy egy kis félelem / Háborít téged, de okát nem lelem […] / Mert e’ leveledet, melly elméd gyümöltse, / A’ tudományoknak nézze bár melly Böltse, / Tudom helybe hadgya, jóllehet tsak zsenge, / De a’ ki illyt munkál, olly elme nem gyenge. […] / Aszszonyom tudgyad azt! Poëta születik, / Az Orátor pedig munkával tétetik. / […] / A bátrakat szokta Fortuna segítni, / Féléngeket pedig hátra kénszerítni. / Azért mint valamelly fegyveres Amazon, / Bátran menj! / […]”[763]

A gróf már itt rögzíti a levelezés kinyomtatásának szándékát, és egyben megalapozza a maga mentori és mecénási szerepét is, hiszen egyértelmű, a költőnő nem rendelkezik a kötet publikálásához szükséges anyagiakkal, sőt, ha rendelkezne is, nőként, önállóan más megítélés alá esne, mint a gróf tanítványaként: Azt kívánod tölem, hogy legyek Vezéred, / Mentorságom alatt, véled; tzélod éred. / […] / Ugyan tsak kérésed meg-nem fogom vetni, / […] / Kérlek hát versekbe én velem levelez’, / E’ tetted el-hidgyed, majd arra kötelez; / Hogy levelezésünket majd ki-nyomtattatom, / ’S a’ két Magyar hazán keresztül futtatom; / […] / Válaszló leveled óhajtva el várom.”[764]

Második Gvadányinak címzett episztolájában Fábián Julianna tisztelete fokozódik, örömét, alázatát egyidejűleg fejezi ki. Jellegzetes a szövegalkotásában a fokozások és a túlzások használata, a vallásgyakorlás gesztusaiból ismert helyzetek játékba hozása örömének kifejezésében. „Ezen betses levél tellyes grátziával, / Mellyet látván szívem alig bír magával. / […] / E’ Grófi grátziát kellene hálálnom, / ’S Nagysága elibe személlyesen álnom, / És lábai elött artzal le- borúlni, / Öröm özönébül bö könyveknek húlni. / Ezekkel nagy Grófom lábait ásztatom, / Önnön kezeimmel gyengén mosogatom.[…] / Most hát tsak Versekkel lészek

[762] *Uo.*, 4.
[763] *Uo.*, 5–7.
[764] *Uo.*, 8.

tisztelője, / […] Az idézet kitűnően példázza, milyen nyelvi formulákkal, stílusban és hangnemben szólítja meg mecénás mentorát a nevének fennmaradására (is) vágyó Fábián Julianna. Érdemes megfigyelni alárendelt pozíciójának tudatosítását, a leborulást, a lábmosás egyébiránt túlzó bibliai gesztusát, az elköszönéskor nyújtott kézcsókot. Szintén meghatározó Fábián válaszaiban a megismétlés, ahogyan Gvadányi megállapításaira úgy reflektál, hogy minimálisan variálva ismétli meg azokat. / Azért; mert Verseim kívánnya segítni, / A' Magyar hazában nevemet említni. / […] / Így majd gyenge Múzsám szebbeket fog szülni, / Ha Nagysága mellém kormányra fog ülni. / […] Egek! meg mit ígér, hogy ki-nyomtattattya / […] Hív szolgálatodra magam' kötelezem, / […] / / Grófi Nagyságodat kész kéz tsókolással / Üdvezlem […].”[765]

Megszólalása magabiztosnak hat, hangsúlyozza a gróf mentori és mecénási szerepét. A fent leírt kettősség a szövegész sajátja: Gvadányi magasztalása mellett önmagát a gróf legkisebb szolgálójaként reprezentálja, magabiztossága pedig többször kételkedésbe vált, mint például a tizedik és tizenötödik levélben. Fábián ujjongása szinte féktelen, a túlzást több formában alkalmazza, alázata helyenként már megalázkodás és imádat. Az ugyanezen a szöveghelyen szereplő Zoilus[766] név utal arra, hogy Fábiánnak lehetett némi klasszikus olvasottsága.

A rangkülönbségre, a hálára, a tisztelet megverselésére minden episztolából idézhető lenne szöveghely. A már elemzett harmadik verses levélben például Fábián Julianna a következő módon reagál a gróf látogatásának lehetőségére: „Tsudállom e' példás le-ereszkedésed, / […] / Hogy méltónak tartod szerény személlyemet / Látogatásodra, 's együgyüségemet.”[767] A nyelvi megformálás nem változik a tizedik episztolában sem: „Mivel hogy így íra hozzám Gróf Gvadányi, / Barátném: holott nints érdemem szikrányi / Elég ha lehetek szolgáló, 's tanítvány, / Érzékeny szívetském többet nem – is kíván.”[768]

Az 1795. december 10-én kelt, második levelében Gvadányi nyomatékosítja a kötet kiadását, és Fábián Juliannát Molnár Borbálához hasonlítja: „Tsak te vagy esmerös Molnár Borbálával / Tik vagytok szép nemünk ragyogó szép fénnye, / Nem vagytok hívságnak tündéres edénnye / […] / E' levelezésed ki- is nyomtattatom, / Hogy szíves barátod vagyok, meg-mutatom.”[769]

---

[765] *Uo.*, 9–10.

[766] Zoilus hírnevére a Homérosz műveit illető éles kritikái következtében tett szert. https://mek.oszk.hu/03400/03410/html/9217.html (A letöltés ideje: 2020.11.16.) *Ókori lexikon*, szerkesztette: PECZ Vilmos, Budapest, Franklin Társulat, 1902–1904, digitális kiadás, Arcanum Adatbázis Kft., 2002.

[767] *Verses levelezés….i. m.*, 17.

[768] *Uo.*, 78.

[769] *Uo.*, 14–15.

Gvadányi Fábián harmadik episztolájára írott válaszában kéri először a költőnőt a komáromi földrengés megverselésére: „Bátorkodok lenni még-is egy kéréssel. / Írd-le, hogy mint esett Komárom romlása, / A' midön rongálta földnek indúlása. / Mert levelezésünk így kedvesebb lészen, / A' közönség arról ha értelmet vészen."[770] A gróf tehát a Fábián fejlődésére fordított figyelem mellett tekintettel van a majdani olvasók szórakoztatására is, és a téma újdonságát hangsúlyozva egyúttal munkamódszert is ajánl a költőnőnek: „Hidd a' Nemes város még bé-vesz kedvébe, / Látván, hogy új Múzsa támadott keblébe. / Írj annyit, a' mennyit errül fogsz hallani, / Mennyit az öregek fognak majd mondani. / Szükség-is ezekkel, hogy te értekezzél, / Curázsi! tsak rajta! merészen versezzél."[771]

A mestermunka témaválasztása – a földrengés megverselése – a korszak egyik alapvető eszmetörténeti problémáját jeleníti meg, mely a tudásrendszer egészét érinti, ugyanis „megváltoztatta a vallási és a tudományos magyarázatok egymáshoz való viszonyát."[772] A nagy pusztítással, sok emberáldozattal járó 1755. november elsején, éppen mindenszentekkor történő lisszaboni földrengés során a város vigalmi negyedét kevesebb kár érte, mint az egyházi építményeket, s ez, valamint a katasztrófa hatása „igazi *katalizátorként* hatott az újkori gondolkozásban."[773] Ezután a tudósok kiléptek az anagógia, azaz az isteni kinyilatkoztatást alapul vevő gondolkodásmód kereteiből, így „kibővültek a természet rendszeres és módszeres kutatásának lehetőségei."[774] A lisszaboni katasztrófa tehát „mély és katartikus hatást gyakorolt a kortárs gondolkodókra."[775] Voltaire nemcsak versben, hanem a Candide-ban is reflektált a témára.[776] Utóbbiban autodafével hozza markáns kapcsolatba a tragédiát, és veti fel az isteni kinyilatkoztatás problémáját.[777] Kantot is foglalkoztatta a dilemma, amit 1763-as *Az egyetlen lehetséges érv, amellyel Isten létezése bizonyítható* című munkájában oldott meg, „melyben új konceptuális keretek közé helyezte az eredeti kérdéseket."[778] Kant magyarázatában teret engedett a természettudományos gondolkodásnak.

---

[770] *Uo.*, 22.
[771] *Uo.*, 23.
[772] BÉKÉS Vera, *A 'nyelvrokonság' terminus fogalomtörténeti fordulatai a 18. századi magyar nyelvtudomány történetében = Nemzet, faj, kultúra a hosszú 19. században Magyarországon és Európában*, (szerk. HÖRCHER Ferenc, LAJTAI Mátyás, MESTER Béla), Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2016, 284–304, 290.
[773] *Uo.*, 291. (Kiemelés az eredetiben)
[774] *Uo.*
[775] BÉKÉS Vera, *„A nyelv az ember műve" – Herder filozófiai tételének jelentősége és hatása a kortárs nyelvtudomány fejlődésére = Forráskutatás, forráskiadás, tudománytörténet II.,* (szerk. KOROMPAY Klára, STEMLER Ágnes, TERBe Erika, C. VLADÁR Zsuzsa), Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2014, 123–136, 131. Békés ugyanitt Cassirert idézve szól arról, hogy a katasztrófa megrázta a hétéves Goethe-t, Voltaire-t és Rousseau-t vitára kényszerítette. Voltaire és Rousseau nézeteiről ld. George R. HAVENS, *Voltaire, Rousseau, and the "Lettre sur la Providence" = Publications of the Modern Language Associations*, 1944/1, 109–130.
[776] A vers címe: Poème sur le désastre de Lisbonne.
[777] BÉKÉS Vera, *„A nyelv az ember műve" i. m.*, 131.
[778] *Uo.*, 132. Kantot idézve írja Békési ugyanitt: „Sok olyan erő van a természetben, amelyik képes az egyes embereket, államokat vagy az egész emberi nemet romlásba dönteni. […] Ám azon törvények körében, melyek

Részben ugyanez a lisszaboni földrengés a tárgya Dávidházi Péter munkájának, melyben Jób könyvét intertextusként alkalmazva szól Voltaire említett verséről és Mikes Kelemen alakjáról, feltárva nézeteik nagymértékű különbségeit.[779] Az eltérések szerinte azt jelenítik meg, hogy Mikes alakja – Tüskés Gábor nézetével szemben[780] – a régiség gondolkodásmódja felől közelíthető meg.[781] Fábián munkája azért is érdekes, mert magyar vonatkozásban dolgozza fel a témát.

Fábián harmadik verses levele után a kötetet metaszöveg szakítja meg, melyet Gvadányi ír *Közbe való Jegyzés* címmel, amely kifejezetten az olvasóhoz forduló magyarázat,[782] amely az olvasót az episztolák világán kívül lépve tájékoztatja Fábián kétségeiről. A költőnő, mielőtt a földrengés megverselését teljesítené, prózai levelet intéz Gvadányihoz, amelyben megfogalmazza, hogy erőn felülinek érzi a rászabott feladatot. Ezt a levelet nem közli a kötet, de Gvadányi összefoglalja és hivatkozik rá, s emellett ismét szóba hozza a téma újdonságát és az olvasók szórakoztatásának tervét. Arról is értesülünk később, hogy Fábián egyes leveleire Gvadányi nem válaszol. Interpretálhatjuk mindezt tanító, didaktikus elemként: ha a tanítvány, a Parnasszusra kívánkozó költőnő nem teljesíti a feladatát, azaz nem tesz önmaga tökéletesítéséért, akkor nem kap választ, szövegeit figyelmen kívül hagyja a mentor. Hatékonynak bizonyul Gvadányi módszere, mert Fábián elkezdi a földrengés megverselését.

A földrengés témájából adódóan azt vehetjük észre, hogy Fábián Julianna alakja nem lehet példa az idézett Evers-féle definíció szerinti korabeli tipikus nőíróra. A tárgyként számára kijelölt komáromi földrengés ugyanis semmiképpen sem nevezhető „női témának", műfaja pedig nem sorolható be a Hász-Fehér Katalin tanulmányában jellegzetesként felsorolt műfajok közé. Fábián szövegeiben túllép a magánszférán, de csak Gvadányi kérésére és feljogosítására vesz bátorságot a történelmi esemény első megörökítésére – emellett a grófot

---

szerint mindez megtörténik, az emberi nem bűnei és morális romlottsága egyáltalán nem olyan természeti okok, amelyek ezzel összefüggésben lennének. Egy város gaztetteinek nincsen befolyásuk a Föld rejtett tüzére, s az első világ bujaságai nem tartoznak azon hatóokok közé, amelyek a maguk pályáját járó üstökösöket képesek lettek volna magukhoz lehúzni. S ha ilyesmi megtörténik, akkor azt természeti törvénynek tulajdonítjuk, amivel azt akarjuk mondani, hogy az eset szerencsétlenség, nem pedig azt, hogy büntetés, tehát az emberek morális magatartása nem lehet oka valamely természeti törvény szerint a földrengésnek, mivel az ok és az okozat között nincsen kapcsolat. "

[779] DÁVIDHÁZi Péter, *A Tribute to the Great Code Voltaire's Lisbon Poem, Mikes's Letter CXCVIII and the Book of Job = Northrop Fry 100: A Danubian Perspective*, (szerk. FABINY Tibor, KENYERES János, PÁSZTOR Péter, TÓTH Sára), Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, 2014, 107 – 137.

[780] TÜSKÉS Gábor, *Korszakok – a 18. század*, a tanulmány elérhetősége: https://iti.btk.mta.hu/hu/osztalyok/xviii-szazadi-osztaly/683-tuskes-gabor-korszakok-tanulmany-vita (A letöltés ideje:2021.02.01.)

[781] Historically speaking, Mikes's immediate and resolute insistence on the reassuring divine meaningfulness of the Lisbon earthquake and his unwillingness to problematize the issue separates him not only from Voltaire but also from the whole epoch Voltaire is thought to epitomize: the Enlightenment. DÁVIDHÁZi Péter, *A Tribute to the Great Code*, i. *m.*, 131.

[782] *Verses levelezés*, *i. m.*, 23–25.

arra kéri, számoljon be számára a pozsonyi országgyűlés eseményeiről.[783] Kivételes példát találunk arra tehát, hogy a férfimentor biztatására a költőnő jellegzetesen maszkulin, közéleti és tudományos témák irányába fordul. Gvadányi, amikor a komáromi földrengés megverselésével bízta meg Fábiánt, az elöljáró beszédének megfelelően járt el, valóban bizonyítani kívánta a magyar nők, jelen esetben Fábián Julianna költői rátermettségét. A nők iskolázottságának tekintetében szintén túllép a megszokott női szerepkörön Komárom költőnője, mert a földrengésről írván több alkalommal említi, hogy kutatnia kellett, továbbá a gróf biztatására idősebb embereket kért meg, osszák meg vele a földrengésről tudottakat.

A nyolcadik, 1796. április 17-én íródott levelében olvasható a költőnő mestermunkájának első részlete. A mestermunka elkészítése és az eredmények közlése kilenc részletben, kilenc egymást követő Fábián-episztolában követhető nyomon. A földrengés leírása során, ugyanúgy, mint élettörténetéről szólván, Fábián igyekszik a gróf utasításainak maradéktalanul megfelelni: ez a törekvése is költői motivációként tartható számon. Nyilvánvalóan nem tudományos-dokumentatív tanköltemény írás a célja, hanem elsődlegesen a kiadott feladat teljesítése, emiatt alkalmazza a földrengés megverselésekor a szabadkozás nyelvi alakzatait, és a tapasztalatlanságából adódó nehézségeket megoldva írja le a természeti katasztrófát. A részletekben közölt történet egyszerre tudja fenntartani az olvasó figyelmét, valamint fokozza és elégíti ki kíváncsiságát.

Fábián képességének mentegetése legalább akkora teret kap itt még, mint az esemény leírása, vagyis az episztola diskurzusában és eszköztárában oldódik fel a történeti-tudományos irányokat ígérő téma : „Intettél; hogy írjak ama nagy romlásról, / […] / Mellyben édes hazám Komárom városa, / Forgott nagy veszély közt két Duna szorossa. / Ezen intésedre: szegény szolgálódnak / Bánat sérti szívét, mert kívánásodnak / Majd nem tesz eleget; 's hogy kérted meg-bánod, / Utóllyára hibás munkáját el-hányod. / Mert a' mint Nagyságod aztat kívángattya, / Múzsám e' nagy romlást ki nem danolgattya."[784] Ezután mégis tárgyilagosan, pontosan, az olvasó érdeklődésére számot tartóan kezdi el a földrengés leírását. Ekkor az Úr csapásaként tekint a katasztrófára.[785]

Gvadányi biztatása egyből visszatér, miután megkapta a komáromi földindulásról szóló leírás első részletét: „A trágár nyelvekre kérlek ügyet ne vess, / Elég ha személlyed én elöttem kedves. / Tsak annyit árt néked ezek lotsogása, / Mint Hóldra böfögö ebnek ugatása."[786] Ezen levelében reagál Gvadányi a Fábián-féle leírásra, majd további munkára sarkallja a költőnőt: „Azért menny tovább-is e' fel-vett munkádba, / Hadd gyönyörködhessek

[783] *Uo.,* 130.
[784] *Uo.*, 59.
[785] „A' Nagy Úr akarván e' Várost sújtolni, / Hogy tanítsa roszrúl a' jóra hajolni" *Uo.*, 61.
[786] *Uo.*, 63.

verselö Múzsádba.”[787] A gróf a halottak nevének megörökítésére is felszólítja Fábiánt a legközelebbi írásában: „Nem egy jeles ember, tudom itt ki-múla, / Ki mindjárt meg-hala, ki meg kínnal fúla. / A’ Nemessek nevét írd-meg; el is várom […].”[788]

Fábián 1796. július 10-én kelt episztolájában folytatja a deskripciót. A mestermunka második részben megfigyelhető, hogy immáron Gvadányival egyetértve ő is természeti eseményként beszél a földrengésről, nem isteni kinyilatkoztatást vagy büntetést lát benne: „A’ kő követ ütvén, tüz szikrák szóródtak, / Más hellyeken földbül víz habok tolódtak. […] Ez a’ természtnek nem másnak munkája, / Négy Elementumok rettentö tsudája”[789] A második folytatásban a földrengés természeti hátteréről, valamint az emberekben keltett riadalomról is szól Fábián. Ebben a levélben nem említi képességei hiányát, ennek oka lehet a gróf dicsérete, kérése a folytatásra. A következő levelet tisztelgésnek foghatjuk fel, a retorika nem változik a korábbiakhoz képest, sőt a magasztalás az időközben megtörtént személyes találkozás ellenére inkább fokozódik.

Az 1796-os esztendő Kisasszony havának 10-én íródott levelében Gvadányi újabb feladatot ad: „Hanem kérlek, aztat adgyad értésemre, / Mellyet ha tselekszel, tselekszel kedvemre, / Városnak melly részin kezdődött a’ dülés, / […] / A’ meg-öltek számát tudom számba vette / A’ város. és aztat igazán ki-tette, / Eztet- is szeretném tudni ment melly sokra, / Azt-is; mennyi házak dültek rakásokra.”[790]

Gvadányi kérdései sajátos funkcióval rendelkeznek: céljuk a költőnők sorába vágyó Fábián segítése, hiszen a kérdések megválaszolásával halad előre a földrengés leírásában, így nem kell egyedül eldöntenie, hogy mi kerüljön verse következő egységébe. A módszert eredményes az olvasó érdeklődésének fenntartása szempontjából is, hiszen tovább kell olvasnunk a történetet, ha kíváncsiak vagyunk a természeti jelenség hatásainak deskripciójára. Gvadányi ezen levelét Fábián válaszának várományosaként zárja: „De ha kérdéseimre valaszodat veszem, / Pennámra megintlen kezeimet tesszem.”[791] Itt újra azt láthatjuk, hogy a gróf kiköti: csak akkor válaszol, ha megkapja feltett kérdéseire a feleletet, tehát ha Fábián Julianna halad a mestermunka elkészítésével.

A tizenegydik episztolában Fábián vissza is tér ehhez: „A’ mint meg-ígérte, hogy többel-is szolgál, / Az el-maradtakkal ímé elödbe áll. / De marad még itthon, mellyel másszor mégyen / Hogy kérdéseidre feleletet tégyen.”[792] Ebben az egységben rögzíti a templomok pusztulását, melyek egyben papok halálát is okozták. A lisszaboni földrengés során szintén

[787] *Uo.*, 67.
[788] *Uo.*, 77.
[789] *Uo.*, 69.
[790] *Uo.*, 84
[791] *Uo.*, 86.
[792] *Uo.*, 86.

semmisültek meg egyházi épületek, s maradtak épen világiak, mely eseménynek szimbolikus eszmetörténeti szerepet tulajdonítottak.[793] Ugyanitt nagyon pontosan és alaposan írja le Fábián, tudomása szerint hol vette kezdetét a vész, a halottak számáról ugyanakkor nem tud biztosat. A tizenkettedik episztolában alig halad előre a mestermunka, azonban az adatolható, hogy Fábián kísérletet tett a halottak neveinek felkutatására,[794] melyben végül egy ismerőse segített.[795] Az elhunytakról a tizennegyedik episztola tudósít.[796]

Gvadányi dicséri levelezőtársát, amikor meg van elégedve annak munkájával, ő az első olvasója, s egyben az első kritikusa is: „Mert a' föld-indúlást fested olly hellyesen, / Hogy ki Verseidet olvassa szemessen; / Lehetetlen szíve, hogy meg-ne indúllyon.[797]" / […] / „Nagy kár! te férjfinak, hogy nem teremtettél, / És mint Aszszony állat, Pappá nem lehettél. / Hidd! fel- múltál vólna te minden Papokat, / Esperest, Püspököt, Praedikátorokat, / Mert illy szép könyörgést mivel tudsz munkálni, / Szint illy szépen tudtál vólna prédikálni."[798] A költőnőről alkotott kép reprezentálásának szempontjából ezt a szöveghelyet igen markánsnak tekintem. Az idézet nagyszerűen példázza a gróf pozitív véleményét: férfiaknak szánt hivatásban is el tudja képzelni Fábiánt – vagyis Gvadányi nem nemek alapján, hanem sokkal inkább érdem alapján tesz különbséget a költők között, a papi pozíció lehetősége túlzó dicséretként is értelmezhető.

A gróf külön figyelmet fordít arra, hogy a készülőben lévő mű hiteles leírást tartalmazzon, tehát irodalmi és történelmi szempontból egyaránt értékes legyen. Ezért biztatja levelezőpartnerét az áldozatok neveinek kutatására, a földindulás napjának, a károknak a leírására, vagy a cigányok földrengés alatti életének megverselésére. Utóbbi nem problémamentes, de ahogyan az a szöveg működésének, retorikai alakzatainak megfelel, a tanítvány mindent elkövet, hogy mentora kívánságának megfeleljen: „Már mostan fel- veszem azon kérdésedet, / Óh vajha ebbe – is tölthetném kedvedet; / Mellyet én elömbe te a' Tzigányokról / Tettél […]."[799] Kutatásának újabb példájáról tudósít Fábián, ugyanis a kisebbség egy tagját kereste fel, hogy hitelesen írjon Gvadányi újabb kérdésére válaszolva. [800]

Az 1796-os esztendő nyilas havának 15. napján, Pozsonyban, a diéta ideje alatt kelt levelében adja ki Gvadányi az utolsónak szánt verselési feladatot: „Most tsak arra kérlek, még egy kérésemet, / Meg ne vesd, és hallyad végső kérdésemet. / Írd- meg ezen veszély, melly

[793] A témáról részletesen ld. a fentebb említett tanulmányokat.
[794] A' hóltak neveit kérdeztem vizsgáltam. / Sok járás után- is kevésre mehettem, / […] / Mert az eredeti hiteles írások, / Városi 's Egyházi jegyzések 's több mások / Innet, mint mondatik, Budára vitettek." *Verses levelezés*, *i. m.*, 92.
[795] *Uo.*, 102. (Tizenharmadik episztola)
[796] *Uo.*, 112–113.
[797] *Uo.*, 106.
[798] *Uo.*, 107.
[799] *Uo.*, 121.
[800] A beszámoló: *Uo.*, 121–124.

sokáig tartott, / Komáromon kívül hány helységnek ártott. / […] / El- várom errül tudósításodat, / Mert tudom szereted te hív barátodat."[801] A diéta eseménye válaszadó szerepkörének túllépésére készteti Fábiánt, arra kérve a grófot, verselje meg a tanácskozás eseményét. [802]

A költőnő eltökéltsége a levelezés végére is megmarad: „Parantsolatodat, mellyet írod hogy végső, / Olly készséggel tészem, mint azt, melly vólt első."[803] Utolsó megszólalása keretet alkot a legelsővel, tiszteletéről, hálájáról számol be, egyszerre zárja le a földrengés leírását és a levelezést: „No már kedves Grófom valamit tsak tudtam, / Mind ki-tettem; 's hidgyed, hogy én nem hazudtam. / Többet nem-is írok a' föld-indúlásról, / De ha parantsolod inkább írok másról; / Mert szolgálatidra mind halok, mind élek; / Valamíg e' földön tart bennem a lélek."[804] A természeti katasztrófa verselését annak ismétlő és rendszerező összefoglalásával fejezi be.

A kötetzáró episztolában Gvadányi dicséri a komáromi nőírót: „Te ollyan ékessen, s' olly hellyessen írtál, / Hogy itt Virgilius erejével bírtál. / […] / Annyival-is inkább mivel ezen munkád, / Anyai nyelvünkön elsö verses próbád, / Még-is olly éke van ezen te zsengédnek, / Hogy ebbül ki-tetszik ereje elmédnek. / […] / Ezen munkád neved az Égig emeli…"[805] Végül a gróf további munkára biztatja levelezőtársát, és még egyszer felszólítja őt a kritikusok véleményének tudomásul nem vételére – sőt, a levelezés végső passzusában gróf Gvadányi József lemond saját mentori pozíciójáról is:„Ne bánd, ha támad is nyálas Zoilusod, / […] / Mert okos emberek illyeket megvetnek […]."[806] „Azért hogy Mentorod legyek ne-is keress, / De ugyan tsak kérlek míg élek, hogy szeress. / Ezzel végződik velem való munkád, / Én pedig maradok hív Barátod szolgád."[807] A gróf mindvégig eleget tesz mentori szerepkörének, dicséretét, bátorítását, a feladatok kiadását, számonkérését jó érzékkel, megfelelő időzítéssel hajtja végre.

A földrengés leírásának vizsgálatából megfigyelhető Fábián Julianna munkamódszere és „kutatási" gyakorlata. Az eseményt leíró képek és, alakzatok erős hatást keltenek, már-már naturalistának nevezhető képeket tartalmaznak. A mestermunka műfajtani szempontból zavarba ejtően összetett, azért nem lehet egyértelműen meghatározni, mert több műfaj tulajdonságait is hordozza, azonban az episztola társalkodó hangvétele megszakítja és elaprózza a tankölteményként, történetírói munkaként, esetlegesen az eposzként való

[801] *Uo.*, 126–127.
[802] *Uo.*, 130.
[803] *Uo.*, 133.
[804] *Uo.*, 136.
[805] *Uo.*, 138.
[806] *Uo.*
[807] *Uo.*, 140.

olvashatóságot. A történetírói jelleg Komárom 1763-as természeti katasztrófájának állít emléket, a legendásítás és a mitologizáció pedig erősíti Gvadányi Vergiliusra való hivatkozását: az eposz műfaji kódjainak felvillantásával azt az olvasatot előlegezi, hogy Fábiánnak nőként köze lehet a magasirodalom csúcsaként számon tartott műfajokhoz. Gvadányi ráadásul papként, prédikátori szerepben is el tudja képzelni Fábiánt, amellyel utal a földrengés isteni büntetésként való értelmezésére és a parabola műfajának érvényességére. Ezzel a prédikáció műfajára is tesz utalást. A történetírás ugyanakkor nem hexameterben valósul meg, nem egyedi műként jelenik meg. Fábiánnak nem saját ötlete, hogy megverselje a földrengést, hanem Gvadányi gondolja úgy, hogy ezt a feladatot végezze el.

Ebben a fejezetben egy komáromi költőnő, Fábián Julianna alakját és egyetlen publikált kötetét értelmeztem. Ehhez előbb az életrajz, majd a motiváció irányából közelítettem, s szóltam mestermunkájáról. Az életrajz esetében megvizsgáltam, hogy a *Verses levelezés…* milyen képet láttat a költőnőről az ismert források tükrében. Megállapíthatónak vélem, hogy Szinnyei József leginkább a kötetben található „adatokra" támaszkodott életrajza megírásakor, és ugyanezeket a tényeket mondja újra a Fábián Juliannával foglalkozó néhány tanulmány és a nőírókat tematizáló összefoglalások is.

Fábián írói ambícióit több szempontból elemeztem: utaltam Molnár Borbála és Gvadányi József hatására, ösztönző erejére. Kimutattam, hogy a Gvadányival való levelezés egészében kettősség jellemzi a költőnő önreprezentációját: egyrészt egyértelműen szerepet kíván vállalni az irodalmi életben, nyomtatásban szeretné viszontlátni episztoláit, másrészt azonban szabadkozása, az irodalmi közegen belüli idegensége, oda nem illőségének érzése még az utolsó episztolák elküldésének idejére sem szűnik meg. A gróf mecénási és mentori szerepe, biztatása, tanítása a szöveg egészében jelen van. Fábián maradéktalanul teljesíti Gvadányi feladatait, annak ellenére, hogy utal kritikusaira és saját gyenge versírói képességeire egyaránt. Fábiánt motiválhatta még a kor társadalmára jellemző versekben megjelenő nemesi reprezentáció. Figyelmet fordítottam a mestermunka eszmetörténetileg kiemelt szereppel bíró témájára.

Vizsgáltam továbbá azt a képet, melyet Gvadányi József közvetít nekünk Fábián Juliannáról. A gróf leveleiben végig támogatja Juliannát, verseire nem tesz negatív megjegyzést – elvárja viszont, hogy teljesítse az általa kijelölt versírási feladatokat, és ennek elmaradása esetén válaszlevelében figyelmeztet a hiányossága. Szembetűnő, hogy Gvadányi Fábiánhoz nem mint nőhöz szól, nem „női" témát kínál számára, hanem amazonként reprezentálja őt, aki képességei alapján papi hivatásra is alkalmas lenne.

VI. A virtus diadala

Újfalvy Krisztina *A máriavári hajadon* című, kéziratban maradt érzékenyjáték-fordításának értelmezési lehetőségei

1.Bevezetés és célkitűzés

Annak ellenére, hogy az utóbbi néhány évben több szövegközpontú kutatás foglalkozott a XVIII–XIX. század fordulóján alkotó női szerzőkkel[808] – így megszűnni látszik a korábban tendenciaszerűen előforduló ismétlés[809] – könnyen lehet olyan területekre lelni, melyeket eddig még nem, vagy nem teljes kontextusában vizsgált az irodalomtörténet-írás. Újfalvy Krisztina (1761–1818) alakját és munkásságát is kutatták az utóbbi években,[810] ám szöveginek interpretációit tovább lehet gondolni. Ezeknek a műveknek egyike *A Máriavári Hajadon, vagy is Egy Fejedelmi Kis Famillianak elé adása, Érzékeny Játék Őt fel vonásokba, Kráter Ferentz után, Németből Magyarosittatott*.[811] A szöveg recepciótörténetében meghatározó volt az előző két évtized, több tanulmány foglalkozott a drámával. Ilyenek például Nagy Zsófia Borbála[812], valamint Czibula Katalin[813] munkái. Előbbi a kéziratról tesz fontos megállapításokat, míg az utóbbi a filológiai megközelítés mellett, stilisztikai szempontú vizsgálatot végez, melynek alapján feltételezi, hogy Újfalvy az első női dramaturg volt.[814]

Dolgozatomnak ebben a fejezetében a *Máriavári hajadon* értelmezési lehetőségeit helyezem fókuszba a következő szempontok alapján. A fordítás kéziratos, eleddig (tudomásom szerint) nem jelent meg nyomtatásban, így fontosnak vélem a kézirat bemutatását. Mivel sikerült azonosítanom a fordítás alapjául szolgáló eredeti német munkát,

---

[808] Például: S. SÁRDI MARGIT, *A magyar női költészet történetének első fejezete = A magyar irodalom történetei I.,* szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Budapest, Gondolat, 2008, 539–555; KEREKES Erzsébet, *Nőkép a 18. század végén és a 19. század elején: Molnár Borbála és Újfalvy Krisztina levelezése = Fogalom és kép*, (szerk. GÁL László és EGYED Péter), Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, 2013, 43–55; Vaderna Gábor, *Mecenatúra és professzionalizáció* = Uő., *A költészet születése*, *i. m.*, 205–242.

[809] Ld. a Molnár Borbála episztolaköltészetét tárgyaló fejezetben.

[810] EGYED Emese, *Levéllé válva, Ujfalvy Krisztina verselő köre (1795–1797),* Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2017.
NAGY Zsófia Borbála: *Újfalvy Krisztina az irodalomtörténeti hagyományban: vizsgálódások egy költőnői életrajz körül* i. m.

[811] 1799, Mezőcsávás

[812] NAGY Zsófia Borbála, *Színműfordító nők a 18–19. század fordulóján = Színházvilág – világszínház: Tanulmányok a magyar és az európai dráma XVIII–XIX. századi történetéből,* szerk. CZIBULA Katalin, Budapest, Ráció, 2008, 255–269.

[813] CZIBULA Katalin, *Drámaíró nők a hivatásos színjátszás hajnalán = Nőszerzők a 19. században: lehetőségek és korlátok,* (szerk. TÖRÖK Zsuzsa), Budapest, Reciti Kiadó, 2019, 123–134.

[814] CZIBULA Katalin, *Drámaíró nők a hivatásos színjátszás hajnalán*, *i. m.*, 134.

így szükségesnek tartom arról is írni. Ezután röviden szólok a magyar dráma és a színház korabeli helyzetéről, lehetőségeiről. Elsődleges célom ugyanakkor az érzékenyjáték elemzése, a címszereplő Katinka karakterére koncentrálva.

2. A kézirat

A kéziratot az Országos Széchényi Könyvtár Quart. Hung. 1502 jelzésű dokumentuma őrzi, mely kötet 66 számozott lapot tartalmaz. A 67. lap már nem rendelkezik számmal, ugyanakkor az ezt megelőző 66b oldalon olvasható a dráma utolsó néhány sora. A címlap az egyes sorszámot viseli, ezután az utolsó oldal kivételével mindvégig a lapok mindkét oldalán olvasható szöveg. Mivel két 30-as szám szerepel (30 a és b), így a kézirat 67 dupla és 2 szimpla oldalból áll. A kézírás nagyon jól olvasható, következetes hangjelölésű. Újfalvy szinte egyáltalán nem hagyott margót, a lapokat maximálisan kihasználta. Az oldalak alján minden esetben rögzítette a következő oldal első szavát, ezzel a korabeli könyvkiadási gyakorlathoz kapcsolódott, amely a csomók sorrendjének biztosításában alkalmazta ezt az úgynevezett őrszavas technikát. Ebből talán arra is lehet következtetni, hogy érzékenyjáték-fordítását kiadásra szánta. Ezt erősíti a szöveg képe, mely olyannyira rendezett, hogy tisztázat benyomását kelti; nagyon keresve találni csak lehúzást, áthúzást, átírást. A szereplők neve minden megszólalás alkalmával az oldal közepén, aláhúzott formában jelölt, ugyanígy rögzítettek a felvonások, a jelenetek. Újfalvy a *jelenet* szó helyett a korban megszokott *jelenés*t használta, melyeket a szereplők nevének megjelölésével azonos betűformával írt. Minden esetben kiemelte azt is, kik vesznek részt abban a részben.

3. Az eredeti színdarab és a korabeli magyar színház kapcsolata

A kézirat címlapján olvasható Kráter Ferenc név Franz Kratter[815] személyét (1758–1830) rejti. A szerző Oberdorfban született, Dilingenben tanult teológiát és filozófiát, majd Bécsben jogot. Ugyanitt titkárként dolgozott, ám hamarosan Lembergbe költözött, ahol már a színház számára tevékenykedett íróként és 1786-tól igazgatóként. Saját darabjait – köztük az Újfalvyhoz kapcsolódó *Das Mädchen von Marienburg* (1795) címűt – nemcsak a helyi színház tűzte műsorra, hanem többek között Bécsben is játszották.[816] A *Das Mädchen von*

[815] Österreichisches Biographisches Lexikon, https://www.biographien.ac.at/oebl/oebl_K/Kratter_Franz_1758_1830.xml
Deutsche Biographie, https://www.deutsche-biographie.de/sfz44877.html (A letöltések ideje: 2019. június 16.)
[816] A Deutsche Biographie szerint a *Das Mädchen von Marienburg* 1793 és 1848 között 133 alkalommal játszották. *Uo.*

Marienburg Kratter orosz tematikájú drámatrilógiájának része. A másik két darab címe: *Die Verschwörung wider Peter den Großen* (1795), illetve: *Der Friede am Pruth* (1799).[817] A drámák mellett Kratter verseket, regényeket is írt.

Köztudott, hogy az első hivatásos magyar színtársulat Kelemen László vezetésével működött 1790 és 1796 között Pest-Budán. Ugyanennyire tudott, hogy a dráma műnemének ikonikus szerepe volt a magyar irodalomban, hiszen az irodalomtörténet-írás hagyományosan 1772-höz,[818] Bessenyei György *Ágis tragédiája* című művének megjelenéséhez kötötte a felvilágosodás korszakának kezdetét. Az 1770-es évektől kibontakozó drámaírói és fordítói gyakorlat „1790-ig hivatásos magyar nyelvű színészet nélkül, de annak előkészítésétől elválaszthatatlanul létezett."[819] A Kelemen vezette társulat első előadása[820] (II. Lipót november 17-ei magyar királlyá koronázása előtt, ám II. József február 20-ai halála után) 1790. október 25-én[821] volt látható a budai Várszínházban, a nézők Simai Kristóf (1742–1833) *Igazházi* című darabját láthatták. A darabot a piarista rendtag Simai fordította, alakította át a magyar sajátságoknak megfelelően.

Újfalvy Krisztina 1799-ben Erdélyben készítette kéziratát. Erdély színházi életének alakulása „csaknem párhuzamosan haladt a magyarországival, de különbségei sem elhanyagolhatók."[822] 1792-től Kótsi Patkó János (1763–1842) színtársulata rendszeresen játszott Kolozsvárott.

Bár August von Kotzebue (1761–1819) ismertebb, népszerűbb szerző volt a magyar átdolgozásokban, Franz Kratter neve sem csengett ismeretlenül a hazai színházi életben. „A pest-budai törzsközönséget alkotó kormányszék tisztviselők eszmei érdekeltségére számítva sorjáztak a hatalmi-hivatali tárgyú érzékenyjátékok a műsoron […]."[823] Ezen darabok egyike volt Kratter *A szerencsétlen alkancellár*ja, amelyet Zsitvai Ferenc ültetett magyar nyelvre.[824]

---

[817] Gabriele C. PFEIFFER, *Freemason, Mozart's Contemporary, and the Theatre Director on the Edge: Franz Kratter (1758–1830) and* Der Friede am Pruth ('The Treaty of Pruth'), *Cataloguing the Komplex Mauerbach,* Vienna, TheMa (01), 2012/1, 19–64., http://archive.thema-journal.eu/thema/2012-1/pfeiffer/ (A letöltés ideje: 2019.06.14.)

[818] A korszakhatár kérdésköréhez ld. MEZEI Márta, *1772. Egy korszakhatár története,* It, 1972/1, 3–37., illetve MEZEI Márta, *Periodizáció és korszakszemlélet (1772 értékelésének története) = Irodalom és felvilágosodás,* (szerk. SZAUDER József és TARNAI Andor), Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974, 143–176.

[819] KERÉNYI Ferenc, *Drámaprogram – színház nélkül = Magyar színháztörténet 1790–1873,* (szerk. KERÉNYI Ferenc), Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990, 43.Ugyanebben a kötetben olvashatunk arról is, hogy a fordítási tevékenység a Kelemen-társulat idején is működött, készültek be nem mutatott fordítások, többek között 1793-ban, Debrecenben a *Varázsfuvola* első teljes magyar fordítása, mely Csokonai és a diákok együttműködésével jött létre. Uo. 47–48.

[820] Kelemen László társulata az első hivatalos keretek között működő állandó színtársulat volt. Természetesen más helyszínen, más színészek is tevékenykedtek. Például a Rondellában, a Reischl-házban. Lásd erről MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR Edit, *A német színészet hazánkban = Magyar színháztörténet 1790–1873, i. m.* 35–42.

[821] KERÉNYI Ferenc *A régi magyar színpadon 1790–1849*, Budapest, Magvető Kiadó, 1981, 16.

[822] KERÉNYI Ferenc, *Az erdélyi magyar hivatásos színészet kezdetei,= Magyar színháztörténet 1790–1873, i. m.,* 84–99, 84.

[823] KERÉNYI Ferenc, *Magyar színháztörténet, i. m.,* 67.

[824] *Uo.*

Ezen kívül bizonyíthatóan játszották az *Attila, a hunnusok királya* című művét.[825] Találtam utalást a tárgyalt szövegre, a *Das Mädchen von Marienburg*-ra is. A darab szerepel a debreceni színház 1811-es műsortervében, ám az adatközlő nem biztos a szerzőben, kérdőjellel bár, de Kotzebue-t jelöli meg Kratter átdolgozásának alapjaként.[826] Nagy Zsófia Borbála tudósít arról, hogy a darabot Erdélyben is bemutatták: Kolozsvárott 1803-ban, Marosvásárhelyen 1805-ben.[827] Kratter ezen műve magyar nyelven nyomtatásban 1824-ben került ki a sajtó alól Csery Péter (1778–1830) tollából *Katinka, vagy A' márienburgi szép lány* címmel.[828] Emellett megtalálható a darab a debreceni színpadon az 1838 februárjában előadásra került színművek között *Katinka, a marienburgi leány* érzékenyjáték megjelöléssel.[829] Csery mellett Ernyi Mihály is lefordította a darabot még 1807-ben.[830] Nagy Zsófia Borbála közléséből tudható, hogy létezik egy harmadik kéziratos változat, amely a kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kézirattárában lelhető fel.[831] A címlapon szereplő fordító: „Gyarmati Gábor Udvari Tanitó."[832]

Franz Kratter 1795-ben megjelent *Das Mädchen von Marienburg* című szövegét sikerült fellelnem,[833] így lehetőség adódik összevetni az eredeti szöveget Újfalvy Krisztina magyarításával. Az foglalkoztatott, mennyire szöveghű a magyar átirat, mennyire pontos a némettel összevetve. Három szöveghelyet hasonlítottam össze egymással. Ezek közül az első Natália mondata: „Egészen fülből állok."[834] A német változatban így szerepel ez a megszólalás: „Ich bin ganz Ohr."[835] Ez a példa mutathatja, hogy az Újfalvy nevével jelzett kézirat talán túlzottan pontos fordításra törekedett, hiszen a germanizmust szó szerint fordította, nem pedig annak értelemszerű „(nagyon) figyelek" jelentésével, vagy a ma használatos „csupa fül vagyok" formában. A második esetben az foglalkoztatott, hogy a német eredetiben hogyan szerepel a virtus szó. A német szövegben Tugend, azaz erény formában kap helyet, azaz itt is pontos a fordítás. A harmadik részlet Natália megszólalása a negyedik felvonás már idézett első jelenetéből, melyben a cárral beszélget Katinkáról. Érdekelt, hogy Kratternél milyen formában szerepel Katinka elmésségének leírása. A

[825] *Uo.*, 136.
[826] GÁLOS Rezső, *A debreceni színészet 1811. évi műsorának forrásai,* ItK, 1940/4, 375.
[827] NAGY Zsófia Borbála, *Színműfordító nők a 18–19. század fordulóján*, *i. m.*, 266.
[828] *Katinka, vagy A' márienburgi szép lány*, fordította CSERY Péter Pest, Szubuly Könyváros, 1824.
[829] GUPCSÓ Ágnes, *Zenés színjátszás Debrecenben (1833–1841) II. = Zenetudományi dolgozatok 1986*, szerk. BERLÁSZ Melinda, DOMOKOS Mária) Budapest, MTA Zenetudományi Intézete, 1986, 86.
[830] ERNYI Mihály = Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái*, http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/e/e04861.htm (A letöltés ideje: 2019.06.15.)
[831] NAGY Zsófia Borbála, *Színműfordító nők a 18–19. század fordulóján*, *i. m.*, 267.
[832] *Uo.*
[833] Franz KRATTER, *Das Mädchen von Marienburg Ein fürstliches Familiengemälde in fünf Aufzügen,* 1795. https://download.digitale-sammlungen.de/BOOKS/download.pl?id=bsb10113280 (A letöltés ideje: 2019. június 15.)
[834] 36a
[835] Franz KRATTER, *Das Mädchen von Marienburg*, *i. m.*, 81.

következőt találtam: „Man darf sagen – den Verstand eines sehr verständigen Mannes; und was der Verstand sehr verständiger Männer so selten hat – er beleidigt nicht.”[836] Az előző két példához hasonlóan itt is a majdnem egészében tükörfordítás szerepel Újfalvynál. A címszereplő elméje hasonlóan jellemzett, mint a kéziratban: Kratter és Újfalvy is kiemeli, hogy – Katinka rendelkezik empátiával (a „meg-nem-bántás” képességével), amellyel a legnagyobb elmék közül is oly’ kevesen. Az Újfalvynak tulajdonított kézirat és Franz Kratter *Das Mädchen von Marienburg* című érzékenyjátékának alaposabb összevetése előttünk álló feladat, azonban a kiemelt példákból is látszik, hogy Újfalvy nem kísérletezett innovatív nyelvi megoldásokkal, átiratában sok helyen még a germanizmusokhoz is ragaszkodott.

4. *A máriavári hajadon* interpretációs lehetőségei

a, Kérdések és válaszok

Dr. Versényi György cikke tudósít arról, hogy Újfalvy Krisztina nem tudott idegen nyelven írni, olvasni, beszélni.[837] Sőt, az unokaöcs, Ujfalvy Sándor emlékirata egyenesen így szól: „Nagynéném képzettsége körül meg kell jegyeznem, hogy idegen nyelveket soha nem tanult…”[838]

Hogyan magyarázható ennek tudatában a kézirat létrejötte? Mi motiválta Újfalvyt, miért akarhatta magyarosítani Kratter színdarabját? Hogyan hozható kapcsolatba alakja a színház világával? Amennyiben nem fogadjuk el az első kérdés megválaszolhatatlanságát és kísérletet teszünk az abban rejlő probléma rétegeinek felfejtésére, többek között a következő lehetőségek adódhatnak. Újfalvy Sándor és más életrajzírók tévedtek. Ezt támaszthatja alá Versényi megjegyzése, mely szerint: „Személyét, a köznapitól elütő egyéniségét pedig egész mondakör vette körül. Ezt az aranyos ködöt eloszlatni, valódi alakját tisztán kivenni ma már nagyon nehéz. Olyan kevés a hiteles feljegyzés, a megbízható hagyomány!”[839] Nem elfelejtendő, hogy ez az Újfalvyról szóló cikk 1897-ben keletkezett. Az „aranyos köd” eloszlatása az azóta eltel időben sem lett könnyebb, hiteles forrásból sem lett több. Versényi Újfalvy Krisztina emlékezetét öregbítő munkája ráadásul legalább annyira foglalkozik Molnár Borbálával (1760–1825), mint Újfalvyval. Így továbbra is feltételezhető az, amit az irodalmi

[836] Franz KRATTER, *Das Mädchen von Marienburg*, *i. m.,* 84.
[837] DR. VERSÉNYI György, *Ujfalvy Krisztina*, Erdélyi Múzeum, 1897, IX., 486.
[838] *Mezőkövesdi Ujfalvy Sándor emlékiratai*, sajtó alá rendezte, DR. GYALUI Farkas, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 1941, 12.
[839] DR. VERSÉNYI György, *Ujfalvy Krisztina*, *i. m.,* 485.

hagyomány újramond: Újfalvy a magyarítás szerzője, ő alkotta meg a fordítást a német eredeti alapján.

Somkuti Gabriella kutatása[840] ugyanakkor tagadhatatlanul Versényi álláspontját látszik igazolni, ugyanis Somkuti közlése szerint Újfalvy felettébb sok kötetet tartalmazó könyvtárában nem voltak idegen nyelvű példányok. (Hozzá kell tennem azonban azt is, hogy Somkuti közli, nem a teljes könyvanyagnak jutott birtokába.) Hogyan értelmezhető ebben az esetben *A máriavári hajadon* kézirata, ha Újfalvy Krisztina valóban nem tudott németül, akkor nem ő alkotta meg a fordítást? Adatok hiányában csupán feltételezéseink lehetnek, melyek egyenként ugyanakkora valószínűséggel bírnak, és nyilván más variáció is előfordulhatott. Jelenleg egy lehetséges megoldását látom annak a rejtélynek, hogy miképpen jöhetett létre a kézirat Újfalvy némettudásának hiányában. Valószínűleg segített valaki a fordításban, esetleg együtt elkészítették a nyersfordítást, Újfalvy pedig abból hozta létre a végleges szöveget, emiatt mentes szinte teljesen a hibáktól. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a címlapon az olvasható: Írta UK, azaz az első oldal nem a fordítás, hanem az írás tényét rögzítette.

Újfalvy motivációjának eredője, a színházzal való kapcsolata relevánsan árnyalja a kérdéskört. Somkuti idézett tanulmányából az is megtudható: „Meglepően sok, összesen 26 színművet és egy színműveket tartalmazó antológiát találunk Újfalvy Krisztina könyvtárában."[841] Ebből az adatból nem véletlenül vonja le azt a következtetést, hogy valószínűleg „számára a színjátszás nemcsak olvasmányélmény, hanem látott színházi élmény is volt."[842] Mivel Újfalvy a teleket sokszor töltötte Kolozsvárott, volt lehetősége Kótsi Patkó János társulatának előadásait megtekinteni.[843] Somkuti Gabriella is találkozott az általam *A máriavári hajadon* kézirata kapcsán felvetett nyelvismereti problémákkal, neki is megoldási javaslatot kellett (volna) adni. Gondolatmenetében Weöres Sándor *Három veréb hat szemmel* című antológiájára hivatkozik,[844] melyben Weöres nem szembesül a nyelvi problematikával, azzal számol, hogy Újfalvy a kolozsvári magyar színtársulat számára fordított darabokat: „Az idősebb Wesselényi Miklós báró által alapított és fenntartott kolozsvári színtársulat részére színdarabokat fordított, egy ezek közül a Széchényi Könyvtár kézirattárában található."[845] Somkuti azzal zárja: „Mivel idézett forrásaink szerint Újfalvy Krisztina csak magyarul tudott,

[840] SOMKUTI Gabriella, *Ujfalvy Krisztina és könyvtára Egy elfelejtett 18. századi költőnő = Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve*, Budapest, OSzK, 1981, 449–484.
[841] *Uo.*, 466.
[842] *Uo.*
[843] *Uo.*
[844] *Uo.*
[845] WEÖRES Sándor, *Három veréb hat szemmel*, Második kiadás, Budapest, Magvető Kiadó, 1983, II. kötet 248.

valószínűleg átdolgozásról van szó."[846] Azt a kérdést azonban, hogy kinek és milyen átdolgozásáról, már nem válaszolja meg. Ebből adódóan a fordító kiléte, illetve Újfalvy szerepe a darab magyar változatának létrejöttében bizonytalan.

Nem így tesz Nagy Zsófia Borbála, aki nem tekinti a *Máriavári hajadon* fordítójának Újfalvyt, hanem – ahogyan már említettem – megnevez egy kéziratváltozatot[847], Gyarmati Gábor fordítását; „mely az Újfalvynál olvasható szöveg variánsaként tekinthető",[848] azaz a költőnő Nagy Zsófia Borbála értelmezésében átdolgozta Gyarmati munkáját. Czibula Katalin ugyanakkor elképzelhetőnek tartja, hogy Gyarmati használta Újfalvy szövegét, valamint azt is, hogy tőle függetlenül újrafordította Kratter művét.[849] Czibula rámutat Gyarmati kéziratának rejtélyességére, (nem a kötet elején kezdődik, másik kézírást tartalmaz, mely többek között anekdotát közöl Gyarmati utolsó éveiről), időbeli elhelyezésének lehetetlenségére.[850] Újfaly és Gyarmati fordítását összeveti Czibula Katalin, megállapítja, hogy a kettő „erőteljesen kapcsolódik egymáshoz". [851] Újfalvy fordításáról szerinte „Nem dönthető el, vajon a német nyelvű eredetit ismerte-e, előtte volt-e a magyar változat készítésekor, de a saját munkájában láthatóan olyan szöveg létrehozására törekedett, amely színszerű, mondható legyen."[852] Innen jutott arra a következtetésre a kutató, hogy színpadra állítási céllal, dramaturgi szempontokat szem előtt tartva foglalkozott Kratter darabjával Újfalvy Krisztina.[853]

b, Az érzékenyjáték jellemzői és szerkezete

A máriavári hajadon 1799-es magyarítása, az eredetivel azonosan, öt felvonásból áll. A műfaja érzékenyjáték. „Az érzékenyjáték nem egy a kor színjátéktípusaiból, hanem a XVIII. századvég jellemző és hatásában átfogó típusa, amely a német színműirodalom fordításai és a német színészet közvetítő hatása révén került színpadjainkra. Magyar játékszíni előzménye nincs."[854] Mivel egy meglehetősen ismeretlen szövegről van szó, bemutatom a darab szereplőit, cselekményét, Kerényi Ferenc megállapításával bevezetve: „Az érzékenyjátéknak

[846] SOMKUTI Gabriella, *Ujfalvy Krisztina és könyvtára*, *i. m.*, 466.
[847] Lelőhelye a kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kézirattára. Jelzete: MS 1427. Teljes címe: *Máriavári hajadon Egy Fejedelmi Familiának le rajzolása őt Fel-vonásokban. Kráter Ferentz utánn Forditotta Németböl Gyarmati Gábor Udvari Tanito.* NAGY Zsófia Borbála, *Színműfordító nők a 18–19. század fordulóján*, *i. m.*, 267.
[848] *Uo.*
[849] CZIBULA Katalin, *Drámaíró nők a hivatásos színjátszás hajnalán*, *i. m.*, 129.
[850] *Uo.*, 131–132.
[851] *Uo.*, 132.
[852] *Uo.*
[853] *Uo.*, 134.
[854] KERÉNYI Ferenc, *A régi magyar színpadon,i. m.*, 43.

nincs hagyományos értelemben vett cselekvő, fejlődő színpadi hőse, az erény szenvedésének stációi adják a cselekmény előrehaladásának lépcsőfokait."[855]

A színlapon is látszik, hogy az ott megjelölt első alak Péter orosz cár. Franz Kratter orosz tematikájú trilógiájából tudható, hogy Péter azonosítható I. Nagy Péter (1672–1725) cárral.[856] A címszereplő máriavári hajadon, Katinka pedig I. Katalin (1684–1727) orosz cárnővel, aki I. Péter szeretője, majd felesége, illetve annak halála után a követője a trónon.[857] A szereplők közül érdemes még kiemelni Katinka édesapját, aki Glukk Fridrik néven jelenik meg, valamint testvérét, Eduárdot. Rajuk kívül említésre méltó (a Péter bizalmasaként szintén azonosítható) Menzikof Sándor, illetve felesége, Natália. A helyszín a cár egyik palotája. A szereplők lajstroma előrevetíti, hogy a konfliktus magánéleti problémát rejt, ami a cár karaktere miatt nem nélkülözi a közéletiséget sem.

Az első felvonás hat jelenetből áll, melyben az alaphelyzetből kibontakozik a konfliktus. Az első jelenet két szereplője Glukk és fia, Eduárd, akik úton vannak, immáron öt hónapja keresik az elveszett Katinkát.[858] Apa és fia meghitt, bensőséges kapcsolatáról tudósít a jelenet, a fiú apját felemelve viszi, segíteni kíván és emlékeket gyűjteni: „Ugyan ajándékozza azt az őrőmet nékem édes apám! had viszem egy darabot még a Hátamon…"[859] A második jelenetben lép színre először Katinka, aki Natáliával folytatott párbeszédében egyszerre örül az itteni táj szépségének és van honvágya az otthoni környezet és családtagjai iránt. A harmadik jelenetben a cár még nincs jelen, ám róla van szó. Megtudjuk, hogy elküldte Veltet, a konyhamestert az udvarból feleségével, gyerekével együtt. Mivel Katinka gyanúja szerint ennek hátterében valamilyen igazságtalanság húzódik meg, a helyzet cselekvésre, aktivitásra ösztönzi. Meglehetősen szokatlan módon juttatja a cár tudtára a Velt elbocsátásával kapcsolatos véleményét. A cár kutyájának, Lizettnek a nyakába tesz egy cédulát, melyre leírja kérését, úgy, mintha azt nem ő, hanem a kutya kérte volna. Az ötödik jelenetben kerül sor Katinka és a cár első párbeszédére, mely jól láttatja és előrevetíti kapcsolatukat. Katinka felséges uramnak szólítja Pétert, ugyanakkor kiáll magáért, mer kérni a cártól. Velt mellett szeretne közbenjárni egy óbester ügyében is, aki két éve fogságban van.

---

[855] *Uo.*, 44.

[856] Gabriele C. PFEIFFER, *Freemason, Mozart's Contemporary, and the Theatre Director on the Edge: Franz Kratter (1758–1830) and* Der Friede am Pruth ('The Treaty of Pruth'), *Cataloguing the Komplex Mauerbach*, Vienna, TheMa (01), 2012/1, 19–64., http://archive.thema-journal.eu/thema/2012-1/pfeiffer/ (A letöltés ideje: 2019.06.14.)

[857] A történelmi alakok, az események és a téma olyan interpretációs lehetőségeket kínálnak, melyek kifejtésére egy másik tanulmány lesz majd alkalmas. Egyrészt lehetőség adódhat így annak kifejtésére, vajon az orosz uralkodók párhuzamba állíthatóak-e a Habsburgokkal, vagyis áthallásos volt-e a darab a korabeli nézőknek, másrészt pedig össze lehet hasonlítani a fikciós teret és a valós történelmi eseményeket.

[858] Amennyiben Katinka alakját azonosítjuk I. Nagy Péter cár feleségével, úgy ezen a ponton ellentmondásba ütközünk. Katinka, a máriavári (marienburgi) hajadon a vizsgált kézirat szerint papi családból származó leány; ugyanakkor I. Nagy Katalin a történelmi adatok szerint nem nemesi, hanem paraszti családból származott.

[859] 2b

Miután Katinka kifejtette álláspontját, a cár mindössze ennyit nyilatkozik az ezredesről: „Lipunov – meg szabadult."[860] Ezzel Péter belátta a másik igazát, egyúttal át is adta az irányítást Katinkának. Az érzékenyjáték kibontakozó szerelmi szálának elemeként a cár csókot kér Katinkától, aki bár pirulva és sebesen, de teljesíti a kérést. Az expozícióból kibontakozó konfliktusokról elmondható, hogy inkább a magánélet területéhez kapcsolódnak, ám nem nélkülözik a közéleti jelleget sem.

A második felvonás elején megérkezik Eduárd a cár udvarába. A testvér jellemzéséből Péter rájön, hogy Katinkát keresi. A bonyodalom kibontakozásához járul hozzá, hogy a cár ki nem mondott, ám humorosan éreztetett féltékenységgel viseltetik Eduárd iránt.[861] Nem tudja ugyanis azt, hogy Katinka és közötte testvéri kapcsolat van, nem az általa feltételezett szerelmi viszony. Dühösen küldi el Eduárdot, majd Katinkát kezdi kérdezgetni szeretőjéről, aki létezett ugyan, de meghalt.[862] A hatodik jelenet Katinka édesapja és a cár közötti párbeszédet rögzíti. Az apa meglepődik, hiszen a cár kitalálja nevét; a cár pedig azon lepődik meg, hogy Glukk a fiaként emlegeti azt a személyt, akit az imént küldött el. A Glukk és a cár közötti konfliktus helyzetkomikummal oldódik fel, az uralkodó dicséri Glukk emberismeretét. A felvonás vége akár az érzékenyjáték vége is lehetne, hiszen a családtagok megtalálják egymást, mindhárman boldogok, azaz megoldódott egy konfliktus. Maga a találkozás megoldása is ötletes, humoros. A cár Katinkát a testvére által játszott zene hallgatására kéri, melyről eszébe jut bátyja, aki ténylegesen citerázik. „Ah Istenem! a Lelkem el olvad ily nagy örömembe"[863] – összegzi a család érzéseit Katinka.

Nem érhet véget ugyanakkor az érzékenyjáték, hiszen a cár és Katinka között kibontakozó szerelmi szálnak tovább kell vinnie a cselekményt a tetőpont irányába a harmadik részben. Ennek negyedik jelenetében Katinka elképzeli, hogy ő az uralkodó, azaz férfiszerepbe gondolja magát; mellyel segít Péternek egy döntés meghozatalában. A hatodik jelenetben Péter nélkülözhetetlennek jeleníti meg Katinkát: „Két emberek vagynak, a Teremtésbe, a kik magokat én előttem olyanokká tették, mint a kik nélkül én el nem lehetek – Katinka és Menzikof."[864] Az újraegyesült család idilljének akkor lesz vége, amikor az apa tudomást szerez arról, hogy a cár pénzt ajándékozott Katinkának, akinek tiszta a lelkiismerete, és nem érti, hogyan lehet róla rosszat feltételezni.

A negyedik felvonás során a tetőpontról a megoldás felé halad a cselekmény. Fontos jelenet a cár és Natália párbeszéde, melynek során a cár elmondja: szerelmes Katinkába, jó

[860] 14b
[861] „Szereted te őtet, szereted te Katinkát?" – kérdezi Eduárdot a cár. 18a.
[862] Kratter minden bizonnyal arra utal, hogy Katinka kedvese a Poltáva melletti csatában, 1709 júniusában lelte halálát.
[863] 25b
[864] 31a

tulajdonságait sorolja. Ugyanebben a felvonásban jön rá az apa, hogy leánya nem lehet bűnös a pénz elfogadásában, sőt, más tekintetben sem vétkezett. A kibékülés után Katinka hosszas beszélgetés alatt beavatja érzéseibe édesapját, sőt maga is ekkor döbben rá az olvasóval/nézővel együtt, hogy tiszteli, sőt szereti a cárt. Katinka érzéseit tekintve ez az érzékenyjáték tetőpontja. A cár is hosszasan beszél Katinkáról ebben a felvonásban. Ennek során egyes szöveghelyeken mintha tulajdonukként, tárgyként beszélnének róla, nem pedig olyan személyként, aki maga dönthet arról, a cárral kíván-e maradni, vagy inkább hazamenne Máriavárra.

Az utolsó, ötödik egységben az érzékenyjáték konvencióinak megfelelően a konfliktus megoldódik. Ez a megoldás nem jár értékvesztéssel, az erény nyeri el jutalmát. A cár és Katinka a nézők/olvasók figyelmét fenntartó, feszültségét fokozó cselekményelem közbeiktatása után egymásra találnak. Katinka jelleme statikus, erénye megkérdőjelezhetetlen, megfelelve ezzel az érzékenyjáték formuláinak. A fordulatos cselekmény igazolhatja a színházi direktorokat, akik sok néző reményében tűzték műsorra Kratter darabjának fordításait.[865] Ugyanezért válhatott az 1790-es években az érzékenyjáték Kolozsvárott és Pest-Budán egyaránt az első országos műsorréteg kedvelt műfajává.[866]

c, Katinka alakja – a virtus diadala

A máriavári hajadon Katinkája a cím- és főszereplőhöz méltó módon sok jelenetben van a színen. Karakterét összefoglalóan jellemezve elmondható róla, hogy egy talpraesett, rátermett, egyedül is boldoguló, önmagát különböző helyzetekben feltaláló fiatal leány.

Először az első felvonás második jelenetében szólal meg, amelynek során Natália kérdésére válaszol; megszólalása inkább egy rövid monológ benyomását kelti, mellyel jellemzi helyzetét: „Hol voltam leg jobb Fejedelemné? ide s tova járkáltam, gyönyörködtettem magamat a Természetnek külömb külömb féle meg babonázó szépségeibe, a Kertnek a végiről ki tekintettem a Tengernek meg mérhetetlen Lapjára, s az után a Kronstád Tornyaira, tovább, az Hazám Környékére által pillanték és így szollék magamba: Vajha! Máriavárnak Tornyai olyan közel volnának hozzád, mint a Kronstádi tornyok – akkor az el múlt időknek képzeleti elmémbe jövének; akkor eszembe juta Atyám s Bátyám, ugyan hol lehetnek most azok? vajon még életbe vagynak é? mitsoda pusztákat bujdosnak most érettem?[867] Ez a bemutatkozás egyszerre képes rámutatni arra, hogy jól érzi magát ott, ahol

[865] Ezek a bemutatók nem a most elemzett Újfalvy Krisztina fordításon alapultak.
[866] KERÉNYI Ferenc, *Magyar színháztörténet, i. m.,* 53.
[867] 5b.

van, illetve arra, hogy honvágya van, aggódik családtagjaiért, akiket jól ismer, tudja, hogy meg akarják őt találni. Ez utalhat jó emberismeretére ugyanúgy, mint a családtagok bensőséges kapcsolatára.

A hatodik jelenet során folytat párbeszédet a cár és Katinka első ízben. A cár évődve szólítja meg a lányt, mert sejti, hogy ő eszelte ki a cselt, melynek során kérését úgy álcázta, mintha az a kutya kérése lett volna. A cár már itt bizonyítja azt, hogy megkedvelte őt, illetve utal emberismeretére, ezzel bölcsességére: „Katinka! jo szívű Leánka! vajha az én népem engemet ojan igazán, olly egészszen ismérne, mint ez a szeretettel tellyes Teremtvény engem meg ismert."[868] Néhány sorral később megtudható, hogy Katinka személyiségére nagy hatással volt a cár: bátorrá tette, a boldogtalanok segítésére buzdította, ami arra késztette, hogy (a cár saját értékrendjéhez mindenben alkalmazkodva), közbenjárjon jó néhány kegyvesztett személy érdekében. Ebben a jelenetben újra ezt teszi, az érzékenyjáték első felvonásán belül immáron másodszorra, ezáltal segítőkészsége, az igazságtalanság elleni fellépése nyomatékos szerepet kap. Ez alkalommal a fentebb szóba hozott Lipunov obester szabadulásáért, egy jobb élet lehetőségéért áll ki, melyet hosszabb – érveket, ellenérveket felsorakoztató – beszélgetés végén az előző fejezetben említetten könnyen el tud érni.

Nem elemzem az összes jelenetet, melyben a cár és Katinka beszélgetnek, vagy amelynek során Katinka a színen van és mással társalog. Arra szeretnék rámutatni, hogyan bontakozik ki Katinka határozott, segítőkész karaktere. Meglátásom szerint hagyományosan férfi erényekkel bírónak láttatja őt az érzékenyjáték, azaz nemének tradicionálisan rögzített szerepeit túllépi. Ennek bizonyítására három szöveghelyet idézek. Az első, a darab elején, az első felvonás harmadik jelenetében olvasható. Ebben a részben Menzikof, felesége Natália, Katinka és a cár kikapcsolódni indul: „… azt javaslám, hogy mennénk ki Kronstadba, […] hogy az csak négy személlyekből áljon, azok is az evezéshez alkalmaztassák magukat"[869] – mondja Menzikof. Erre Katinka gondolkodás nélkül így válaszol: „Jo ajánlom magam Kormány mesterűl."[870] Ez a felelet jól láttatja, mennyire aktív, tettre kész Katinka, nem kevesebbre, mint az irányítói szerepre vállalkozik.

A második kitüntetett részlet az édesapa szólama a darab elején, amely a legelső jelenetben hangzik el, tárgya Katinka jellemzése: „Az egek fel ruházták vala az én Leányomat kellemetes termetének magához hódítto díszességével, *elmésséggel*, vidámsággal, érzékeny, másokon könyörülő szívvel, *érett Férfiúi ésszel*, én hintegettem az ő Lelkébe a virtusnak magvait…"[871] A kiemelt szavak megmutatják, hogy Katinka eszét, elmésségét vele született,

[868] 13a
[869] 8a
[870] *Uo.*
[871] 4b (Kiemelés Balog Edit Otilia)

Isten kegyességétől kapott tulajdonságokként írja le az apa, erényessége viszont az ő tanítása eredménye.

A harmadik választott részlet Natália megszólalása a negyedik felvonás első jelenetéből: Vagyon néki esze, még pedig világos, méllyen bé ható, sokat magába foglalo, soha nem szeleburdiskedő esze, vidámság és ártatlanság egy személybe, *el lehet mondani, olyan esze mint egy igen értelmes Férfiúnak*, és ami igen ritkán van meg a nagy tökéletességre ment Férfiak eszébe, *ő az ő eszével senkit meg nem bánt*.[872] Itt nem kevesebbet állít Natália, minthogy Katinka együttesen bírja a férfiak és nők jó tulajdonságait, azaz idealizált alakként jelenik meg. Úgy képes a világban betölteni szerepét, valamint a cár figyelmét magára vonni, hogy túllép a nemétől elvárt tulajdonságokon; nem várja, hogy aktivitásra késztessék, hanem önmaga válik cselekvővé. Ez ugyanakkor nem jár együtt a női szerepének feladásával, feminitásának, hagyományosan nőknek tulajdonított jellemzők (például az elfogadás, az engedelmesség) tagadásával. Ezt bizonyíthatja a jelenet, melyben édesapjára bízza a választást: maradjon-e a cár udvarában, vagy menjen haza Máriavárra.[873]

d, Kitekintés

Fejezetem inkább problémafelvetéseket, további elemzési, összehasonlítási lehetőségeket, mint teljességre törekvő interpretálást tartalmaz. Újfalvy munkásságának további vizsgálata közelebb hozhat a XVIII–XIX. század fordulójának emberképéhez, nőképéhez. Amennyiben a *Máriavári hajadon* elemzési szálainak elvarrására, megoldására sor kerül, azaz ha Katinka és a többi szereplő jellemét alaposabban megvizsgáltuk, a fordításokat összehasonlítottuk, egyértelműbben igazolni lehet az érzékenyjáték kiadásának most feltételezett érdemességét.

A darab virtusfogalma tágabb, összetettebb, mint a *Fanni hagyományai* esetében. Mindkét szöveg szerzője férfi, de a *Máriavári hajadon* nem magyar nyelven íródott. A főszereplők társadalmi státuszukat tekintve igen távoliak egymástól. Fanni kisnemesi, míg Katinka a legfelsőbb uralkodói körökben mozog, ugyanakkor ő sem főnemes.

[872] 38b (Kiemelés Balog Edit Otilia)
[873] A felsorolt szöveghelyeken kívül további megszólalások is alkalmasak Katinka karakterének a társadalmi nemek szempontjából megvalósuló interpretálására (például katonákkal játszott, elképzelte, hogy ő vezető), így érdemes ezt az elemzést bővíteni.

VII. Az „ihletett szív s nyilt ész lángigéje”
Dukai Takách Judit folyóiratokban publikált költeményei

Dolgozatzáró fejezetemben Dukai Takách Judittal foglalkozom, a versek elemzése mellett összevetem műveit és pályáját a disszertációban korábban tárgyalt nőírókkal.

1. Bevezetés és célkitűzés

Dukai Takách Judit (1795–1836) neve és alakja napjainkban legfeljebb, ha Berzsenyi Dániel (1776–1836) hozzá címzett episztolájának (*Dukai Takács Judithoz*, 1815) köszönhetően kaphat helyet a magyar irodalmi kánon peremén. A tény, hogy egy versírással foglalkozó hölgy egy, a tevékenységét témává (és egyúttal problémává) emelő férfi költeményének tárgya, jól láttatja a XVIII–XIX. század fordulóján alkotni vágyó nők helyzetét: önállóan ekkor alig-alig jelentethettek meg műveket, köteteket.

„Te megboszúlva méltóságtokat / Kihágsz nemednek szűk korlátiból, / Melyekbe zárva tartja vad nemem; / Kihágsz, s merészen fényesb útra térsz […]” – rögzíti Berzsenyi az említett szövegben. Az út, melyre képletesen Dukai Takách és mellette a dolgozatban tárgyalt korabeli költőnők rá kívántak lépni, a nyilvánosság, ezen belül az alakulóban lévő irodalmi intézményrendszer felé vezetett. Dukai Takách – ahogyan a korábbi fejezetekben is látható volt – nem egyedül, hanem férfikísérettel érte el a célját; verseit periodikákban közölték; továbbá 1817-ben (egyetlen nőként) meghívást kapott gróf Festetics György keszthelyi Helikoni Ünnepére. A nőírók között saját korában tehát kitüntetett szereppel rendelkezett.

Fejezetem középpontjába Dukai Takách Judit azon verseit állítom, amelyek még életében folyóiratokban megjelentek. Ez a megjelenési közeg azért fontos, mert a költőnő nyilvánosságot kapott, férfiszerzőkkel együtt jelent meg, azaz más jellemző pályájára, mint a dolgozatban eddig tárgyalt nőírókra. Önálló kötete ugyanakkor nem hagyta el a sajtót.

Az *Erdélyi Múzeum*ban (*Barátomhoz*, 1815; *Gróf Sigray Józsefhez,* 1816), az *Auroráb*an (*A beteg Malvina,* 1822; *Három szép érzés*, 1825), az *Aspasiá*ban (*A’ Hazához*, 1824); valamint a *Hébé*ben (*A’ Keszthely vidék leírása*, 1825; *Malvina keserve*, 1826.) kiadott írásait elemzem. Meglátásom szerint ezekkel a példákkal hangsúlyozni lehet – többek között – a költőnő szerteágazó témavilágát, melyet a kor poétikai irányzatainak tudatos mintakövetése, valamint a művelt társalgásra jellemző jegyek kötnek össze.

Dukai Takách nőként egyedülállóan sikeres pályát tudhatott magáénak, nem volt nála elismertebb költőnő a korszakban, ha a magasirodalmi közeget vizsgáljuk. Ebből adódóan alakja szerepet kap az irodalomtörténet-írás jelentős összefoglalásaiban. Így részletes

életrajzzal, majd verssekkel szerepel Toldy Ferenc korai válogatásában.[874] Beöthy Zsolt *A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése*[875] című monográfiájában egy bekezdést szán neki, ám elismerést már egyáltalán nem, hiszen sekélyesnek, színtelennek tartja költészetét.[876] A *Magyar irodalom történet*ének[877] harmadik kötete csak mellékesen, néhány sorban említi a költőnőt, a *Kisebb költők Kazinczy korában* című alfejezetben, még külön bekezdésre sem tartva méltónak. R. Kocsis Rózsa monográfiát írt a költőnőről.[878]

Nemcsak nőtörténeti kiadványok, például a már sokszor idézett Fábri Anna *A szép tiltott táj felé* című kötete, vagy S. Sárdi Margit antológiája a *Magyar nőköltők a XVI. századtól a XIX. századig: válogatás,*[879] hanem a korszakkal foglalkozó szövegkiadások (*Magyar költők 18. század,*[880] *A XVIII. század költői*[881]) is válogatnak verseiből. Az MTA *Magyar irodalom*[882] című hiánypótló összefoglalásában a bárdköltészetet tárgyaló egységben szerepel neve és alakja.[883] Vaderna Gábor a költészettörténeti monográfiájában[884] is szerepel a költőnő. Ahogyan az akadémiai kézikönyvben, itt is *Báró Wesselényi* című versének köszönhetően van jelen Dukai Takách.[885]

2. Életrajz

Ha Dukai Takách életrajzára vagyunk kíváncsiak, akkor azt tapasztaljuk, hogy néhány kivételtől eltekintve akkor foglalkoznak vele komolyabban, amikor vagy születésének, vagy halálának nevezetesebb évfordulója van. Ezt példázza, hogy legutóbb 1986-ban, halálának 150. évfordulója alkalmából jelent meg verseinek válogatása *Az én képem*[886] címmel. Ezen alkalmakkor sem történik jobbára más, mint a korábbi adatok újrafogalmazása. Ennek oka legalább kettős. Egyrészt nem beszélhetünk kiemelkedő jelentőségű, Kazinczyéhoz,

[874] TOLDY Ferenc (szerk.), *A magyar költészet kézikönyve a mohácsi vésztől a legújabb időig*, *Második kötet*, Pest, Landerer és Heckenast Nyomdája, 1857, (234–238: életrajz; 238–244: versek)
[875] BEÖTHY Zsolt, *A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése*, *I. kötet*, Budapest, Athenaeum, 1903, 178–179.
[876] „Igazi babérokat a költészet nem termett számára; első kisérleteinek naiv hangja és gyöngéd érzése még igérni látszik valamit, de később eszméinek sekélysége, előadásának színtelen áradozása közt verselési külső képességen kívül egyebet nem találunk." BEÖTHY, *i. m.*, 178–179.
[877] PÁNDI Pál, *Kisebb költők Kazinczy korában*, = *A magyar irodalom története 1772–1848-ig* (Főszerkesztő: SŐTÉR István, szerk. PÁNDI Pál), Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965, 297.
[878] R. KOCSIS Rózsa, *Dukai Takács Judit élete és költészete,* Budapest, ELTE Sokszorosító Üzem, 1972.
[879] S. SÁRDI Margit (szerk. és válogatta), *Magyar nőköltők a XVI. századtól a XIX. századig: válogatás*, (*A magyar költészet kincsestára*) Budapest, Unikornis Kiadó, 1999.
[880] LATOR László (szerk.), *A XVIII. század költői: válogatás* Budapest, Unikornis Kiadó, 1996.
[881] MEZEI Márta (szerk.), *Magyar költők – 18. század*, Budapest, Helikon Kiadó, 1983.
[882] GINTLI Tibor (szerk.) *A magyar irodalom története.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. *A bárdköltészet* című fejezetet (336–339.) VADERNA Gábor írta.
[883] A kötet átfogó jellege nem ad lehetőséget arra, hogy Dukai Takách részletesebb elemzésben szerepeljen.
[884] VADERNA Gábor, *A költészet születése…*, *i. m.*
[885] *Uo.*, 85.
[886] PAPP János (szerk.), *Az én képem Dukai Takách Judit válogatott versei*, Sárvár, 1986.

Csokonaiéhoz hasonlítható életműről és hozzá kapcsolódó szakirodalomról, ez indokolja azt, hogy nincs róla külön fejezet az irodalomtörténeti összefoglalásokban. Másrészt nem állnak rendelkezésre maguk az adatok, amivel közelebb lehet kerülni a költőnő mindennapjaihoz, életéhez. Ezt jól példázhatja Sudár Lászlóné T. Molnár Zsuzsanna esszéjellegű könyve a költőnő életéről (*Juditból Malvina lesz*[887]), mely regényes betétekkel dolgozik, azaz fikciót hoz létre. Amennyiben kizárólag az életrajz tényeit vesszük figyelembe, következtetéseket kell levonnunk, azaz konstrukciót kell létrehozni ahhoz, hogy újat tudjon mondani a kutatás, mert az adatok hiányosak, s valószínűleg azok is fognak maradni.

Ennek ellenére és éppen ezért fontosnak vélem néhány életrajzot illető megjegyzés idézését, melyek elengedhetetlenek annak megértéséhez, miért írt és publikált verseket, illetve, hogy miért épp a nevezett kiadványokban. Az „újraírás és újramondás láncolatát" Toldy indította el,[888] akire Szinnyei[889] mellett Vadász Norbert,[890] R. Kocsis Rózsa[891] és Fábri Anna[892] is támaszkodott.

Ahhoz, hogy Dukai Takách Judit fiatal korától kezdve költői sikerben, elismerésben részesüljön, olyan családi közegre volt szüksége, amely támogatta versírói tevékenységét, lehetővé tette számára a költészet megismerését, tanulmányozását, a szárnypróbálgatásokat. Köznemesi származású volt (Dukai Takács István és Vittnyédi Terézia lánya), másképp szinte lehetetlen lett volna az alkotás, minden valószínűség szerint az olvasás és írás készségével sem rendelkezhetett volna. Dukai Takách fennmaradt önéletrajzából tudjuk, hogy az édesapja támogatta őt versírói ambícióiban.[893]

1811-ben, azaz 16 éves korában elveszítette édesanyját, mely fájdalmas életeseményt több versében megörökített (például: *Dukai kriptában lételem*), ám első költeményei még ennél is korábbiak.[894] Sopronban tanult 1811 után, majd Dukára tért vissza, ahol olvasott, verselt, zenélt, illetve a háztartással is foglalkozott.[895] Költői szárnypróbálgatásait Horváth

[887] SUDÁR Lászlóné T. MOLNÁR Zsuzsanna, *Juditból Malvina lesz, Esszé – regényes interludiumokkal Dukai Takács Judit költőnő emlékére*, Szombathely, Savaria University Press, 2015.
[888] TOLDY Ferenc, *A magyar költészet kézikönyve a mohácsi vésztől a legújabb időig , i. m.*, 234.
[889] SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, Budapest, Hornyánszky Viktor akadémiai könyvkereskedése 1891–1914., Dukai az 1893-ban megjelent 2. kötetben kapott helyet. Online hozzáférés: http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/ (A letöltés ideje: 2020.04.08.)
[890] VADÁSZ Norbert, *Dukai Takách Judit élete és munkái*, Budapest, Franklin Társulat Nyomdája, 1909.
[891] R. KOCSIS Rózsa, *Dukai Takács Judit élete és költészete, i. m.*
[892] FÁBRI Anna, *„A szép tiltott táj felé"…*, *i. m.*, 34–35.
[893] R. KOCSIS Rózsa, *Dukai Takács Judit élete és költészete, i. m.*, 16.
[894] R. KOCSIS Rózsa külön fejezetet szán munkájában ezeknek a verseknek, leginkább a kézirattöredékben elérhető *Epedés*t emeli ki közülük, melyet a népiességgel hoz kapcsolatba. *Dukai Takács Judit élete és költészete, i. m.*, 22–32.
[895] VADÁSZ Norbert, *Dukai Takách Judit élete és munkái, i. m.*, 11.

József Elek segítette, aki verses levelezést kezdeményezett.[896] „Amennyire gyenge tehetségem engedé, a különben is csuda lépésekkel haladó derék Poetriát megismerkedtetém bővebben a Poezis titkaival, meg az ahoz szükséges tudományokkal, buzdítám, édesgetém, s végre már a görög lábakkal is ösmerkedtetni kezdém…”[897] – írja Horváth a költőnő-teremtés megnyilvánulásaként. Személyesen 1812-ben találkoztak, ezután nevezi a költőnőt először Malvinának.[898]

Dukai Takách Juditot 1814-ben látogatta meg Döbrentei Gábor, az ifjú Wesselényi Miklós báró, valamint az ő nevelője, Pataky Mózes – akik már tudtak róla, kíváncsiak voltak rá. Döbrentei személyében, akit Horváth Elek mutatott be a költőnőnek, új segítőt ismert meg, aki ezután javította verseit, olvasmányokat is küldött neki.[899] Judit mindhármunknak címzett verset (*Döbrentei Gábor barátomhoz Erdélybe, Báró Wesselényi, Pataky Mózes barátomhoz*). A találkozás – nem elhanyagolható szempontként – egyben publikálási lehetőségeket is nyitott. Döbrentei leveleiben beszámolt Dukai Takáchról Kazinczy Ferencnek is, a költőnő 1814-ben kereste fel levelével Kazinczyt, akinek elismerése támogatta verseinek megjelenését, azokat másolatban is terjesztette.[900]

Pályájának kiemelkedő eseménye a Keszthelyen, Festetics György nevéhez köthető Helikoni Ünnepen való szereplés (1817–18 között négy ilyen eseményen verselt). A poézis ünnepén sikerrel, emlékezetesen szavalt, mely szövegek elemzése, az események Dukai Takáchot középpontba helyező feltárása külön tanulmány tárgya lehetne. Költészeti tevékenysége 1818-ig, első házasságkötéséig volt aktívabb (férje Geöndöcz Ferenc, birtokos, jogász). Ebben a házasságban 12 évet élt, majd megözvegyült. 1832-től haláláig, 1835-ig ismét férjnél volt (Patthy István ügyvéd házastársaként).

Dukai Takách folyóiratokban publikált verseihez a kiindulópontom Szinnyei munkája,[901] amelyből tudható, milyen sajtótermékben milyen versei jelentek meg a költőnőnek. A kiadványok és a versek felkutatása után Vadász Norbert tanulmányát[902] alapul véve elemeztem a verseket. Szinnyei azonban nem katalogizálta az összes megjelent verset. Például a *Hébe* 1825-ös számában nemcsak *Keszthely vidék leírása* című vers kap helyet,

[896] Dukai Takách „versei kéziratban terjedtek. […] 1811-ben, egyik költeménye Sárvárra vetődött, és a Jagasich Ignác táblabírónál fiskálkodó Horváth József Elek kezébe került.” Három évig folytattak verses levelezést. R. KOCSIS Rózsa, *Dukai Takács Judit élete és költészete*, *i. m.*, 37.
[897] Horváth József Eleket idézi: R. KOCSIS Rózsa, *Dukai Takács Judit élete és költészete*, *i. m.*, 38.
[898] *Uo*., 39.
[899] Horváth József Elek és Döbrentei Gábor mellett Berzsenyi Dániel is segítette Dukai Takách munkáját. . R. KOCSIS Rózsa, *Dukai Takács Judit élete és költészete*, *i. m.*, 48.
[900] Dukai Takách Judit négy Kazinczynak írott levelét őrzi a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára. R. KOCSIS Rózsa, *Dukai Takács Judit élete és költészete*, *i. m.*, 53., 56–57.
[901] SZINNYEI, *Magyar írók élete és munkái*, *i. m.*
[902] VADÁSZ Norbert, *Dukai Takách Judit élete és munkái*, *i. m.*

hanem *A haldokló Damalis,* valamint *A farsang utolsó órájában* is.[903] Az *Aspásiá*ban szintén helyet kapott egy további mű, *Az én magányom* címmel.[904] Ebből adódóan feltételezhető, hogy más folyóiratokban is fellelhetők még Dukai Takách-szövegek. Ezek megkeresésével egyelőre nem foglalkoztam.

3. Folyóiratok

A versek elemzése előtt fontosnak tartom kiemelni, hogy milyen folyóiratokban jelentek meg Dukai Takách művei. Nem véletlen, hogy legkorábban Döbrentei Gábor lapja, az *Erdélyi Múzeum* (1814–1818) közölte két versét, *Barátomhoz,* illetve *Gróf Sigray Józsefhez* címmel. Döbrentei – ahogyan már említettem – személyesen látogatta meg a költőnőt Wesselényivel, illetve annak oktatójával, Pataky Mózessel Dukán. A hallomás ezáltal személyes ismertséggé vált, mely megismerkedés után a költőnő szövegeit közlésre megfelelőnek, érdemesnek találta.

Az 1822-ben az *Aurorá*ban megjelent Dukai Takách Judit-vers (*A beteg Malvina*) illusztris társaságban vált olvashatóvá: Kazinczy Ferenc *A tanítvány,* Kölcsey Ferenc *Az ideál,* és az *Andalgások* című műve is ugyanitt kapott helyet. Mellettük például Kisfaludy Sándor, Katona József, Vitkovics Mihály, Döbrentei Gábor, Szemere Pál szövegei szerepeltek a zsebkönyvben, azaz Dukai Takách egyértelműen a korabeli költészeti elit része lett. Ugyanez, azaz a mai és a korabeli kánon kulcsszereplőinek társasága jellemezte az 1825-ös *Auróra*t, valamint Igaz Sámuel lapját, a *Hébe*t (1822–1826) is. A Kovacsóczy Mihály szerkesztette *Aspasia* című zsebkönyv egyetlen számmal 1824-ben jelent meg, melynek meg nem valósult célja az volt, hogy az *Aurora* vetélytársa legyen.

4. A versek elemzése, következtetések

Dukai Takách Judit szövegeinek témavilága nagy változatosságot mutat. Egyrészt jellemzőek a nagyon személyes, önmegszólító, önreflexív versek, ahol életesemények (anyja, lánya halála: *Juliskám halálára*), alkalmi találkozások (*Wesselényi, Döbrentei*), heves érzéseket kiváltó események (házasságkötés, farsang vége: *A farsang utolsó órájában*) késztetik írásra; másrészt nem hiányoznak a korszakra jellemző, a hazát tárgyazó írások (*Békességkívánás, A hazához*) sem. Továbbá olvashatunk a költőnőtől dicsőítő verseket (*Örvendező versek felséges*

[903] *A haldokló Damalis, Hébe*, 1825, *i. m.*, 101. *A farsang utolsó órájában, Uo.*, 165.
[904] *Aspasia*, 1824, *i. m.*, 112.

I. Ferenc ausztriai császár s felkent magyar koronás királyunk születése napjára). Elemzésemben Dukai Takách verseit kapcsolatba hozom Vaderna Gábor fogalmaival.[905]

Az *Erdélyi Muzéum* 1815-ös évfolyamának második számában jelent meg a *Döbrentei Gábor barátomhoz Erdélybe*[906] című vers, melynek ihletője a már szóba hozott látogatás. A nyolcstrófás szöveg így kapcsolatba hozható az alkalmi versekkel, emellett az elégia, valamint a dicsőítő versek műfajával is. Az első szó felkiáltása, „Haszontalan!" (mely ebben az esetben a lehetetlen szinonimájaként értendő) már utal a vers egészének hevességére, arra, hogy mennyire megérintő a tárgy, az ihletadó. Az első egységben Dukai Takách önnön érzéseit jeleníti meg, elfogódottságáról, meghatódásáról egyaránt szól: „Nem titkolhatom el örömkönnyeimet, / Elfogták árjai érzékeny szívemet / Mély tiszteletemnek."[907] Még a második versszakra is a késleltetés jellemző, nem Döbrenteiről, vagy hozzá szól, hanem a megismerkedés élményének hatásáról. A harmadik szakasz „eddig" szava kezdetre utal, melyet az új barátság hozott létre. Megjelennek a költőnő korábbi barátságai is, melyek a mostanival ellentétben fájdalmat okoztak. A következő strófa szintén az új időszak kezdetét jelzi, mely léthelyzet boldogsággal ajándékozta meg: „Érzem, hogy emberek s angyalok közt élek / Megnyiltak szemeim, szent sugárt szemléltek / Sorsom volt bús egén."[908] A vers második felében közvetlenül, tegeződve szól már Döbrenteihez, rögzíti a találkozás helyzetét: „Erre jöttél onnan, hol narancsok érnek, / S festetted míveit a szépmesterségnek / Hív útitársaiddal"[909], ugyanis Olaszországból visszatérve megy el Dukára Döbrentei. A metaforikus jelentésréteg (sötét-világos; hideg-meleg) azt mutatja, hogy Döbrentei a sötétség helyett fényt, a világosságot, a hideg helyett pedig a meleget hozza el. Érezhetően rengeteget jelent a költőnőnek a bátorítás, a tény, hogy megerősítést kapott költészetét illetően, barátként, egyenrangúként tekint rá az eddig idegen, elismert költőtárs. Ez a vers a költőtárssá fogadás leírása, pontosabban annak rögzítése, ahogyan a férfiköltő felkarolja a nőköltőt, vagyis legitimálja alkotótevékenységét.

A záró versszak első és utolsó sorában is felbukkan a barát szó képzett alakja, mely a költőnőre és Döbrenteire is utal, a baráti kéz jutalma és érdeme a barátnő hűsége: „Barátságos kezet mindjárt kész nyújtani, / A parányi szikrát lángokra gyújtani / Legfőbb dicsősége. /

---

[905] VADERNA Gábor, *A költészet születése*, *i. m.* A monográfia külön-külön fejezetben tárgyalja a rendi költészetet, a közköltészetet, a verselő egyháziakat, az érzékenység és a költészet kapcsolatát, valamint a bárdköltészetet.

[906] DUKAI TAKÁCH Judit, *Döbrentei Gábor barátomhoz Erdélybe*, *Erdélyi Muzéum*, Harmadik füzet, Pest, Trattner János Tamás Nyomtató-műhelyében, 1815, 40–41. (http://documente.bcucluj.ro/web/bibdigit/periodice/erdelyimuzeum/BCUCLUJ_FP_106354_1815_003.pdf - A letöltés ideje: 2020.04.08.)

[907] *Uo.*, 40.

[908] *Uo.*, 41.

[909] *Uo.*

Azért nem szűn szívem téged üdvözleni / S tántoríthatatlan követőd fog lenni / Barátnéd hívsége."[910]

(Felső- és Alsósurányi) Gróf Sigray Józsefhez[911] hosszú, 14 strófából álló dicsőítő költeményt címzett Dukai Takách Judit. A vers illeszkedik a rendi költészet dicsőítő hagyományába; nem tartalmaz jelentős újítást, azt folytatja, amit a férfiköltészet létrehoz. A felütés tegező formulát használ; már az első strófa nagynak, bölcsnek, virtusosnak, kegyesnek írja le Sigrayt: „Idvez légy nagy férjfi, hazám bölcs polgára, / Te, kinek szent hévvel nemzeted javára / Gyuladoz kebeled. / A virtus, kegyesség benned egyesülnek…".[912] Sigray tulajdonságait idealizálva örökíti meg, példás tetteit (szegények segítése, a közösség érdekeinek, a hazának szolgálata) hibátlannak láttatva. Személyiségét egy tölgyfahasonlattal jellemzi: „Mint sok időt látott tölgy, széles ágait / Terjedten nyujtja köz haszonra árnyait / 'S édes enyhülést ád / / […] Bár háborgó szélvész őtet fenyegeti / Vég veszedelemmel. […] / Alatta a bokor nyugalmát találja / Csendes figyelemmel."[913] Vagyis: élethelyzeti tulajdonságaiból adódóan a megszólított Te anélkül segít, hogy tudatában lenne ennek, azaz akkor is tud nemesíteni, pallérozni, amikor nem ez az alapvető szándéka. Az erénykatalógus adott pontján a versbeszélő abbahagyja a felsorolást abból a meggyőződésből, hogy az időnek nincs rajta hatalma, valamint azért, mert a valódi virtus nem kívánja, nem várja el a magasztalást: „Szükség-é a virtust mesterséges szókkal / Cifrázott, fellengző nagy gondolatokkal / Mondani bájolónak […]."[914] A vers utolsó harmadában – egy talán kicsit szervetlen váltással – a természet kap kiemelt szerepet: a szöveg eléri címzettjét, akinek a költőnő emléket állít. Megörökíti ezzel a tettel Sigray mellett a maga költői mivoltát is. A természet idillje párhuzamba állítható Sigray idealizált alakjával. Az Amélia liget szóhoz[915] – ahol a gróf néha megpihen – Dukai Takách jegyzetet ír, ami a mindenkori olvasónak szól, a jobb megértést szolgálja, azaz befogadókra számított, nekik teszi egyértelművé a helymegjelölést. A fiatal költőnő sorain érezhető, hogy tájékozott: ismeri Sigray József tetteit (minden bizonnyal személyes kapcsolatban volt a Takách és a különböző pozíciókat betöltő Sigray család), méltatása ezáltal nem mesterkélt, élőnek, igazinak hat. Emellett a versírás követelményeivel, technikájával tisztában van, gyakorlottan alkalmazza azokat, illeszkedik a költőtársakhoz.

---

[910] *Uo.*
[911] DUKAI TAKÁCH Judit, *(Felső- és Alsósurányi) Gróf Sigray Józsefhez*, *Erdélyi Muzéum*, Ötödik füzet, Pest, Trattner János Tamás Nyomtató-műhelyében, 1816, 125–127. (http://documente.bcucluj.ro/web/bibdigit/periodice/erdelyimuzeum/BCUCLUJ_FP_106354_1816_005.pdf - A letöltés ideje: 2020.04.08.)
[912] *Uo.,* 125.
[913] *Uo.*
[914] *Uo.,* 126.
[915] VADÁSZ Norbert, *Dukai Takách Judit élete és munkái*, *i. m.,* 111.

Az *Auroráb*an jelent meg (1822–1837) *A beteg Malvina*[916] című verse, mely Vaderna Gábor kategóriái közül leginkább az érzékeny költészet irányából érthető. A költemény kitüntetett alakzata az önmegszólítás. A költőnő önmagát helyezi a vers középpontjába, témája a betegsége. Bár 1822-ben jelent meg nyomtatásban, 1815-ben készült. Négysoros strófákból áll, melyek páratlan sora tíz, páros sora tizenkét szótagos. A nyolc versszak mindegyikét szabályos rímek jellemzik, többnyire keresztrímek, néhány esetben bokorrímek lelhetőek fel, utóbbiak az ott leírtak kiemelését segítik. A felütés virágmetaforát használ, az élet szépségét és értékét a virágzó rózsa képe jeleníti meg: „Mi az ember? egy kinyilt rózsa szál / A virító kornak tündéres kertjében."[917] Ám még ugyanebben a versszakban feltűnik a tövis is, melyet minden bizonnyal a betegség szimbólumának szánt, ami a legszebb korban okoz hervadást, azaz elmúlást az élőnek: „Addig virít, míg tövisre talál / S elhervad életének legszebb idejében."[918]

A szövegszervező alakzat az ellentét, az egészséges állapot áll szemben a betegséggel. Az előbbi velejárója a boldogság, a „félisteni lét", a gyémántkert, a jövő ígérete. A betegség ezekkel szemben a reményekben való csalódás. A negyedik versszak két költői kérdést tartalmaz. Az első („Óh, ki tudja, mit fedez előlünk / A titkoló kárpit sűrű homályba?"[919]) remek, mivel a kárpit utalhat a „sorsra", a tényre, hogy rejtve van előttünk a jövő. Illetve felmerülhet bennünk a színházi függöny képe is, ami elrejt, takar valamit (díszletet, cselekményelemet), amit a néző csak befogad, nem ő teremti meg; ugyanígy a betegségnek elszenvedője, tárgya, nem konstruálója. A következő költői kérdés előkészíti a hangnemváltást („Ki tudja, mely pillanatban dőlünk / A szerencsétlen sors prédáló sírjába"[920]); a költemény második felében az elvontságot a személyes hangnem követi, mely az igék egyes szám első személyű alakjában is megmutatkozik. A múlt és a jelen az időszembesítő szerep mellett értékszembesítő szerepkörbe is kerül. A boldog, értékgazdag múltat az értékvesztett, szomorú, beteges jelen váltja. A halál képzete megjelenik a hatodik versszakban („Kezemet bágyadtan végbúcsúra nyújtom"[921]), majd a hetedikben, („Mulékonyság tetőled megválom"[922]) ami azért különös, mert a halál, maga az elmúlás szünteti meg önmagát. A zárlat önreflexív: sírját mutatja, melyen olyan versek olvashatóak, melyeket neki írtak.

---

[916] DUKAI TAKÁCH Judit, *A beteg Malvina*, *Auróra*, Kiadta Kisfaludy Károly, Pest, Trattner János Tamásnál, 1822, 303–304.
(http://real-j.mtak.hu/7313/1/MTA_AuroraHazaialmanach_1822.pdf A letöltés ideje: 2020.04.08.)
[917] *Uo.*, 303.
[918] *Uo.*
[919] *Uo.*
[920] *Uo.*
[921] *Uo.*, 304.
[922] *Uo.*

A *Három szép érzés* című költemény[923] Vaderna Gábor fogalomrendszerében a bárdköltészet irányából értelmezhető. A szöveg tíz nyolcsoros strófát tartalmaz, melyek keresztrímesek. A vers túlmutat a személyes tárgyú költészeten, tétje a nemzet művelése, felhívás a nemzeti kultúra felemelésére. Az első versszak középpontjában a szent jelzővel illetett lelkesedés áll, ami változást hoz. A magányt elűzve, vad táj helyett rózsaligetet varázsol, azaz jobbá, szebbé, termékenyebbé tesz; a bút elűzi: „Te a magány vad pusztáit / Rózsaligetté teszed / S az életnek bús óráit / A szívekről elveszed."[924] A második és a harmadik egység ezt a gondolatot folytatja: a lelkesedés képes megváltoztatni a kegyetlen lelket, szenvedőnek enyhülést, durvaság helyett érzékenységet hoz. A halandót isteni magasságokba viszi. Érzés nélkül nem emberinek mutatja a létet, enélkül nem létezhet nemzet. A negyedik versszakban tudatosul: nem kizárólag érzések állnak a centrumban, hanem három művészeti ág, melyek lélekemelő hatással rendelkeznek, azaz „szép", emelkedett érzetet keltenek. Ezek közül az első a játékszín, azaz a színház. A történelmi darabokat emeli ki a vers, (a korban ez megszokott volt, a nemzeti múltat több korabeli darab idézi) utal Hunyadi és Zrínyi tetteire. A második említett művészet a poézis: ehhez kapcsolódóan szintén a hazára, annak védelméért vívott csatákra utal: „Ez majd Parnasszuson rózsákat / Szed s azoknak örvendez, / Majd vitézeket s csatákat Ossziánként zengedez."[925] A költő tevékenysége isteni mivoltot jelent: „Midőn teremt Isten ő."[926] A harmadik művészet a zene, mely „Olvaszt, emel, lángra gyújt", nemesebbé tesz."[927] A művészetek eltávolítanak a földi világtól, az istenihez, a transzcendenshez, a szenthez visznek közelebb. A színház-költészet-zene hármas rendszere a férfiak által meghatározott kultúrát teszi világossá, illetve azt is, hogy Dukai Takách Judit alkalmazkodik ehhez a kanonikus nemzeti irodalomhoz, melybe ő tényleg beleilleszkedik verseivel.

A'Hazához[928] az *Aspasia* egyetlen kötetében megjelent óda. Vadaerna Gábor fogalomhasználatában ez a vers a bárdköltészet felől értelmezhető; ami a női hang hangsúlyos jelenléte miatt kiemelt fontosságú. A témánál, ami a haza méltatása, ostorozása, létének kérdése, aligha találhatunk aktuálisabbat a megjelenés évében, 1824-ben, amikor Kölcsey már megírta a *Himnuszt*, ami ugyanakkor csak 1829-ben jelent meg. Az első (három) versszak

[923] DUKAI TAKÁCH Judit, *Három szép érzés*, *Auróra*, Kiadta Kisfaludy Károly, Pest, 1825, 63–66. (http://real-j.mtak.hu/7325/1/MTA_AuroraHazaialmanach_1825.pdf - A letöltés ideje: 2020.04.08.)
[924] *Uo.*, 63.
[925] *Uo.*, 65.
[926] *Uo.*, 66.
[927] *Uo.*
[928] DUKAI TAKÁCH Judit, *A'Hazához*, *Aspasia*, (Szerk. KOVACSÓCZY Mihály), Pest, Füskúti Landerer Lajos, 1824, 41–42. (https://books.google.hu/books?id=E3guAAAAYAAJ&pg=PA2&lpg=PA2&dq=aspasia+1824&source=bl&ots=nDJ0pROYx5&sig=pFUUCmbAAGpcxlXPYtWkFj_PXkY&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwjM0ZqPp7fbAhWQ_aQKHWVPCXU4ChDoAQgpMAE#v=onepage&q&f=false A letöltés ideje: 2020.04.08.)

megszólít („Édes hazám!”), emlékeztet a harcokra, melyek viszontagsága ellenére fennmaradt a hon. Ebben a szövegben a költőnő nyomatékosan utal nemére, mintha azt érezné, szabadkoznia kell választott tárgya miatt: „Engedd meg, hogy egy leány szent buzgóságával / Odajárulhasson gyengéd lantjával / Dicső oltárodhoz.”[929] A női szemlélet uralja a sorokat: a más költőnőknél tapasztalt mentegetőzés figyelhető meg, rögzíti, hogy ő nem képes vérét áldozni, harcolni a hazáért: „Nem engedi ugyan az én gyenge nemem / Hazámért egy olyan áldozatot tennem / Mely vérbe kerülne… […] Vagy mellemet én is pánczélba kötözzem, / Sisakot viseljek és így megütközzem / Vágván ellenemre / S oldalamra bosszúálló fegyvert kössek, / Vagy azáltal nyitott vérrel földet fössek, / Vagy fussak végemre?[930]). A kérdések azt sejtetik, ha erre kérnék, részt venne a csatákban. Válaszában azonban elutasítja ezt a lehetőséget, ugyanakkor elismeri a háborúk szükségességét. A záró két strófa a költő(nő)i mivoltot nyomatékosítja. A haza oltárára költeményeit szánja, melyek elfogadása boldogság számára. A zárlat („Mi örömmel áldom, – mely büszkén hirdetem / Azt, hogy magyar vagyok!”[931]) hazaszeretetről tudósít.

Az *Aspásiá*ban publikálta még *Az én magányom*[932] című háromversszakos munkáját is Dukai Takách, melyben az egyszerűségre törekvés és a természetközeliség kultusza kap kiemelt szerepet.

A’ Keszthely vidék leírása[933] 1825-ben jelent meg a *Hébé*ben. Ez egy alkalmi vers, ami illeszkedik a bárdköltészet hagyományába, ugyanis a táj szépségének bemutatása erős nemzeti érzelemmel kapcsolódik össze. A tizenhat versszakos tájleíró költemény elhangzott a Helikoni Ünnepen. A felütés Keszthely városát szólítja meg, arra is utalva, hogy Berzsenyinek is ihletet adott a település, hiszen van egy *Keszthely* című verse a költőnek. Dukai Takách a második versszakban önmagát kicsinynek, választott tárgyához méltatlannak gondolja: „Engedd e nagy után egy kicsiny zenghesse / Arcadi fekvésed bájos kellemeit”[934] Ezzel megkezdi a környezet pontos, következetes bemutatását. A nézőpont távolról indul, a hegyek irányából a gazdagon termő fákon keresztül jut el az ott élő emberig. Az ábrázolás idealizál, tökéletes életet mutat be a meseszép környezetben. Az itt élő ember szorgos, hívő, hálás (6. versszak); szinte magától értetődő, hogy erkölcsileg is kifogástalan (7. versszak). A hegyek után utal a völgyek virágaira, majd a gabonát termő síkra. Az utolsó harmadban a Balaton szépségéről szól,

[929] *Uo.*, 41.
[930] *Uo.*
[931] *Uo.*, 42.
[932] DUKAI TAKÁCH Judit, *Az én magányom*, *Aspasia*, *i. m.*, 112. (https://books.google.hu/books?id=E3guAAAAYAAJ&pg=PA2&lpg=PA2&dq=aspasia+1824&source=bl&ots=nDJ0pROYx5&sig=pFUUCmbAAGpcxlXPYtWkFj_PXkY&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwjM0ZqPp7fbAhWQ_aQKHWVPCXU4ChDoAQgpMAE#v=onepage&q&f=false - A letöltés ideje: 2021.01.07.)
[933] DUKAI TAKÁCH Judit, *A’ Keszthely vidék leírása*, *Hébe*, (Kiadta IGAZ Sámuel), Bécs, Grund Leopold Nyomdája, 1825, 165–169. (http://real-j.mtak.hu/9499/1/MTA_Hebe_1825.pdf - A letöltés ideje: 2020.04.08.)
[934] *Uo.*, 165.

Keszthely mellett immár más településekkel (például Tihany, Szigliget) együtt. A zárlat Keszthely mecénását, a Helikoni Ünnep kitalálóját, gróf Festetics Györgyöt méltatja: „Fénysugár borítja e bölcsek hazáját; / Maecénás lakik itt: gróf Festetics – a Nagy, / S dicső földi isten!...”[935] A szöveg mitológiai utalásokat is tartalmaz a klasszicizmus megszokott sablonjaként. A harmadik versszakban Bacchus neve tűnik fel, akinek örömünnepeit ülik meg a városban. A tizenegyedikben Nesztór, az idős kort megért püloszi király alakja szerepel, aki a bölcsességet jelképezi. A tájleírásban „Nesztori napok” jelzős szerkezetként fürdőhöz kapcsolódik, ahol kellemesen lehet időzni. A tizenharmadik versszakban istenek lakhelyeként definiálódik Keszthely városa, hiszen Olymp’ Istenei is élhetnének itt nektárral.

A *Malvina keserve*[936] 1826-ban jelent meg a zsebkönyvben. A cím – személyére külső nézőpontból utalva – Dukai Takách Judit írói nevét tartalmazza, mely a James Macpherson (1736–1796) által életre hívott ossziáni hagyományból ered. A szöveg három versszakból (24 sorból) áll, melyeket – a felütés kivételével – keresztrímek kapcsolnak össze. Vadász Norbert könyvéből tudható, hogy a fájdalom oka Tölcsányi Csányi Zsófia (Horváth József Elek menyasszonyának) halála, ami jóval korábban történt, mint a vers keletkezése, ez már a második alkotás, mely a gyász alkalmából íródott,[937] mely téma ossziáni toposz és költészeti szempontból összekapcsolható az érzékenységgel. A helyszín a síremlék, ahol fájdalma nem enyhül, tehetetlen a halál véglegességével szemben: „Haszontalan sóhajtásom! / Fel nem kél már sírjából / Haszontalan zokogásom, / Nem jön szózat szájából.”[938] A második versszak a lírai én beletörődése a megváltoztathatatlanba. A záró strófa ismét a nem enyhülő bánaté, fájdalomé; a halott személy okozta ürességé betölthetetlen: „Hívom, de szót ne kapok / Ráborulok keresztjére / S némulva – ott maradok.”[939]

Az elemzett versek utalnak Dukai Takách tematikus világának változatos voltára (melyet a kor poétikai irányzatainak tudatos mintakövetése, valamint a művelt társalgásra jellemző jegyek kötnek össze), alkalmazkodására a korabeli viszonyokhoz, verstípusokhoz, a nyelvi normához. Érzékelhető, hogy tudta, a kortársai mit, illetve hogyan írnak, önmagát ebbe a rendszerbe el tudta helyezni. Irodalomtörténeti helye, rangja mindezek fényében újragondolandó.

Az említettekből (legalább) egy ellentmondás felsejlik. Azt írtam, hogy költőileg aktív időszaka a házassága előttre, azaz 1818-nál korábbra esik. Versei mégis inkább 1818 után jelentek meg. Ennek több oka is lehetett. Ezek közül az egyik az életkor, hiszen 1818-ban 23

[935] *Uo.*, 169.
[936] DUKAI TAKÁCH Judit, *Malvina keserve* , *Hébe*, (Kiadta IGAZ Sámuel), Bécs, Grund Leopold Nyomdája, 1826, 139–140. (http://real-j.mtak.hu/9500/1/MTA_Hebe_1826.pdf A letöltés ideje: 2020.04.08.)
[937] VADÁSZ Norbert, *Dukai Takách Judit élete és munkái*, *i. m.*, VI.
[938] DUKAI Takách, *Hébe*, 1826, *i. m.*, 139.
[939] *Uo.*, 140.

éves volt, 1814-ben látogatta meg Döbrentei, aki segítette publikálását. Ez az életkor ugyanakkor nem számított túlontúl fiatalnak akkor. Emellett későbbi írásai mind témavilágában, mind szerkezetében, mind pedig szóhasználatában magasabb szinten álltak, mint a korábbiak. Továbbá – bár a születési nevén jelentek meg szövegei – a társadalmi és magánéleti szerepének is jobban megfelelt férjes asszonyként, mint hajadonként.

Összegezve: a kutatások és szövegkiadások hanyagolták Dukai Takách életművét annak ellenére, hogy saját korában ismert és elismert volt. Ezt bizonyítja, hogy a korszak vezető folyóirataiban jelentek meg versei, melyek témájukban, nyelvi világukban illeszkedtek férfi kortársaiéhoz. Fontosnak vélem Dukai műveinek újraolvasását, valamint azt is, hogy szövegeit új kiadásban tegyük elérhetővé, hiszen a legutóbbi majdnem teljes kiadás már több, mint egy évszázados, 1909-ben jelent meg Vadász Norbert szerkesztésében.

5.Dukai Takách Judit a korszak nőíróinak tükrében

Dukai Takách Judit költészete kitűnik a korszak nőíróinak köréből. Származása, tanultsága, irodalmi kapcsolatai, témavilága, korabeli és mai kánonbeli pozíciója egyenként kisebb vagy nagyobb mértékben eltért a dolgozatban tárgyalt többi nőszerzőétől. Jómódú nemesi családba született, míg Molnár, Fábián és Vályi egyaránt armális nemesi ranggal rendelkezőbe, Újfalvy pedig középbirtokos család gyermeke volt. Tanulmányait Sopronban folytatta, azaz bentlakásos iskolába járt, ami nem mondható el egyik általam eddig szóba hozott alkotónőről sem. Ez azt jelentette, hogy iskolai keretek között tanult írásról, fogalmazásról, irodalomról, azaz társnőinél szakszerűbb ismeretekkel és műveltséggel rendelkezett. Irodalmi kapcsolatai a korabeli elithez kötötték, Berzsenyi Dániel Judit unokatestvérét, Zsuzsannát vette feleségül, Kazinczy Ferenccel is levelezett. Dolgozatomban a folyóiratokban megjelent műveire koncentráltam, ugyanakkor versei kéziratos formában is terjedtek, levelezéseit, melyek között (például Horváth József Elekkel váltott) verses levelek is vannak, nem publikálta. A folyóiratokban, nemcsak azok számának XIX. század második évtizedben bekövetkező növekedése miatt jelenhetett meg ő Molnárral szemben, hanem azért is, mert élete szociokulturális szempontból más volt, ahogyan témáiban szintén elkülönült a „kismesterektől". Témái (tájleírás, dicsőítés, hazát tematizáló versek) sokkal inkább kötődtek a korszak vezető alkotóiéhoz, Kölcseyhez, Berzsenyihez, mint Molnárhoz vagy Fábiánhoz; műfaji szempontból ugyanez a tendencia figyelhető meg. Dukai inkább írt ódát, mint példázatot. Nem jelent meg önálló kötete; kevesebb is, több is volt, mint a mesterkedő szerzők, más regiszterben is alkotott. Több az, ami elválasztja a kismesterektől, mint ami hozzájuk fűzi.

VIII. Befejezés

Dolgozatomban a XVIII–XIX. század fordulójára jellemző nőképpel, a magyar nyelven publikáló nőírók alkotótevékenységével, szövegeik elemzésével, azok kulturális beágyazottságával foglalkoztam.

1. Összegzés - válaszok a dolgozat kérdésfeltevéseire

A disszertáció Bevezetésében (I.) megfogalmaztam a problémafelvetéseket, kijelöltem az elemzések irányát, kérdésfelvetéseit. Utóbbiak közül az első a nőírók *szociokulturális adottságai és szövegeik közötti összefüggésekre* kérdezett rá. A nőírók szövegvilágának meghatározó eleme az irodalmi intézményrendszeren belüli státuszuk. Ez a státusz a mindenkori peremhelyzeten lokalizálja a nőszerzőket. Ennek oka összetett, melynek része a családjuk társadalomban elfoglalt pozíciója (armális nemesség), oktatásuk (vagy annak hiánya), műveltségük, szövegismeretük. Felvetettem azt, hogy Molnár Borbála talán túl kívánt lépni a mesterkedő státuszon, erre tett kísérletei (az önéletírás hagyományának folytatása, mitológiai utalások gyakori használata, Újfalvy mentorálása, kötetek kiadása, irodalmi kapcsolatok létesítése) azonban nem tették lehetővé a magas irodalmi státusz elérését. Számos olyan tényező van (munkáinak verstani jellegzetességei, a moralizáló írásokhoz való kötődése, publikálási lehetőségei), ami egyértelműen a kismesterekhez kapcsolja alakját, mely ezáltal a régiség felől értelmezhető. Újfalvy Krisztina középnemesi származással bírt, egyetlen életében megjelent munkája a Molnár Borbálával közös kötete. Dukai Takách Judit nemesi származását, az irodalom intézményrendszerében betöltött kiemelt szerepét, használt műfajait, publikációs lehetőségeit tekintve egyaránt eltért a disszertációban szereplő más nőíróktól.

Feltártam a szerzők *motivációs bázisát*, melynek eleme az önmegmutatás vágya. Molnár Borbála számára részben vigaszt jelentett az írás. A két- vagy többszerzős episztolakötetek megjelenésének intencionált célja a magyar nyelvű művek számának és arányának növelése,[940] a közösségteremtés, az erkölcsnemesítés. Molnár alakja fontos példa és motiváció Fábián Julianna számára. Ő Molnár hatására jelent meg a nyilvánosság előtt Gvadányi Józseffel közös episztolakötetével. Újfalvy Krisztina műveit nem szánta kiadásra. Dukai Takách Judit ambícióit és tehetségét családja támogatása és ismeretségi köre egyaránt

[940] Ennek részleteit ld. FÜLÖP Géza, *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978., FÜLÖP Géza, *Olvasási kultúra és könyvkiadás Magyarországon a felvilágosodás idején és a reformkorban*, Budapest, Hétágú Síp Alapítvány, 2010.

segítette, így az irodalom fősodrába tartozó folyóiratok is teret engedtek verseinek. A nőszerzők számára a megnyilatkozás igénye önmagában nem lett volna elég a nyilvánosság eléréséhez. Ehhez szükség volt a befogadó és támogató közegre, a mecénások segítségére, azaz a publikálás lehetőségére.

A *nőkép* a disszertáció minden fejezetében kiemelt helyet kap. A *Uránia* folyóirat vizsgálata során a női szerepeket, leginkább a feleségi szerepet elemeztem, megállapítottam, hogy a nőktől a férfiak által elvárt tulajdonságokat rögzítik leginkább a szövegek. A *Fanni hagyományai* elemzésekor a szöveget kapcsolatba hoztam a virtus fogalmának értelmezésével, arra a következtetésre jutva, hogy a lapban cél lehetett a nőktől elvárt erények megjelenítése. Fanni nőképében pedig a beletörődő tulajdonsága kap szerepet, karakterét nem lehet példaként értelmezni, mert a nők számára elfogadott szerepek közül csak a leányét töltötte be.

Molnár Borbála önéletírásával kapcsolatban arra koncentráltam, milyen módon jön létre konstruált költőnői identitása, illetve a Molnárról tudott adatok, hogyan felelnek meg az önéletírásban közöltekkel. Molnár reprezentált nőképe nem lép ki a hagyományos keretek közül, nincs önrendelkezési joga, nem ő dönt saját sorsáról. A *Mesés Történetek* felveti az önállóság lehetőségét, ám a befejezés újra a tradicionális feleségi szerepet rögzíti.

Az episztolák elemzése során feltártam, hogyan megy végbe a költőnők irodalmi legitimálása, elfogadtatása. A „költőnő-teremtés" férfikísérettel valósulhatott meg. Ez igaz Molnár Borbálára és Fábián Juliannára, míg Újfalvy Krisztina esetében maga Molnár tűnik fel a legitimálásra alkalmas személyként.

Az Újfalvy Krisztina nevével jelölt érzékenyjáték-fordítás főhőse, Katinka az ideális női karaktert, nőképet rögzíti, kimutattam, hogy ennek az az oka, hogy férfi és női erényekkel egyaránt rendelkezik. Dukai Takách Judit azért is tudott jobban érvényesülni, mert vizsgált verseiben kevésbé érhető tetten a korabeli nőkép, azaz betagozódott az irodalom általános, férfiak által meghatározott keretei közé. Az elemzett művek nagyobb aránya tehát a hagyományos nőképet rögzíti, ugyanakkor szembetűnő Újfalvy újító szándéka, Dukai Takách intézményrendszeren belüli pozíciója.

A dolgozatban helyet kapó szövegeket a *műfajiság* szempontjából változatosság jellemzi. A *Uránia* bejegyzései közül foglalkoztam többek között ismeretterjesztő jellegű írással (*A' Nemzetek' külömb-féle Szokásai a' Házasodáskor*), elbeszéléssel (*A' Módi*), folytatásokban megjelent prózával (*Fanni hagyományai*). Molnár Borbála műveinek vizsgálata során elemeztem önéletrajzi ihletettségű alkotást (*Életének tüköre*), a mese, példázat, fohász, műfajához egyaránt kapcsolható írást (*Mesés Történetek*), valamint általa és neki írt episztolákat egyaránt. Az episztolák elemzésekor feltártam, hogy azokat is

kapcsolatba lehet hozni az erkölcsnemesítést célzó művekkel. Fábián Julianna kapcsán szintén episztolákat elemeztem. Újfalvy Krisztina művei közül a Molnár Borbálával közös episztolakötetét, valamit kéziratban maradt drámafordítását vontam be a vizsgálatba, míg Dukai Takách Judit esetében többek között tájleíró költeményt és ódát elemeztem.
Gondot fordítottam arra, hogy a költőnői önreprezentáció mellett figyelemmel legyek a férfiak írta szövegekben megjelenített nőképre.

A XVIII–XIX. század fordulójára a *laicizálódás folyamata* nem ért véget. A kiválasztott szövegekben követhető a korszakváltás megvalósulása. Ez a magyar nyelvű, nyomtatott kötetek nagyobb számával, az irodalmi intézményrendszer rétegzettségének kialakulásával, a műfaji változások dinamikájával, a mecénási rendszer átalakulásával egyaránt összefüggésbe hozható.

A dolgozat eredményei közé tartozik a virtus fogalmának árnyalása, az erények több szempontú vizsgálata, mely a laicizálódás folyamatát újszerűen közelíti meg.

Mindezek együttesen járulnak hozzá ahhoz, hogy XVIII–XIX. század fordulójának nőképe a korábbiaknál láthatóbbá váljon.

2. A kutatás folytatásának lehetőségei

A disszertáció újdonsága a vizsgált szövegek létének tudatosítása, megnyitása az elemzések felé. A választott művek kontextualizáló olvasása, mely leginkább a társadalmi státusz, a társadalmi nemi szerepek és az irodalomfogalom vonatkozásában valósult meg kiindulópontként értelmezhető, melyet a későbbi olvasatok árnyalni fognak. A kutatás folytatásaként érdemes további szerzőket (például Bessenyei Anna, Vályi Klára), valamint a tárgyalt alkotók más műveit bevonni a vizsgálatba.

Az *Uránia* esetében érdemesnek tartom tovább vizsgálni *A' Nemzetek' külömb-féle Szokásai a' Házasodáskor* című cikkben rögzített, nagymértékben eltérő, így különféle női szerepmintákat reprezentáló szokásokat, majd összevetni ezeket a korabeli európai, illetve hazai jellemzőkkel.

Csizi István, Édes Gergely, Fábián Julianna, Gvadányi József, Molnár Borbála, Újfalvy Krisztina és levelezőpartnereik egymásnak írt szövegeivel kapcsolatban a kutatás folytatásának iránya lehet a Keszeg Anna által alkalmazott módszer[941] használata, azaz a teljes kapcsolati hálózat pontos feltárása. A közköltészet szemszöge szintén új olvasatot adhat.

[941] KESZEG Anna, *Gyöngyössi János*, *i.m.*

Az elemzett szövegek tágabb kontextusban is értelmezhetőek, így megnyitható a vizsgálat tere a megkezdett módon a tudománytörténet és a társadalomtörténet felé egyaránt, mely multidiszciplinaritás komplex eredményeket hozhat.

A további elemzések és olvasatok megvalósulásának érdekében fontos lépés és sürgető feladat a szövegek elérhetővé tétele. Ennek eszköze lehet az elektronikus kiadás megvalósítása.[942]

3.A disszertáció aktualitása

A felvilágosodás korában magyar nyelven alkotó nőszerzőknek, ahogyan a Virginia Woolf képzeletében megszülető Judith Shakespeare-nek[943] sem voltak ideális körülményei az alkotáshoz. Ugyanakkor Shakespeare fiktív lánytestvérével ellentétben, a disszertációban helyet kapó írónők léteztek, írtak, publikáltak. Woolf esszéjében rámutat: megélhetésre és saját szobára van szüksége annak, aki el kíván mélyülni az írásban, gondolkodásban.[944] Saját szobája minden valószínűség szerint Dukai Takáchnak, Fábiánnak, Molnárnak, Újfalvynak egyaránt volt, a megélhetésért azonban Fábiánnak és Molnárnak dolgoznia kellett, életüket nem szentelhették teljesen az írásnak.

A korabeli nőírók saját szobáikban olyan műveket alkottak, amelyek a mindenkori kánon peremén helyezkednek el, és mindeddig láthatatlan nőírói hagyományt hoztak létre. A dolgozat rámutat a láthatatlan hagyományra, egyben utal arra, hogy a mindenkori saját szoba arra is használható, hogy tudatosítsa és megmutassa: voltak olyan szerzők, akiknek saját szobával ugyan rendelkeztek, de szimbolikusan be voltak oda zárva, az irodalmi intézményrendszer, az irodalmi sajtó és könyvkiadás alig vett róluk tudomást.

Dukai Takách, Fábián, Molnár, Újfalvy és a további női szerzők újrafelfedezése akkor valósul(hat) meg, kánonbeli helyzetük akkor módosulhat, ha a szövegeik bekerülnek az elemzett művek sorába. Bízom abban, hogy értekezésem képes hozzájárulni ehhez a munkához.

---

[942] Ez a munka elkezdődött a Magyar Elektronikus Könyvtár honlapján az *Únalmas órákban…* című kiadvány már elérhető. (http://mek.oszk.hu/11400/11408/pdf/11408ocr.pdf)

[943] Virgina WOOLF, *Saját szoba*, Budapest, Európa Kiadó, 1986, 66–70.

[944] *Uo.*, 147.

IX. Melléklet

A dolgozatban elemzett episztolák adatai

A kötetek egyéb episztolákat és más szövegeket is tartalmaznak a szerzőktől.

A dátumok jelölésének (helyesírási) következetlensége abból adódik, hogy az eredeti helyesírással közöltem őket előbb.

Disszertációmban nem dolgoztam fel a kötetek teljes tartalmát.

Édes Gergely és Molnár Borbála levelezése

Megjelent: Molnár Borbála (és levelezőpartnerei), *Molnár Borbála Munkáji Harmadik Darab*, Kassa, Füskúti Landerer Mihály betüivel, 1794.

Az episztola sorszáma	Feladó	Címzett	Keltezés	Oldalszám
1.	Molnár Borbála	Édes Gergely	hiányzik	15.
2.	Édes Gergely	Molnár Borbála	hiányzik	16.
3.	Molnár Borbála	Édes Gergely	hiányzik	20.
4.	Édes Gergely	Molnár Borbála	hiányzik	21.
5.	Molnár Borbála	Édes Gergely	1791. Szüz Havának 22. dikén 1791. (1791. 08. 22.)	24.
6.	Édes Gergely	Molnár Borbála	10. Aug. 1791. (1791. 08. 10.)	26.
7.	Molnár Borbála	Édes Gergely	hiányzik	31.
8.	Molnár Borbála	Édes Gergely	hiányzik	32.
9.	Édes Gergely	Molnár Borbála	hiányzik	39.
10.	Édes Gergely	Molnár Borbála	hiányzik	40.
11.	Édes Gergely	Molnár Borbála	hiányzik	43.
12.	Molnár Borbála	Édes Gergely	hiányzik	47.
13.	Édes Gergely	Molnár Borbála	S.A. Ujhelyben Böjt más Havának 4. Nap 1792. (Sátoraljaújhely, 1792. 03. 04.)	53.
14.	Molnár Borbála	Édes Gergely	1792. Nyil. Hav 20. (Sátoraljaújhely [?], 1792. 11. 20.)	58.
15.	Molnár Borbála	Édes Gergely	Halak havának 3.dikánn 1793. (Sátoraljaújhely [?], 1793. 02. 03.)	61–64.
	Közbeékelt levelezés			
16.	Édes Gergely	Molnár Borbála	Oroszlány Hav. 28-dikán 1793. (1793. 08. 28.)	81–85.

Molnár Borbála és Tekintetes Thuriki Thuránszky László levelezése

Megjelent: Molnár Borbála (és levelezőpartnerei), *Molnár Borbála Munkáji Harmadik Darab*, Kassa, Füskúti Landerer Mihály betüivel, 1794.

Az episztola sorszáma	Feladó	Címzett	Keltezés	Oldal-szám
1.	Molnár Borbála	Thuriki Thuránszki László	S. A.Ujhelly, Halak Havának 8-dikán 1793. (Sátoraljaújhely, 1793. 02. 08.)	65–67.
	Máshoz írott, általam nem elemzett levele			67–70.
2.	Molnár Borbála	Thuriki Thuránszki László	Rák Havának 9-dikén 1793. (Sátoraljaújhely [?], 1793. 06. 09.)	70–75.
	Thuriki Thuránszki Therézia kisasszony halálára írt alkalmi vers			75–78.
3.	Molnár Borbála	Thuriki Thuránszki László	S. A. Ujhellyben Rák Havának 20-dikán, 1793. (Sátoraljaújhely, 1793. 06. 20.)	79–81.

Gvadányi József és Csizi István (Molnár Borbáláról folytatott) levelezése

Megjelent: Gvadányi József, (Csizi István, Édes Gergely, Molnár Borbála,), *Únalmas Órákban, vagy is a' Téli Hoszszú Estvéken való idö tölés. A' mellyet a Versekben Gyönyörködöknek kedvekért, ki-adott gróf Gvadányi József magyar lovas generális*, Pozsony, Wéber Simon Péter költségével és betüivel, 1795.

Az episztola sorszáma	Feladó	Címzett	Keltezés	Oldal-szám
1.	Gvadányi József	Csizi István	Szakoltza, 1794. Esztendöben Febr. Hólnapjának 8-dik Napján (Szakolca, 1794. 02. 08.)	110.
2.	Csizi István	Gvadányi József	Tokaj, Kettős Havának elsö Napján 1794-ben (Tokaj, 1794. 05. 01.)	114.
3.	Gvadányi József	Csizi István	Szakoltza, Iker havának 20-dik Napján, 1794-dik Esztendöbe (Szakolca, 1794. 05. 20.)	118.
4.	Csizi István	Gvadányi József	Tokaj, Rák havának 7-kén	125.

			1794-ben (Tokaj, 1794. 06. 07.)	
5.	Gvadányi József	Csizi István	Szakoltza, Rák havának 24. Napjan 1794-dikben (Szakolca, 1794. 06. 24.)	129.
6.	Csizi István	Gvadányi József	Tokaj, Oroszlány havának 4-kén 1794-ben (Tokaj, 1794. 07. 04.)	135.
7.	Gvadányi József	Csizi István	Szakoltza, Mérték havának 2-dik napján 1794-dikben (Szakolca, 1794. 09. 02.)	140–147.

Molnár Borbála és Gvadányi József verses levelezése

Megjelent: Gvadányi József, (Csizi István, Édes Gergely, Molnár Borbála,), *Únalmas Órákban, vagy is a' Téli Hoszszú Estvéken való idö tölés. A' mellyet a Versekben Gyönyörködöknek kedvekért, ki-adott gróf Gvadányi József magyar lovas generális*, Pozsony, Wéber Simon Péter költségével és betüivel, 1795.

Az episztola sorszáma	Feladó	Címzett	Keltezés	Oldal-szám
1.	Molnár Borbála	Gvadányi József	Sátor-allya Újhelyböl, Halak havának 25-dikén 1794. (Sátoraljaújhely, 1794. 02. 25.)	148.
2.	Gvadányi József	Molnár Borbála	Szakoltza, Kos Havának 20. napján, 1794. Esztendöbe (Szakolca, 1794. 03. 20.)	153.
3.	Molnár Borbála	Gvadányi József	Sátor-allya Újhely, Bika havának 6. napján (évszám nélkül) (Sátoraljaújhely, 1794. 04. 06.)	161.
4.	Gvadányi József	Molnár Borbála	Szakolca, Bika Havának 15. Napján 1794. Esztendöbe (Szakolca, 1794. 04. 15.)	171.
5.	Molnár Borbála	Gvadányi József	Sátor-allya Újhely, Iker havának 12. napján 1794. Esztendöbe (Sátoraljaújhely, 1794. 05. 12.)	176.
6.	Gvadányi József	Molnár Borbála	Szakolca, Iker havának 16. Napján, 1794. Estendobe (Szakolca, 1794. 05. 16.)	183.
7.	Molnár Borbála	Gvadányi József	Sátor-allya Újhely, Rák Havának 22-dik Napján	191.

			1794-ben (Sátoraljaújhely, 1794. 06. 22.)	
8.	Gvadányi József	Molnár Borbála	Szakoltza, Rák havának 14. napján 1794ben (Szakolca, 1794. 06. 14.)	201.
9.	Molnár Borbála	Gvadányi József	Sátorallya Újhely, Oroszlány havának 8-dik napján 1794-ben (Sátoraljaújhely, 1794. 07. 08.)	208.
10.	Gvadányi József	Molnár Borbála	Szakoltza, Szűz havának 25-dik Napján 1794-dik Esztendöben (Szakolca, 1794. 08. 25.)	215.

Csizi István és Molnár Borbála levelezése

Megjelent: 1. Gvadányi József, (Csizi István, Édes Gergely, Molnár Borbála,), *Únalmas Órákban, vagy is a' Téli Hoszszú Estvéken való idö tölés. A' mellyet a Versekben Gyönyörködöknek kedvekért, ki-adott gróf Gvadányi József magyar lovas generális*, Pozsony, Wéber Simon Péter költségével és betüivel, 1795. Ebben a kötetben két episztola **(sorszáma a táblázatban 1-2.)** jelent meg.

2. Molnár Borbála (és levelezőpartnerei), *Molnár Borbála Munkáji Harmadik Darab*, Kassa, Füskúti Landerer Mihály betüivel, 1794. Ebben a kötetben tíz episztola **(sorszáma a táblázatban 3-12.)** jelent meg.

3. Csizi István, Molnár Borbála, *Főstrázsamester Csizi Istvánnak nemes Molnár Borbálával az erkölts pallérozását, és a szív megjobbítását tárgyazó verses levelezései, melyek leginkább beteges állapatjában munkáltattak,* Wéber Simon Péter költségével és betűivel, Pozsony, 1797. Ebben a kötetben huszonnyolc episztola **(sorszáma a táblázatban 13-40.)** jelent meg.

Az episztola sorszáma	Feladó	Címzett	Keltezés	Oldal-szám
1.	Csizi István	Molnár Borbála	hiányzik	105.
2.	Molnár Borbála	Csizi István	Tokaj 21. Jan. 1794.[945] (Tokaj, 1794. 01. 21.)	107.
3.	Csizi István	Molnár Borbála	Tokaj[ból] Nyilas havának 22-dikén 1793. (Tokaj, 1793. 11. 22.)	113.
4.	Molnár Borbála	Csizi István	S. A. Ujhellyböl Nyilás Havának 28-dikán 1793. (Sátoraljaújhely, 1793. 11. 28.)	114–116.
	közbeékelés			117–119.

[945] Megjegyzés: ezeket a leveleket Csizi Gvadányinak küldte el, minden valószínűség szerint a Gvadányinak írott levél keltezése az, ami olvasható itt, Csizi és Molnár egymásnak küldött szövegei korábban keletkezhettek.

5.	Csizi István	Molnár Borbála	Tokaj Nyilas Havának 23-dikán 1793. (Tokaj, 1793. 11. 23.)	119.
6.	Molnár Borbála	Csizi István	S. A. Ujhelly Nyilas Havának 28-dikán 793. (Sátoraljaújhely, 1793. 11. 28.)	122.
7.	Csizi István	Molnár Borbála	Tokaj Bak Havának 20-dikán 793. (Tokaj, 1793. 12. 20.)	132.
8.	Molnár Borbála	Csizi István	S. A' Ujhelly Bak Havának 20-dikán (Sátoraljaújhely, 1793. [?] 12. 20.)	134.
9.	Csizi István	Molnár Borbála	Tokaj Bak hava 28dikán 1793. (Tokaj, 1793. 12. 28.)	149.
10.	Molnár Borbála	Csizi István	S. A. Ujhely viz öntö Hav 10dikén 1794. (Sátoraljaújhely, 1794. 01. 10.)	152.
11.	Molnár Borbála	Csizi István	S. A. Ujhelly Vizöntö Havának 22dikén 1794. (Sátoraljaújhely, 1794. 01. 22.)	156.
12.	Molnár Borbála	Csizi István	S. A' Ujhelly Bak Havának 4-dikén 1794 (Sátoraljaújhely, 1794. 12. 04.)	158–169.
13.	Csizi István	Molnár Borbála	Tokaj, Kos Havának 14-kén 1794-ben. (Tokaj, 1794. 03. 14.)	1.
14.	Molnár Borbála	Csizi István	Sátor-allya Ujj-helly, Bika Havának 4-kén 1794. (Sátoraljaújhely, 1794. 04. 04.)	6.
15.	Csizi István	Molnár Borbála	Tokaj, Bika havának 12-kén 1794-ben. (Tokaj, 1794. 04. 12.)	15.
16.	Molnár Borbála	Csizi István	S. A. Újj-hely, Kettős Havának 10-kén 1794. (Sátoraljaújhely, 1794. 05. 10.)	18.
17.	Csizi István	Molnár Borbála	Tokaj, Kettős Havának 27-kén 1794-ben. (Tokaj, 1794. 05. 27.)	20.
18.	Molnár Borbála	Csizi István	S. A. Újj-helly, Rák Havának 2-kán 1794-ben (Sátoraljaújhely, 1794. 06. 02.)	25.
19.	Csizi István	Molnár Borbála	Tokaj, Rák Havának 11-kén 1794-ben. (Tokaj, 1794. 06. 11.)	31.
20.	Molnár Borbála	Csizi István	S. A. Új-Hely, Rák havának 24-kén 1794-	34.

			ben. (Sátoraljaújhely, 1794. 06. 24.)	
21.	Csizi István	Molnár Borbála	Tokaj, Oroszlán Havának 7-kén 1794-ben. (Tokaj, 1794. 07. 07.)	41.
22.	Molnár Borbála	Csizi István	S. A. Ujj-helly, Szüz Havának 19-kén 1794-ben. (Sátoraljaújhely, 1794. 08. 19.)	44.
23.	Csizi István	Molnár Borbála	Tokaj, Szüz havának első Napján 1794-ben. (Tokaj, 1794. 08. 01.)	55.
24.	Molnár Borbála	Csizi István	S. A. Ujj-hely, Szüz Havának 31-kén 1794-ben.(Sátoraljaújhely, 1794. 08. 31.)	68.
25.	Csizi István	Molnár Borbála	Tokaj, Mérték Havának 4-kén 1794-ben. (Tokaj, 1794. 09. 04.)	81.
26.	Molnár Borbála	Csizi István	S. A. Ujj-helly, Scorpio Havának 2-kén, 1794-ben.(Sátoraljaújhely, 1794. 10. 02.)	84.
27.	Csizi István	Molnár Borbála	Tokaj, Scorpio Havának 17-kén 1794-ben. (Tokaj, 1794. 10. 17.)	90.
28.	Molnár Borbála	Csizi István	S. A. Új-Hely, Scorpio havának 22-kén 1794-ben (Sátoraljaújhely, 1794. 10. 22.)	93.
29.	Csizi István	Molnár Borbála	Tokaj, Nyílas havának 8-dik Napján 1794-ben. (Tokaj, 1794. 11. 08.)	100.
30.	Molnár Borbála	Csizi István	S. A. Újjhelly, Víz-ontö Havának 10-kén, 1795. (Sátoraljaújhely, 1795. 01. 10.)	103.
31.	Csizi István	Molnár Borbála	Tokaj, Nyilas Havának 12-kén 1794-ben. (Tokaj, 1794. 11. 12.)	107.
32.	Molnár Borbála	Csizi István	S. A. Ujj-hely, Nyilas Havának 22-kén 1794-ben (Sátoraljaújhely, 1794. 11. 22.)	112.
33.	Csizi István	Molnár Borbála	Tokaj, Nyilas Havának 26-kán 1794-ben. (Tokaj, 1794. 11. 26.)	121.
34.	Molnár Borbála	Csizi István	S. A. Új-Hely, Víz-öntő havának 20-kán 1795-ben. (Sátoraljaújhely, 1795. 01. 20.)	124.
35.	Csizi István	Molnár Borbála	Tokaj, Bak Havának 31-kén 1794-ben. (Tokaj, 1794. 12. 31.)	130.
36.	Molnár Borbála	Csizi István	S. A Újj-hely, Víz-öntö Havának 22-kén 1795.	134.

			(Sátoraljaújhely, 1795. 01. 25.)	
37.	Csizi István	Molnár Borbála	Tokaj, Kos havának 26-kén 1795-ben (Tokaj, 1795. 02. 26.)	142.
38.	Molnár Borbála	Csizi István	S. A. Újj-hely, Kettős Havának 14-kén 1795-ben. (Sátoraljaújhely, 1795. 05. 14.)	143.
39.	Csizi István	Molnár Borbála	Tokaj, Bika Havának 12-kén, 1795-ben (Tokaj, 1795. 04. 12.)	149.
40.	Molnár Borbála	Csizi István	S. A. Újj-helly, Kettős havának 22-kén 1795. (Sátoraljaújhely, 1795. 05. 22.)	153–158.

Fábián Julianna és Gvadányi József levelezése

Megjelent: Fábián Julianna, Gvadányi József, *Verses levelezés, a' mellyet folytatott gróf Gvadányi József Magyar Lovas Generális Nemes Fábián Juliannával, Nemes Bédi János Élete Párjával, mellybe több nyájas dolgok mellett, Királyi Komárom Városába történt siralmas Föld-indúlás is le-írattatott, és a' Versekbe Gyönyörködök kedvekért ki-adattatott.* Pozsony, 1798.

Az episztola sorszáma	Feladó (Szerző)	Címzett	Keltezés	Oldal-szám
1.	Fábián Julianna	Gvadányi József	Rév Komárom[ba] 24-dik Oktober napján 1795-dik esztendöbe (Révkomárom, 1795. 10. 24.)	1.
2.	Gvadányi József	Fábián Julianna	Szakoltza, November Holnapjának 12-dik napján 1795-dik esztendöbe (Szakolca, 1795. 11. 12.)	3.
3.	Fábián Julianna	Gvadányi József	Rév Komárom[ban] Sz. András Havának 13. napján 1795-dik esztendöbe (Révkomárom, 1795. 11. 13.)	8.
4.	Gvadányi József	Fábián Julianna	Szakoltza, Decembernek tizedik napján 1795-dik esztendöbe (Szakolca, 1795. 12. 10.)	11.
5.	Fábián Julianna	Gvadányi József	December Havának 26. napján 1795-dik	15.

			esztendöbe (Révkomárom [?], 1795. 12. 26.)	
6.	Gvadányi József	Fábián Julianna	Szakoltzá[n] 1796. esztendöbe Januariusnak 22. napján (Szakolca, 1796. 01. 22.)	19.
	Gvadányi József, *Közbe való jegyzés*			23.
7.	Fábián Julianna	Gvadányi József	Komárom[ban], Karátson havának 17-dik napján 1795-dik esztendöben (Révkomárom, 1795. 12. 17.)	26.
8.	Gvadányi József	Fábián Julianna	Szakoltz[án], 1795-dik esztendöbe Decembernek 30. napján (Szakolca, 1795. 12. 30.)	31.
9.	Fábián Julianna	Gvadányi József	Rév Komárom[ból] Víz-öntö havának 11-dik napján 1796-dik esztendöbe (Révkomárom, 1796. 01. 11.)	35.
10.	Fábián Julianna	Gvadányi József	Komárom[ba], 29. Febr. napján 1796-dik esztendöbe (Révkomárom, 1796. 02. 29.)	41.
11.	Fábián Julianna	Gvadányi József	Komárom[ba], Ikrek havának 20. napján 1796-dik esztendöbe(Révkomárom, 1796. 05. 20.)	45.
12.	Fábián Julianna	Gvadányi József	Rév Komárom[ba] 1796-dik esztendöbe, Martius holnapjának 11-dik napján (Révkomárom, 1796. 03. 11.)	48.
13.	Gvadányi József	Fábián Julianna	Szakoltz[án] 1796-dik esztendöbe Áprilisnek 8-dik napján (Szakolca, 1796. 04. 08.)	52.
	Gvadányi József cím nélküli jegyzete			56.
14.	Fábián Julianna	Gvadányi József	Komárom[ba], 1796-dik esztendöbe Aprilisnek 17. napján (Révkomárom, 1796. 04. 17.)	59.
15.	Gvadányi József	Fábián Julianna	Szakoltz[án] Iker havának 15. napján,	62.

			1796-dik esztendöbe (Szakolca, 1796. 05. 15.)	
16.	Fábián Julianna	Gvadányi József	Komárom[ba], Juliusnak 10-dik napján 1796-dik esztendöbe (Révkomárom, 1796. 07. 10.)	67.
17.	Gvadányi József	Fábián Julianna	Szakoltz[án], Augustusnak 23. napján, 1796-dik esztendöbe (Szakolca, 1796. 08. 23.)	72.
18.	Fábián Julianna	Gvadányi József	Komárom[ba], Augustusnak 30. napján 1796-dik esztendöbe (Révkomárom, 1796. 08. 30.)	78.
19.	Gvadányi József	Fábián Julianna	Szakoltz[án], Kis-A-szszony havának 10-dik napján 1796-ba (Szakolca, 1796. 08. 10.)	82.
20.	Fábián Julianna	Gvadányi József	Komárom[ba], Mérték havának 12-dik napján 1796-dik esztendöbe (Révkomárom, 1796. 09. 12.)	86.
21.	Fábián Julianna	Gvadányi József	Komárom[ba], Mérték havának 28. napján 1796-dik esztendöbe (Révkomárom, 1796. 09. 28.)	91.
	Gvadányi József *Egy kis közbe vetett beszéd*			95.
22.	Gvadányi József	Fábián Julianna	Szakoltz[án], Nyilas havának 6-dik napján 1796-dik esztendöbe (Szakolca, 1796. 11. 06.)	95.
23.	Fábián Julianna	Gvadányi József	Komárom[ba], Nyilas havának 12-dik napján 1796-dik esztendöbe (Révkomárom, 1796. 11. 12.)	101.
24.	Gvadányi József	Fábián Julianna	Szakoltz[án], Nyilas havának 21-dik napján 1796-dik esztendöbe (Szakolca, 1796. 11. 21.)	106.
25.	Fábián Julianna	Gvadányi József	Komárom[ba], Nyilas havának 30. napján 1796-dik esztendöbe (Révkomárom,	111.

			1796. 11. 30.)	
26.	Gvadányi József	Fábián Julianna	Szakoltz[án], 21-dik November napján 1796-dik esztendöbe (Szakolca, 1796. 11. 21.)	114.
27.	Fábián Julianna	Gvadányi József	Komárom[ba], Nyilas havának 8-dik napján 1796-dik esztendöbe (Révkomárom, 1796. 11. 08.)	119.
28.	Gvadányi József	Fábián Julianna	Pozsony[ba] a Dieta alatt, Nyilas havának 15-dik napján 1796-dik esztendöbe (Pozsony, 1796. 11. 15.)	124.
29.	Fábián Julianna	Gvadányi József	Komárom[ba], Nyilas havának 22-dik napján 1796-dik esztendöbe(Révkomárom, 1796. 11. 22.)	127.
30.	Gvadányi József	Fábián Julianna	Szakoltz[án], Bak havának első napján 1796-dik esztendöbe (Szakolca, 1796. 12. 01.)	130.
31.	Fábián Julianna	Gvadányi József	Komárom[ba], Bak havának 10-dik napján 1796-dik esztendöbe (Révkomárom, 1796. 12. 10.)	133.
32.	Gvadányi József	Fábián Julianna	Szakoltz[án], Bak havának 21-dik napján 1796-dik esztendöbe (Szakolca, 1796. 12. 21.)	137–140.

Molnár Borbála és Újfalvy Krisztina levelezése

Megjelent: Molnár Borbála, Újfalvy Krisztina,

Barátsági vetélkedés, vagy Molnár Borbálának Máté Jánosné aszszonnyal a' két nem' hibái és érdemei felöl folytatott levelezései, Református Kollégium, Kolozsvár, 1804.

Az episztola sorszáma	Feladó	Címzett	Keltezés	Oldal-szám
1.	(Máté Jánosné) Újfalvy Krisztina	Molnár Borbála	Szöke-falva. 6-dik Julii 1796. (Szőkefalva, 1796. 07. 06.)	1.
2.	Molnár Borbála	Újfalvy Krisztina (Máté Jánosné)	Egeres. 14-dik Julii. 1796.	5.

			(Egeres, 1796. 07. 14.)	
3.	Újfalvy Krisztina (Máté Jánosné)	Molnár Borbála	Szöke-falva. 9-dik Sept. 1796. (Szőkefalva, 1796. 09. 09.)	11.
4.	Molnár Borbála	Újfalvy Krisztina (Máté Jánosné)	Egeres 25-dik 7-bris 1796. (Egeres, 1796. 09. 25.)	17.
5.	Újfalvy Krisztina (Máté Jánosné)	Molnár Borbála	Mezö-Tsáváson 28-dik 8-bris 1796 (Mezőcsávás, 1796. 10. 28.)	27.
6.	Molnár Borbála	Újfalvy Krisztina (Máté Jánosné)	Kolo'sváratt 6-dik 9-bris 1796. (Kolozsvár, 1796. 11. 06.)	33.
7.	Újfalvy Krisztina (Máté Jánosné)	Molnár Borbála	Szöke-falva 13-dik Aprilis 1797. (Szőkefalva, 1797. 04. 13.)	44.
8.	Molnár Borbála	Újfalvy Krisztina (Máté Jánosné)	Kolosvár 24-dik Julii 1797. (Kolozsvár, 1797. 07. 24.)	55.
9.	Újfalvy Krisztina (Máté Jánosné)	Molnár Borbála	M. Csávás 23-dik August, 1797. (Mezőcsávás, 1797. 08. 23.)	72.
10.	Molnár Borbála	Újfalvy Krisztina (Máté Jánosné)	Egeres 18-dik Febr. 1798 (Egeres, 1798. 02. 18.)	84.
11.	Újfalvy Krisztina (Máté Jánosné)	Molnár Borbála	M. Csávás 5-dik Apr. 1798 (Mezőcsávás, 1798. 04. 05.)	101.
12.	Molnár Borbála	Újfalvy Krisztina (Máté Jánosné)	Egeres 10-dik Julii 1798. (Egeres, 1798. 07. 10.)	111.
13.	Újfalvy Krisztina (Máté Jánosné)	Molnár Borbála	Szöke-falva 7-dik Oct. 1798. (Szőkefalva, 1798. 10. 07.)	129.
14.	Molnár Borbála	Újfalvy Krisztina (Máté Jánosné)	Kolosvár 20-dik Mártzii 1799. (Kolozsvár, 1799. 03. 20.)	131.
15.	Újfalvy Krisztina (Máté Jánosné)	Molnár Borbála	Szöke-falván Juniusnak 20-dikán 1799. (Szőkefalva, 1799. 06. 20.)	138.
16.	Molnár Borbála	Újfalvy Krisztina (Máté Jánosné)	Egeres 4-dik Julii 1799. (Egeres, 1799. 07. 04.)	141–148.

X. Bibliográfia

1. Források, szövegkiadások

a, Kéziratos forrás

ÚJFALVY Krisztina, *A Máriavári Hajadon, vagy is Egy Fejedelmi Kis Famillyának elé adása, Érzékeny Játék Őt fel vonásokba, Kráter Ferentz után, Németből Magyarositttatott*, Mezőcsávás, 1799, Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, Quart. Hung. 1502.

b, Nyomtatott források

BOD Péter, *Magyar Athenas avagy az Erdélyben és Magyar országban élt tudos embereknek, nevezetesebben a' kik valami, világ eleibe botsátott irások által esméretesekké lettek, 's jo emlékezeteket fen-hagyták historiájok mellyet sok esztendők alatt, nem kevés szorgalmatossággal egybe-szedegetett, és az mostan élöknek, 's jora-valo felserkentésekre közönségessé tett*, 1766.

CSIZI István, MOLNÁR Borbála, *Főstrázsamester Csizi Istvánnak nemes Molnár Borbálával az erkölts pallérozását, és a szív megjobbítását tárgyazó verses levelezései, melyek leginkább beteges állapatjában munkáltattak,* Wéber Simon Péter költségével és betűivel, Pozsony, 1797.

DONITS András, GVADÁNYI József, *Méltóságos gróf Gvadányi József Magyar Lovas Generális Donits Andráshoz írt Levelei Válaszaikkal*, Nagyszombat, 1834.

DUKAI TAKÁCH Judit, *Döbrentei Gábor barátomhoz Erdélybe*, *Erdélyi Muzéum*, Harmadik füzet, Pest, Trattner János Tamás Nyomtató-műhelyében, 1815, 40–41.
http://documente.bcucluj.ro/web/bibdigit/periodice/erdelyimuzeum/BCUCLUJ_FP_106354_1815_003.pdf

DUKAI TAKÁCH Judit, *(Felső- és Alsósurányi) Gróf Sigray Józsefhez*, *Erdélyi Muzéum*, Ötödik füzet, Pest, Trattner János Tamás Nyomtató-műhelyében, 1816, 125–127.
http://documente.bcucluj.ro/web/bibdigit/periodice/erdelyimuzeum/BCUCLUJ_FP_106354_1816_005.pdf

DUKAI TAKÁCH Judit, *A beteg Malvina*, *Aurora*, Kiadta Kisfaludy Károly, Pest, Trattner János Tamásnál, 1822, 303–304.
http://real-j.mtak.hu/7313/1/MTA_AuroraHazaialmanach_1822.pdf

DUKAI TAKÁCH Judit, *A'Hazához*, *Aspasia*, (Szerk. KOVACSÓCZY Mihály), Pest, Füskúti Landerer Lajos, 1824, 41–42.
https://books.google.hu/books?id=E3guAAAAYAAJ&pg=PA2&lpg=PA2&dq=aspasia+1824&source=bl&ots=nDJ0pROYx5&sig=pFUUCmbAAGpcxlXPYtWkFj_PXkY&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwjM0ZqPp7fbAhWQ_aQKHWVPCXU4ChDoAQgpMAE#v=onepage&q&f=false

DUKAI TAKÁCH Judit, *Az én magányom, Aspasia*, (Szerk. KOVACSÓCZY Mihály), Pest, Füskúti Landerer Lajos, 1824, 112.
https://books.google.hu/books?id=E3guAAAAYAAJ&pg=PA2&lpg=PA2&dq=aspasia+1824&source=bl&ots=nDJ0pROYx5&sig=pFUUCmbAAGpcxlXPYtWkFj_PXkY&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwjM0ZqPp7fbAhWQ_aQKHWVPCXU4ChDoAQgpMAE#v=onepage&q&f=false

DUKAI TAKÁCH Judit, *Három szép érzés, Aurora*, Kiadta Kisfaludy Károly, Pest, 1825, 63–66.
http://real-j.mtak.hu/7325/1/MTA_AuroraHazaialmanach_1825.pdf

DUKAI TAKÁCH Judit, *A' Keszthely vidék leírása, Hébe*, (Kiadta IGAZ Sámuel), Bécs, Grund Leopold Nyomdája, 1825., 165–169.
http://real-j.mtak.hu/9499/1/MTA_Hebe_1825.pdf

DUKAI TAKÁCH Judit, *Malvina keserve, Hébe*, (Kiadta IGAZ Sámuel), Bécs, Grund Leopold Nyomdája, 1826., 139–140.
http://real-j.mtak.hu/9500/1/MTA_Hebe_1826.pdf

FÁBIÁN Julianna, GVADÁNYI József, *Verses levelezés, a' mellyet folytatott gróf Gvadányi József Magyar Lovas Generális Nemes Fábián Juliannával, Nemes Bédi János Élete Párjával, mellybe több nyájas dolgok mellett, Királyi Komárom Városába történt siralmas Föld-indúlás is le-írattatott, és a' Versekbe Gyönyörködök kedvekért ki-adattatott.*, Pozsony, 1798.

GVADÁNYI József, (CSIZI István, MOLNÁR Borbála,), *Únalmas Órákban, vagy is a' Téli Hoszszú Estvéken való idö tölés. A' mellyet a Versekben Gyönyörködöknek kedvekért, ki-adott gróf Gvadányi József magyar lovas generális*, Pozsony, Wéber Simon Péter költségével és betüivel, 1795.

Franz KRATTER, *Das Mädchen von Marienburg Ein fürstliches Familiengemälde in fünf Aufzügen,* 1795.
https://download.digitale-sammlungen.de/BOOKS/download.pl?id=bsb10113280

Franz KRATTER, *Katinka, vagy A' márienburgi szép lány*, fordította CSERY Péter, Pest, Szubuly Könyváros, 1824.

MÁRTON István, *Keresztyén theologusi morál, vagy-is erköltstudomány*, Pápa, Református Kollégium, 1796.

MOLNÁR Borbála, *Munkáji Elsö Darab*, Második Nyomtatás, Pozsony és Pest, Füskúti Landerer Mihály költségével és betüivel, 1794.

MOLNÁR Borbála, *Munkáji Második Darabja melly készült 1792-dik Esztendöben Sátor-Alja Új- helyben, mellyben béfoglaltatik az ő Életének Igaz Tüköre,* Második Nyomtatás, Pozsony és Pest, Füskúti Landerer Mihály költségével és betüivel, 1794.

MOLNÁR Borbála és levelezőpartnerei, *Munkáji Harmadik Darab*, Kassa, Füskúti Landerer Mihály betűivel, 1794.

MOLNÁR Borbála, *Munkáji Negyedik Darab*, Kassa, Füskúti Landerer Mihály betüivel, 1795.

MOLNÁR Borbála, ÚJFALVY Krisztina, *Barátsági vetélkedés, vagy Molnár Borbálának Máté Jánosné aszszonnyal a' két nem' hibái és érdemei felöl folytatott levelezései,* Református Kollégium, Kolozsvár, 1804.

Mungo PARK, *Travels in the Interior of Africa*, szerkesztette David PRICE, Cassell & Company, 1893.
http://www.gutenberg.org/files/5266/5266-h/5266-h.htm

VÁLYI Klára, *Magyar Tempe, A' Régi Isten Aszszonyoknak múlató kertyek, Az Versekkel mulatni szeretök számára készítette Néhai Ns. Ntes. Kováts Gábor özvegye, Ns. Vályi Klára Aszszony,* Maga költségével nyomtatatta, Vác, Máramarosi Gotlíb Antal' betüivel, 1807.

WALLASZKY Pál, *Conspectus Reipublicae Litterariae in Hungaria, ab initiis Regni ad nostra usque tempora delineatus*, Pozsony és Lipcse, Anton Loewe Kiadása, 1785.

c, Modern forráskiadások

A XVIII. század költői: válogatás, szerkesztette LATOR László, Budapest, Unikornis Kiadó, 1996.

A magyar nőnevelés úttörői, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta OROSZ Lajos, Budapest, Tankönyvkiadó, 1962.

A nő és hivatása: Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből 1777–1865, szerkesztette, az előszót és a fejezetek bevezetőit írta: FÁBRI Anna, a szerkesztő munkatársai DEDE Franciska, HAHN Katalin, MERÉNYI Hajnalka, SZURMA Ágnes, TÓTH Izaballa, Budapest, Kortárs Kiadó, 1999.

A Göcseji Helikon költőnői, sajtó alá rendezte és szerkesztette S. SÁRDI Margit, Budapest, Universitas Kiadó, 2002.

Az én képem Dukai Takách Judit válogatott versei, szerkesztette és válogatta PAPP János, Sárvár, 1986.

Bessenyei Anna versei, utószó: KOVÁCS Sándor Iván, BÉKÉSI Gábor, KERÉKGYÁRTÓ Gizella, M. PAPP Zsolt, Különlenyomat a Kazinczy Ferenc Társaság *Széphalom* című évkönyvének 7. kötetéből, Sátoraljaújhely, 1995. (A kötet az 1815-ös kiadás fakszimile kiadása.)

BESSENYEI György, *Anyai oktatás = Magyar Irodalmi Ritkaságok 15.*, szerkesztette VAJTHÓ László, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1932.

KAZINCZY Ferenc, *Erdélyi levelek*, sajtó alá rendezte SZABÓ Ágnes Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013. (Kazinczy Ferenc művei – kritikai kiadás)

KOVÁCS Dénes, *Gróf Gvadányi József élete és munkái,* Budapest, 1884.

Mezőkövesdi Ujfalvy Sándor emlékiratai, sajtó alá rendezte, DR. GYALUI Farkas, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 1941.

Magyar költők 18. század, szerkesztette MEZEI Márta, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983.

Magyar költőnők antológiája, szerkesztette F. ALMÁSI Éva, összeállította S. SÁRDI Margit, TÓTH László, Budapest, Enciklopédia Kiadó, 1997.

Magyar nőköltők a XVI: századtól a XIX. századig, szerkesztette S. SÁRDI Margit, Budapest, Unikornis Kiadó, 1999. (A magyar költészet kincsestára)

Mesterkedők, a kísérőtanulmányokat írta és szerkesztette KOVÁCS Sándor Iván, Kortárs Kiadó, Budapest, 1999.

Uránia = Első folyóirataink: Uránia, sajtó alá rendezte SZILÁGYI Márton, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1999. (Csokonai Könyvtár Források 6.)

WEÖRES Sándor, *Három veréb hat szemmel: Antológia a magyar költészet rejtett értékeiből és furcsaságaiból*, második kiadás, Budapest, Magvető Kiadó, 1983.

2. Szakirodalom

ABAFI Lajos, *Adatok Molnár Borbála életéhez*, *Történeti Lapok*, 1876. április 9., 15. szám, 225–228.

Lynn ABRAMS, *The Making of Modern Women*: *Europe 1789–1918*, New York, Routledge Publication, 2014.

A nők világa: művelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok, szerkesztette FÁBRI Anna és VÁRKONYI Gábor, Budapest, Argumentum Kiadó, 2007.

ARANY János, *Irányok* = ARANY János *Tanulmányok és kritikák I.*, Válogatta, szerkesztette, az utószót és a jegyzeteket írta S. VARGA Pál, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012., 95–105. (Csokonai Könyvtár Források 4. 1. kötet)

A szentimentalizmus, szerkesztette WÉBER Antal, Budapest, Gondolat Kiadó, 1971.

Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban, szerkesztette Guglielmo CAVALLO és Roger CHARTIER, Budapest, Balassi Kiadó, 2000. (fordította: SAJÓ Tamás)

Elisabeth BADINTER, *A szerető anya Az anyai érzés története a 17–20. században*, Debrecen, Csokonai Kiadó, 1999. (fordította. SZEKERES András)

Mihail BAHTYIN, *Az eposz és a regény*, Literatura, 1995/4, 331–352. (fordította: HETESI István)

Mihail BAHTYIN, *A szó esztétikája*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1976., 257–302. (fordította: KÖCZÖl Csaba)

BALOG Edit Otilia, *A két nagyságos elme (ön)reprezentációja = Az ember – kultúrtörténeti és poétikai megközelítésben*, Fiatalok Konferenciája 2016, szerkesztette Déri Eszter, Dóbék Ágnes, Görög Dániel, Markó Anita, Maróthy Szilvia, Budapest, Reciti Kiadó, 2017, 193–204.

BALOGH Piroska, *Aesthetica muliebris – avagy beszélhetünk-e „női esztétikáról 18–19. századi magyar viszonylatban? = Nőszerzők a 19. században: lehetőségek és korlátok*, (szerk.) Török Zsuzsa, Budapest, Reciti Kiadó, 2019, 15–30.

BÁN Zsófia, *Bovaryné megbukik – avagy a női irodalom és a Hézag*, *Élet és Irodalom*, LXIV. évfolyam, 20. szám, 2020.05.15.
https://www.es.hu/cikk/2020-05-15/ban-zsofia/bovaryne-megbukik-.html

BÁNHEGYI Jób, *Magyar nőírók*, Budapest, Szent István Társulat, 1939.

ifj. BARTA János, *A tizennyolcadik század története*, Budapest, Pannonica Kiadó, 2000.

Roland BARTHES, *A szerző halála* = Uő, *A szöveg öröme*, fordította: BABARCZY Eszter Budapest, Osiris Kiadó, 1996, 50–55.

BÉKÉS Vera, *„A nyelv az ember műve" – Herder filozófiai tételének jelentősége és hatása a kortárs nyelvtudomány fejlődésére = Forráskutatás, forráskiadás, tudománytörténet II.*, szerkesztette: KOROMPAY Klára, STEMLER Ágnes, TERBe Erika, C. VLADÁR Zsuzsa, Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2014, 123–136.

BÉKÉS Vera, *A 'nyelvrokonság' terminus fogalomtörténeti fordulatai a 18. századi magyar nyelvtudomány történetében = Nemzet, faj, kultúra a hosszú 19. században Magyarországon és Európában*, szerkesztette: HÖRCHER Ferenc, LAJTAI Mátyás, MESTER Béla, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2016, 284–304.

Christina de BELLAIGUE, *Educating Women Schooling and Identity in England and France 1800-1867*, Oxford, Oxford University Press, 2007, 27–59, 28.

BEÖTHY Zsolt, *A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése, I. kötet*, Budapest, Athenaeum, 1903.

BÍRÓ Ferenc, *A fiatal Bessenyei és íróbarátai*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976.

BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Budapest, Balassi Kiadó, 1998.

BITSKEY István, *Szellemi élet a kora újkorban = Magyar művelődéstörténet* szerkesztette: KÓSA László, Budapest, Osiris Kiadó, 2002, 204–257.

BÓDI Katalin, *Narrato-poétikai vizsgálódások az érzékenység magyar napló- és levélregény-irodalmában*, Irodalomtörténet, 1999/4, 530–555.

BÓDI Katalin, *Könny és tinta: A magyar levélregény és heroida történeti és poétikai háttere*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2010. (Csokonai Könyvtár 46.)

BÓDI Katalin, *Éva születése*, Új Alföld Könyvek 3., Debrecen, Méliusz Juhász Péter Megyei Könyvtár, 2019.

BÓDI Katalin, *„Édes melankólia" A* Fanni hagyományai *emberképéről*, Studia Litteraria, 2019/3-4, 59–72.

BODROGI Ferenc Máté, *Az* Aurora (*és az* Uránia) *nőideáljáról Honleányok és polgárleányok, hitvesek és Fannik = Nők, időszaki kiadványok és nyomtatott nyilvánosság 1820-1920*, szerkesztette TÖRÖK Zsuzsa, Budapest, Reciti Kiadó, 2020, 31–62.

Stefan BOLLMANN, *Az olvasó nők veszélyesek*, Budapest, Scolar Kiadó, 2008.

BORBÉLY Szilárd, *Műfaji minták a Fanni hagyományaiban*, Studia Litterara, XXXVI., *Tanulmányok a régi magyar irodalomról*, szerkesztette BITSKEY István és IMRE László, Debrecen, 1998, 171–185.

BORBÉLY Szilárd, *A* Fanni' Hagyományai *fikciókritikai olvasása, = Előzetes kérdések : Rohonyi Zoltán emlékkönyv*, szerkesztette MILBACHER Róbert, Pécs, Kronosz Kiadó, 2014, 33–45.

BORGOS Anna, *Portrék a Másikról*, Budapest, Noran Kiadó, 2007.

BORGOS Anna, SZILÁGYI Judit, *Nőírók és írónők*, Budapest, Noran Kiadó, 2011.

BORGOS Anna, *Nemek között*, Budapest, Noran Libro Kiadó, 2013.

BRASSAI Zoltán, *„... futva leírok egy-két szilajságot..." Néhány gondolat az Ányos-prózáról és a fiktív levélről*, Iskolakultúra, 2013 3–4, 60–65.

Elizabeth W. BRUSS, *Autobiographical Acts, The Changing Situation of a Literary Genre*, Baltimore, The Johns Hopkins UP, 1976.

CZIBULA Katalin, *Drámaíró nők a hivatásos színjátszás hajnalán = Nőszerzők a 19. században: lehetőségek és korlátok,* szerkesztette TÖRÖK Zsuzsa, Budapest, Reciti Kiadó, 2019, 123–134.

DÁVIDHÁZi Péter, *A Tribute to the Great Code Voltaire's Lisbon Poem, Mikes's Letter CXCVIII and the Book of Job = Northrop Fry 100: A Danubian Perspective*, szerkesztett FABINY Tibor, KENYERES János, PÁSZTOR Péter, TÓTH Sára, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, 2014, 107 – 137.

DEBRECZENI Attila, *Tudós hazafiak és érzékeny emberek*, Budapest, Universitas Kiadó, 2009.

DEVESCOVI Balázs, *A mítosz és Fanni A Kármán József körüli legendák és a* Fanni hagyományait *környező mítosz(ok) elemzése [diskurziválás] 5.0*, Budapest-Szeged, Osiris – Pompeji Alapítvány, 2000.

DIENES Dénes, UGRAI János**,** *A Sárospataki Református Kollégium története*, Sárospatak, Hernád Kiadó, 2013.

EGYED Emese, *Levéllé válva, Ujfalvy Krisztina verselő köre (1795–1797)*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum- Egyesület, 2017.

Fanni hagyományai: ~~DEkonFERENCIA~~ II., szerkesztette ODORICS Ferenc, SZILASI László, Szeged, Ictus – JATE Irodalomelméleti Csoport, 1995.

FÁBRI Anna, *Az irodalom magánélete: Irodalmi szalonok és társaskörök Pesten 1779–1848*, Budapest, Magvető Kiadó, 1987.

FÁBRI Anna, *„A szép tiltott táj felé" A magyar írónők története két századforduló között (1795–1905)* Budapest, Kortárs Kiadó, 1996.

FÁBRI Anna, *„Fekete hattyúk, fejér csókák" (Hősnők és írónők a XVIII–XIX. század fordulójának magyar irodalmában) = Folytonosság vagy fordulat?* szerkesztette DEBRECENI Attila, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1996. (Csokonai Könyvtár 8.)

FÁYLNÉ HENTALLER Mariska, *A magyar írónőkről*, Budapest, magánkiadás,1889.

FEHÉR Katalin, *Sajtó és nevelés a felvilágosodás kori Magyarországon*, Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 2001.

Michel FOUCAULT, *Mi a szerző?*, = Uő. *Nyelv a végtelenhez*, fordította: ERŐS Ferenc és KICSÁK Lóránt, Latin Betűk Kiadó, Debrecen, 1999, 119–146.

François FURET, *A francia forradalom története 1770–1815*, Budapest, Osiris Kiadó, 1999. (Fordította PŐCZ Erzsébet)

FÜLÖP Géza, *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978.

FÜLÖP Géza, *Olvasási kultúra és könyvkiadás Magyarországon a felvilágosodás idején és a reformkorban*, Budapest, Hétágú Síp Alapítvány, 2010.

GÁLOS Rezső, *A debreceni színészet 1811. évi műsorának forrásai, Irodalomtörténeti Közlemények*, 1940/4, 371–376.

GESZTELYI Hermina, *Textusok és textilek Az erényes nő műveltsége a 17–18. században,* Doktori disszertáció, Debrecen, 2019.
https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/275668/Gesztelyi_disszertacio_titkositott.pdf?sequence=1&isAllowed=y

GINTLI Tibor (szerkesztette), *A magyar irodalom története*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.

GUPCSÓ Ágnes, *Zenés színjátszás Debrecenben (1833–1841) II. = Zenetudományi dolgozatok 1986*, szerkesztette BERLÁSZ Melinda, DOMOKOS Mária, Budapest, MTA Zenetudományi Intézete, 1986, 65–89.

GYARMATHY-BENCZE Boróka, *Bűn, betegség, pszichoszomatika – a Zsoltárok könyvében*, *Embertárs*, 2011/4, 325–337.

HÁSZ-FEHÉR Katalin, *Molnár Borbála levelező társasága*, Irodalomismeret, 1996 1-2. , 36–44. A tanulmány bővített változata az interneten: http://www.staff.u-szeged.hu/~feher/honlap2/pub/MOLNAR.htm

HÁSZ-FEHÉR Katalin, *Elkülönülő és közösségi irodalmi programok a 19. század első felében*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2000. (Csokonai Könyvtár 21.)

George R. HAVENS, *Voltaire, Rousseau, and the "Lettre sur la Providence" = Publications of the Modern Language Associations*, 1944/1, 109–130.

Jürgen HABERMAS, *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltása*, Budapest, Századvég, Gondolat Kiadó, 1993. (fordította: ENDREFFY Zoltán, GLAVINA Zsuzsa)

HERCZEG-SZÉP Szilvia, *Az Uránia meséi*, = *Nyugvó energia*, Az Alföld stúdió antológiája, szerkesztette FODOR Péter és LAPIS József, Debrecen, Méliusz Juhász Péter Könyvtár, 2018, 40–51.

HERMANN Zoltán, *„mint Vőlegénynek, úgy mégyek a 'Halál' Angyalának elejébe" (Hamupipőke és Fanni*), = *A regény és a trópusok: Tanulmányok, A második veszprémi regénykollokvium*, Pannon Egyetem Magyar Irodalomtudományi Tanszék, 2005. szeptember 29-október 1. szerkesztette KOVÁCS Árpád, Budapest, 2007, 285–300.

HÓDOSSY Annamária, KISS Attila Attila, *Remix*, Szeged, ICTUS és JATE Kiadó, 1996.

HORVÁTH Györgyi, *Nőidő*, Budapest, Kijárat Kiadó, 2007.

KALMÁR György, *„A női test igazsága"*, Budapest, Kalligram Kiadó, 2011.

KEREKES Erzsébet, *Nőkép a 18. század végén és a 19. század elején: Molnár Borbála és Újfalvy Krisztina levelezése = Fogalom és kép*, szerkesztette GÁL László és EGYED Péter, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, 2013, 43–55

KERÉNYI Ferenc, *Drámaprogram – színház nélkül = Magyar színháztörténet 1790–1873*, szerkesztette KERÉNYI Ferenc, Budapest, Akadémiai 1990, 43–48.

KERÉNYI Ferenc, *A régi magyar színpadon 1790–1849*, Budapest, Magvető Kiadó, 1981.

KÉRI Katalin, *Tollam szivárványba mártom, Források az európai nőtörténet köréből az ókortól a 20. századig*, *Szöveggyűjtemény*, Pécs, OSZK-MEK, 1999.

KÉRI Katalin, *Női élet, leánynevelés az újkorban*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2015.

KÉRI Katalin, *Leánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon: nemzetközi kitekintéssel és nőtörténeti alapozással*, Pécs, Kronosz Kiadó, 2018.

KESZEG Anna, *Gyöngyössi János*, Budapest, Ráció Kiadó, 2011.

KOSÁRY Domokos *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980.

KOVÁCS Sándor Iván, *Még egy író Bessenyei: Bessenyei Anna*, Irodalomtörténet, 1996 1-2., 93–113.

KŐVÁRY László, *Ujfalvi Krisztina*, Család Könyve, 1855., 273–275.

KŐVÁRY László, *Ujfalvy Krisztina és kiadatlan versei*, Figyelő, 1882., XII., 228–236.

LABÁDI Gergely, *A magyar episztola a felvilágosodás korában, Műfaj és- médiatörténeti értelmezés*, Budapest, L 'Harmattan Kiadó, 2008.

LABÁDI Gergely, *Fordítást olvasni (Kis János Kupás Lőrintz és Ilona [,] annak lánya című elbeszélésének kontextusai)*, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2009/6, 681–708., 692–693.

LACZHÁZI Gyula, *Társiasság és együttérzés a felvilágosodás magyar irodalmában*, Budapest, Ráció Kiadó, 2014.

Magyar írók élete és munkái I–XIV., szerkesztette: SZINNYEI József, Budapest, Hornyánszky Viktor, 1890–1909. Internetes elérhetőség: https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/

MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR Edit, *A német színészet hazánkban = Magyar színháztörténet 1790–1873*, szerkesztette Kerényi Ferenc, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990, 35–42.

Paul de MAN, *Az önéletrajz mint arcrongálás*, fordította: FOGARASI György, Pompeji, 1997/2–3, 39–107

MARTINÁK Jánosné, *„A szívem van benne és eszemnek gyönge fénye…”: 250 éve született Molnár Borbála*, Széphalom, *A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve,* 2010, 197–220.

MARTINÁK Jánosné, *„Szerentsétlen szerelem” vagy „Szerentsétlen indulat?”: A 250 éve született Molnár Borbála emlékezetére,* Zempléni Múzsa, 2010/3, 25–30.

MENYHÉRT Anna, *Női irodalmi hagyomány*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2013.

MEZEI Márta, *1772. Egy korszakhatár története, Irodalomtörténet*, 1972/1, 3–37.

MEZEI Márta, *Felvilágosodás kori líránk Csokonai előtt,* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974.

MEZEI Márta, *Periodizáció és korszakszemlélet (1772 értékelésének története) = Irodalom és felvilágosodás,* szerkesztette SZAUDER József és TARNAI Andor, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974, 143–176.

Toril MOY, *Feminista irodalomkritika = Bevezetés a modern irodalomelméletbe*, szerkesztette Ann JEFFERSON és David ROBEY, Budapest, Osiris, 1995, 183–254.

NAGY Zsófia Borbála, *Színműfordító nők a 18–19. század fordulóján = Színházvilág – világszínház: Tanulmányok a magyar és az európai dráma XVIII–XIX. századi történetéből,* szerkesztette CZIBULA Katalin, Budapest, Ráció, 2008, 255–269.

NAGY Zsófia Borbála: *Újfalvy Krisztina az irodalomtörténeti hagyományban: vizsgálódások egy költőnői életrajz körül = „Mit jelent suttogásod?" Romantika: eszmék, világkép, poétika*, szerkesztette NAGY Imre, MERÉNYI Annamária, Pécs, Pro Pannonica Kiadó, 2002, 238–245.

Női reprezentációk, szerkesztette TÁNCZOS Péter, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, Balmazújváros, Veres Péter Kulturális Központ, 2019.

Nőszerzők a 19. században: lehetőségek és korlátok, szerkesztette TÖRÖK Zsuzsa, Reciti Konferenciakötetek 4., Budapest, Reciti Kiadó, 2019.

Karen O' BRIEN *Women and Enlightenment in Eighteenth-Century Britain*, Cambridge, Cambridge University Press, 2009.

Karen OFFEN, *The Woman Question in France, 1400-1870*, Cambridge, Cambridge University Press, 2017.

Ókori lexikon, szerkesztette PECZ Vilmos, Budapest, Franklin Társulat, 1902–1904, digitális kiadás, Arcanum Adatbázis Kft., 2002, https://mek.oszk.hu/03400/03410/html/.

ONDER Csaba, *A klasszika virágai anthologia - praetexta - narratíva,* Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2003. (Csokonai Könyvtár 28.)

Önéletírás, élettörténet, napló Válogatás Philippe LEJEUNE írásaiból, szerkesztette Z. VARGA Zoltán, (fordította: VARGA Zoltán), Budapest, L' Harmattan Kiadó, 2003.

PÁL József, ÚJVÁRI Edit, *Szimbólumszótár Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*, szerkesztette BORUS Judit, RUTTKAY Helga, Budapest, Balassi Kiadó, 2001,
http://www.balassikiado.hu/BB/netre/Net_szimbolum/szimbolumszotar.htm.

PÁNDI Pál, *Kisebb költők Kazinczy korában, = A magyar irodalom története 1772–1848-ig* Főszerkesztő SŐTÉR István, szerkesztette PÁNDI Pál, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965.

Gabriele C. PFEIFFER, *Freemason, Mozart's Contemporary, and the Theatre Director on the Edge: Franz Kratter (1758–1830) and* Der Friede am Pruth ('The Treaty of Pruth'), *Cataloguing the Komplex Mauerbach*, Vienna, *TheMa* (01), 2012/1, 19–64.

PINTÉR Jenő, *Gvadányi József,* Rudabánya, Érc- és Ásványbányászati Múzeum, Rudabánya, 2005.

PUKÁNSZKY Béla, *A nőnevelés* évezredei, Budapest, Gondolat Kiadó, 2006.

PUKÁNSZKY Béla, *A nőnevelés története*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2013.

R. KOCSIS Rózsa, *Dukai Takács Judit élete és költészete,* Budapest, ELTE Sokszorosító Üzem, 1972.

S. SÁRDI MARGIT, *A magyar női költészet történetének első fejezete = A magyar irodalom történetei I.,* szerkesztette SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Budapest, Gondolat, 2008, 539–555.

Londa SCHIEBINGER, *Nature's Body: Gender in the Making of Modern Science*, Boston, Beacon Press, 1993.

SÉLLEI Nóra, *Tükröm, tükröm…: Írónők önéletrajzai a 20. század elejéről*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001.

SÉLLEI Nóra, *Lánnyá válik, s írni kezd: 19. századi angol írónők*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2002.

SÉLLEI Nóra, *Mért félünk a farkastól? Feminista irodalomszemlélet itt és most*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007.

SOMKUTI Gabriella, *Ujfalvy Krisztina és könyvtára Egy elfelejtett 18. századi költőnő = Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve*, Budapest, OSzK, 1981, 449–484.

SŐTÉR István, *Werthertől Szilveszterig Irodalomtörténeti tanulmányok*, Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1976.

SUDÁR Lászlóné T. MOLNÁR Zsuzsanna, *Juditból Malvina lesz, Esszé – regényes interludiumokkal Dukai Takács Judit költőnő emlékére,* Szombathely, Savaria University Press, 2015.

SZAJBÉLY Mihály, *Könyv- és lapkiadás a felvilágosodás idején és a reformkorban - 1821 Megjelenik KISFALUDY Károly* Aurora *című évkönyvének első kötete = A magyar irodalom történetei II. 1800–1919-ig*, szerkesztette SZEGEDY-MASZÁK Mihály és VERES András, Budapest, Gondolat Kiadó 2007, 73–90.

SZAJBÉLY Mihály, *„Idzadnak a' magyar tollak". Irodalomszemlélet a magyar irodalmi felvilágosodás korában, a 18. század közepétől Csokonai haláláig*, Budapest, Akadémiai és Universitas Kiadó, 2001.

SZÉCHY Károly, *Gróf Gvadányi József*, Budapest, 1894.

SZIGETVÁRI Iván, *Gvadányi Helikoni köre,* Irodalomtörténeti Közlemények, 1917, 39–56.

SZILÁGYI Márton, *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1999. (Csokonai Könyvtár 16.)

SZILÁGYI Márton, *A költő mint társadalmi jelenség Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*, Budapest, Ráció Kiadó, 2014.

SZILÁGYI Márton, *Beleznay Miklósné Podmaniczky Anna Mária irodalmi szalonja: legenda és valóság*, *Irodalomtörténeti Közlemények,* 2015/6, 769–777.

THIMÁR Attila, *„Levedet vettem, verseid csudálom"= A magyar irodalom történetei*, főszerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Budapest, Gondolat Kiadó, 2007, 614–626. Online hozzáférés: https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_542_03_A_magyar_irodalom_tortenetei_1/ch52.html

TOLDY Ferenc, *A magyar költészet kézikönyve a mohácsi vésztől a legújabb időig*, *Második kötet*, Pest, Landerer és Heckenast Nyomdája, 1857.

TOMA István, *Molnár Borbála*, *Zemplén*, 1901.04.28., 1–2.

TÖRÖK Zsuzsa, *„Ügyhöz nem illő öblös okoskodás" A nőírók körüli pánik a 19. század közepén* = TÖRÖK Zsuzsa (szerk.), *Angyal vagy démon? Tanulmányok Gyulai Pál* Írónőink *című írásáról*, Budapest, Reciti Kiadó, 2006.

TÜSKÉS Gábor, *Korszakok – a 18. század*, a tanulmány elérhetősége: https://iti.btk.mta.hu/hu/osztalyok/xviii-szazadi-osztaly/683-tuskes-gabor-korszakok-tanulmany-vita

VADÁSZ Norbert, *Dukai Takách Judit élete és munkái*, Budapest, Franklin Társulat Nyomdája, 1909.

VADERNA Gábor, *A költészet születése A magyarországi költészet társadalomtörténete a 19. század első évtizedeiben,* Budapest, Universitas Kiadó, 2017.

DR. VERSÉNYI György, *Ujfalvy Krisztina*, *Erdélyi Múzeum*, 1897, IX., 485–490.

VÖRÖS Imre, *Péczeli József, Young és Hervey fordítója*, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2011/1, 27–42.

Women, Gender and Enlightenment, szerkesztette: Sarah KNOTT, Barbara TAYLOR, Basingstoke (UK) and New York (USA), Palgrave Macmillan, 2005.

Women in the Eighteenth Century Constructions of Femininity, szerkesztette Vivien JOHNS, London és New York, Routledge Kiadó, 2001.

Virginia WOOLF, *Saját szoba*, Budapest, Európa Kiadó, 1986.

ZILAHY Károly, *Hölgyek lantja*, Pest, 1865.

Absztrakt

Disszertációmban a XVIII–XIX. század fordulójára jellemző nőképpel, a magyar nyelven publikáló nőírók alkotótevékenységével, szövegeik elemzésével, azok kulturális beágyazottságával foglalkozom. Témaválasztásomat leginkább az indokolta, hogy az egyre gyarapodó nőtörténeti kutatások ellenére sem vizsgálták átfogó jelleggel a választott korszak hazai nőszerzőit. A nőképhez alapvetően a kor irodalmi szövegein keresztül közelítek, ugyanakkor nem hagyom figyelmen kívül azt a történelmi, eszmetörténeti, társadalmi, kulturális közeget sem, melyben ezek a művek íródtak. A női szereplehetőségeket a nők által és a nőkről írott szövegekben interpretálom. Módszerem a kontextualizáló szövegolvasás.

Az értekezés kiindulópontja (II. fejezet) az *Uránia* folyóirat nőképe, nemcsak a célzott női olvasóközönség, hanem a lapban megjelenő sokféle női karakter és a szerteágazó problémafelvetések miatt is. A *Fanni hagyományai* emberképét a virtus fogalmának felhasználásával helyezem új kontextusba, megerősítve, hogy a főhős Fanni alakját lehet ellenpéldának tekinteni.

A dolgozat további elemző fejezeteinek tárgya – az irodalom színterén férfikísérettel megjelenő, legitimálásra szoruló – négy korabeli nőszerző: Dukai Takách Judit (1795–1836), Fábián Julianna (1765–1810), Molnár Borbála (1760–1825) és Újfalvy Krisztina (1761–1818) munkásságára fókuszál. A választott alkotók már folytatói a női irodalmi hagyománynak, ugyanakkor köznemesi mivoltuk, néhányuk pénzkereső foglalkozása, intézményesített képzésük elmaradása, műveltségbeli hiányosságaik elválasztják őket a korábban tevékenykedő művelt főnemesi női alkotóktól.

Molnár Borbála szövegeit a harmadik és a negyedik fejezetben tárgyalom. A recepciótörténet bemutatása után önéletírásával, a *Molnár Borbála Életének Tüköre* (1794) című művel kapcsolatban egyrészt arra koncentrálok, hogyan viszonyul az önéletrajzi ihletettségű szöveg a Molnárról írt életrajzokhoz, másrészt pedig arra, hogyan konstruálja meg költőnői identitását a szerző, amelynek része egy sajátos mitológiai világ, illetve megjelenik benne a laicizálódás folyamata. Emellett a *Mesés Történetek* (1794) feleségmotívumát, társadalmi nemi szerepeit értelmezem. A negyedik fejezet az úgynevezett mesterkedők episztolaköltészetével foglalkozik. A központi alak itt is Molnár Borbála, négy olyan kötetet interpretálok, amelyben verses levélváltásai helyet kaptak. Az episztolákat a kapcsolatfelvétel sorrendjében tekintem át, így írok Édes Gergellyel (1763–1847), Csizi Istvánnal (1728–1805), Gvadányi Józseffel (1725–1801) és Újfalvy Krisztinával közös levelezéséről, kiemelt figyelmet fordítva többek között a közösségteremtés, az erkölcsnemesítés, a társadalmi (ön)reprezentáció felé.

Az ötödik fejezet nőírója Fábián Julianna, akinek Gvadányi Józseffel közös episztolakötetét (*Verses levelezés, a' mellyet folytatott gróf Gvadányi József Magyar Lovas Generális Nemes Fábián Juliannával*…, 1798) elemzem. Ennek során egyrészt vizsgálom, hogyan megy végbe a „költőnőteremtés", azaz hogyan legitimálja a nőírót Gvadányi. Másrészt szólok Fábián mestermunkájáról, az 1763-as komáromi földrengés megverseléséről, ennek eszmetörténeti kontextusáról.

A hatodik egység az Újfalvy Krisztina nevével fennmaradt érzékenyjáték-fordítás, *A máriavári hajadon* (1799) nőképét és interpretációs lehetőségeit tartalmazza. Katinkáról, a főhősről a kitartó erkölcsösségének eredményeképpen megvalósuló diadala szempontjából írok.

Az utolsó elemző fejezet (VII.) Dukai Takách Judit folyóiratokban megjelent verseivel foglalkozva mutatja be, hogy őt számos tényező (származás, neveltetés, irodalmi kapcsolatok) elválasztja a dolgozatban tárgyalt többi alkotótól. Személye arra példa, hogy a XIX. század első évtizedeiben, szerencsés összjáték következtében, neki már lehetősége volt az irodalmi nyilvánosságban, férfiszerzők között megjelennie és a korszak elit irodalmi műfajaiban alkotnia. (Ugyanakkor Dukai Takáchnak is vannak episztolái, melyek azonban nyomtatásban nem jelentek meg.)

Munkám során kitüntetetten foglalkoztatott a nőírók műfajválasztása. Az elemzett szövegeket műfaji szempontból heterogenitás jellemzi, a közöttük lévő a kapcsolatot egyrészt a bennük jelenlévő női szereplehetőségek, másrészt pedig a szerzők női mivolta teremti meg. A fejezetek egységes elemzési szempontrendszerét a virtus diskurzusának megfigyelése is erősíti, ugyanis a reprezentált erényekre az *Uránia,* az episztolák, az érzékenyjáték, valamint a versek értelmezésében is kitérek.

Összességében a disszertáció célja az, hogy hozzájáruljon a XVIII–XIX. század fordulójának irodalmáról létező kép árnyalásához, a női alkotókat illető tudásanyag bővítéséhez.

Abstract

In my dissertation I deal with the represented images of women and the oeuvre of female writers publishing in Hungarian at the turn of the 18th and 19th centuries. During the analysis of the texts I concentrate on their cultural embeddedness. My choice of topic was mostly justified by the fact that despite the growing number of women's study researches, the Hungarian female authors of the chosen period have not been comprehensively examined. I approach the image of women basically through the literary texts of the age. On the other hand, I can not ignore the historical, philosophical, social, cultural background in which these items were written. Women's role opportunities are interpreted in texts written by and about women. My applied method is contextualizing reading.

The starting point of the dissertation (Chapter 2) is the image of women depicted in the journal *Uránia*, not only because of its targeted female readership, but also because of the wide variety of female characters and their diverse issues presented in the periodical. I try to give a new perspective to analyzing *Fanni hagyományai* by using the concept of virtue, confirming that the heroine's character can be seen as a counterexample.

The subjects of the further analytical chapters of the paper are four female authors of the era: Judit Dukai Takách (1795–1836), Julianna Fábián (1765–1810), Borbála Molnár (1760–1825) and Krisztina Újfalvy (1761– 1818). They, in need of legitimacy, became visible in public literature with the help of a male accompaniment. The chosen writers were followers of the already existing female literary tradition. However, the facts that they were members of the lower class nobility, lacked institutionalized education and some of them even had to earn their living separate them from the previously active educated noble female artists.

I discuss Borbála Molnár's texts in the third and fourth chapters. After presenting her reception history I focus on how her autobiographically inspired work, namely *Életének Tüköre* (1794) relates to the biographies written about Molnár and how the author constructs her own represented poetic identity. I also write about how the process of secularization appears in this work. In addition, I interpret the wife's motif and the gender roles in *Mesés Történetek* (1794). The fourth chapter deals with the epistolary poetry of the so-called "kismesterek". The central figure is Borbála Molnár. I study four volumes in which her poetic correspondences were included. I review the epistles in chronological order and I examine her joint correspondence with Gergely Édes (1763–1847), István Csizi (1728–1805), József Gvadányi (1725–1801) and Krisztina Újfalvy, paying special attention to, among others, how community is formed, how morality improvement is depicted and how self-representation is illustrated in the texts.

The topic of the 5th section is Julianna Fábián, whose joint epistolary volume with József Gvadányi (*Verses levelezés, a' mellyet folytatott gróf Gvadányi József Magyar Lovas Generális Nemes Fábián Juliannával*…, 1798) is studied. On the one hand, I examine how the "creation of the female poet" takes place, how Gvadányi legitimizes Fábián. On the other hand, I overview and theoretically contextualize Fábián's masterpiece, the recording of Komárom's earthquake in 1763.

The sixth unit contains the female image and the interpretation possibilities of the sensitive play translation, *A máriavári hajadon* (1799), which survived under the name of Krisztina Újfalvy. I write about Katinka, the protagonist, in terms of her triumph as a result of her persistent virtue.

The last analytical part (Chapter 7) focuses on the poems of Judit Dukai Takách published in journals. With the help of the poems it is possible to emphasize that she is separated from the other female writers discussed in the dissertation by several factors (descent, upbringing, literary relations). Her character is an example that – as a result of a lucky interplay – at the first decades of the 19th century she already had the opportunity to appear in the literary publicity among male authors, and compose in the elite literary genres of the era. (Dukai Takách also had epistles, which remained unpublished.)

In my work, the women writers' preferred genres were highly occupied. The analyzed texts are characterized by heterogeneity from a genre point of view; the connection among them is created, on the one hand, by the female role opportunities presented in them and by the female nature of the authors, on the other hand. The cohesive analytical aspects of the chapters are strengthened by the observation of the virtue's discourse, since this theme is also covered in the interpretation of *Uránia*, the epistles, the sensitive play, and the poems.

The overall aim of the dissertation is to contribute to nuancing the existing picture of the era's literature and to expand knowledge about women writers.

DEBRECENI EGYETEM
EGYETEMI ÉS NEMZETI KÖNYVTÁR
H-4002 Debrecen, Egyetem tér 1, Pf.: 400
Tel.: 52/410-443, e-mail: publikaciok@lib.unideb.hu

Nyilvántartási szám: DEENK/103/2021.PL
Tárgy: PhD Publikációs Lista

Jelölt: Balog Edit Otilia
Doktori Iskola: Irodalom- és Kultúratudományok Doktori Iskola
MTMT azonosító: 10077211

A PhD értekezés alapjául szolgáló közlemények

Magyar nyelvű könyvrészletek (6)

1. **Balog, E. O.**: A virtus diadala: Újfalvy Krisztina A' Máriavári Hajadon című, kéziratban maradt érzékenyjáték-fordításának értelmezési lehetőségei.
In: "Közöttünk a Mester" : Tanítványi Köszöntőkötet a 60 éves Debreczeni Attila tiszteletére. Szerk.: Bódi Katalin, Bodrogi Ferenc Máté, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 151-162, 2019. ISBN: 9789633181188

2. **Balog, E. O.**: Episztolák a társalgás, a közösségteremtés és az erkölcsnemesítés jegyében: Csizi István és Molnár Borbála verses levelezése.
In: Kor/társ : Kapcsolat, háló(zat) és közösség az 1800 előtti Európában : Fiatalok Konferenciája 2018. Szerk.: Erdődi Alexandra Anita, Finta Mária Anna, Molnár Annamária, Virág Csilla, Vrabély Márk, Reciti, Budapest, 9-21, 2019. ISBN: 9786155478802

3. **Balog, E. O.**: A két nagyságos elme (ön)reprezentációja.
In: Az ember - kultúrtörténeti és poétikai megközelítésben : Fiatalok Konferenciája 2016. Szerk.: Déri Eszter, Dóbék Ágnes, Görög Dániel, Markó Anita, Maróthy Szilvia, Reciti, Budapest, 193-204, 2017. ISBN: 9786155478321

4. **Balog, E. O.**: Az Uránia célközönsége: szándék és valóság.
In: Szöveg, hordozó, közösség: Olvasóközönség és közösségi olvasmányok a régi magyar irodalomban : Fiatalok Konferenciája 2015. Szerk.: Gesztelyi Hermina, Görög Dániel, Maróthy Szilvia, Reciti, Budapest, 11-20, 2016. ISBN: 9786155478246

5. **Balog, E. O.**: Az önkonstruálás a(z ön)reprezentáció és a költőnővé válás alakzatai Fábián Julianna és Gvadányi József levelezésében.
In: Filológia és irodalom : tanulmányok a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájának Kárpát-medencei irodalmi MA- és PhD-hallgatók számára rendezett Filológia és irodalom című konferenciáján elhangzott előadásokból. Szerk.: Tompa Zsófia, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest, 205-233, 2013, (Pázmány irodalmi műhely. Opuscula litteraria, ISSN 1589-9446 ; 4) ISBN: 9789633081471

DEBRECENI EGYETEM * Egyetemi És Nemzeti Könyvtár *

6. **Balog, E. O.**: A női és férfivirtus diskurzusa a felvilágosodás kori társadalmi nem reprezentációjában.
In: Tanulmányok a klasszikus magyar irodalom köréből. Összeáll.: Imre László, Gönczy Monika, Debreceni Egyetemi K., Debrecen, 54-70, 2010, (Studia Litteraria, ISSN 0562-2867 ; 48.) ISBN: 9789633181270

Magyar nyelvű tudományos közlemények hazai folyóiratban (1)

7. **Balog, E. O.**: Az "okos leány" (Kéri Katalin Női élet, leánynevelés az újkorban).
Alföld. 68 (6), 117-121, 2017. ISSN: 0401-3174.

Magyar nyelvű konferencia közlemények (3)

8. **Balog, E. O.**: Az "ihletett szív s nyilt ész lángigéje": Dukai Takách Judit folyóiratokban publikált költeményei.
In: Tavaszi szél. Szerk.: Szabó Csaba, Doktoranduszok Országos Szövetsége, Budapest, 509-517, 2018. ISBN: 9786155586316

9. **Balog, E. O.**: A nőnevelés kérdésköre Molnár Borbála és Újfalvy Krisztina "barátsági vetélkedésében" és a korabeli közgondolkodásban.
Publ. Univ. Misk. Sec. Phil. 19, 24-30, 2015. ISSN: 1219-5448.

10. **Balog, E. O.**: Adalékok a magyar felvilágosodás nőképéhez.
In: Tavaszi Szél 2014 Konferencia VI.: Spring Wind 2014. Szerk.: Csiszár Imre, Kőmíves Péter Miklós, DOSZ, Debrecen, 9-15, 2014. ISBN: 9786158004442

További közlemények

Egyéb folyóiratközlemények (8)

11. **Balog, E. O.**: Kötetbe zárt dalok.
Kulter.hu 2017, [1-9], 2017.

12. **Balog, E. O.**: A Vad Fruttik tudja milyen.
Kulter.hu 2016, [1-9], 2016.

13. **Balog, E. O.**: Daru mindenki: Daru én is vagyok.
Palócföld. 61 (2), 85-88, 2015. ISSN: 0555-8867.

14. **Balog, E. O.**: Likó Marcell, az az Egy.
Kulter.hu. 2015, [1-7], 2015.

15. **Balog, E. O.**: Nyelven kívüli többnyelvűség: a meg nem értettség regénye.
Vörös Postakocsi. 2014, 116-118, 2014. ISSN: 1789-4697.

16. **Balog, E. O.**: Szellemes társadalomkritika: meseszerű realitás.
Vörös Postakocsi. 2013, [1-8], 2013. ISSN: 1789-4697.

DEBRECENI EGYETEM * Egyetemi és Nemzeti Könyvtár *

DEBRECENI EGYETEM
EGYETEMI ÉS NEMZETI KÖNYVTÁR
H-4002 Debrecen, Egyetem tér 1, Pf.: 400
Tel.: 52/410-443, e-mail: publikaciok@lib.unideb.hu

17. **Balog, E. O.**: Szerepek, esetek, vallomások.
Vörös Postakocsi. 2013, [1-13], 2013. ISSN: 1789-4697.

18. **Balog, E. O.**: Hol a határ, ha nincs határ.
litera.hu 2007, [1], 2007.

A DEENK a Jelölt által az iDEa Tudóstérbe feltöltött adatok bibliográfiai és tudománymetriai ellenőrzését a tudományos adatbázisok és a Journal Citation Reports Impact Factor lista alapján elvégezte.

Debrecen, 2021.03.17.

DEBRECENI EGYETEM * Egyetemi és Nemzeti Könyvtár *